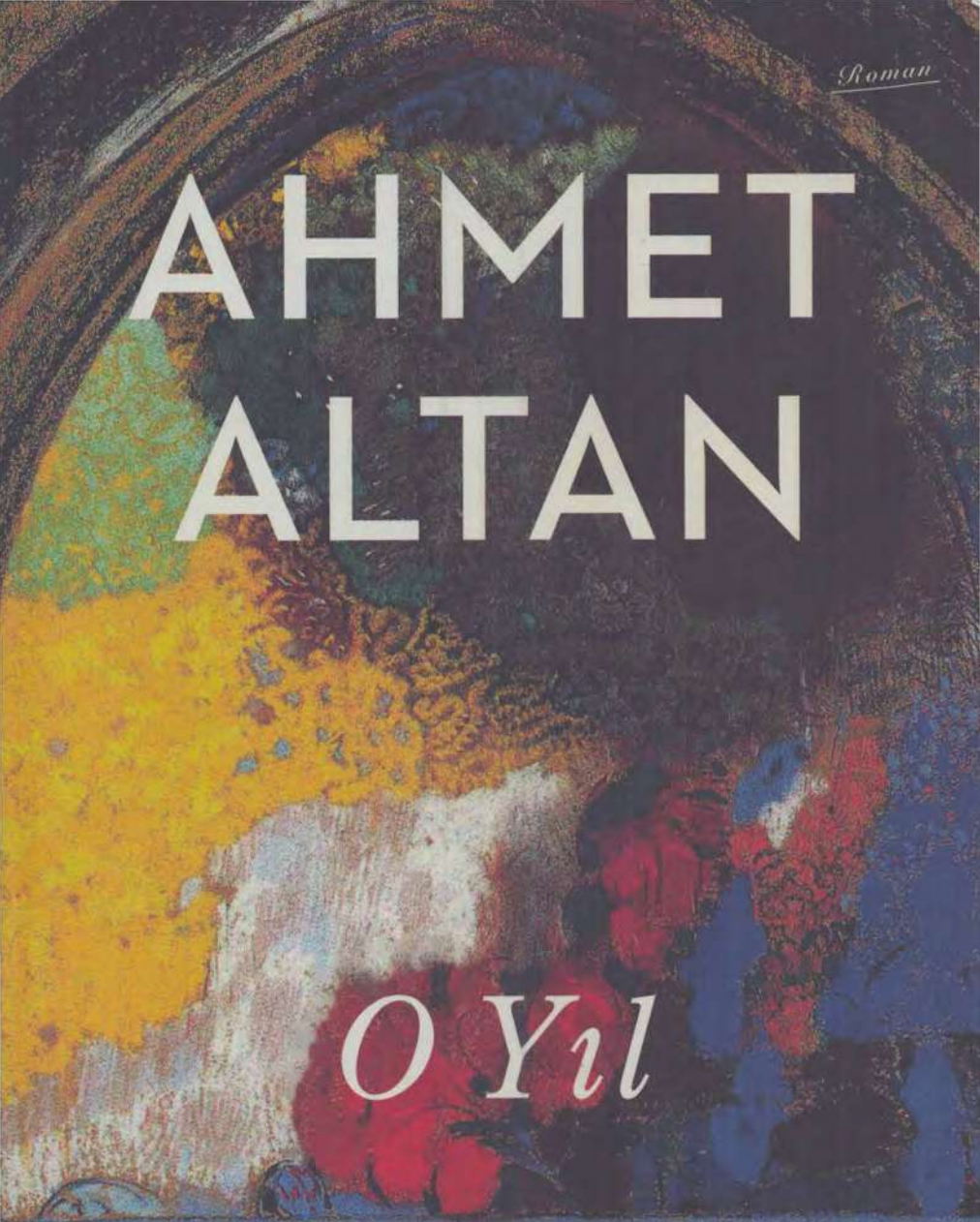
Roman

AHMET ALTAN

O Yıl

EVEREST
25. YIL

AHMET ALTAN

1950 doğumlu. Yayımlanmış on üç romanı, sekiz deneme kitabı var. Edebiyatçılığının yanı sıra genç yaşlarından itibaren gazeteciliğin her kademesinde çalıştı. Yazıları nedeniyle birçok kez yargılandı. Kitapları ve gazeteciliği Fransa'da André Malraux, Almanya'da Geschwister Scholl ve Leipzig Medya Ödülü, İtalya'da Andrea Barbato Gazetecilik Ödülü, Fransa'da 2021 Femina Yabancı Roman Ödülü ve Transfuge En İyi Avrupa Romanı Ödülü, Türkiye'de Yunus Nadi Roman Ödülü ve Uluslararası Hrant Dink Ödülü dahil birçok ödüle değer görüldü. Eylül 2016'da başlayan tutukluluğu, Silivri Cezaevi'nde dört buçuk yıl sürdü. Önce Şubat 2018'de aldığı ağırlaştırılmış müebbet cezası, ardından bu cezanın bozulmasıyla verilen on buçuk yıl mahkûmiyet kararı Yargıtay tarafından bozuldu. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tutuklanmasının hak ihlali olduğuna hükmetti. Hakkındaki davalar sürüyor.

Romanları: *Dört Mevsim Sonbahar* (1982), *Sudaki İz* (1985), *Yalnızlığın Özel Tarihi* (1991), *Tehlikeli Masallar* (1996), *Kılıç Yarası Gibi* (1997), *İsyan Günlerinde Aşk* (2001), *Aldatmak* (2002), *En Uzun Gece* (2004), *Son Oyun* (2013), *Ölmek Kolaydır Sevmekten* (2015), *Hayat Hanım* (2021), *Zarlar* (2024), *O Yıl* (2025).

Denemeleri: *Geceyarısı Şarkıları* (1995), *Karanlıkta Sabah Kuşları* (1997), *Kristal Denizaltı* (2001), *Ve Kırar Göğsüne Bastırırken* (2003), *İçimizde Bir Yer* (2004), *Bir Hayat Bir Hayata Değer* (2016), *Yabani Manolyalar* (2017), *Dünyayı Bir Daha Göremeyeceğim* (2019).

AHMET ALTAN

O YIL

§

Yayın No **2855**
Türkçe Edebiyat **1155**

O Yıl
Ahmet Altan

Düzeltmenler: Beyza Ertem, Yılmaz Akan
Kapak Tasarımı: Hamdi Akçay
Sayfa Tasarımı: Simge Sunar
Kapaktaki Resim: Odilon Redon, "Beatrice", 1905 civarı.

© 2025, Everest Yayınları
Kaynak belirtilerek yapılacak kısa alıntılar dışında
hiçbir yolla çoğaltılamaz.

1. Basım: Kasım 2025

ISBN 978-625-369-533-0
Sertifika No: 43949

Baskı ve Cilt: Melisa Matbaacılık
Matbaa Sertifika No: 45099
Çiftehavuzlar Yolu Acar Sanayi Sitesi No: 8
Bayrampaşa/İstanbul
Tel: (0212) 674 97 23 Faks: (0212) 674 97 29

EVEREST YAYINLARI
Ticarethane Sokak No: 15 Cağaloğlu/İSTANBUL
Tel: (0212) 513 34 20-21 Faks: (0212) 512 33 76
e-posta: info@everestyayinlari.com
www.everestyayinlari.com
www.twitter.com/everestkitap
www.facebook.com/everestyayinlari
www.instagram.com/everestyayinlari

Everest Yayınları, Alfa Yayın Grubu'nun tescilli markasıdır.

O YIL

I

Dünyayı yoktan var eden bu Tanrı'yı yaratan bir başka Tanrı olsaydı, insanları böyle yarattığı için onu kendi cehennneminde yakardı.

Elindeki muhteşem güce rağmen insanları böylesine hain, böylesine kötü, böylesine bencil, böylesine insafsız yaratmak kâinatın en büyük günahıydı çünkü.

Osman'ın, ahşap kirişleri inleyen bu eski konakta bir odadan bir odaya tek başına dolaşırken konuştuğu ölüler, ona öylesine korkunç gerçekler anlatıyor, öylesine korkunç olaylar gösteriyorlardı ki bunları yapan insanları yaratan Tanrı'nın affedilmez bir günah işlediğine inanıyordu.

Bazen duydukları karşısında dayanamayıp öfkeyle, "Bu insanları niye böyle yarattın," diye bağırıyordu, "bu büyük günahı niye işledin?"

Tanrı ona cevap vermiyordu.

Dikkatle beklemesine rağmen hiçbir zaman sorularına cevap alamamıştı. Onun yerine Tanrı'nın öldürdükleri geliyordu onunla konuşmaya; garip, fısıltılı, belli belirsiz bir rüzgâr

hissediliyordu önce, sonra o rüzgârın ardından bir köşeden ölülerden biri çıkıyor ve ona hayatla ilgili bilinmeyen ya da unutulmuş gerçekleri gösteriyordu.

Gerçekleri ölüler biliyordu. Osman buna inanıyordu.

"Hayatı ölülerden öğreneceksin... Yaşayanlar hayat hakkında bir şey bilmiyor çünkü," demişti bir keresinde Efronya.

Kapısına ailesinin hizmetkârlarından birinin bıraktığı konserveleri yiyerek, dedesinden kalan eski usul entarisiyle odalardan odalara dolaşarak yaşadığı bu ıssız konakta yalnızca ölüleriyle konuşuyordu. Hayattan, canlılardan, bugünden vazgeçmiş, daima ileriye gitmek zorunda olduğu söylenen zamanın hoyrat zorbalığından kurtulmuştu, istediği her şeyi görebildiği, bütün sırları çözebildiği geçmişin içinde zamana hükmederek dolaşıyordu.

Geçmişte, zamanın koyduğu hiçbir sınır yoktu, geleceğin karanlık belirsizliğiyle bulanıklaşmıyordu geçmiş; ölülerine baktığında, onlarla konuştuğunda, onların daha sonra neler yaşayacağını da biliyordu. Diğer canlılar gibi zamanın peşinde gitmek yerine, ölülerle birlikte zamanı istediği yere götürüyordu.

Yaşamaktan vazgeçmiş, karşılığında zamanı kendi kölesi yapmıştı.

Ölülerinden biri, hangisi hatırlamıyordu, "Gelecek, binlerce maskesi olan bir soytarı gibi, hangi maskenin ardından ne çıkacak bilemez insanlar yaşarken, o maskelerin ardında neler olduğunu sadece ölüler biliyor," demişti, "canlılar belirsizlik içinde yaşarken, ölüler kesin gerçeklerin arasında yaşıyorlar, her şey berrak ve net."

Ölülerin kesin gerçekler arasında "yaşamaları", aklını çoktan yitirmiş bu adamı güldürmüştü, "Siz ölüsünüz," demişti, "yaşamıyorsunuz." Gene de ölülerin gerçekleri bildiğine inanıyordu. Yaşayanların bilmediklerini biliyor, bildiklerini Osman'a da gösteriyorlardı.

Efronya, onu Gomidas'ın konserine götürmüştü.

Gomidas, unutulmaz besteler yapan o güzel sesli papaz, en ön sırada Dahiliye Nazırı Talat Bey'in bulunduğu, devlet erkânının ve parlak apoletli zabitlerin doldurduğu, kırmızı kadife koltuklarıyla kıpkızıl gözüken salondaki dinleyiciler kendisini ayakta alkışlarken, hayranlığın kendisinde yarattığı mutluluktan utanarak gülümsemesini saklamak için başını hafifçe öne eğmişti.

Alkışlar, "bravo" sesleri dinmiyordu.

Tevazuya aykırı bulduğu için masum bir utançla saklamaya çalışsa da hayatının en mutlu günlerinden birini yaşıyordu.

Bu, hayatında şarkı söylediği son gün olacaktı. Bunu bilmiyordu.

Bir daha ömrü boyunca ne bir tek notaya bakacak ne bir beste yapacak ne de şarkı söyleyecekti. Kısa bir süre sonra Talat Bey'in talimatıyla tutuklanacak, çektiği acılara dayanamayarak delirecekti.

Ne o ne de onu büyük bir hayranlıkla alkışlayanlar o sırada bu gerçeğin farkındaydılar. Bir tek Talat Bey biliyordu belki. O korkunç gerçeği yaratmak için çoktan hazırlıklarına başlamıştı çünkü. Ama o da başkaları için hazırladığı geleceğin ardında kendisi için nasıl bir gelecek olduğunu bilmiyordu. O da salondaki herkes kadar cahildi gelecekle ilgili.

"Öldürenler, ölecekler."

Bunu duyunca Osman şaşkınlıkla Efronya'ya bakmıştı, ölüleri arasındaki en neşeli kadının birden bir peygamber kehanetine benzettiği bu cümleyi söylemesini beklemiyordu. Çektiği onca acıya rağmen ölüler dünyasında neşeyle dolaşan Efronya gülmüştü, "Sen de çok şaşkınsın," demişti, "her lafta bir keramet arıyorsun. Tanrı herkesi öldürecek. Öldürenleri bağışlayacak değil. Sürekli yenilerini yarattığı için, sürekli öldürdüğünü fark edemiyor insanlar."

Osman, bazen onun öldüğü için mutlu olduğunu düşünüyordu.

Seyirciler, salondan çıkarken dinledikleri şarkıların etkisiyle kendi aralarında konuşuyorlar, Gomidas'ı överek onun büyüklüğünden söz ediyorlardı. Bir zabitin, "Ermenisiz Osmanlı olmaz," dediğini duydu Efronya. Ragıp Bey'in koluna girdi, her zaman olduğu gibi Ragıp Bey'in kaskatı kesildiğini hissedince gülümsedi, savaş meydanlarının bu cesur ve kahraman subayının bir kadının kalabalıkta kendisine dokunmasına alışamaması, bundan tedirgin olması onu eğlendiriyordu. Parmaklarının ucuna yükselerek Ragıp Bey'in kulağına, "Sana hafifmeşrep erkek demelerinden mi korkuyorsun, cesur zabit?" dedi alaycı bir fısıltıyla.

O sırada bir subay, "Ragıp!" diye bağırdı, Ragıp Bey neredeyse müjdeli bir haber duymuşçasına Efronya'dan kolunu kurtarıp döndü. "Fikret," dedi. İki subay akıp giden kalabalığın ortasında sarıldılar. Ragıp Bey, "Sen Çanakkale'de değil miydin?" dedi, "Esat Paşa'nın maiyetinde olduğunu duymuştum."

"Oradayım... Bir şarapnel dokundu geçti, ciddi bir şey değil, burada hallederler dedim ama Paşa'yı bilirsin, maiyetine

baba gibidir, zorla beni buraya hastaneye yolladı. Yarın dönüyorum cepheye... Sen ne yapıyorsun burada?"

"Benim de Çanakkale'ye tayinim çıktı. Cephe topçu komutanlığına, ben de sizin oraya, Paşa'nın yanına geliyorum. Harbiye Nezareti'nden kâğıtlarımı alacağım ama biliyorsun bu masa subaylarını, bir türlü gerekli evrakı hazırlayamadılar ama birkaç güne kadar gelirim."

"Çok sevindim, Ragıp, sensiz savaşın tadı olmuyor valla... Duman ederiz İngilizleri birlikte."

Ragıp Bey, Efronya'yı unutmuş gibiydi Çanakkale'deki savaşın ayrıntılarını soruyor, cephenin durumunu öğrenmeye çalışıyor, Harbiye'den sınıf arkadaşı olan subayın cevaplarını ilgiyle dinliyordu.

Ragıp Bey, arkadaşından ayrılıp Efronya'nın yanına geldiğinde salon boşalmış, ikisi yalnız kalmıştı. Efronya bir şey söylemeden yürümeye başladı, Ragıp Bey bir adım geride kalmıştı, hızlanarak onun yanına geldi. Bir süre sessizce yürüdüler. Efronya, Ragıp Bey'in özellikle kalabalıklarda ortaya çıkan erkeksi kabalığına alışmıştı ama gene de içten içe kırılıyordu, Ragıp Bey de kabalık ettiğinin farkında olmasının getirdiği mahcubiyetle sesini çıkaramıyordu.

Efronya'nın koluna dokundu.

"Ragıpcığım, niye böyle yabani gibi davranıyorsun? Benden bu kadar utanıyorsan benimle sokağa çıkma."

Kızdığında ya da üzüldüğünde kelimelerinin vurgusunu belli belirsiz değiştiren aksanı, kişiliğinin bir parçası olan o dişi sıcaklığı, her zaman cömertçe verdiği sevgisinin sitem ederken bile sesinde hissedilmesi, o anda da Ragıp Bey'in içini

yakmış, eğilip onu öpmek istemişti. Daha sonraları Osman'a, "Ne garip," demişti, "o en zor zamanlarda bile onu özlerken onun bana yabani demesini hatırladım. Ondan başka kimse benimle böyle konuşmaya cesaret edemezdi, ondan başka hiç kimse de o sözcüğü bu kadar sevgiyle söyleyemezdi."

Belki evde olsalar Ragıp Bey duygularını ifade edebilmek için daha tatlı kelimeler bulabilirdi ama sokakta bir kadınla olduğunda kalın bir zırh giymiş gibi, vücudu da, konuşması da katılaşıyordu.

"Estağfurullah," dedi, "ne demek utanmak... Hiç olur mu..."

Ne söyleyeceğini toparlayamadı, sadece "Efronya..." diyebildi. Efronya o sesi de, Ragıp Bey'i de tanıyordu, ne hissettiğini anladı, "Ne yapacağım ben seninle," dedi, "alıp seni yeni baştan terbiye etmem lazım gelecek."

Ragıp Bey gülmesini zor zapt etti, "Evde terbiye edersin," dedi.

Efronya da güldü, "Hep evde, hep evde, evde bütün erkekler terbiye edilir, sizi sokakta terbiye etmek zor... Neyse, benim hastaneye gitmem gerek, iki saate kadar eve dönerim. O zaman terbiyenle meşgul oluruz."

"İyi, benim de birisine uğramam lazım."

Efronya, hastalarına bakmak, etrafın düzenini kontrol etmek için başhemşire olduğu hastaneye giderken, Ragıp Bey de tekkenin yolunu tuttu. Yıllardır hiç bitmeyen savaş macerasında cepheye her gidişinde önce eski kayınpederi olan Şeyh Efendi'ye uğrar, onun hayır duasını alır, nasihatlerini dinler, "belki bir daha görüşemeyiz" diye düşünerek çok saydığı, çok da sevdiği bu adamla vedalaşırdı. Şeyh Efendi'nin, büyük bir acıyla biten ilk evliliğinin hemen ardından yaptığı ikinci

evliliğinden olan kızıyla nikâhlanmıştı. Sofu derecede dindar olan, her eğlenceyi, hatta neşeyi bile günah olarak gören genç kadınla evlilikleri çok uzun sürmemişti. Ragıp Bey bir başka kadını sevmişti.

Şeyh Efendi her zamanki gibi siyah cübbesiyle bahçede dolaşıyordu, Ragıp Bey'i gerçek bir sevinçle karşıladı.

"Hoş geldiniz, Ragıp Bey, nasılsınız?"

"Sağ olun, efendim, iyiyim Allah'a şükür, bir derdimiz yok."

"Çanakkale'ye tayin oldunuz diye duydum."

Şeyhin, her şeyden haberdar olması, olanları bildiği kadar olacaklar için de malumat alması Ragıp Bey'i hep şaşırtırdı ama şaşkınlığını belli etmedi. "Evet, Şeyh Hazretleri," dedi, "bir iki güne kadar yola çıkacağım, sizinle vedalaşmadan gitmek istemedim."

"Gidip de gelmemek, gelip de bulmamak var," diyecekti, kendini tuttu, demedi.

"İyi yaptınız, ben de sizi merak ediyordum. Savaş nasıl gidiyor?"

"Çanakkale'de mi, efendim?"

"Evet, siz gideceğiniz için münhasıran orayı merak ettim."

"Yakında İngilizler karaya çıkacak, diyorlar. Hazırlık yapıyorlarmış."

Şeyh cevap vermedi, bir şey düşünüyormuş gibiydi, sessizce bahçede yürümeye devam ettiler. Nisan ayının deliliği bütün tabiatı etkisine almıştı, ağaçlar sanki ilk kez böyle bir mucize gerçekleştiriyormuş gibi baştan aşağıya çiçeklenmişti, çimenlerin taze yeşilliğinden hoş bir koku yayılıyordu, serviler tabiatın bekçileri gibi bütün çevreyi kucaklayan bir haşmetle parlıyordu güneşin altında. Firezyaların, şebboyların,

zakkumların kokuları birbirine karışıyordu, güller nazenin bir kırılganlıkla hafif bir rüzgârla salınıyordu, Haliç lacivert kristalden bir kılıç gibi karaya saplanmıştı.

Ragıp Bey içini çekti, "Bu nisan aylarında insana saadet veren bir şey var sanki," dedi ve dediği anda kendi söylediğinden utandı.

"Kanmamak lazım," dedi Şeyh Efendi düşünceli bir sesle.

Bir süre daha çiçek kokularının arasında yürümeye devam ettiler, Şeyh Efendi birden durdu.

"Kötü şeyler olacak diye duyuyorum maalesef, Ragıp Bey. Hem kendinize hem sevdiklerinize mukayyet olmanız icap edebilir."

Ragıp Bey şaşırdı, "Sevdiklerinize mukayyet olmanız icap edebilir," lafının ne anlama geldiğini kavrayamamıştı, savaşa giden bir adam sevdiklerine nasıl mukayyet olacaktı.

"Ben cepheye gidiyorum, Şeyh Hazretleri," diyebildi.

Şeyh Efendi bunu duymamış gibi devam etti.

"Bir şeye ihtiyacınız olursa benim burada olduğumu unutmayın," dedi. "Neye ihtiyacınız olursa..."

"Biliyorum, efendim."

Şeyh Efendi sanki bir şeyler daha söylemek istiyormuş ama söyleyip söylememeye karar veremiyormuş gibi geldi Ragıp Bey'e. Bir tehlikeye karşı onu uyarıyordu ama tehlikenin ne olduğunu söylemiyordu, "cepheye giden biri için daha tehlikeli ne olabilir" diye düşündü.

"En korkunç olayların cephede değil, daima cephe gerisinde olduğunu ben o zamanlar henüz anlayamamıştım," demişti Osman'a daha sonra. "Cephede her şey belli, düşman var, seni öldürmek istiyor, sen de onu öldürmek istiyorsun.

İkinizde de silah var, birbirinizi öldürüyorsunuz. Cephe gerisi öyle değil. İnsanoğlu en korkunç, en tehlikeli işleri daima cephe gerisinde yapıyor. Kahpelik cephe gerisinde. Ama o zaman ben bunu bilmiyordum."

Nisan ayının tatlı serinliğinde, servilerle garip bir haşmet kazanan bahçenin çiçek kokularına karışan deniz kokusunu içlerine çekerek sessizce yürüyorlardı. Birbirine hiç benzemeyen bu iki adamın arasında pek alışılmamış bir ilişki vardı; Ragıp Bey, Şeyh Efendi'nin kızıyla evlenmiş, sonra bir başka kadına âşık olup karısını aldatmıştı. Şeyh Efendi, hiçbir şey söylemeden eski damadını affetmişti, sadece bir keresinde "Ameller, niyetlere göre değerlendirilir," demişti. Bu hoşgörüde, Ragıp Bey'i dürüstlüğü ve cesareti nedeniyle oğlu gibi sevmesinin yanı sıra kendisinin de iki kez iki ayrı kadına âşık olup, bunun için kendini günahkâr hissederek acılar çekmesinin payı olduğunu düşünüyordu Osman.

Her zaman insanları insafsızca alay ederek yargılayan Mihrişah Sultan bile Şeyh Efendi için, "O başka din adamlarına benzemezdi," demişti, "kendi günahlarını asla affetmez ama başkalarının günahlarını bağışlar, o günahın hesaplaşmasını kulla Tanrı'nın kendi arasında halletmesi gerektiğine inanırdı. İnsanoğlunun, kendi duygularıyla kuşatıldığında ne kadar çaresiz kaldığını biliyordu. Bambaşka bir adamdı."

Şeyh Efendi, başkalarının kolayca anlayabileceği bir insan değildi, kendisini yaratan Tanrı'yı korkuyla değil minnetle seviyor, hayatı, kendisini yaratana borcunu ödeyeceği kısa bir macera olarak görüyordu. Her zaman dervişlerine de aynı şeyi söylüyordu, "Gayemiz bizi yaratanı utandırmamak, onu yarattıklarının yaptıklarıyla memnun etmektir, başka bir gayemiz

yok hayatta. Hiç unutmayın, bize verilen vazife Rabbimizin kullarına doğru yolu göstermektir, biz kullar hakkında hüküm veremeyiz, hüküm vermek Rabbimize aittir, ona karışamayız. Başkalarının günahlarını bağışlayıcı olunuz ama kendi günahlarınızı affetmeyiniz, o günahlardan arınana kadar onların bedelini ödemek mecburiyetinde olduğunuzu biliniz. Hayatta sizi alakadar eden tek günah kendi günahlarınızdır, onları düzeltmekle uğraşınız, öyle uğraşınız ki Rabbimiz sizi yarattığı için memnun olsun."

Kendi hayatını da bu düsturlara göre yaşar, "Ben kendi düsturlarıma uymazsam başkasının uymasını nasıl beklerim," derdi. Tanrı'ya aşkla bağlıydı. Osman ona bir keresinde, "Ya Tanrı'nın işlediği günahlar ne olacak," demişti. Şeyh Efendi, ona gerçek bir acıyla bakmış, "Yapma çocuğum," demişti, "kendine bu kötülüğü yapma, Tanrı'yı yargılarsan onun yarattığı insanları sevemezsin. Bütün ömrünü sevgisiz geçirirsin." Osman öfkeyle omuzlarını silkmişti, "İnsanları da affetmiyorum, onları yaratan Tanrı'yı da affetmiyorum."

Şeyh Efendi, bir ağacın dibinde aniden durdu, Ragıp Bey'e baktı. Ragıp Bey, artık gitmesi gerektiğini anladı.

"Ben müsaadenizi istirham edeyim," dedi. "Hayır duanızı eksik etmeyin."

"Her zaman dualarımız sizinle, Ragıp Bey."

Ragıp Bey, önüne baktı.

"Bende hakkınız çok büyük, Şeyh Efendi... Savaş halidir, ne olacağı belli olmaz, hakkınızı helal ediniz."

"Estağfurullah, Ragıp Bey, bir hakkım yok. Varsa da helalühoş olsun. Sağlıcakla gidin, sağlıcakla gelin."

Durup ekledi.

"Sevdiklerinize mukayyet olun."

Şeyh Efendi'nin kendisini nasıl korkunç bir geleceğe dair uyardığını Ragıp Bey daha sonra anlayacaktı.

II

Lizol kokusunu seviyordu Efronya. Bu koku ona güven veriyordu, her gün hademelere hastanenin koridorlarını, odalarını lizolle sildiriyor, hademeler bunca işten şikâyet ettiklerinde hep aynı şeyi söylüyordu: "Bir hastane temiz olmalı, insanlar buraya iyileşmeye geliyor, daha fazla hastalanmaya değil."

Ragıp Bey, "Bu kokunun nesini seviyorsun," diyordu, "bana sadece yarayı ve acıyı hatırlatıyor." Efronya, Ragıp Bey'in elini tutmuş, "Bana da yaraların ve acıların iyileşmesini hatırlatıyor," demişti bir keresinde. "Sen hastaneye yaralı olarak geldiğin için sana yaralarını hatırlatıyor." Ragıp Bey ikna olmamıştı, "Ben yaralanmadan önce de sevmezdim, hiç sevmedim. Hastaneyi sevmem zaten, sen hastaneyi sevdiğin için bu kokuyu da seviyorsun."

Gençliğinde Fuat Paşa'nın maiyetinde Fehim Paşa'nın çeteleriyle dövüşmüş, bir kerhane kavgasında en ünlü kabadayılardan birini öldürmüş, tabancada olduğu kadar bıçak kullanmakta da usta, bir paşanın oğlunu terbiyesizlik etti

diye merdivenlerden atacak kadar öfkeli, Alman ordusunda topçuluk ihtisası yapmış, Balkan Savaşı'nda savaşmış, aşk acıları yaşamış bu bıçkın albayı her düşündüğünde Efronya onu "masum bir çocuk" gibi görüyordu. Ragıp Bey duysa çok gülerdi ama bunu hiçbir zaman ona söylememişti. Onu niye öyle gördüğünü anlatamayacağını biliyordu. "Ev bilmiyor, huzur bilmiyor, hayat bilmiyor, ölümü, savaşı, dövüşmeyi biliyor sadece... Çocuk işte." Sonra da eklemişti, "Ama hayat o karanlık yüzünü gösterdiğinde ondan daha güvenilir bir erkek de yoktur." Konuşurken aşkı tarif eder gibiydi, en azından Osman'ın aklında o an öyle kalmıştı.

İzinli olduğu günler de dahil her gün hastaneye gider, kolalı beyaz üniformasını giyer, kepini saçlarına itinayla tutturur, hastaları dolaşırdı. "Beni görmek isterler," derdi, gerçekten de onu görmek istiyorlardı, bir keresinde kış ortasında getirilen kimsesiz, yaralı bir asker ona, "Sen gelince güneş doğmuş gibi oluyor," demişti. Bütün hastalarla tek tek konuşur, onlara takılır, onları güldürür, minik hikâyeler anlatır, ellerini tutar, omuzlarına dokunur, cesaret ve güç verirdi. Doktorlar da onun hastaların iyileşmesinde önemli bir rolü olduğuna inanırlardı çünkü onda bütün insanların istediği bir şey vardı: içten gelen, samimi bir ilgi. Kimse onun kadar sabırlı değildi, kimse onun kadar kendi zamanını başkalarına bağışlamazdı. Onunki mesleki bir ilgi değildi, ondan öte bir şeydi... İnsanlara acıyordu Efronya.

Cesur ve iyi bir subay olan kocası, bir din ayaklanması sırasında isyancılar tarafından öldürüldüğünde büyük bir acıyla birlikte, bir daha asla dinmeyeceğini düşündüğü derin bir nefret hissetmişti. Daha çocukken âşık olduğu, daha sonra evlendiği kocasını her zaman sevmiş, onunla mutlu olmuştu.

Başka bir erkek tanımamış, başka bir erkeğe de bakmamıştı. Kocasının ölümünden sonra onun bütün varlığını altüst eden özlem krizleri yaşamıştı, bu özlem öylesine güçlüydü ki onu bir kere daha görebilmek için hayatından vazgeçmeye bütün içtenliğiyle razı olduğunu hissediyordu.

Bir tek kendi ölümünü değil, bütün insanlığın ölümünü arzulamıştı böyle zamanlarda. Sadece katilleri değil, yaşamaya devam eden herkesi suçlu buluyordu. Kendisinin de aralarında bulunduğu bütün bu insanlar ona bir ihanet içinde görünüyor, hepsinin ölmesini, hayatın tümden yok olmasını istiyordu. İnsanlardan yaşamaya devam ettikleri için iğrendiği günler de olmuştu. Acının dayanılmaz hale geldiği bir dönem kendisini öldürmeyi ciddi biçimde düşünmüş, hastaneden alacağı zehri yutmayı planlamıştı. Onun hissettiklerini ve düşündüklerini anlayan yaşlı papaz, "Günah, kızım..." demişti ona, "Sana verileni almak, sana verene düşer... Senin vazifen değil bu."

Neredeyse her gün kiliseye gitmiş, kendisini de öldürmesi için Tanrı'ya günlerce yalvarmıştı, "Al bu verdiğin canı," demişti, "ben artık istemiyorum."

Bir sabah kilisede bir kadına rastlamıştı, kendisinin çaprazında bir sıraya oturmuştu, yüzünü göremiyordu ama vücudunun duruşundan genç biri olduğunu sezmişti. Kadın mendilini yüzüne kapamış ağlıyordu, hiçbir ses çıkmıyordu ama bütün vücudu sarsılıyordu. Genç kadının ağlayışını izlemiş, onun nasıl bir acı çektiğini çok iyi anlamıştı, kendi çektiği acıya benzer derin bir acı çekiyordu. Birden, acının bütün insanlara dağıtıldığını, herkesin bir şekilde acıyı mutlaka yaşadığını, kimsenin bundan kurtulamadığını fark etmişti. Ömrünün büyük kısmını hastanelerde geçirmiş bir hemşirenin bunu daha önce fark edememesinin büyük bir körlük, büyük

bir ayıp, büyük bir bencillik olduğunu da düşünmüş, utanmıştı.

O anda orada Tanrı'nın yarattığı ve acılarla yaraladığı bütün insanlara acımıştı. Yerinden kalkmış, kilisenin ön tarafında yürümüş, "Seni affetmeyeceğim," demişti, "seni asla affetmeyeceğim."

Kiliseden çıkmak için dönüp kapıya doğru yürürken kendisine şaşkınlıkla bakan genç kadının omzuna dokunmuştu, bir an, ama sadece bir an, bir mucizeyi gerçekleştirebileceğine, dokunarak bir acıyı iyileştirebileceğine inanmıştı.

Bir daha kiliseye gitmemişti. İnancını kaybetmemişti ama bütün bu insanları yaratıp sonra da hepsine kaçınılmaz acılar veren Tanrısına küsmüştü.

İnsanlar, Tanrı'ya karşı dürüst davranmazlar. Onun her şeyi bildiğine inanır ama gene de gerçek duygularını ondan saklarlar, kızdıklarını, küstüklerini, öfkelendiklerini ona söylemezler. Efronya, Tanrı'ya karşı bile dürüsttü.

Tanrı'ya karşı dürüst olan herkese karşı dürüsttür; o da herkese karşı dürüsttü, kızdığında kızar, küstüğünde küser, sevdiğinde sever, acıdığında acırdı. Bu onun tercihi değildi, öyle yapmanın doğru olduğuna karar vermemişti, sadece başka türlü davranamıyordu. Hiçbir gizli hesapla lekelenmeden, hiç bozulmadan, biçimini hiç değiştirmeden, gücünü hiç yitirmeden ortaya çıkan duyguları da herkesi etkilerdi. Şaşırırlardı. Bu duyguların ortaya çıkışına da her zaman, doğuştan gelen bir dişilik eklenirdi. Bunun da farkında değildi. Farkında olsa belki saklamaya çalışırdı.

Yıllarca Tanrı'ya küs ama insanlara dost olarak yaşamış, hayatına bir erkek sokmamıştı. Bunu da bir kararla yapmamıştı, istememişti sadece. Bütün varlığıyla sevmiş olduğu

kocasının yerini alabilecek birine de rastlamamıştı. Her kadın gibi onun zihninde de bir "erkek" tarifi vardı ve o tarife uyan biriyle karşılaşmamıştı. Sonra bir gün hastaneye ağır yaralı bir subay getirmişlerdi. Subay uzun zaman komada kalmış, kendine geldiğinde de telaşla, "Benim bir mektubum olacak, o nerede?" demişti. Efronya subayın eşyaları arasında duran kapalı zarfı ona vermişti. Subay, ölümden döner dönmez ilk hatırladığı şey olan mektubu almış ama o mektup hep hiç açılmamış olarak kalmıştı. Bir kadından geldiği anlaşılan o mektubu okumamıştı. O zaman Efronya, subayın iyileşmeye başlayan kurşun yaralarının dışında, daha derinlerde bir başka yarası olduğunu düşünmüştü. Subay, canını çok yakan kurşun yaralarından da kimsenin görmediği derinindeki yarasından da bir kere bile şikâyet etmemişti. Bu direnç ve ketumiyet Efronya'nın "erkek" tarifine uyuyordu. Ragıp Bey onun ilgisini suskunluğuyla çekmişti.

Daha sonra Osman'a, "Bazı erkekleri konuşmasından, bazı erkekleri susmasından tanırsın," demişti, "her susuş birbirine benzemez, her erkek başka türlü susar. Ragıp'ın sessizliği bana çok şey anlattı."

Kendisi de çektiği acılara rağmen hiçbir zaman hiçbir şeyden şikâyet etmeyen Efronya, bu suskun subayı gittikçe daha sık ziyaret etmeye başlamıştı. Onun cesareti hakkında başkalarının anlattıklarını ilgiyle dinlemişti. Subay, nasıl yaralarından şikâyet etmiyorsa savaştan da, yaptıklarından da söz etmiyordu. "Başka türlü susuyordu."

"Ben her ruhun kendisine ait bir kokusu olduğuna inanırım," demişti Efronya, "her ruhun kendine ait bir kokusu vardır, bu koku tarif edilemez. O kokuyu, ancak sen de aynı kokuyu kendi ruhunda taşıyorsan hissedersen. Aynı kokuya

sahip ruhlar birbirlerini çekerler... O benim kokumu hissetmeden önce ben onun kokusunu hissetmiştim." Burada durup gülmüştü, "Bu da kadınlarla erkekler arasındaki fark işte. Kadınlar daima erkeklerden önce fark eder o kokuyu."

Bir sessizlik içinde, her adımda yanılıp yanılmadığını tartarak, şakalar yaparak, Ragıp Bey'e takılıp onu güldürerek, bazen onunla susarak, yavaşça ama güvenle âşık olmuştu. Ragıp Bey'in "derindeki yarasını" kurcalamamış, o konuyla ilgili soru sormamış, teselli etmemiş, onun yerine kendi varlığı ve "kokusuyla", neşesi ve dişiliğiyle o yaranın üstüne kapanıp yarayı kapamış, onun ruhundaki acıyı dindirmeyi başarmış ve onun ruhuna yerleşmişti. Ragıp Bey, birçok erkek gibi, ne olduğunu anlayamadan, kendisini başka bir kadına âşık zannederken Efronya'ya âşık olmuştu.

"Bu aşkı ben yaptım," demişti Efronya Osman'a, "bir daha da o aşktan hiç vazgeçmedim, tek bir gün bile."

Ragıp Bey'in de kendisini sevdiğini anladığı andan itibaren yeniden mutlu bir kadın olmuş, kocasının anılarından vazgeçmemiş ama onları kutsal bir emanet gibi içinde bir yere koyup saklamıştı.

O gün de bütün hastaneyi dolaştıktan sonra mutlu gülümsemesiyle zengin hastaların bulunduğu en üst kata çıkmıştı. Burada hastalar tek kişilik odalarda kalıyorlardı, odalar da diğerlerine nispetle daha ferahtı. Hastalardan ikisi özellikle ilgisini çekiyordu, onları birlikte getirmişlerdi ama erkeğin ziyaretçileri hiç eksik olmadığı halde kadını görmeye sadece bir kişi geliyordu. İkisini birlikte bir kumarhane yangınından kurtarmışlardı. Adı Nizam olan erkeğin omzunda bir kurşun yarası vardı, ikisi birlikte yangın sırasında bir piyanonun altına sığınmışlar, alevler büyüdüğünde erkek kızın üstüne kapanıp

alevlerin ona ulaşmasını engellemişti. Kadını ziyarete gelen tek kişi olan ve kumarhanenin sahibi olduğu söylenen Mösyö Gavril, iki adamıyla son anda arka kapıdan içeri girip onları piyanonun altından çekip dışarı çıkarmıştı. Onlar çıkarken tavan çökmüştü. Ya dışarı çıkarırken bir yere çarpmışlar ya da tavan çökerken bir kiriş parçası başına düşmüştü, kadınının şuuru geldiğinden beri kapalıydı.

Genç adamın, korumak için kadının üstüne kapandığı sırada sol kolunun arkasıyla sırtının bir bölümü yanmıştı. Kurşun yarası da, yanıklar da yavaş yavaş iyileşiyordu. Zengin ve köklü bir ailenin çocuğu olduğu ziyaretçilerinden belliydi. Muhteşem güzelliğinden sık sık bahsettikleri babaannesinin "sultan" olduğunu duymuştu. Çocuğun annesi de çok güzeldi ama soğuk bir kadındı. Herkese, hatta çocuğuna bile mesafeli duruyordu. Babaannesi ve annesi şaşılacak derecede güzel olan Nizam'ın üvey kız kardeşi Rukiye Hanım ise o kadar güzel değildi ama kardeşine çocuğu gibi şefkatle davranıyor, onu her zaman sanki çocuğuymuş gibi sevgiyle okşuyordu.

Ziyaretçileri gittikten sonra Nizam, Efronya'nın daha sonra Rus olduğunu öğrendiği kadının odasına gidiyor, sabaha kadar onun yanı başındaki bir koltukta oturuyordu. "Anya," diyordu ona, "Anya." Belki başka şeyler de söylüyordu ama Efronya sadece "Anya," dediğini duymuştu. Gece nöbete kaldığında Anya'nın odasına gider, Nizam'a, "Siz de gidip yatın," derdi, "iyileşmeniz için sizin de dinlenmeniz gerekir, ben buradayım, merak etmeyin." Her seferinde Nizam gülümseyip, "Ben burada iyileşiyorum, Hemşire Hanım," derdi, "müsaade ederseniz burada kalayım." Bunu öyle söylerdi ki Efronya onun orada iyileşeceğine inanır, fazla ısrar etmezdi. Genç adam, sessizce yatan kadına öylesine kederli bir özlemle

bakıyor, öylesine bir sesle "Anya," diyordu ki bazen Efronya, kadın ölürse delikanlının da onunla birlikte öleceğinden korkuyordu. Sanki sadece hayatla değil, ölümle de birbirlerine bağlanmışlardı, yaşayacaklarsa birlikte yaşayacaklar, öleceklerse birlikte öleceklerdi. "O yangında ruhları eriyip birbirine karışmış gibiydi, artık onları ne hayat ne de ölüm birbirinden ayırabilirdi, onları her gece o odada birlikte gördüğümde böyle düşünüyordum, daha önce böyle bir şey görmemiştim," demişti Efronya.

Nizam'ın odasına girdiğinde dışarıda hafif bir yağmur çiseliyordu, hava kararmamıştı ama lambalar yanmıştı. Nizam'ın babası Hikmet Bey, neredeyse Nizam'la yaşıt olan genç karısı Dilevser Hanım ve Dilevser'in annesi Dilara Hanım bir şeyler konuşuyorlardı. Efronya'ya kibarca gülümsemişlerdi. Ona hepsi çok kibar davranıyordu, asla kabalık etmezlerdi ama bu kibarlıkta eşit olmadıklarını ima eden bir şey hissediliyordu, "çalışan" birinin kendileriyle eşit olamayacağını daha doğarken kabul etmişçesine bir doğallıkla öyle davranıyorlardı. Sadece Rukiye Hanım'ın kibarlığında eşitler arası bir dostluk da seziliyordu.

Efronya, "Nizam Bey, bugün nasılsınız?" demişti. "Teşekkür ederim, Hemşire Hanım. İyiyim," demişti Nizam.

"Bir bakayım yaralarınıza, bakalım dediğiniz kadar iyi misiniz."

Efronya, Nizam'ın sargılarını değiştirirken Dilara Hanım da her zaman yaptığı gibi gözlerini dikmiş onu süzüyordu. Efronya, kadının ilk gördüğünden beri kendisini süzdüğünü fark etmiş ama buna bir anlam verememişti, bir ara Dilara Hanım'ın kadınlardan hoşlandığını bile düşünmüştü.

Bu aileyle Ragıp Bey arasında bir bağ olabileceği aklına bile gelmemişti. Ragıp Bey, geçmişiyle ilgili hemen hemen hiç konuşmaz, yaşadıklarından söz etmezdi. Efronya bazen ona takılırdı, "Ama gülüm, doğduğun gün karşılaşmadık ya, bir şeyler yaşadın işte sen de, ne böyle asker konservesi gibi kapalı duruyorsun ki... Ben sana her şeyi anlattım, sen bana hiçbir şey anlatmıyorsun."

Ragıp Bey ona dalgın dalgın bakıp, şefkatle gülümserdi, "Mazinin kime faydası var, geçmiş gitmiş. Sönmüş ateşten kor çıkmaz."

Efronya bu "Sönmüş ateşten kor çıkmaz" lafını nedense sevmiyordu, Ragıp Bey'in bu ketumiyetinin hâlâ yanan bir koru, derindeki o "eski yarayı" saklamak için olduğunu düşündüğü zamanlar da vardı ama Ragıp Bey sadece kadınlar konusunda değil, savaşlar konusunda da aynı şekilde sessizdi. Kadınlar nedensiz dertler çekmekte olduğu kadar nedensiz teselliler bulmakta da mahirdirler, onun kadınlardan söz etmediği gibi savaştan da söz etmemesi garip bir teselliydi Efronya için. Bir şeyi sakladığı için değil, anlatmayı sevmediği için susuyor diye geçiriyordu aklından.

Bu geniş ailenin yıllar içinde birbirinin içine geçmiş, büyük bir ağacın dalları gibi değişik yönlere doğru uzayan ama birbirlerinden hiç kopamayan karmaşık ilişkileri Osman'ı daima eğlendiriyordu. Dilara Hanım'a, "Efronya'yı kıskandınız mı?" demişti, Dilara Hanım kendisinden bekleneceği gibi kaşlarını çatarak, "Ne tuhaf bir soru," demişti. "Özür dilerim," demişti Osman, sonra, "Peki ama, Efronya'yı kıskandınız mı?" diye yeniden sormuştu.

Dilara Hanım gülmüştü o zaman, Osman ölüleri güldürebiliyordu.

"Kıskanmadım," demişti.

Osman onun bu lafın ardından bir şey daha söyleyeceğini sezmiş, susarak devam etmesini beklemişti.

"Şaşırdım belki..."

"Neye şaşırdınız?"

Dilara Hanım, hemen cevap vermemişti, neye şaşırdığını kendisine sorar gibiydi.

"Ragıp'ın benden sonra bir başka kadınla olmasına şaşırdım herhalde."

"Niye şaşırdınız, başka biriyle hiç olmayacağını mı düşündünüz?"

"Saygısız olabildiğiniz gibi, bazen şaşırtıcı derecede aptal da olabiliyorsunuz. Elbette ki başka kadınlarla da olabileceğini biliyordum. Ama bilmek, şaşırmaya engel mi?"

"Efronya'yla olmasına mı şaşırdınız?"

"Ona ayrıca şaşırdım. Bu kadar sıradan bir kadın..."

"O kadar sıradan biri değil."

Dilara Hanım, hemen cevap vermedi, biraz bekledi.

"O zaman bunu bilmiyordum," dedi.

Bunu neredeyse kederli bir sesle söylemişti.

"Siz Efronya'yla Ragıp Bey'in bir ilişkisi olduğunu nasıl öğrendiniz?" dedi Osman, gerçek bir merakla.

Dilara Hanım'ın yüzünde alaycı olduğu kadar da küçümseyici ama aynı zamanda da çok eğlendiğini gösteren bir ifade belirdi:

"Kadınların alakadar oldukları erkeklerle ilgili istihbarat ağı devletlerde bile yoktur. Yeter ki öğrenmek istesinler."

"Peki, Ermeni olması sizi şaşırttı mı?"

Dilara Hanım o kadar kati bir şekilde, "Saçmalamayın lütfen," dedi ki Osman bu konuyu uzatmamanın daha iyi olacağını anladı.

İnsanlar kendi hayatlarını ilgilendiren o kadar çok şeyi bilmiyorlardı ki gerçekleri görenler onların bu çaresiz cehaletine üzülüyorlardı ama gerçekleri görmek için de Osman gibi ölülerin arasında dolaşmak gerekiyordu. Efronya da kendisini süzen kadının Ragıp Bey'le ilişkisini bilmiyordu. Dilara Hanım'ın aksine o, Ragıp Bey'le ilgili gerçekleri öğrenmeye uğraşmamış, "istihbarat ağını" harekete geçirmemişti, Ragıp Bey'in yanında olması ona yetmişti.

Nizam'ın sargılarını değiştirdikten sonra, "Pencereyi açayım mı biraz," dedi, "oda biraz havasız, dışarıda da hava çok güzel."

Odadakiler birbirlerine baktılar, hepsinin yerine Nizam cevap verdi, "Lütfen, Hemşire Hanım." Efronya pencereyi açtı, yanından geçerken kendini süzen Dilara Hanım'a bakmamaya gayret etti.

Nisan ayının o neşeli kokusu odaya dolarken Hikmet Bey, Efronya girmeden önce başladığı konuşmasına devam etti, "Dilevser, sen bir keresinde, savaş insanlığın sonbaharıdır demiştin, ölmeden önce kurudukları, kurumaya başladıkları mevsim demiştin, o lafı hiç unutmadım. Ne uzun bir sonbahar rastladı hayatımıza, şimdi gene o korkunç kurumayı yaşıyor insanlık. Hepimiz kuruyoruz. Bazen bütün insanları büyük bir ateşe atılacak kuru dallar gibi görüyorum, nasıl razı oluyor insanlık bu korkunç kadere? Bu nasıl bir körlük? Üstelik endişem, her şeyin daha da kötüye gideceği..."

"Niye böyle kötümsersiniz, Hikmet Bey, hastane odasında konuşulacak şeyler mi bunlar Allah aşkına," dedi Dilara Hanım. "Hem bakın daha bir ay evvel Osmanlı donanması, İngilizleri Çanakkale Boğazı'nda durdurdu. Büyük bir zafer kazandı. Bu zaferle, savaş daha çabuk sona erecek diyor bazı gazeteler."

"Ah," dedi Hikmet Bey içini çekerek, "bazen zaferler beni yenilgilerden fazla korkutuyor. O zafer, hükûmete büyük bir güven ve güç verdi. Taraftarları çok arttı. Artık her şeyi yapabileceklerini düşünüyorlar ve yapacaklar da... Bakın Dilara Hanım, bu diktatörler mitolojideki korkunç yaratıklara benzerler, ellerinde büyük bir kudret toplanmıştır lakin bu kudreti sadece kötülük yapmak için kullanabilirler. Ellerindeki gücü hiçbir zaman iyilik için kullanamazlar, lanetleri budur. Bilmediğim bir tanrının laneti yüzünden, güçleri arttıkça kötülükleri artar. Elbette bu hepimizin kurbanı haline geldiğimiz bir lanet."

Efronya konuşmanın devamını dinlemek istiyordu ama odada daha fazla kalmasının yakışıksız olacağını fark ettiğinden Nizam'ın omzuna dokunup çıktı odadan.

Bu odadaki insanlarla arasında nasıl kuvvetli bir bağ olduğunu ve bu bağın ömrünün sonuna kadar süreceğini o anda tahmin bile edemezdi.

III

"Komutanım, bir hareket var."

Ragıp Bey gözlerini açtı. Daha birkaç saat önce yattığı, üstüne ince bir şilte serilmiş tahta sedirden kalktığında sırtı ağrıyordu. Saatine baktı, sabaha karşı dört buçuktu.

"Ne var?"

"Gâvurda bir hareketlilik var, Komutanım. Haber ver, dediydin."

Üstüne örttüğü kaputunu kenara atıp kalktı, siperden çıktı. Çavuş arkasından kaputunu koşturdu, "Hava sert, Komutanım." Ragıp Bey kaputu sırtına aldı. Siperin üstüne sıçradı.

Denizden garip, boğazlanan bir devin çıkardığı hırıltılara benzeyen bir ses geliyordu. Dürbünü gözlerine yapıştırıp karanlık denize baktı, uzaktaki gemilerin soluk ışıklarının suda oluşturduğu kıpırtılı çizgilerin arasında garip, siyah böcekleri andıran kabarmalar görülüyordu. Dürbünü indirdi, gözlerini ovuşturdu, yeniden dürbünle baktı.

Böcekler kıyıya doğru çoğalarak hareket ediyordu.

"Çıkarma yapıyorlar," diye bağırdı, "kalk borusu çaldır. Herkes top başına. Topları doldurun, hazır beklesin."

Çavuş çekinerek, "Ne kadar zamanda gelirler, Komutanım?" dedi.

"Bir saat sürer, daha vaktimiz var ama bütün hazırlıkları tam yapın."

Denize, gittikçe çoğalan siyah böceklere baktı, "Pişman edeceğim sizi," diye mırıldandı, "pişman edeceğim, bir daha ananızı göremeyeceksiniz."

Sanki hakarete uğramış gibi delice bir öfkeye yakalanmıştı ama bu uzun sürmedi, savaşta böyle kişisel öfkelere yer olmadığını, her türlü duygunun hataya sebebiyet vereceğini bilecek kadar tecrübesi vardı. Çabucak toparlandı. Çavuşa döndü, "Hemen kolordu karargâhını arayın, Esat Paşa'ya çıkarmanın başladığını haber verin. Sahil topçularına da haber gönder, durum raporu versinler."

Yeniden dürbünüyle baktı, gözleri karanlığa alışıyordu, böceklerin kımıltısını görebiliyordu. Uzaktan gelen bir İngiliz dretnotunun böceklerin yanına gelip onları biraz daha kuzeye yönlendirdiğini gördü. "Yanlış yere gidiyor salaklar," diye mırıldandı.

Daha sonra, "Bu bir hatalar savaşıydı," demişti Osman'a, "komutanların hata yaptığı her savaşta olduğu gibi bunda da iki taraftan da hem çok kahraman hem çok ölü çıktı."

Böcekler, en rahat çıkarma yapılacak yer olan Kabatepe'ye doğru değil, sahilin çok daha dar olduğu, kayalıklarla ve çalılıklarla kaplı kuzeydeki küçük bir kumsala doğru ilerliyordu.

"Topları kuzeye çevirin," diye bağırdı, "ben açılarını söyleyeceğim."

Aniden telaşlandı, "27. Alay'ın komutanı Şefik Albay'ı arayın. Onlar da görmüştür gelenleri ama gene de biz bir daha haber verelim."

"27. Alay Kabatepe'nin üst tarafında gece manevrası yapıyordu, Komutanım. Daha yeni yatmışlardır."

"Her ihtimale karşı Şefik Albay'ı arayın siz."

Telefon hatları bütün cephe boyunca hareketlenmişti, çıkarmayı fark eden her komutan bir üstüne haber veriyordu, haberler her kanaldan 5. Ordu Komutanı General Liman von Sanders'in karargâhına ulaşıyordu. Ordu karargâhından gelen emir ise cephedeki bütün subayları öfkeden ve dehşetten titretiyordu:

"Yerinizden kıpırdamayın, bir şey yapmayın, bu sahte bir çıkarma manevrası büyük ihtimalle. İngilizler Bolayır'a çıkarma yapacak."

Liman Paşa, İngilizlerin Bolayır'a çıkarma yapacağına daha İngilizler Gelibolu önlerine geldiğinde karar vermiş, iki tümenini buraya yerleştirmişti. Bu yanlış inancından vazgeçmeye niyetli görünmüyordu.

İngiliz ve Anzak çıkarma gemileri güneyde Seddülbahir'e, kuzeyde Arıburnu'na yaklaşırken Osmanlı birlikleri kıpırdamıyordu.

Siyah böcekler kıyıya yaklaşıyordu.

"Kaç kişi geliyor bu gâvurlar sence, Komutanım?" dedi çavuş.

"Takriben on ya da on beş bin kişi bize doğru geliyor."

Hava hâlâ karanlıktı ama Ragıp Bey'in gözleri karanlığa iyice alışmıştı, gökyüzünde yaklaşan sabahı haber veren mor bir çizgi belirmişti.

Anzak ve İngiliz birliklerini taşıyan "böcekler" sahile elli metre kadar yaklaştıklarından gökyüzü parlak bir griye dönüşmüştü, şimdi çıkarma gemilerini daha rahat görüyorlardı.

Ragıp Bey, topların açılarını belirledi, bütün toplar çıkarmanın yapılacağı, daha sonra bu korkunç günün anısına "Anzak Koyu" adını alacak olan isimsiz koya çevrilmişti.

"Ateş," diye bağırdı.

Topların gümbürtüsü başladı, namlulardan büyük bir gürültüyle birlikte bir ateş fışkırıyor, havada bir müddet büyük bir kıvılcım gibi uçtuktan sonra çıkarma gemilerinin ve karaya çıkmaya başlayan askerlerin üstüne düşüyordu. Birkaç "böceğin" tutuştuğunu gördüler, yanan çıkarma gemilerinin ışığında top mermileriyle vurulan, parçalanan, çığlıklar atan askerler görünüyordu. Sesleri Ragıp Bey'e kadar ulaşmıyordu ama ölen ve yaralanan askerlerden oluşan karmaşayı izleyebiliyordu. Dar bir yere sıkışmışlar, açık bir hedef olmuşlardı. Top ateşi altında karaya çıkabilenler koşarak kayalıkların dibine saklanıyorlardı.

"Savaşı daha orada, o gün kaybetti İngilizler," demişti Ragıp Bey, Osman'a, "zaten o kayalık sahillerden içeri girmeleri mümkün değildi. Karşılarında hiçbir askeri güç olmasa bile zor ilerleyecekleri bir araziyi ele geçirmeye çalışıyorlardı ve karşılarında Osmanlı ordusu vardı. Churchill, sanki biz orada değilmişiz gibi kararlar aldı. Onun bu salakça kibri iki taraftan da binlerce kahramanın ölümüne yol açtı."

Deniz yanan çıkarma gemileriyle, top ateşiyle vurulan asker cesetleriyle doluydu, hava aydınlanmış, parçalanmış askerlerin kanlı kümeler halinde yığıldığı kumsal açıkça görülür hale gelmişti.

"Ateşi kesin," diye bağırdı Ragıp Bey, ellerindeki mermiler çok fazla değildi, onları çok dikkatli kullanmak zorunda olduğunu biliyordu.

"Biraz nefeslendikten sonra bunlar patikalardan yukarı çıkmaya çalışacaklar," dedi, "27. Alay'ın buraya yetişmesi zaman alacak, sadece top ateşiyle durduramayız bunları, zaten birazdan bizim menzilimizden çıkacaklar."

Biraz düşündü, sonra, "Bana Şefik Albay'ı bağlayın," dedi.

Saat 6'ya geliyordu.

Sahra telefonunu getirdi çavuş, "Şefik Albayım telefonda, Komutanım."

Ragıp Bey telefonu aldı.

"Ben Albay Ragıp, düşman sahile çıktı, çok zayiat verdiler ama kıyıya çıkmayı başardılar. Birazdan tırmanmaya başlayacaklar, sizin durumunuz ne?"

"Albayım, harekete geçip o bölgeye intikal edeceğim ama yukarıdan sürekli olarak durun, kımıldamayın emri geliyor, Liman Paşa bunun sahte çıkarma olduğunu söylüyormuş."

"Burada on bin sahte düşman askeri olduğunu söylesinler paşaya. O Bolayır'da beklerken burası elden gidecek."

"Ben ilk emirle hareket edeceğim oraya doğru. Tümen Komutanı Halil Sami Albay'dan emir bekliyorum."

9. Tümen Komutanı Albay Halil Sami Bey de ordu karargâhından emir bekliyordu ama o emir gelmiyordu... "Durun," diyorlardı karargâhın subayları.

Deniz, minik dalgaların üstünde hâlâ canlıymış gibi kıpırdanan ölülerle doluydu, kumsalda parçalanmış cesetler üst üste yığılmıştı. Topçu ateşinden kurtulan Anzaklar kayaların

altında toplanıp nefeslenmişler, çalılıkların arasındaki patikalardan tırmanmaya başlamışlardı, ellerinde kısa şarjörlü Enfield tüfekleri, hâkî üniformalarıyla yüzlerce, binlerce asker çalıların arasından tepeye doğru yürüyordu.

Top menzilinden çıkmışlardı. Onları durdurmaya kimse gelmiyordu.

Ragıp Bey, sinirden bıyıklarını çiğneyerek ne yapacağını düşünürken biraz sonra sadece Gelibolu savaşının değil, belki bütün savaşların en büyük destanlarından birine tanıklık edeceğini bilmiyordu.

Düşman askerleri, topçu ateşinden kurtulmalarından sonra güvenlerini toplamış gibi rahatça ilerliyorlardı. Birden tepelerden ateş başladı, makineli tüfeğin takırtısıyla birlikte önde giden Anzaklar hayata tutunmak ister gibi ellerini dağınık hareketlerle sallayarak vurulup düştüler.

Ragıp Bey, dürbününü ateşin geldiği yere çevirdi. "Kim bunlar?" dedi. "Hayrettin Üsteğmen'in 8. Bölüğü'nden olmalılar, Komutanım," dedi çavuş.

Ragıp Bey daha dikkatli baktı. "Bir bölük yok orada, daha azlar, bir manga olmalı. Herhalde keşif mangasının çocukları bunlar."

8. Bölük'ün keşif mangasından dokuz genç er, üstlerine gelen yüzlerce askeri görünce geri çekilmemişler, ateşe başlamışlardı. Anzakları tarıyorlardı, yukarıdan ateş ettikleri için daha avantajlıydılar. Anzaklar ise sadece dokuz askerin kendilerine ateş edeceğine inanamadıkları için kalabalık bir askeri güçle karşılaştıklarını düşünerek durup siper almışlardı. Ölüler patikanın ortasında kalmış, diğerleri çalılıklarla kayalıkların dibine yatmışlardı.

Saat 7'ye geliyordu, hava ısınıyordu. Makineli tüfekler, piyade tüfekleri, elbombaları hayatla ölüm arasındaki ince çizgiyi delerek gürültüyle patlıyordu. Anzaklarla İngilizler siper aldıkları yerlerden tepeyi ateşe tutuyorlardı.

Osmanlı askerlerinin açtığı makineli tüfek ateşi bir an kesildi, Ragıp Bey genç bir askerin arkaya doğru sıçrayacakmış gibi ayağa kalkarak yana yıkıldığını gördü, "Ah," dedi, "vurdular birini." Bir anlık bir duraklamadan sonra makineli tüfek yeniden ateşe başladı, ölen çocuğun yerini arkadaşlarından biri almıştı.

Hava barut ve kan kokusuyla kaplanmıştı; çığlıklar, öfkeli bağırışlar, İngilizce emirler duyuluyordu, arada bir esen hafif rüzgârla insana sevinç veren kekik ve papatya kokuları hissediliyordu ama o kokular hemen kayboluyordu.

Anzaklar tepenin üstünde sadece bir manga asker olduğunu bilseler saldırıya geçerek tepeyi alabilirlerdi ama bunu düşünmüyorlardı bile, dokuz kişilik bir manganın yüzlerce insandan oluşan bir askeri birlikle çatışmaya gireceği kimsenin aklına gelmiyordu.

İki saat boyunca o küçük manga çıkarma birliklerinin ilerlemesini önledi, Ragıp Bey teker teker vuruluşlarını her seferinde "Ah," diye inleyerek izledi, "ah bu evlatlar," diye mırıldanıyordu, "ah bu evlatlar, bu yiğitler."

Osmanlı ordusu için hayati öneme sahip üç saat, topçu birliklerinin ateşi ve bu küçük manganın cesaretiyle kazanılmıştı.

Mangadan sadece üç kişi kalıp da ateş gücü azaldığı sırada 8. Bölük'ün askerleri Hayrettin Üsteğmen'le birlikte yetişti. O arada Liman Paşa da çıkarmanın gerçek ve ciddi olduğunu

nihayet anlamış, "hareket edin" emri vermişti. 27. Alay da savaş bölgesine hareket etmişti.

Anzaklar, akın akın gelerek bölgeye yayılıyordu. Saat 9'a doğru 27. Alay, Albay Şefik Bey'in komutasında Anzakları karşılamaya geldi. İki taraf da deliler gibi ateş ediyordu ama Anzaklar daha kalabalıktı, silahları ve mühimmatları daha fazlaydı, çok kayıp veriyorlar ama büyük bir cesaretle verdikleri kayıplara aldırmadan ilerlemeye çalışıyorlardı.

27. Alay zorlanmaya başladı, Anzaklar dalgalar halinde saldırıyordu. Şefik Albay var gücüyle savaşıyordu ama elindeki güç tükenmek üzereydi.

O sırada savaşlarda pek sık görülmeyen bir başka mucize gerçekleşti. Arkadaki ihtiyat birliklerinin komutanı Albay Mustafa Kemal, kendisine kimse emir vermediği, görevi cephe gerisini korumak olduğu halde cepheden gelen haberlerin iç karartıcı olduğunu görerek karakterine çok uygun bir gözü karalıkla, emrindeki 57. Alay'a hareket emri verdi.

O günler, otuz üç yaşındaki bir paşanın bütün Osmanlı ordusunun başına geçtiği, yaşlı paşaları yönettiği tuhaf günlerdi, bu yüzden felaketlere de, mucizelere de sık rastlanıyordu.

Çıkarmanın başlamasından altı saat sonra, Osmanlı birliklerinin gücü tükenirken Albay Mustafa Kemal, askerleriyle Conkbayırı'na ulaştı. Bölge kayalıktı, çalılıklarla doluydu, atla ilerlemek mümkün olmadığı için atından indi, yanında birkaç subayla çalılıkların arasından, neler olduğunu anlayabilmek için yürümeye başladı.

Biraz ilerledikten sonra 27. Alay'ın askerlerine rastladılar, askerler çok kalabalık gelen Anzakların karşısında geri çekiliyordu.

Mustafa Kemal, "Niye çekiliyorsunuz?" dedi.

"Cephanemiz bitti, Komutanım."

"Süngünüz de mi yok?"

Sert bir sesle, "Süngü tak," dedi, askerler durup süngü taktılar, "Yatın, siper alın."

Süngü takan askerler yere yatıp siper aldılar, Osmanlı askerleriyle subaylarının neyi neden yaptığını anlayamayan Anzaklar da yere yattılar. Karşılıklı beklerken 57. Alay'ın diğer askerleri de bölgeye yetişti.

Mustafa Kemal Albay, büyük bir cesaret ve kararlılıkla "hücum" emri verdi, 27. Alay'ın sağ kalanlarıyla 57. Alay hücuma kalktı. Anzakların da artık gücü tükenmişti, geri çekilmeye başladılar. Akşama doğru bütün bölge yeniden Osmanlı ordusunun hâkimiyetine geçmiş, Anzaklar kıyı bölgelerine çekilmişti.

Gece binlerce ölünün üstüne çöktü, barut dumanı dağıldı, kekiklerin ve dağ çiçeklerinin kokusu sanki orada hiçbir şey yaşanmamış gibi yeniden havayı kapladı. Yorgun askerlerin nihayet bir çorba içebildikleri bir bahar gecesi başladı.

Osman, "Ben bu dokuz asker hikâyesini hiç duymadım," dedi, sesinde "uyduruyor musunuz" gibi şüpheci bir çınlama vardı.

Ragıp Bey kaşlarını çattı, "Tarih el feneri gibidir," dedi, "nereye tutarsan orayı aydınlatır, gerisi karanlıkta kalır." Durup gülümsedi, "Fenerin nereyi aydınlatacağına da feneri tutan el karar verir."

IV

Nöbetçi olduğu geceler sabaha karşı bütün koğuşları, odaları tek tek dolaşır, hastaları kontrol ederdi, bu saatlerin onlar için en zor saatler olduğunu bilirdi, ellerini tutar, omuzlarını okşar, üstlerini örter, kâbus görenleri yatıştırır, onlara gülümser ve gerçek bir sevgiyle, "Geçecek," derdi, "geçecek." Ragıp Bey bir keresinde Osman'a, "Niye insanları bu kadar seviyordu, hiç anlamadım," demişti, "ne buluyordu insanlarda bu kadar sevecek?"

Osman, karşısında duran bu ölüye gülümsemişti, "Acıyordu onlara," demişti Ragıp Bey'e, "bütün insanların yaralı olduğuna inanıyordu, hastalıklarını değil, onların yaralarını iyileştirmeye çalışıyordu."

"İnsanların yaralarını iyileştirmenin imkânsız olduğunu bilecek kadar tecrübeliydi o, neler gördü..."

"Efronya'yı hangi imkânsızlık yapmak istediğini yapmaktan alıkoydu ki, Ragıp Bey. Siz benden iyi bilirsiniz, hiç Efronya'nın herhangi bir şeyden imkânsız diye vazgeçtiğini gördünüz mü?"

Ragıp Bey'in sert çizgili yüzünde öyle şefkat dolu bir gülümseme belirdi ki Osman şaşırdı, "Bu adam nasıl böyle gülümseyebiliyor," diye düşündü.

Efronya üst kata çıktığında birden "Hemşire Hanım!" diye bağıran bir ses duydu, ses Anya'nın odasından geliyordu. Telaşla odaya koştu. Nizam, Anya'nın elini tutmuş, "Hemşire Hanım!" diye bağırıyordu.

"Ne oldu, Nizam Bey?"

"Gözlerini açtı. Ama görmüyor..."

Anya'ya baktı Efronya, gerçekten gözlerini açmıştı ama gözleri bomboş bakıyordu, hiçbir ifade yoktu. Nizam'ın omzunu tuttu, "Bekleyin biraz," dedi, "şimdi görecek."

O açık gözlere yavaş yavaş güzel bir ışık gibi hayat geldiğini birlikte gördüler. Anya, önce Nizam'ı gördü, "Nizam," dedi, "Nizam."

"Efendim, Anya?"

"İyi misin?"

"Ben iyiyim. Sen iyi misin?"

"İyiyim, acıktım."

Nizam dönüp Efronya'ya baktı, "Ben bir şeyler yollarım şimdi," dedi Efronya, "Doktor Bey'e de haber veririm hemen, gelir şimdi."

Odadan çıkarken, "Gözünüz aydın," dedi Nizam'a, "Anya Hanım gittiği yerden geri döndü."

Doktora haber verdi, Anya'ya yemesi için hafif bir kahvaltı gönderdi, Anya kendine gelip de ilkönce Nizam'a, "İyi misin?" diye sorduğunda, bir insanın bir insana duyduğu sevgiyi sanki somut bir varlıkmış gibi görmüş, sevginin böyle bir şey olduğunu düşünmüş, o anda hem Ragıp Bey'i çok özlediğini

hissetmiş hem de bir kadının bir erkeğe duyduğu sevgiden mutlu olmuştu.

"Ölümden dönen bir insan, gözlerini açar açmaz birine iyi misin diye sorarsa bu aşktan başka nedir," demişti Osman'a, "kim bir aşkı gördüğünde mutlu olmaz ki..."

Güneş doğarken hastaneden çıkmıştı, gül ve hanımeli kokuları geliyordu bahçelerden, sokaklar sessizdi, parlak bir mavilik vardı, son zamanlarda etrafında yaşanan onca kötülüğe rağmen mutluydu, hafif adımlarla, neredeyse küçük bir kız gibi sekerek yürüyordu. Büyük meydana yaklaşırken o saatte olmaması gereken garip bir kalabalıkla karşılaştı, hızlı adımlarla yürüyorlar, "Gâvurları asacaklarmış," diyorlardı. Efronya, büyük bir felakete şahit olacağını anlamıştı ama geri dönemedi, kalabalığın peşinden yürüdü.

Meydanda yan yana yirmi darağacı dizilmişti, haziran sabahının temiz aydınlığında olduklarından da büyük görünüyorlardı. Darağaçlarının biraz ötesinde bir kalabalık vardı, etrafları jandarmalarla çevrilmişti, uzun beyaz gömlekler giydirilmiş adamlar gördü o küçük kalabalığın içinde. Kaçmak istedi ama kımıldayamadı, bacaklarında güç kalmamış gibiydi, midesi bulandı, bir an bayılacağından korktu.

Önce beyaz gömlekli genç bir adamı darağacına çıkardılar, bir şeyler konuştular, ne konuştukları duyulmuyordu, sonra cellat beyaz gömlekli gencin altındaki tabureye bir tekme attı, uzun beyaz gömleğin ipin ucunda kıvrılıp büküldüğünü, ardından sanki uzayarak dümdüz sallandığını gördü.

Bu yirmi defa tekrarlandı. Yirmi insan gözünün önünde öldürüldü.

Ragıp Bey'e yazdığı mektupta, "Sosyalist Ermenilermiş, öyle söylediler, sosyalist oldukları için mi, Ermeni oldukları

için mi asıldılar bilmiyorum. Herhalde Ermeni oldukları içindir. Son zamanlarda çok kötü şeyler oluyor, sana daha önce de yazdım ya... Bana da sanki bir yabancıymışım gibi davranmaya başladılar. Ben ne zaman kendi toprağımda yabancı oldum, Ragıp, hiç bilmiyorum," dedi.

Bu, Ragıp Bey'in Efronya'dan aldığı son mektuptan bir önceki mektuptu.

Yazdığı son mektup görünüşte bir tehlikeden söz etmiyordu:

"Sana Tavit Amca'yı tevkif ettiklerini yazmıştım. O gittikten sonra Takuhi Teyze'yle Vartuhi yalnız kaldılar. Takuhi Teyze'nin de sıhhati bozuk biraz. Gidip birkaç gün onlarda kalayım diyorum. Belki bir yardımım olur, hem de onlara can yoldaşlığı yaparım. Vartuhi çok hoş bir kızdır, İsviçre'de okuyordu, savaş çıkınca annesiyle babasının yanında olmak için döndü. Bir gün senin de onlarla tanışmanı isterim. Seni çok özledim, döndüğünde seninle birlikte yapmak istediğim o kadar çok şey var ki... Şimdi 'çok şey yapmak istiyorum' deyince sen korkmuşsundur, herkes seni çok cesur sanıyor ama ben senin nelerden korktuğunu bilirim. Korkma, kara kuzum."

Mektubu okurken Ragıp Bey gülümseyip bir sigara yakmıştı. Yeryüzünde onunla böyle konuşabilecek, ona "kara kuzu" diyebilecek sadece bir tek kişi vardı ve onu milyonlarca insanın arasından bulmuştu. İlk tanıştıkları zamanları hatırladı, Efronya onu evine davet ettiğinde çekinip, "Komşular ne der," deyince, Efronya da ona, "Düşmandan korkmuyorsun, komşulardan korkuyorsun, sen ne biçim bir kahramansın," demişti.

Mektubu aldığı günü hatırlıyordu, hava sıcaktı, terliyordu, arıların vızıltıları ve sinekler vardı, düşmanların yanlışlıkla vurduğu kendilerine ait seyyar hastanenin kalıntıları

gözüküyordu uzakta, savaş telgraf makinesi gibi bazen duruyor, bazen de ani takırtılarla yeniden başlıyordu, o gün sakin günlerden biriydi.

Gülümseyerek okumuş, bir anlığına savaşta olduğunu unutmuştu, ikinci defa okumaya hazırlanırken yaralı bir asker getirmişlerdi, Ragıp Bey hastaneye gönderilmesi gereken askeri niye kendisine getirdiklerini önce anlayamamıştı, yaralıyı getirenlerden biri, "Kendini elinden vurmuş, Komutanım," demişti. Yaralı askere bakmıştı, kara kuru, cılız bir oğlandı, yüzü korkudan bembeyazdı, başına ne geleceğini biliyordu, kesin emir vardı:

"Kendini bilerek yaralayan askerleri hemen kurşuna dizin."

Biraz önce hissettiği sevinç yok olmuş, yerini öfkeli bir sıkıntıya bırakmıştı, yaralı erin kan içindeki eline takıldı gözü, kapana yakalanmış bir hayvan gibi titriyor, parmaklarının ucundan kan damlaları uçuşuyor, kurumuş tozlu otların üstüne düşüyordu. "Ödleksin ha," dedi, "arkadaşlarını da, vatanını da satıp kaçmaya uğraşıyorsun." "Komutanım yemin ederim, Komutanım yemin ederim..." Er sürekli aynı sözleri söylüyor, devamını getiremiyordu, "Komutanım yemin ederim, yemin ederim Komutanım."

Yaralıyı getirenler ifadesiz bir şekilde komutanın vereceği ölüm emrini bekliyordu. Emir kesindi, askerin hemen kurşuna dizilmesi gerekiyordu, Ragıp Bey suratını buruşturdu, hemen karar vermesi gerekiyordu ama duyduğu öfkeye rağmen kendi askerini öldürtmek ona ağır geliyordu. "Bunu," dedi, askerin gözlerini kapadığını gördü, kapalı gözkapaklarının altından yaşlar süzülüyordu, bu zayıflık Ragıp Bey'in öfkesini artırdı, yeniden, "Bunu," dedi, karar vermek için bir an daha durdu, yüzlerce askere ölüme yürümeleri için emir vermekle

bir askerin ölümü içim emir vermek arasında fark vardı, birincisinde bir kahramanlığı ve mücadeleyi hissederken, ikincisinde utanç verici bir korkaklığın parçası oluyormuşsun gibi geliyordu.

"Bunu cephenin en önündeki hatta gönderin," dedi, "orada kendi ölümünü kendi bulsun. Bu korkağın elini de sardırın göndermeden önce." Yaralı asker hâlâ, "Yemin ederim Komutanım," diyordu, "yemin ederim Komutanım..." Ragıp Bey öfkeyle, "Yürü mülevves," dedi, "hâlâ konuşuyor. Şimdi kendim vuracağım seni burada, götürün bunu gözüm görmesin."

Daha sonra Osman'a, sanki boşlukta kimsenin görmediği komik bir şeyi görüyormuş gibi tuhaf ve neredeyse esrarengiz bir gülümsemeyle, "Biliyor musun," demişti, "o ödlek oğlan, ön cephede bir kahramana döndü. Anlattıklarında inanamadım, en tehlikeli vazifelere gönüllü olmuş, defalarca arkadaşlarını kurtarmış, düşmana en önde saldırmış. O korkudan ağlayan oğlan. Daha sonra düşündüm de vursaydık bir kahramanı vurmuş olacaktık, üstelik de kahraman olduğunu hiç bilmeden."

Durup kendi kendine başını sallamıştı, "İnsan dediğin tuhaf yaratık, ne iyiliğine güvenebiliyorsun ne kötülüğüne."

Ragıp Bey, müstakbel bir kahramanı düşmanlar öldürsün diye ön cepheye yollayıp yeniden mektubu okumaya döndüğünde, bunun Efronya'dan gelen son mektup olduğunu bilmiyordu.

Efronya, mektubu yolladıktan sonra Vartuhilere gitmiş, sevinçle karşılanmıştı. "Babaları" tutuklanan ailenin, Efronya'nın varlığının gittiği her yerde yarattığı huzur ve sevince ihtiyacı vardı, kocası azgın göstericiler tarafından öldürülüp parçalanan bu kadının acısı yanında herkesin acısı biraz daha

küçük gözüküyor, öyle bir acıdan sonra hâlâ insanlara sevgiyle davranabilmesi, çekmiş olduğu acıdan geçerken garip bir mucizeyle hem her şeye tahammül edebilen hem de her şeyle biraz alay eden bir olgunluğa ulaşmış olması ona rastlayan insanlarda bir güven ve huzur yaratıyordu. Vartuhi'nin annesi Takuhi Teyze ona "Azize Efronya" diyordu, "bizim küçük azizemiz". Efronya da her seferinde güler, "Tanrı korusun, Takuhi Teyze," derdi, "ne azizesi, sen de beni diri diri gömeceksin, kim ister azize olmayı, daha eğlenceli bir şeyler yok mu olacak?"

O akşamüstü de perdeleri kapalı, keder ve endişe kaplı eve, "Çok acıktım," diye girmişti, "nedir bu, açın pencereleri, bir güzel yemek yapalım, verandaya bir sofra kuralım, bir keyif çatalım." Neşeli bir rüzgâr gibiydi, endişeyi sesiyle, gülümsemesiyle, heyecanıyla dağıtabiliyordu, mutfakta üç kadın birlikte yemekleri hazırlarken Efronya, "Niye merak ediyorsunuz," demişti, "kim niye bir öğretmeni hapiste tutsun? Yakında bırakırlar Tavit Amca'yı, o da gelir hepimize bu olaylardan çıkardığı insanlık derslerini anlatır." Tavit Amca'nın sesini taklit ederek, "Evlatlarım," demişti, üç kadın gülmüşlerdi.

Sofrayı verandaya hazırlamışlardı. Efronya, "Rakı da içelim," demişti, "biz şimdiden kutlayalım Tavit Amca'nın gelişini."

Yemekten sonra verandada kahvelerini içerken "babaları" hapiste olan evlerde sık rastlanan o kaçınılmaz endişeli sessizlik verandayı kaplamıştı, Efronya'nın "Ne yapsınlar bir öğretmeni" sözü onlara da inandırıcı geliyordu ama bir yandan da "gidenlerden" henüz kimsenin dönmediğini de biliyorlardı.

Yıldızı bol bir geceydi, arada bir hafif bir meltem esiyordu, bahçeden çıtırtılar geliyordu, Vartuhi birden, "Sanki çiçekler kendi aralarında konuşuyorlar," dedi. Takuhi Teyze güldü,

söylenen cümle değil, kızının bunu söylemesi onu güldürmüştü, "Ah bu Vartuhi," dedi, "hep romantiktir. Çiçekler konuşuyormuş..."

O neşeyle yattılar, sabaha karşı yumruklanan kapının sesiyle uyandılar, güneş doğuyordu, Takuhi Teyze dehşetle, "Azize Meryem," diye mırıldanıyordu, daha önce de bu sesi duymuşlar ve neler olduğunu görmüşlerdi. Efronya, "Ben açarım," dedi. Kapıyı açtı, altı yedi adam Efronya'yı itip içeri girdiler, "Vartuhi hanginiz?"

"Benim," dedi Vartuhi.

"Hazırlan gidiyoruz!"

Efronya araya girdi.

"Ne oldu? Niye Vartuhi sizinle gidiyor?"

"Sen kimsin? Sen karışma, şimdi seni de alır götürürüm."

Adam Vartuhi'ye döndü, "Hadi, hadi, oyalanma, hazırlan gidiyoruz."

Vartuhi, "Niye gidiyoruz?" dedi. "Suçum ne?"

"Suçunun ne olduğunu gittiğimiz yerde öğrenirsin."

Tavit Bey'i almak için geldiklerinde evi aramışlar, evde buldukları kitapları, dosyaları, mektupları alıp götürmüşlerdi, o mektuplar arasında Vartuhi'nin altı yıl önce, on altı yaşındayken babasına İsviçre'den yazdığı mektupları bulmuşlardı, "Bizim de bir devletimiz olmalı," diyordu mektuplarında. Daha sonra çıktıkları mahkemede Tavit Bey, "O mektupları on altı yaşındayken yazdı, onun bir suçu varsa onu ben yetiştirdiğim için ben suçlu olmalıyım, onu bırakın," demişti. Vartuhi de, "Mektupları ben yazdım, babam ihtiyar bir adam, onu bırakın beni tutun," demişti, mahkeme ikisini birden "tutmuş", ikisini birden mahkûm etmişti ama o sırada olacakları bilmiyorlardı.

Takuhi Teyze, "Kızımı götürecekseniz ben de geleceğim," dedi, "o çok genç, onu yalnız bırakamam."

Sivil polislerin şefi omuzlarını silkti, "O kadar istiyorsan sen de gel," dedi, "sana da bir yer buluruz."

Efronya da dayanamadı, "O zaman ben de geleyim," dedi, "Takuhi Teyze'ye göz kulak olurum." Tam bunu söylediğinde polislerden birinin kendisine baktığını gördü. Daha sonra Osman'a, "Yüzünde çizgi kıpırdamıyordu," demişti, "ama gözleriyle bana hayır, yapma, dediğini gördüm. Yemin ederim, gözlerinde gördüm. O adam biliyordu olacakları, beni uyarıyordu. Aslında o anda hissettim sanki olacakları. Sana nasıl anlatayım, hani insanın dizlerine gelen sel suları vardır, baktığında çok tehlikeli görünmez ama içine bir kere girdikten sonra da kurtulamazsın, sürüklenip gidersin. Onun gibi bir şeydi, girdim o suya..."

"Amma hevesliymişsiniz siz de," dedi polislerin şefi, "sen de gel bakalım. Kısa günün bereketi çok olur, bir tane diye geldik üç tane götürüyoruz. Çabuk olun hadi. Hazırlanın, gidelim, bütün gün sizinle uğraşacak değilim."

Hazırlandılar... Kapıda bekleyen arabalara bindiler, Emniyet Müdürlüğü'ne doğru yola çıktılar. Emniyet Müdürlüğü, dışarının aydınlığından sonra boğucu bir karanlıkla karşılıyordu gelenleri, içeride büyük bir kalabalık birbirine yapışmış gibi büyük bir küme halinde bekliyordu, çevrelerini polisler sarmıştı. Rutubetli hava, insan eti ve eskimiş taş kokuyordu. Bekleyenlerin hepsi erkekti. Polislerin şefi üç kadına kalabalığın biraz ötesini göstererek, "Siz şöyle durun, birazdan adınızı okuyacaklar," dedi. Epeyce beklediler. Bir polis, "Vartuhi Kalantar!" diye bağırdı. Vartuhi, "Buradayım," dedi, polis duymadı, bir daha bağırdı. "Vartuhi Kalantar!" Vartuhi yeniden,

bu kez daha yüksek sesle, "Buradayım," dedi. Polis onu gördü, "Sesini çıkarsana kadın, seni mi arayacağım. Gel benimle."

Vartuhi polise doğru yürürken Takuhi Teyze telaşla, "Ben de geliyorum," diye bağırarak kızının arkasından yürüdü.

"Sen kimsin?"

"Ben Vartuhi'nin annesiyim."

Polis, elindeki kâğıtlara baktı, "Senin adın ne?"

"Takuhi Kalantar."

"Senin adın yok burada, madem annesinin sen de gel bakalım."

Efronya da onların peşine takılıp, "Ben de onlarla birlikteyim," diye bağırdı.

"Sen kimsin?"

"Ben onların akrabasıyım."

Polis kalabalığı gösterdi, "Sen orada dur," dedi, "şimdi bir de akrabalarla uğraşamam." Adam, iki kadını alıp götürdü, Efronya ne yapacağını bilemedi, dönüp kapıya baktı ama kapının önü polislerle kesilmişti. "Beni bırakacaklarını düşündüm," dedi daha sonra Osman'a, "çok telaşlanmadım."

Ama bırakmadılar.

İtirazlarını dinlemediler. Adı hiçbir yerde yazmıyordu, kim olduğu bilinmeyen biri olarak kalabalığın içine sıkışmıştı. Onu dinleyecek, onu kurtaracak kimse de yoktu.

Sel sularına kapılmıştı.

V

Albay Mustafa Kemal Bey, 30 Nisan günü, emrindeki subaylarla birlikte tanıdığı subaylardan bir kısmını da karargâhına davet etmişti. İngilizlerin çıkarmaya başlamasıyla birlikte bir ölüm yarımadasına dönüşen Gelibolu'da insanların yaptıklarına hiç aldırmadan tabiat yeniden canlanıyordu, çimenlikler, taze otlarla kabarmış, böğürtlen çalıları yeşillenmiş, ağaçlar pembe, beyaz, kırmızı çiçekler açmıştı. Çatışmalar başladığında kaçan kuşlar çatışmalar durunca geri dönüyordu. Tatlı bir esinti, çimen, yosun ve hâlâ tam dağılmayan barut kokusu karışımını etrafa taşıyordu.

Gelen subayların çoğu Balkan Savaşı'na katılmıştı, Anzakların ilk çıkarmasının püskürtülmesinin memnuniyetiyle birlikte hiç kurtulamadıkları yeni bir bozguna uğrama endişesini de içlerinde barındırıyorlardı. Düşmanın Çanakkale'yi geçip İstanbul'u alması imparatorluğun ve hayatın sonu gibi gözüküyordu.

Hepsinin ortak duygusunu, subayları oraya davet eden Albay Mustafa Kemal Bey ateşli mizacına uygun bir şekilde dile

getirdi: "İçimizde ve kumanda ettiğimiz askerlerde Balkan Savaşları'nın utancının ikinci bir safhasını görmektense burada ölmeyi tercih etmeyenlerin bulunacağını katiyen kabul etmem. Şayet böyleleri olduğunu hissediyorsanız, derhal onları kendi ellerimizle kurşuna dizelim."

Bütün subaylar aynı anda kafalarını sallayarak, "Öyle biri yoktur," diye mırıldandılar, aralarında öyle birinin bulunmadığına emindiler. Mustafa Kemal Bey, konuşmayı böyle ateşli bir şekilde açtıktan sonra toplantının asıl nedenini de açıkladı.

"Bu Almanların bu vatanı bizim kadar sevmeleri mümkün değil elbette, onun için her şeyi ağırdan alıyorlar. Ben Enver Paşa'ya, gelip durumu burada görmesi için bir mektup yazdım. Gelsin görsün. Bu savaşın kaderini bizim derhal değiştirmemiz gerekiyor."

Susup bütün subaylara teker teker baktı.

"Ben Esat Paşa'ya da bir rapor takdim edeceğim. Anzakların mitralyözlerini susturacak bir topçu bataryası ve iyi yetiştirilmiş, cesaretli ve maneviyatı yüksek erlerden mürekkep bir fırka askerle saldırıp düşmanı denize dökebiliriz. Ben derhal harekete geçilmesi iktiza ettiğini düşünüyorum."

Tek tek bütün subayların yüzüne bakarak sustu. Subayların hepsinin yüreği "saldırı" sözcüğüyle çarpmaya başlamıştı, böyle bir saldırıyı gerçekleştirip düşmanı denize dökmek hepsi için muhteşem bir zafer olurdu ama bunun söylendiği kadar kolay olmayacağını da biliyorlardı.

Ragıp Bey, "Şu andaki vaziyetimizi müdafaa için topçu bataryalarının mühimmatı şimdilik elverir ama taarruz halinde Anzak mitralyözleri ile toplarını baskı altına almak için daha

fazla mühimmat iktiza eder," dedi. "Taarruz edeceksek yeni mermi talep etmeliyiz."

O gün cepheyi dolaşmaya gelerek Mustafa Kemal Bey'i de ziyaret eden Liman Paşa'nın kurmay başkanı Albay Kazım Bey, "Enver Paşa da bir taarruz arzu ediyor," dedi.

Genç bir kurmay binbaşı, cephede hayatlarını ortaya koyan subayların o pervasız cesaretiyle, "Sarıkamış'ta yüz bin askeri ölüme teslim ettikten sonra taarruz ister tabii," dedi, "bizim askerin üstünden şanını kurtaracak."

Herkes genç binbaşının haklı olduğunu biliyordu ama kimse ona cevap vermedi, böyle uluorta konuşmaların kendilerine yakışmayacağını düşünmüşlerdi.

Albay Kazım Bey, binbaşının söylediklerini duymazlıktan gelerek devam etti:

"Lakin ben aynı fikirde değilim. Liman Paşa da taarruzdan yana değil. Düşman, ilk çıkarmada elde ettiği küçük arazi parçalarından şimdiye kadar fazla ilerleyemedi. Mahdut hedefli olarak yaptığı taarruzlar daima büyük zayiat ile geriye püskürtüldü. Düşman, daha çok bizi taarruza zorlayarak zayıf düşürmek istiyor. Ordunun, bu aldatmaya kapılmaması gerekir. O bize taarruz etsin ve zayıf düşsün. Ordunun bir süre için savunmada kalmasının ve bu surette dinlenmesinin uygun olacağını düşünüyorum."

Subaylar, taarruz konusunda ikiye ayrılmışlardı, bir fikir birliği yoktu. Ragıp Bey de saldırmak istiyordu ama Balkan Savaşı sırasında ağır yaralandığı Bolayır Savaşı'nı da unutmuyordu, erken saldırı yüzünden bir günde on bin kişi ölmüştü, bunun tekrarı bir felaket olurdu.

Mustafa Kemal Bey, saldırıyı tasvip etmeyenleri ayıplayan bir ifadeyle, "Bizim askerimiz onların üç misli," dedi, "Anzakların on beş bin askerine karşılık bizim kırk binden fazla askerimiz var. Biz neden çekiniyoruz, ben taarruzu bizzat komuta etmeye talibim, onları denize dökeceğimize eminim."

Yaşlıca bir albay:

"Siz benden daha iyi bilirsiniz, Mustafa Kemal Bey, ama taarruz savaşı her zaman muhataralıdır. Anzaklar çıkarmada bize taarruz ederek büyük kayıp verdiler. Şimdi biz taarruz ederken asker çıplak araziden geçecek, Anzak mitralyözlerine ve bataryalarına açık hedef olacak. Büyük kayıp verme riski var."

"Riskten korkacaksak nasıl savaşacağız," dedi Mustafa Kemal Bey. "Riski göze alamayan biri nasıl komuta edecek? Risk almak bizim mesleğimizin parçası."

Bir sigara yaktı, kendisine itiraz eden yaşlı albaya değil de ortaya söyler gibi, öfkeyle, "Korkarak askerlik de olmaz, komutanlık da olmaz. Bir komutanın önce kendi maneviyatı yüksek olacak ki askerinin maneviyatı da yüksek olsun," dedi.

Bir fikir birliğine varamadan, birbirlerine biraz kırgın olarak dağıldı subaylar. Bir süre birlikte yürüdüğü albay arkadaşlarından biri, "Bu Enver'in aculluğu beni endişelendiriyor," dedi.

"İnsanın yüreği 'yürü' diyor da aklı 'biraz bekle' diyor, dedi Ragıp Bey. Enver gibi düşünen çok arkadaş var. Mustafa Kemal Bey de taarruz için bir rapor hazırlayacağını söyledi..."

"Enver Paşa ile Mustafa Kemal Bey yan yana geldiğinde her zaman hayırlı bir netice çıkmıyor. Bolayır'da olanları unutma. Acelecilikten orada bir günde binlerce asker kaybettik. Sen de az kalsın ölüyordun orada."

"Öldürmek gibi, ölmek de bizim işimiz."

Ragıp Bey, arkadaşlarından ayrılıp kendi siperlerine geldiğinde Kazım Albay'ın, "Enver Paşa da taarruz arzu ediyor," cümlesinin en belirleyici cümle olduğunu düşünüyordu. Kararı Enver Paşa verecekti. O bir taarruz istediğine göre yakında taarruz emri gelecek demekti, "Bari kâfi miktarda mermi yollasalar," diye düşündü, "yoksa Anzaklar kırar geçirir bizim askeri, felaket olur."

Tahmin ettiği gibi, 18 Mayıs'ta "Yarın şafakla birlikte kati taarruz edilecek, düşmanın son askeri de denize dökülene kadar savaşılacak" emri geldi. Cepheye yeni birlikler yollanmıştı ama Ragıp Bey'in istediği kadar top mermisi gelmemişti.

O gece uyumadı. Gerekli hazırlıkları yaptı, topların açılarını teker teker kontrol etti, mermilerin düzenli bir şekilde dizilip atışa hazır hale gelmesi için emirler verdi, "Sakın boşa mermi yakmayın," dedi subaylarına, "yeterli top mermisi yok elimizde."

19 Mayıs sabahı şafak sökmeden önce Ragıp Bey "ateş" emrini verdi, hava henüz aydınlanmamıştı, Anzak siperlerini vuruyorlardı. Toplar büyük bir gürültüyle patlıyor, her top atışıyla yer sarsılıyor, karanlık, top mermilerinin kızıl ışıklarıyla deliniyordu.

Biraz sonra karanlığın içinde "Allah Allah" haykırışlarıyla kırk binden fazla asker, on beş bin Anzak'ın bulunduğu siperlere doğru hücuma geçti. Ama daha saldırının başlangıcında sorunlar çıktı. 20. Alay'daki yeni gelen askerler diğerleriyle birlikte siperlerinden çıkmadılar. Subaylar tabancalarını çekerek kendi askerlerinin üstüne yürüyüp onları zorla siperden çıkardılar.

Onlar siperden çıkana kadar arkadaşları karanlıktan da istifade ederek Anzakların elindeki 122. rakımlı tepeye varmışlardı. Anzak siperlerinin önünde iki taraf arasında tüfeklerle, süngülerle, hatta bazen yumruk yumruğa bir kapışma yaşandı. Osmanlı askerleri Anzakları geri püskürterek siperlerini işgal etti.

Tam o sırada hava aydınlandı.

Osmanlılar için felaket başladı.

Anzak mitralyözleriyle topları, açık alanda saldıran Osmanlı askerlerini taramaya başladı. 3,5 kilometrelik dar bir alanda binlerce Osmanlı askeri mitralyözler tarafından biçiliyor, top mermileriyle paramparça oluyordu. Ragıp Bey, topçu ateşiyle Anzak mitralyözlerini baskı altına almaya uğraşıyordu ama yeterince top ve mermi bulunmadığından başarılı olamıyordu. Daha sonra Osman'a, "O gün Anzakların yaklaşık 950 bin mermi yaktığını öğrendik," demişti.

Karşılıklı top atışları, hiç bitmeyen mitralyöz takırtılarıyla dehşet verici bir gürültünün içinde vurulan askerler üst üste yığılıyorlar, alandaki kanlı yığınlar gittikçe artıyordu. Anzak siperlerini ele geçiren askerler siperleri boşaltarak geri çekilirken bir kere daha mitralyözler tarafından tarandılar. Osmanlı askerleri kendi siperlerine yetişip ateşten kurtulmak istiyorlardı ama siperler de yaralılarla ve ölülerle doluydu. Kendi siperlerine geldikleri halde, içerisi dolu olduğu için sipere giremeyip açıkta kalan askerler kendi siperlerinin önünde vurularak öldürüldüler.

Osmanlı karargâhı, ele geçirilen siperlerin boşaltılmasına çok öfkelenmişti, yeni bir emir geldi, "Son neferinize kadar

savaşıp o siperleri tekrar ele geçirteceksiniz. İcap ederse son neferi de feda edeceksiniz."

Osmanlı askerleri yeniden saldırıya geçti ama bazı bölüklerin askerleri siperden çıkmayı reddetti. Komutanları, "Çıkmayanları orada vurun" emri verdi.

Askerler yeniden Anzak siperlerine doğru koşmaya başladılar ama mitralyözler saldıran askerleri biçiyordu, saklanacak bir yer olmadığından mitralyöz ateşinden kurtulamıyorlar, her yanlarından kanlar fışkırarak yüzlercesi, binlercesi yerlere yıkılıyordu. Morumsu bir barut dumanı alanı kaplamıştı, o dumanın içinde koşan binlerce hâkî renkli üniformanın, üç taraftan birden gelen ve hiç bitmeyen mitralyöz ateşine yakalanıp, askıdan kopan içi boş elbiseler gibi kıvrılıp bükülerek yerlere düştüğü görülüyordu.

Yaşananlar bir savaştan ziyade bir katliama benziyordu ama buna rağmen saldırı karanlık çökene kadar devam etti. Karanlık çökerken Osmanlı askerlerinden sağ kalanlar siperlerine döndüler. Siperler inleyen yaralılarla doluydu.

Ragıp Bey Osman'a, "O gün yedi saatte on bin asker kaybettik," demişti, "üç bin beş yüzü orada öldü, altı bin beş yüzü yaralanarak sahra hastanelerine taşındı, onlardan daha kaçı hastanelerde öldü bilmiyorum."

Taarruz, bazı subayların daha önceden tahmin ettiği gibi bir faciayla sonuçlandı.

"Yanlış bir emirle binlerce adam öldü," demişti Ragıp Bey, "ama o ölülerden çok fazla bahsedilmedi daha sonra. Tarih komutanları anlatır, ölü askerler tarihin işi değildir. Hep merak etmişimdir ölü askerleri kim anlatır diye. Galiba hiç kimse."

Taarruz bittikten sonra iki taraf da siperlerine döndü, barut dumanının kokusu alandan yavaş yavaş çekildi, onun yerini birkaç gün içinde yavaş yavaş çürüyen ölü bedenlerin kokusu aldı. Askerler siperlerinden ölü arkadaşlarının mayıs güneşi altında çürümesini izliyorlardı. İki taraf arasında görüşmeler başladı, ölülerin toplanması için bir ateşkese karar verildi.

İki taraftan da yüzlerce asker ellerinde sedyelerle cesetleri toplamak için açık alana çıktı, önceleri birbirlerinden uzakta duruyorlardı ama özellikle Anzak siperlerinin önünde Osmanlı ve Anzak askerleri neredeyse kucak kucağa ölmüşlerdi. İki tarafın askerleri de yan yana, kendi askerlerinin cesetlerini toplarken birbirlerine yardım etmeye, birbirlerine kenetlenmiş ölüleri ayırırken işaretlerle konuşmaya başladılar. Bazen bir Anzak askerinin ölüsünü bir Osmanlı'yla Anzak askeri birlikte kaldırıp sedyeye koyuyordu, bazen de bir Osmanlı askeri Anzak askerleri tarafından yerden kaldırılıp Osmanlı sıhhiyecilerin sedyelerine yükleniyordu.

Bir Anzak askeri, cebinden çıkardığı bir çikolatayı birlikte bir ölüyü sedyeye yüklediği bir Osmanlı askerine verdi, Osmanlı askeri de çikolatayı aldı, cebinde bulduğu bir madeni parayı Anzak'a verdi. Sonra bir Anzak üniformasından bir düğme kopardı, düğmeyi yanındaki Osmanlı askerine uzattı. O da kendi üniformasından bir düğme koparıp Anzak'a verdi. Bir anda meydan düğmelerini koparıp birilerine veren askerlerle doldu. Bir yandan cesetleri topluyor, bir yandan birbirlerine düğmelerini veriyor, işaretlerle konuşuyorlardı.

İki tarafın subayları araya girip bu dostluklara müdahale ediyor, askerlere birbirleriyle konuşmamalarını, işlerini yapmalarını söylüyordu ama askerler selam verip cesetleri

toplamaya devam ediyor, subaylar bir başka yerdeki çalışmalara bakmaya gittiğinde yeniden konuşmaya başlıyorlardı, subaylar uzaklaştığında iki tarafın askerleri de subayların arkasından gülüyor, işaretleşerek subaylarla alay ediyorlardı.

Subayların düşmanlığı sürerken askerler dost olmuşlardı.

Akşama kadar askerler birlikte çalıştılar, işaretlerle konuştular, yardımlaştılar, subaylarla alay ettiler. Akşamüstü bütün cesetler toplandıktan sonra iki tarafın askerleri, birbirini öldürmek için yeniden siperlerine dönmeden önce birbiriyle kucaklaştılar.

Savaş alanı, bir eğlence alanına dönmüştü. Gülen, birbirine sarılan, birbirinin sırtına dostça vuran, birlikte çikolatalarını yiyip ellerindeki hatıra düğmelere bakan askerler karşılıklı el sallayarak gitti siperlerine.

Subaylar biraz da dehşetle izledi askerleri.

Ertesi gün yazılan resmi raporların hiçbirinde bu dostluktan söz edilmedi.

İki tarafın da subayları raporlarına, "Ateşkes uygun tarzda cereyan etmiştir," yazdı.

VI

Loş salondaki kalabalık korkuyla kıpırdayarak birbirine sokuluyor, sanki birbirinden güç almaya çalışıyordu. Efronya taş döşemeli salonun bir köşesinde tek başına duruyordu. İçerideki yapışkan sıcak insanlar kıpırdadıkça artıyor, keskin insan kokusuyla birlikte nefes almayı zorlaştırıyordu.

Efronya, arada bir yanından geçen polislerin kolundan tutmaya, "Beni buraya yanlışlıkla getirdiler," demeye uğraşıyordu ama her defasında polisler silkinerek kollarını kurtarıyor, sert bir şekilde, "Tamam, tamam," diyerek gidiyorlardı. Durumunu anlatacak kimseyi bulamıyordu, birini bulsa kendisini ya Vartuhilerin yanına götürmelerini ya da serbest bırakmalarını söyleyecekti ama kimse onu dinlemiyordu. Oraya getirilmiş insanların sözünün dinlenmesine gerek olmadığına, sözlerinin bir değeri bulunmadığına inanmış gibiydiler. Tek başına duran bir kadına şaşırarak baksalar da çok fazla aldırmıyorlardı.

Saatlerden beri ayakta durmaktan yorulmuştu, bacakları ağrıyordu, susamıştı, rutubetli sıcak gırtlağını yakıyordu; ne yemek ne su veriyorlardı, bir açıklama da yapmıyorlardı.

Sonunda derdini anlatacak birini bulacağına emindi, birisi onun orada yanlışlıkla bulunduğunu anlayacaktı. Kendisine değil, orada birbirlerine sokularak endişe içinde bekleyen insanlara acıyordu, başlarına ne geleceği belli değildi, niye orada olduklarını bile bilmiyorlardı.

Yorgunluktan duvara dayanmıştı, yanından geçen bir polis sertçe, "Duvara dayanma," dedi, "Yoruldum," dedi Efronya ama polis daha da sert bir sesle, "Duvara dayanma, dedim ya," deyip gitti.

Osman'a, "İlk orada endişelendim," demişti, "o kadar saçma bir emirdi ki bir anda akla gelmeyecek her türlü kötülüğün olabileceği bir yere düştüğümü fark ettim."

Gece çöktükten epey sonra polislerin hareketliliği arttı. Salonun dibindeki geniş merdivenlerin üstüne çıkan sert yüzlü adamlardan biri, "Sessiz olun!" diye bağırdı. Herkes sustu. "İsimleri okunanlar dışarı çıksın." Polisler Emniyet Müdürlüğü'nün kapısını açmıştı. Aniden bir ümit fısıltısı dolaştı salonun içinde, kalabalık, "Bırakacaklar," diye fısıldaşıyordu. Merdivenlerin üstündeki adamların yanında duran kısa boylu biri, elindeki kâğıttan isimler okumaya başladı. Kâğıtları yüzünün hizasında tutuyor, yüzü görünmüyordu. "Hayrettin," diye bir fısıltı dolaştı, ünlü Ermeni ajanlardan biri olduğunu tahmin etmişlerdi. İsmi okunan dışarı çıkıyordu.

Sonunda salon boşaldı. Efronya salonda yalnız kalmıştı, yanına gelen bir polis, "Sen ne duruyorsun?" dedi. "Benim ismim okunmadı, ben yanlışlıkla..." Cümleyi bitiremedi. Polis, kolundan tutarak, "Çık dışarı," dedi, "adını dışarıda okurlar."

Efronya yorgun ama ümitli adımlarla dışarı çıktı, bırakacaklarını düşünmüştü. Dışarıda bir askeri birlik kalabalığı

çevirmişti. Bir subay, "Sıraya girin!" diye bağırdı. Herkes sıraya girdi, askerlerden biri Efronya'yı tutarak sıranın sonuna doğru itti, Efronya gene, "Beni yanlışlıkla..." demeye çalıştı ama asker, "Konuşma, yürü," dedi.

Etraflarını çeviren askerlerin arasında yürümeye başladılar.

Limana kadar yürüdüler, deniz ve yosun kokuları artıyordu, denizden gelen hafif bir serinlik hissettiler. Limanda bir şehir hatları vapuru duruyordu, ışıkları sönüktü ama bacasından duman çıkıyordu. Askerlerin başındaki subay, "Sırayla vapura binin," dedi. Vapura uzatılmış gıcırtılı dar iskeleden dikkatle yürüyerek karanlık vapura bindiler. Vapurun içinde, dışarıdan fark edilmeyen bir iki soluk sarı lamba yanıyordu. Kimse kenardaki sıralara oturmaya cesaret edemedi, birbirlerine yapışmış vaziyette ayakta duruyorlardı. Herkes bindikten sonra iskeleleri çektiler. Vapur hareket etti.

Vapurun her salıntısında kalabalık birbirine daha fazla yapışıyor gibiydi, o karanlıkta kalabalığın içindeki insanlar gözükmüyor, kalabalık kocaman gölgeli yorgun bir dev gibi vapurla birlikte kımıldıyordu. Kapının kenarında duran Efronya denizden gelen taze havayı soluyabilmek için başını dışarı uzatmaya uğraşıyordu, bir er, "Çek başını içeri," dedi. Erin yüzü görünmüyordu, sesinden genç biri olduğu anlaşılıyordu. Efronya bir şey söylemedi ama başını da çekmedi, taze hava o sırada ona her şeyden daha önemli geliyordu. Er de bir daha bir şey söylemedi.

Karşı sahilde vapurdan inip gene bir dizi askerin arasından yürüyerek bir trene bindiler. Tren harekete hazırdı. Efronya, trene binmeden önce askerlerin başındaki subaya bir kere

daha, "Beni yanlışlıkla..." demeye çalıştı ama subay, "Trene bin," deyip arkasını döndü.

Yolcu treninin kompartımanlarına insanlar birbirlerini itip oturacak bir koltuk kapmak için doluştular, bir koltuk o anda o kadar kıymetli gözüküyordu ki yorgunluklarını unutmuş gibiydiler. Efronya en arkada kalmıştı gene. Bütün kompartımanlar dolmuştu. Koridorun en arkasında tek başına durdu. Pencereden askerlerin gittiğini gördü. Trene binmemişlerdi.

Tren hareket ettikten sonra, daha sonra sivil polis olduğunu anladığı bir adam geldi, "Niye burada duruyorsun?" dedi.

"Beni yanlışlıkla..."

"Onu sormuyorum. Niye burada duruyorsun?"

"Oturacak yer bulamadım."

"Gel benimle."

Koridor boyunca birlikte yürüdüler, tren sallandıkça Efronya da yorgunluktan sallanıyor, kenarlara elini dayayarak dengesini bulmaya uğraşıyordu. Trenin ön kısmında bir kompartımana götürdü polis onu, kompartımanda üç kişi oturuyordu, şık giyinmişlerdi ama gömleklerinin yakaları kirden kararmış, kravatlarının bağı gevşemiş, yüzleri yorgunluktan solmuştu. "Sen de burada otur," dedi polis. İçerideki adamlar Efronya'ya baktılar ama ona bir şey söylemediler. Kendi aralarında konuşuyorlardı, Efronya onların Ermeni gazeteciler olduklarını konuşmalarından anladı.

"Eskişehir'e gidiyormuşuz," dedi aralarından biri.

"Bu iyi. İzmit'te indirecekler diye korktum ben, orası çok kötü diyorlar, Kemikkıran diye bir herif varmış, çok kötü davranıyor, gelenleri fena dövüyormuş."

Biraz sonra, Efronya'yı kompartımana getiren polis bir başka polisle birlikte geldi, onlar da oturdular.

Ermeni gazetecilerden biri, "Yiyecek bir şeyler bulabilir miyiz?" dedi.

"Paran var mı?"

"Var."

"İlk istasyonda bir şeyler alırız."

Gazetecilerden biri, şakacı bir sesle, "Rakı da bulur muyuz?" dedi.

"Paran varsa o da olur," dedi polis.

Gerçekten de ilk durdukları istasyonda, adının Azmi olduğunu öğrendikleri polis gazetecilerden paraları toplayıp gitti, yiyeceklerle ve bir şişe rakıyla geri döndü. Yemekleri ortaya koydular, rakıyı açtılar. Efronya'ya da yemek verdiler. Büyük bir açlıkla yemeklerini yiyip rakı içmeye başladılar. Yemekleri getiren polis de onlarla içmeye koyuldu, diğer polis içmeyeceğini söyledi.

Efronya bir yandan yemeğini yerken bir yandan da adamları hayretle izliyordu, rastladığı onca kabalıktan sonra polislerin oturup Ermeni sürgünlerle yemek yiyip rakı içebileceğini düşünmemişti. Daha sonra bunları Osman'a anlattığında Osman, "Sizin başınızda polislerle askerler yok muydu," demişti, "yüzlerce adam iki polisle mi gitti?"

"Evet, daha sonra da aylarca yol boyunca yanımızda kimse yoktu."

"Ee, niye kaçmadınız?"

Efronya kederle gülümsemişti, "Nereye kaçacaktık, yol boyunca etrafta Türk, Kürt, Çerkez, Çeçen köyleri vardı.

Kaçıp onlardan birine sığınmaya kalksan, ırzına geçip öldürürlerdi. O zamanlarda Ermenileri öldürmek serbestti, kimse niye öldürdün diye hesap sormazdı ki... Bir arada kalmak gene en emin çareydi. Öyle zamanlar oldu ki keşke askerler bizi götürselerdi, diye düşündük. Arada kaçanlar da oldu ama sığınacak bir yer bulabilen çok azdı, çoğunluğu kaçtığı yerde öldürüldü. Paralarını alıp öldürüyorlardı. Öyle büyük bir emniyet tertibatı falan yoktu, yüz binlerce insan bir yandan bir yana hiçbir emniyet tedbiri olmadan sürünerek gitti."

Karınları doyduktan sonra gazeteciler neşelenmişti, polisin onlara yemek getirip onlarla birlikte rakı içmesi hepsine bir güven vermişti. Kısa bir süre Eskişehir'de kalıp geri döneceklerini düşünüyorlar, hatta döndükten sonra yeniden gazete çıkarıp çıkaramayacaklarını tartışıyorlardı.

Efronya da o arada polise bir kere daha derdini anlatmaya çalıştı, "Beni yanlışlıkla getirdiler, benim adım sürgün listesinde yok." Rakı içen polis sözünü kesmeden onu dinledikten sonra, "Sen merak etme o zaman," dedi, "Eskişehir'de istasyondaki vazifeli adama durumu anlat, seni ilk trenle geri gönderirler."

Gazetecilerden biri de, "Adın listede yoksa seni niye tutsunlar," dedi, "sen ilk trenle dönersin."

Efronya, "Bu yorgunlukla şimdi bir de geri döneceğim," diye düşündü, "durduk yerde bir sürü iş. Neyse... Oldu bir kere..."

Eskişehir istasyonunda kalabalık darmadağınık bir halde trenden indi, o kalabalıkta herkes bir yakınını arıyor, bağırışlar, Ermenice isimler duyuluyordu. İstasyonda onları bekleyen

birkaç kişi vardı, aralarından biri kenarda duran bir taşın üstüne çıkıp, "Susun," diye bağırdı, "susun, kesin sesinizi, sıraya girin."

Kalabalık isteksizce yeniden sıraya girdi, "İstasyonun arka tarafına yürüyün." İstasyonun arkasına doğru yürümeye başladılar. Efronya gene en sona kalmıştı, bağıran adama bir yanlışlık olduğunu anlatmak için bekliyordu, kalabalık azalırken o da bağıran adama yaklaştı, "Beni yanlışlıkla..."

"Ne diyorsun, kadın," dedi adam.

"Beni buraya yanlışlıkla..."

"Yürü, sıranın peşine takıl. Bir de seninle uğraşamam, sonra anlatırsın derdini."

"Beni buraya yanlışlıkla..."

"Yürü, dedim. Kulağın duymuyor mu?"

Efronya inatla konuşmayı sürdürmeye çalıştı. "Beni yanlışlıkla..."

Adam Efronya'nın kolunu tutup sertçe itti, "Yürü, dedim. Kalabalıktan ayrılma." Yürümekten başka çaresi olmadığını anlayıp kalabalığın arkasına takıldı, istasyon binasının arkasına doğru yürüdü.

Öğlen sıcağı bastırmıştı, sanki havanın içinde değil, bir buharın içinde yürüyordu, nefes almak bile zordu, bastığı yerden ateş fışkırıyor gibiydi, karşısına geniş ve tozlu bir meydan çıktı. Binlerce insan o meydanda, kızgın güneşin altında yerlere serdikleri bez parçalarının, hasırların, kilim eskilerinin üstüne yatmışlardı, toprağa soktukları sopaların arasına pazenlerden, basmalardan, buldukları her kumaş parçasından örtüler germişler, güneşten korunmaya çalışıyorlardı. Sinekler, kara bir çarşaf gibi kalabalığın üstünde dalgalanıyordu.

Çocuklar çıplak ayaklarıyla koşturuyor, etrafta seyyar satıcılar bağırarak dolaşıyordu. Lanetli bir panayır yerine benziyordu.

Bacakları ağrıyordu, ayakları şişmişti, ayakkabıları dar geliyordu, ne yapacağını bilemeden panayırın içine doğru yürüdü. Kalabalığın çoğunluğu kadındı, ateşler yakmışlar, o kaynar sıcağın içinde yemek pişirmeye uğraşıyorlardı. Her yerden duman tütüyordu. Kir, toz, yanmış odun, kavrulmuş soğan kokuyordu. Daha fazla yürüyemeyeceğini hissedip yere oturmaya hazırlanırken, iki sopa arasına gerilmiş bir bez parçasının altında oturan yaşlıca bir kadın ona baktı, çok yorgun olduğunu anladı, "Gel," dedi, "gel, gölgeye otur."

İtiraz edecek hali yoktu, dizlerinin üstüne çöküp kadının yanına geldi, yere serilmiş kaba hasırın üstüne oturdu. "Ayakkabılarını çıkar," dedi kadın, "bu sıcakta o ayakkabılar öldürür insanı." Ayakkabılarını çıkardı, mutluluğa benzer bir ferahlık hissetti, dizlerini çekip ayaklarını ovdu.

"Ragıp ayaklarımı çok severdi, 'küçük kuşlar gibi' derdi, 'kanatları olsa uçar bunlar' derdi," demişti Osman'a, Osman bütün duydukları arasında en tuhaf olanı buymuş gibi Ragıp Bey'in sözlerine şaşırmıştı, "Gerçekten böyle mi söylerdi, onu bunları söylerken düşünemiyorum doğrusu." Efronya bir kahkaha atmıştı, bütün ölüleri arasında onun gibi gülebileni yoktu, "Ay, ne aptalsın," demişti, "yatak odasında görmediğin bir erkeğin ne söyleyip ne söylemeyeceğini nereden bilebileceksin ki... Hiçbir erkek hiçbir erkeği tanımaz, onların birbirlerine gösterdikleri yüzleri başka, o anlarda..." O anlarda, derken gene gülmüştü, "O anlardaki yüzleri bambaşka. Eğer o gün orada ayaklarımı görse ne derdi bilmem, tombul tavuklar gibiydi ayaklarım."

Yaşlı kadının "bizim çadır" dediği iki sopa arasındaki bezin gölgeliğinin hemen ötesinde genç bir kadın, yaktığı ateşin üstüne bir tencere koymuş, kokusu pek hoş gelen bir şey pişiriyordu. "Tarhana çorbası şimdi olacak," dedi kadın, "bir tas iç hemen." Genç kadına işaret etti, genç kadın bakır bir tasa koyduğu çorbayı tahta bir kaşıkla birlikte Efronya'ya verdi.

"Nereden geliyorsun?" dedi.

"İstanbul'dan."

"İstanbul'dan gelen bir kadın görmedim daha önce."

"Siz neredensiniz?"

"Biz Adapazarı'nın köylüklerindeniz, buradakilerin çoğu zaten Adapazarı, İzmit, Bahçecik bölgesinin köylüleri. Toplayıp getirdiler hepimizi, burada bekliyoruz."

Efronya, çorbayı içerken, "Niye getirdiler sizi?" dedi.

İhtiyar kadın neredeyse aptallığına acıyarak Efronya'ya baktı.

"Seni neden getirdilerse bizi de ondan getirdiler. Ermeni olduğumuz için. Başka bir günahımız yok. Ne günahımız olacak ki..."

"Etrafta hep kadınlar var. Erkekler nerede?"

"Erkeklerin çoğu savaşta. Savaşta olmayanların çoğunu da alıp bir yere götürdüler ama onları nereye götürdüklerini bilmiyorum. Benimki zaten yıllar önce öldü."

Genç kadını gösterdi, "Bununki de Çanakkale'de. Öldü mü, kaldı mı bilmiyoruz."

Kadın bütün bunları sanki bir başkasından bahseder gibi anlatıyor, arada yüzüne konan sinekleri elini sallayarak kovmaya uğraşıyordu. Efronya çorbasını bitirdiği sırada çadırın altındaki hasırın ucundaki bir kumaş yığınının kımıldadığını gördü.

Dikkatle oraya baktığını fark eden yaşlı kadın, "Benim torun," dedi, "hastalandı, bu sıcakta titriyor, üstüne bulduğum örtüleri örttüm üşümesin diye."

"Aç bir bakayım," dedi Efronya.

Yaşlı kadın şüpheyle baktı Efronya'ya, bir anda yüzündeki o dostça ifade kayboldu.

"Niye ki? Neye bakacaksın?"

"Ben hemşireyim."

Kadın karar verebilmek için durdu, Efronya bu şüphenin nedenini çok sonra anlayacak, bu sürgünlerin çocuklarını alıp kaçırdıklarını kendi gözleriyle görecekti. Sonunda yaşlı kadın, genç kadına, "Aç oğlanın üstünü," dedi, "Hemşire Hanım bir baksın."

Genç kadın, kumaş parçalarını araladı, Efronya gidip baktı, küçücük sıska bir oğlan çocuğu yatıyordu, karnı şişmiş, yüzü kirli sarı bir renk almıştı, titriyordu. Alnı ter içindeydi.

"Sıtma bu. Kinin lazım."

İhtiyar kadın anlamadı:

"Ne lazım?"

"Kinin lazım. Sıtma ilacı. Kinin var mıdır kimsede?"

"O söylediğinden kimde olsun be kızım, biz çorbayı zor buluyoruz, nerede kaldı bilmem ne ilacı..."

Efronya ayağa kalktı. Ayakkabılarını giymek istedi ama ayakkabıları ayağına olmuyordu. Çıplak ayaklarıyla "çadırdan" çıktı.

"Ben bulurum," dedi yaşlı kadına.

Polisler evden aldığından beri yanından ayırmadığı çantasında parası vardı, maaşını neredeyse hiç harcayacak zamanı olmamıştı. Kimse de çantasını aramamıştı.

Çantasını kucağına alıp yürümeye başladı ama daha ilk adımda ayaklarının altı kızgın saca basmış gibi yandı, parmaklarının ucunda, hafifçe zıplayarak, olabildiğince hızlı istasyon binasına doğru yürüdü. İstasyonun düzgün ve toprağa kıyasla epeyce serin olan taş zeminine çıkınca iki ayağının üzerine basarak dengesini toparladı. İstasyon boştu, istasyon binasının önünde üniformalı bir polis memuru duruyordu.

Polise yaklaştı, "Bir dakika bakar mısınız?" dedi.

Polis dönüp Efronya'yı baştan ayağı bir süzdü, çıplak ayaklarına biraz daha fazla baktı.

"Ne var?"

Kinin lazım."

"Ne lazım?"

"Kinin."

"O ne?"

"İlaç. Küçük bir çocuk çok hasta, ona hemen kinin vermek gerekiyor. Eğer bir yerden aldırabilirsek, benim param var."

"Git kadın. Deli misin sen? Senin babanın uşağı mı var burada, ilaç lazımmış. Git hadi buralarda dolaşma, yasak sizin burada durmanız."

Efronya, gözlerini dikerek polise baktı, çok sakin ama otoriter bir sesle, "İlaç lazım, dedim, anlamıyor musun? Çocuk hasta. Burada sen vazifeli değil misin? O çocuğa bir şey olursa sen mesul olursun, sana söyleyeyim," dedi.

İki günden beri itip kakılan, kimseye derdini anlatamayan, ne söyleyeceğini bilemeyen Efronya birdenbire hastanedeki güvenli başhemşire olmuştu. O ilacı bulmaya kararlıydı.

Bütün küçük memurlar gibi, "mesul olmak"tan ödü patlayan polis bir an durup, ne diyeceğini bilemeden endişeyle

Efronya'ya baktı, sonra onun kim olduğunu, arkadaki çadırlardan geldiğini hatırladı, güvenle güldü.

"Ermeninin bebesi öldü diye ben mi sorumlu olacağım. Deli misin sen kadın. Git, benim başımı belaya sokma şimdi."

"O ilacın bulunması lazım. Hem de hemen."

Polis dönüp Efronya'ya doğru bir adım attı, elini vuracak gibi kaldırdı, "Bak, yiyeceksin tokadı, yürü git... Ermeni orospusu... Bir de emir veriyor."

Efronya'nın bir anda bütün vücudu kasıldı ama yerinden kımıldamadı.

"O ilacın bulunması lazım. Çocuk ölecek. Bütün Eskişehir'i ayağa kaldırırım lazım gelirse."

Polis hafifçe geriye doğru yaylandı, Efronya vuracağını anladı, başını boynuna doğru çekti tokadın şiddetini azaltabilmek için ama olduğu yerden kımıldamadı.

O sırada bir ses duydular.

"Ne oluyor?"

Polis, elini indirdi, ikisi birden sese döndüler, üniformasından istasyon şefi olduğu anlaşılan bir adam biraz arkalarında duruyordu. İstasyon şefi tekrar, "Ne oluyor?" dedi.

"Bu orospu geldi tebelleş oldu, benden ilaç istiyor. Ben ilacı nereden bulayım, eczacı mıyım ben... Git, diyorum, gitmiyor."

İstasyon şefi de tıpkı polis gibi Efronya'yı baştan aşağıya bir süzdü, o da çıplak ayaklarına takıldı bir an, sert bir sesle, "Ne istiyorsun?" dedi.

"Sıtma olmuş bir çocuk var, hemen kinin vermek lazım."

"Gel benimle," dedi adam.

Adamın arkasından istasyon binasına girdi, içerisi dışardaki sıcak havaya rağmen serindi, yerdeki maltataşlarının serinliğini ayaklarının altında hissetti.

"Kinin mi istiyorsun sen?"

"Evet."

"Benden önceki istasyon şefinin sıtması vardı, onun bıraktığı bir kinin olacak benim odada."

Adamın odasına girdiler, kenarda duran büyük, tahta bir dolabı açtı, bir süre içine baktı, "Hah, işte burada, al bakalım."

Efronya küçük kutuyu alıp salladı, içindeki haplar tıkırdadı, sonra açıp kutunun içine baktı, kinin vardı, o anda sanki dünyadaki bütün dertler hallolmuş, her şey düzelmiş gibi büyük bir sevinç hissetti.

"Teşekkür ederim," dedi, "büyük bir iyilik yaptınız."

"Ben seni daha önce görmedim, ne zaman geldin sen?"

"Bugün geldim."

"Nereden geldin? Buranın köylülerinden olmadığın belli."

"İstanbul'dan geldim."

"İstanbul'dan buraya pek kadın gelmez."

Efronya insiyaki bir şekilde, "Beni yanlışlıkla..." dedi ama istasyon şefine dert anlatmanın saçmalığının farkına varıp sustu, kendi haline gülerek, "Uzun hikâye," dedi.

Odadan çıkmaya hazırlanırken, istasyon şefi, "Bir derdin olursa sen bana gel," dedi, "başkalarıyla muhatap olma."

Adama baktı, adamın yüzündeki kaslar sanki bir anda erimiş, gülümsemeye benzeyen çirkin bir gevşeme yerleşmişti yüzüne, hayatlarında çok fazla kadın görmemiş erkeklerin yüzünde beliren o gevşekliği tanıyordu, "zibidi" diye geçirdi içinden ama adama sadece, "Olur," demekle yetindi.

Serin taşlara güvenle basarak çıktı istasyondan, o serinlikten sonra meydanın sıcaklığı bir an dayanılmaz geldi ama

gene kızgın toprağa parmaklarının uçlarıyla basarak, arada bir zıplayarak "çadıra" gitti. Küçük çocuğa kinin verdi, alnına ıslak mendil koydu, omzunu tuttu, "Şimdi iyileşeceksin, oğlum," dedi, "şimdi geçecek."

Güneş batarken ufak oğlan diğer çocuklarla birlikte "çadırların" arasında koşturuyordu, böyle çaresiz yerlerde hep olduğu gibi haber süratle yayıldı, "İstanbullu Hemşire Hanım çocuğu iyi etti." Bu olayı, kadınların göklerden gelen iyi bir haber gibi gördükleri anlaşılıyordu, bu bir işaretti, sanki iyi bir şeyler de olabileceğine inanmışlardı. Etraftaki çadırlardaki kadınlardan biri ona bir armut getirdi, biri eski bir bez verdi, biri de bir tahta kaşığı kucağına bırakıp, "Hiç kullanmadık," dedi. Onların sevinci ve minnettarlığı Efronya'ya nasıl bir çaresizlik içinde bulunduklarını her şeyden daha iyi anlatmıştı.

Karanlık bastırınca bir sessizlik çöktü, sıcağın yorgunluğuyla herkes susmuş gibiydi, çocuklar da ortadan kaybolmuştu, iki adamın etrafı kolaçan ederek kendilerine yaklaştığını fark etti Efronya, adamlar onun yanına çömeldiler, çömelmelerindeki acemilik şehirli olduklarını gösteriyordu. Küçük idare lambasının ışığında şık elbiselerinin toz içinde olduğunu, boyunbağlarının kirden kayışa döndüğünü gördü.

"İstanbul'dan bugün gelen hanım siz misiniz?"

"Evet."

"Bir dakika konuşabilir miyiz?"

Efronya şişlikleri inip yeniden "kuşlara" benzeyen ayaklarına ayakkabılarını giydi, birlikte çadırlardan biraz uzaklaştılar.

Adamlardan biri fısıldayarak, "Çanakkale'den bir haber var mı?" dedi.

Efronya anlamadı:

"Nasıl bir haber?"

"İngilizler geçtiler mi Boğaz'ı? Biz bir aydır buradayız kimseden haber alamadık."

Efronya'nın şaşırdığını anlayan öbür adam, "İngilizler kurtulmamız için tek şansımız," dedi. "Onlar İstanbul'u işgal ederse kurtuluruz, yoksa hepimiz buralarda sürünerek öleceğiz."

"Geçemediler," dedi Efronya.

O alacakaranlıkta bile adamların yüzündeki derin kederi ve hayal kırıklığını seçebildi. Adamlar adımlarını sürüyerek uzaklaştılar.

Ragıp Bey'in hayali, evi polisler bastığından beri hep zihninin bir köşesinde duruyordu, o garip sürüklenişin içinde bazen o hayal kayboluyor, bazen yeniden ortaya çıkıyordu, istasyon şefinin o yılışık gülüşünü gördüğünde de bir an Ragıp Bey'in odaya girdiğini, adamın ensesinden tutup oturttuğunu hayal etmişti ama o hayal gene silikleşmişti, şimdi birdenbire Ragıp Bey'i büyük bir şiddetle özlediğini hissetti. Onun nasıl bir tehlikenin içinde olduğunu, savaştığını, her an vurulabileceğini büyük bir dehşetle fark etti.

Adamların söyledikleri onu ürkütmüştü, kendi kurtuluşu savaşta Ragıp Bey'in ve arkadaşlarının yenilmesine bağlıydı, bu yenilgiyi sanki Ragıp Bey'in ölümü gibi algıladı zihni, o ölürse kendisi kurtulacak gibi tuhaf bir düşünce bir anda onu yakalayıp korkuyla titremesine neden oldu.

Buradan bir an evvel kurtulmak isterken şimdi kendisi kurtulursa o ölecekmiş gibi manasız bir düşünce zihnine yerleşmişti, uykusuzluktan ve yorgunluktan çok iyi düşünemiyordu.

Sadece bütün içini titreten, kâbuslardakine benzer bir korku hissediyordu.

Orada gördüğü bir taşın üstüne oturdu.

"Ona bir şey olmasın, Tanrım," diye geçirdi içinden, "bana bütün yaptıklarına rağmen onu korursan sana yeniden inanacağım. Ragıp'ı koru. Yalvarırım. Onu koru."

Bir taşa oturmuş, kendi yaşadıklarının dehşetiyle Ragıp Bey için ağlıyordu.

VII

Sıcaklar iyice bastırmıştı, denizden arada esen rüzgâr sıcağı azaltmaya yetmiyordu. İngilizlerin yeni bir saldırıya hazırlandıklarını, adalara yeni takviye kuvvetler getirdiklerini öğrenmişlerdi. Yeni bir taarruza karşı hazırlanmaya uğraşıyorlardı ama İngilizlerin nereden çıkarma yapacağı konusunda komutanlar arasında görüş ayrılıkları olduğundan hazırlıklar gerektiği gibi ilerleyemiyordu.

Ragıp Bey, cephedeki topların yerleşim bölgelerini saptamak için cephe hattında sıcaktan bunalarak dolaşıyordu, 27. Alay Komutanı Albay Şefik Bey'i görmeye gittiğinde onu da sıcaktan bunalmış bir vaziyette buldu. Şefik Bey'i severdi, gösterişten hoşlanmayan ama verilen vazifeyi hakkıyla yerine getiren cesur bir askerdi, Anzakların ilk çıkarmasında alayıyla birlikte düşman kuvvetleriyle ilk çatışan ve onları durdurarak Osmanlı'ya zaman kazandıran da oydu. Onun sayesinde Anzaklar bekledikleri ilerlemeyi yapamamışlardı.

Ragıp Bey'i gördüğünde sevinmiş, "Hoş geldin, Ragıp," demişti, "sana şöyle buz gibi bir şerbet ikram etmek isterdim ama hamam suyundan hallice ılık içme suyu var. İster misin?"

"O da olur," demişti Ragıp Bey, "sıcaktan dudaklarım kurudu."

İki albay, beklenen taarruzdan, hazırlıklardan, düşmanın nereden geleceğinden konuşurlarken 19. Tümen'in istihkâm bölüğü komutanı Yüzbaşı İsmail Hakkı Bey geldi.

"Tümene kereste, kalas yolladılar, Albayım," dedi, "geceleri siperlerin üstünü örteceğiz bombardımana karşı askerleri korumak için... Tabur komutanlarına emir veriniz ki ihtiyacımız olduğunda mazgalların yapımı için bize yardımcı erat versinler."

"Siperin üstünü örtmenin faydadan ziyade zararı vardır, ben istemem. Bizim alayın siperlerine dokunmayın."

"Tümen komutanı Mustafa Kemal Albay'ın emri, Komutanım. Malzemeyi de grup komutanlığından gönderdiler, kuzey cephesindeki bütün siperlerin üstü kapanıyor."

"Bakın Yüzbaşı, Tümen Komutanı'na kemal-i itaatle şunu söyleyin, alayımın işgal ettiği hattın müdafaasını, muhafazasını benden istesinler. Bunun mesulü benim. Fakat siperleri örttürmek istemem, bunun mahzurlu olduğu kanaatindeyim."

Yüzbaşı gittikten sonra Ragıp Bey'e, "Hata ediyorlar," dedi, "askere ölüm kapanı hazırlıyorlar siperlerin üstünü örterek. Benim sağ kanadımdaki 18. Alay'ın komutanı da benimle aynı fikirde, o da siperlerin üstünü örttürmüyor. Sol kanadımdaki 57. Alay ise siperleri kapama emrini kabul etti. Ama sonuç çok kötü olacak."

Ragıp Bey ayrılmadan önce istihkâm yüzbaşısı tekrar geldi, "Mustafa Kemal Albayım, 'Kendi siperleridir, nasıl muvafık görüyorsa öyle yaptırsın,' dedi, Komutanım."

Daha sonra Ragıp Bey, Osman'a, "Şefik Albay'ın o kararı neredeyse bütün savaşın gidişatını etkiledi," demişti, "bazen bir şeyi yapmamak yapmaktan daha iyidir ama önemli olan neyi yapıp neyi yapmayacağını iyi bilmek."

Kendi siperlerine döndüğünde hava kararıyordu, biraz sonra çavuş, "Komutanım, o gâvur gemisi gene geliyor," dedi. Bir aydır bir İngiliz muhribi her akşam geliyor, Osmanlı siperlerini topa tutuyordu, iki saatlik bombardımandan sonra da dönüp gidiyordu. Muhrip top atışına başladığında askerler siperlerinin gerisine çekiliyorlar, top atışının bitmesini bekliyorlardı.

"Niye bu gâvur her akşam gelip burayı bombalıyor, Komutanım?" dedi çavuş, "Deli mi bu gâvurlar?"

"Deli değiller, akıllılar," dedi Ragıp Bey, "bizi bombardımana alıştırıyorlar, bombalıyor gidiyor diye asker geri çekilip bekliyor, bir gün gerçekten gelecek, asker geride beklerken sahildeki askerlere saldıracaklar. Bizi avlamak için yapıyorlar."

"Vay, gâvurdaki akla bak... Bizim topların menzilinin oraya yetişmeyeceğini biliyor, toplarını patlatıp duruyor."

6 Ağustos akşamı muhrip gene geldi, projektörlerinin ışıklarını yakıp bombardımana başladı, projektörler doğrudan Osmanlı siperlerine tutulduğundan siperlerin gerisine çekilen askerler parlak ışıkların dışında bir şey göremiyorlardı. Muhrip bombardımanı sürdürürken kıyıdaki Yeni Zelandalı askerler tepelere tırmanmaya başladılar. Bombardıman aniden kesildi. O sırada düşman askerleri Türk siperlerine gelmişlerdi, ani baskınla siperlerdeki askerlerin çoğunu öldürüp geri kalanını esir aldılar.

Onlar Arıburnu'nda saldırırken, İngiliz donanması da Anafartalar sahiline büyük bir çıkarma başlatmıştı. O gece ay gece yarısından sonra doğduğu için ortalık tamamen karanlıktı, çıkarma görülemiyordu. Çıkarmanın amacı, ardı ardına bir sıra tepeyi işgal ederek, daha önce karaya çıkmış olan birliklerle buluşup Osmanlı ordusunu kuşatma altına alarak çökertmekti.

Ragıp Bey'in hep söylediği gibi, Çanakkale Savaşı "komutanların hata savaşıydı", Osmanlı komutanları çıkarmanın Anafartalar'dan başlayacağını öngörememişlerdi, Albay Mustafa Kemal'in uyarısına rağmen çıkarmayı daha yukarıda bekliyorlardı, bu yüzden Anafartalar'da savunma hattı çok zayıftı. Ama İngiliz komutanı General Stopford da büyük bir hata yapmış, süratle hareket etmesi gerekirken önce limanın güvenliğini sağlamak ve topçu birliklerinin karaya çıkmasını beklemek için oyalanmış ve zaman kaybetmişti. Çıkarma sırasında Bursa Jandarma Taburu'nun kıyıdaki birlikleri İngilizlere ateş etmeye başladı, çıkarma yavaşladı, iki tabur İngiliz askeri ancak üç saatte karaya çıkabildi.

Bütün birliklerini ve toplarını sahile çıkardıktan sonra İngilizler saldırıya geçerek ilerlemeye başladı. Osmanlı cephesinin en zayıf olduğu noktadan yarımadaya giriyorlardı. Lale Baba Tepesi'nde hiç beklemedikleri bir dirençle karşılaştılar. Burada, Bursa Jandarma Taburu'na bağlı bir başka küçük birlik bulunuyordu. Az sayıdaki asker, İngiliz askerlerinin ilerleyişini burada durdurdular. Bulundukları siperlerden İngilizleri ateş altına aldılar. Bir yandan çatışırken bir yandan da bir işaret fişeği atarak çevredeki birliklere çıkarmanın başladığını haber verdiler. Kendilerinden çok daha büyük bir gücü burada tutmayı başardılar. Daha sonra geri çekilmek zorunda kaldılar.

Sabaha karşı İngilizler Arıburnu cephesinin her yanından Osmanlı siperlerine karşı saldırıya geçtiler. Yarımada önünde toplanan İngiliz donanmasının toplarıyla, kara birliklerinin siperlerden fırlattıkları elbombalarıyla yer sarsılıyordu, cehennemi bir gürültü başka hiçbir sesin duyulmasına izin vermiyordu.

Osmanlı siperlerinin üstüne örtülen kalaslar askerler için korkunç bir ölüm kapanına dönüştü, önce patlayan obüs

mermilerinden yayılan yeşilimtırak gazların kapalı siperlerin içinde birikmesiyle askerler toplu halde baygınlık geçirirken, top mermileriyle tutuşan kalaslar da üstlerine çökerek yarı baygın askerleri tutuşturdu, siperlerin içi ezilen, yanan, gazlarla boğulan askerlerle doluyordu. Savaştaki en korkunç ölüm, bu kapalı siperlerdeki askerleri buldu.

27. Alay ise, Şefik Albay siperlerinin üstünün kapanmasına karşı çıktığı için fazla kayıp vermedi ve saldırının süratle ilerlemesine engel olarak savaşın seyrinin değişmesinde çok önemli bir rol oynadı.

Osmanlı kurmayları Anafartalar bölgesine sürekli yeni birlikler kaydırıyor, İngilizler ise bir tepeden diğerine gitmek için yollar arıyordu, toprak postal ve nal sesleriyle sarsılıyordu.

Dört gün boyunca birliklerin yer değiştirmesi, çatışmalar, ölümler, yangınlar sürdü. İngiliz ve Anzak birlikleri birçok yeri ele geçirdi, iki tarafın askerleri arasındaki mesafe yirmi metreye kadar indi. Askerler birbirlerine çok yakın olduğu için Osmanlı topçusu ateş edemiyordu.

10 Ağustos'ta Osmanlılar için durum çok kritik bir hale gelmişti. Savaş Conkbayırı çevresinde yoğunlaşmıştı, İngilizler burayı aldıkları zaman istedikleri kuşatma zincirinin en önemli halkasını ele geçireceklerdi. Bu bölgede çok sayıda Osmanlı askeri vardı ama birliklerin çoğu komutanlarını kaybetmişti, sürekli bölgeye yeni askerler yığıldığından askerleri kimin komuta ettiği belli olmuyordu.

19. Tümen Komutanlığı'na atanmış olan Albay Mustafa Kemal, ordu karargâhını arayarak Conkbayırı'nda durumun çok "nazik" olduğunun General Liman von Sanders'e bildirilmesini istedi. Ertesi gün Liman Paşa'nın kurmay başkanı Albay Kazım Bey telefonla Albay Mustafa Kemal'i aradı.

"Liman Paşa durumu nasıl gördüğünüzü soruyor," dedi.

"Conkbayırı'nda durum çok hassas. Gerekli tedbirler derhal alınmazsa burada büyük bir felaket yaşanacak. Conkbayırı'nda derhal sevk ve idarenin tek elde birleştirilmesi elzemdir."

"Bir çare kalmadı mı diyorsunuz?"

"Mevcut kuvvetlerin komutama verilmesinden başka çare kalmadı."

Kazım Albay'ın alaycı sesi duyuldu telefonda.

"Çok gelmez mi?"

"Az gelir..."

Telefon hattı konuşmanın burasında kesildi.

İki saat sonra, Liman Paşa bir emir yayınlayarak Anafartalar Grubu'nun Albay Mustafa Kemal'in emrine verildiğini, Mustafa Kemal'in yerine 19. Tümen'in başına da Albay Şefik'in getirildiğini bildirdi. Albay Mustafa Kemal derhal hareket ederek, Anafartalar Grubu karargâhına geldi. Bu bölgede yapılacak Osmanlı saldırısı için daha önceden Liman Paşa ile bu konuyu görüşen Albay Ahmet Feyzi'nin hazırladığı bir plan bulunuyordu. Mustafa Kemal, Feyzi Bey'in taarruz planının uygulanacağını söyleyerek birliklerini sabah saat 4'te saldırıya geçirdi. İngiliz mevzilerinin çoğunu bu ani baskınla ele geçirdiler, İngilizleri geriye doğru sürdüler. Tepelerin üst bölümlerinde bulunan Osmanlılar şimdi durumu lehlerine çevirmiş bulunuyorlardı.

9 Ağustos'ta, İngiliz birlikleri Conkbayırı-Besimtepe-Kocaçimen hattında saldırıya geçtiler. Göğüs göğüse bir çatışmadan sonra İngiliz saldırısı durdu ama Conkbayırı'nın denize bakan tarafında İngiliz birlikleri yerleşerek siperler kazdılar. Siperler arasındaki mesafe sadece yirmi metreydi.

O gece Albay Mustafa Kemal, Liman Paşa'yla görüştükten sonra subaylarını topladı.

"Bugün başarı kazandık," dedi, "ama düşman Conkbayırı'nda kaldığı sürece tehlike bertaraf edilmiş sayılamaz. Bu sebeple bizim nihai bir taarruza geçmemiz elzemdir."

8. Tümen Komutanı Albay Ali Rıza Bey, "İki gündür Conkbayırı'nda sürekli taarruz yaptığımız halde istediğimiz neticeyi almaya muvaffak olamadık," dedi. "Asker çok yorgun, çok fazla zayiat verdik, eldeki birlikler böyle bir taarruz için kifayetsiz kalır."

Kurmay Başkanı Binbaşı Galip Bey komutanını destekledi.

"Bize destek olması için beklediğimiz 41. Alay henüz buraya intikal etmedi. Elimizdeki kifayetsiz kuvvetle taarruza kalkarsak netice aleyhimize olabilir."

Albay Mustafa Kemal, "Söylediklerinizi dinledim, haklı olduğunuz taraflar var," dedi, "ama kararım kesindir. Sabaha karşı gün doğmadan, karanlıkta taarruz edeceğiz."

Hiç kimsenin düşünmediği bir taarruz planı vardı aklında, 19 Mayıs saldırısından ders çıkarmıştı, ateş edilmeyecekti, ses çıkarılmayacaktı, saldırıdan önce bando çalınmayacaktı, ezan okunmayacaktı, "Allah Allah!" diye bağırılmayacaktı, askerler karanlıkta siperlerinden çıkacaklar, hızla düşman siperlerine koşacaklar ve sadece süngülerini kullanacaklardı. Ancak siperlere girdikten sonra, "Allah Allah!" diye bağırmak serbest olacaktı. Taarruzun zamanlaması çok önemliydi çünkü aydınlığa kalırlarsa İngiliz donanması Osmanlı askerlerini görüp top atışına başlayabilirdi.

Subaylar dağılırken Ragıp Bey, siperlerin bu kadar yakın olduğu bir çatışmada kendi toplarının bir işe yaramayacağını söyleyerek, kendisine bağlı piyade birliği ve topçu eratıyla

taarruza katılmak için Mustafa Kemal Bey'den müsaade istedi. Bu "delice" planın uygulanmasında bulunmak istiyordu.

Mustafa Kemal, "Bazı kararlar vardır ki hesap ve mantıkla açıklanamaz, muharebenin ateşli safhasında duygulardan doğan kanaatlere de önem vermek lazım, düşmanı ani bir baskınla mağlup edeceğimize eminim," diyerek onun da saldırıya katılmasına izin verdi.

Sabaha karşı askerler siperlerinde tüfeklerine süngülerini takarak saldırı için hazır beklerken Albay Mustafa Kemal yanında bazı alay komutanlarıyla yürüyerek siperlerin önüne geldi. "Merhaba asker," dedikten sonra siperlerin önünde yürümeye başladı, yürürken askerlerle de konuşuyordu, "buraya bak sakallı, sen bir İngiliz'i bir hamlede yere atabilir misin? Atacaksın... Hepiniz İngilizleri devireceksiniz. Bunu gözlerinizden okuyorum. Düşmanı mağlup edeceğinizden hiç şüphem yoktur."

Biraz daha yürüdükten sonra, "Şimdi ben siperlerin önüne geçeceğim," diyerek elindeki kırbacı havaya kaldırdı, "bana bakın, kırbacı indirdiğimde taarruz edeceğiz."

Bütün subaylar ellerinde kılıçlarıyla birliklerinin önündeydi, Albay Mustafa Kemal'in kırbacı indirmesiyle birlikte süratle siperlerinden fırladılar, hiç ses çıkarmadan birkaç saniye içinde İngiliz siperlerine girmişlerdi. Korkunç denilebilecek bir sessizlik içinde siperlerde inanılmaz bir boğuşma başladı, baskın yiyen İngilizler fazla dayanamayarak tepeden aşağıya doğru çekilmeye başladılar, Osmanlı askerleri de peşlerinden koşuyordu, "Allah Allah!" sesleri başlamıştı. Tepenin altındaki düzlüğe kadar indiler. Aşağıdaki İngiliz birlikleri baskınla paniklemelerine rağmen süngü savaşına girdiler.

Altı saat boyunca askerler süngülerle birbirlerini öldürdüler. Siperler; göğüsleri, karınları, kasıkları süngülerle deşilmiş cesetlerle doldu, birbirini hiç tanımayan binlerce genç insan birbirini vahşice parçaladı. Savaşın yarattığı o büyük baş dönmesiyle öldürdüklerinin de, öldüklerinin de farkında değillerdi, sadece "düşman" bir askere süngülerini saplamak, sonra bir başka düşmanın karnını deşmek istiyorlardı.

Ragıp Bey'le askerleri de kanlı boğuşmanın zehirli büyüsüne kapılmışlardı. Kılıçları, süngüleriyle İngiliz askerlerini öldürüyorlar, yanlarındakinin ölümünü ise neredeyse göremiyorlardı. Bir İngiliz subayı, kılıcıyla Ragıp Bey'e saldırdı, Ragıp Bey ancak son anda yana çekilebildi, kılıç apoletini yırttı, o da kılıcını İngiliz subayın göğsüne sapladı, sadece bir an adamın gözlerindeki donmuş bakışı görerek saldırmaya devam etti.

Saat 10'da İngiliz donanması bombardımana başladı. İki tarafın askerlerinin iç içe olmasına aldırmıyor, Osmanlı askerleriyle birlikte birçok İngiliz askerini de öldürmeyi göze alıyorlardı. Conkbayırı, birbiri ardına patlayan top mermileriyle bir "yanardağa" dönmüştü, sanki yerden alev fışkırıyordu. Bir yandan da makineli tüfek ateşi başlamıştı. İnsan bedenleri havalarda uçuyor, havada parçalara ayrılıyordu. Şarapnel parçaları askerlerin bir yanından girip öbür yanından kan damlaları sıçratarak çıkıyordu.

Osmanlı askerleri, İngiliz askerlerinden aldıkları siperlerin içine girerek durdular. Ateş altında daha fazla ilerlemeleri mümkün değildi ama Conkbayırı'nı İngilizlerden temizlemişler, İngilizlerin son bir ümitle giriştikleri ikinci çıkarmayı da burada durdurarak onları geri püskürtmeyi başarmışlardı.

İngilizler bir daha o tepeleri ele geçiremeyecekti.

Ragıp Bey, girdiği İngiliz siperlerinden birine diğer askerlerle birlikte oturdu, biraz sonra çavuş da geldi, elbiseleri kanlıydı.

"İyi misin," dedi çavuşa. "Yaralandın mı?"

"Benim kanım değil, Komutanım. Ben iyiyim Allah'a şükür. Yendik onları, Komutanım."

"Yendik, Çavuş. Hep biz mi yenileceğiz, bir de biz yenelim... Artık buralarda tutunamazlar, biraz daha oyalanır giderler."

Cebinden sigara paketini çıkardı, bir sigara yaktı, bir tane de çavuşa uzattı.

"Yak bakalım, Çavuş. Zaferin şerefine tüttürelim birer tane."

Sigaralarını keyifle içmeye koyuldular. Kana bulanmış üniformalarıyla mutluydular.

Ragıp Bey, kendisini çok sevindiren bu zaferin, imparatorluğu yönetenlere sağlayacağı güvenle birlikte sevdiği kadının ve onun gibi binlerce insanın felaketine giden yolu ardına kadar açtığını bilmiyordu. Bir zaferin bir facia yaratabileceği aklına bile gelmezdi.

Bu savaşta ölenlerden çok daha fazlası ölecekti.

VIII

Efronya, o meydanda tahmin ettiğinden çok daha uzun kalmıştı. Onu ilk geldiğinde yanına çağıran kadının "çadırına" yerleşmişti. Yaşlı kadının ismi Hasmik'ti, kızının adı Mariam'dı, kinini yuttuktan sonra koşturmaya başlayan oğlanın adı da Hayk'tı. Hasmik, "Sen bizimle kal," demişti, "sen bize bakarsın, biz sana bakarız." Büyük baskıların, büyük kederlerin, büyük zorlukların olduğu yerlerde dostluklar da, düşmanlıklar da çabuk ve hızlı büyür. Kısa zamanda bir aile gibi olmuşlardı. Hasmik, Efronya'ya bir şalvar vermişti, "Bu şehir elbiseleriyle burada rahat edemezsin," demişti, "sana bir de çarık bulalım, senin ayakkabılar şehir sokakları için, buralarda dağılır, bir gün geri dönebilirsek o zaman giyersin." Bir de çarık buldular. Başına da bir örtü bağladı. Hasmik ona gülerek bakmıştı, "Bak bizim köyden bir kız oldun çıktın, köylü olmak ne kolay, değil mi? Ellerinle ayakların da biraz nasırlaştı mı, tam bizdensin o zaman."

Mariam hemen hemen hiç konuşmuyordu, Hayk bütün gün çadırların arasında koşturduktan sonra gelip Efronya'nın

kucağında uyuyor, başka yerde uyumayı reddediyordu. Hasmik, "Bu velet sana âşık oldu," diyordu.

Yemekleri Mariam pişiriyordu, arada bir meydandaki adamlardan biri çarşıya gidiyordu, Efronya giden adamlara para verip malzeme sipariş ediyordu. Etraftaki hastalarla ilgileniyor, gerektiğinde istasyon şefinden ilaç alıyor, istasyonda bulamazsa şehre birini gönderip ilaç aldırıyordu. Binlerce insanın iç içe yaşadığı meydanın şifacısı olmuştu, sadece hastalananlar değil, yaşadıklarından bunalanlar, acı çekenler de Efronya'ya geliyorlardı, onları yatıştırıyor, ellerini tutuyor, omuzlarını okşuyordu. Hasmik, "Bizim kızın adı Mariam ama asıl Meryem sensin," diyordu gülerek. Efronya da, "Bir hamile kalmam eksik," diyordu.

Geceleri Ragıp Bey'e, gönderemeyeceği mektuplar yazıyor, yaşadıklarını anlatıyor, onun savaştan sağ dönmesi için dualar ediyordu, "Bir gün beni bulacağını biliyorum" diye yazmıştı bir keresinde, buna tam inanmasa da bir gün Ragıp Bey'in geleceğine dair bir umut beslemeyi seviyordu, bu umut ona güç veriyordu. Ragıp Bey'in vurulacağından korktuğu anlarda, bu korku ani bir buhran gibi bastırdığında, herkesten uzaklaşıyor, bir kenarda ağlıyordu. Öyle zamanlarda, "Ragıp," diyordu, sayıklar gibi sürekli onun adını tekrarlıyordu, "Ragıp..." Bu ismi tekrarlamasının onun üstünde iyileştirici bir etkisi vardı, tek bir kelimeyi dua eder gibi ağlayarak tekrarlamak ona iyi geliyordu.

Hasmik, bir keresinde onun ağladığını fark etmişti, bir anne gibi, "Dayanamıyor musun, kızım," demişti, "geçecek bunlar, buraya da alışacağız."

"Biliyorum," demişti Efronya, "burası için ağlamıyorum."

"Daha kötü o zaman."

"Niye, Hasmik?"

"Hayırsız bir herif için ağlıyorsundur."

Efronya gülmüştü.

"Hadi bir herif için ağladığımı anladın... Hayırsız olduğunu nereden anladın?"

"Hayırsız olmasa sen buralara yalnız başına düşmezdin."

Parmağının ucuyla toprağa daireler çizerek, "Hayırsız değil," demişti Efronya.

"Savaşta o..."

Hasmik bir şey söylemeden saçlarını okşamıştı. Genellikle pek konuşmayan Mariam, savaş lafını duyunca, "Nerede?" demişti.

"Çanakkale'de."

"Benimki de orada."

Sıcak yaz aylarını orada, güneşten yanarak, kötü beslenmeden dolayı zayıflayarak, insanları iyileştirerek, Ragıp Bey için endişelenerek, geleceğin karanlığından ürkerek ve garip bir biçimde bez parçalarından yapılmış çadırlarla dolu o meydana alışarak geçirmişti. Orada kaldığı sürece "belki beni geri gönderirler" diye zayıf bir umudu da vardı.

Eylül başında bir sabah vakti polisler geldiler, Efronya'nın bulunduğu bölümü çevirerek, "Hadi hazırlanın, gidiyorsunuz," dediler.

"Nereye?"

"Gittiğinizde görürsünüz."

Birkaç parça eşyalarını bohçalara tıkıştırıp, bohçalarını sırtlarına vurdular, Hayk Efronya'nın elini tuttu. Hep birlikte istasyona gittiler, bir tren hazır bekliyordu. "Binin," dedi polisler.

Kalabalıkların sihirli bir haberleşme becerisi vardır, nasıl olur, kim söyler anlaşılmaz, olacakları öğrenirler, gene öyle oldu, "Bizi Konya'ya gönderiyorlarmış," sözü yayılıverdi trende. Efronya yeni ailesiyle birlikte, hemşire olarak geldiği Eskişehir'den bir köylü kadını olarak ayrıldı.

Artık isimsiz kalabalığın bir parçası olmuştu.

Çoğunluğu kadın olan kalabalığın fazla eşyası yoktu, bez parçalarını, varsa bir iki parça giyimlerini, bulabildikleri ekmekleri bir torbaya doldurmuşlardı. Efronya Hayk'ın elinden tutmuş, Mariam torbayı sırtlamıştı, Hasmik de iri köylü gövdesiyle kalabalığın arasından onlara yol açmaya uğraşıyordu, bir meçhule gidiyorlardı ama kalabalığın o garip içgüdüsüyle trene binebilmek için acele ediyorlardı, herkes oturacak bir yer bulmaya uğraşıyordu. Sonunda herkes trene bindi, hepsi de kendilerine bir yer buldu. Tren hareket etti.

Hayk, Efronya'nın kucağına yatmıştı, Efronya alışkanlıkla ateşi olup olmadığını anlamak için alnına dokundu, ateşi yoktu, sadece yorulmuştu.

Kadınlar ancak tren hareket ettikten sonra bilmedikleri bir akıbete doğru gittiklerini fark edip birbirlerine tedirginlikle baktılar. Meydanda tam anlamıyla sefil bir hayat sürüyorlardı ama o sefalete alışmışlardı, ertesi sabah uyandıklarında neler olacağını biliyorlardı. Hayatın bir düzeni olması, olacakları bilebilmek sefaletten daha önemliydi.

Bir süre gittikten sonra Hasmik, "Acıktınız mı?" dedi. Efronya da, Mariam da "hayır" anlamında başlarını salladılar, Hayk trenin tekdüze gürültüsüyle uykuya dalmıştı.

Hasmik, Efronya'ya, "Bizi nereye götürüyorlar?" dedi.

"Konya'ya diyorlar."

"Orada ne olacak?"

"Bilmiyorum."

Daha sonra konuşmadılar, trenin içi sıcaktı, pencereleri açmaya çalıştılar ama pencereler açılmıyordu, yorgunluktan, sıkıntıdan, sıcaktan bunalarak uyumaya başladılar. Konya'ya kadar yarı uyur yarı uyanık bir şekilde gittiler, bir ara acıkıp Hasmik'in torbasındaki bayat ekmeklerden yediler.

Ertesi gün Konya'ya vardılar. Bir ses, "İnin!" diye bağırdı. Kadın kalabalığı ayaklarını sürüyerek indi trenden. İstasyon bir anda kadınlarla doldu. Kimse ne olacağını bilmiyordu. Yere oturdular.

Efronya kalabalığın arasında dolaşıp etrafa bakan bir subay gördü, subayın siması tanıdık gelmişti, biraz daha dikkatli bakınca bunun kendi mahallesindeki gençlerden biri olduğunu anladı. "Hrant," dedi. Subay döndü, "Aaa, Efronya Abla..."

"Ne yapıyorsun burada?"

"Ben burada vazifeliyim," dedi Hrant. "Sizi buraya mı gönderdiler?"

"Evet ama burada ne olacağını bilmiyorum. Ne yapacağız burada?"

Hasmik de yanlarına gelmiş, onları dinliyordu.

"Bazıları otellere gitti," dedi Hrant, "ama siz kadınsınız, sizi otele almazlar."

Efronya, birden sinirlendi:

"Ne demek otele almazlar, kadınlar insan değil mi?"

Hrant, başını salladı.

"Almazlar, abla."

"Ermeni erkekleri alıyorlar ama Ermeni kadınları almıyorlar mı?"

"Parasını ödeyen erkekleri alıyor oteller ama kadınları almazlar."

"Nasıl almazlar... Ben giderim otele, almasınlar bakalım."

Hasmik usulca, "Efronya," dedi.

"Efendim?"

"Otele gitmeyelim. Paramız az, burada ne kadar kalacağımız belli değil, istasyonda yatarız. İstasyonun içi serin hem de."

Efronya düşündü, "Peki," dedi. Hrant'a döndü:

"Bizi ne yapacaklar?"

"Sizin sevk kâğıtlarınız var mı?"

Efronya dönüp Hasmik'e baktı, Hasmik başını salladı.

"Yok," dedi Efronya.

"Hiçbirinizin kâğıdı yok mu?"

"Yok."

Hasmik de söze karıştı.

"Burada kimsenin kâğıdı yok," dedi, "hepimizi öyle aldılar, kimse bize kâğıt falan vermedi. İki parça eşya alıp evden çıktık. Herkes de bizim gibi..."

Hrant, yüzünü buruşturdu.

"Kâğıt olmaması kötü..."

"Ne olacak şimdi?" dedi Efronya.

"Bilmiyorum, abla, ama Ereğli'ye yollanacaksınız diye bir laf duydum."

"Burada yemek alabileceğimiz yer var mı?"

"Şehir uzaktadır, arabacılar çok para ister. Ben size bir şeyler alıp akşam getiririm."

"Çok iyi olur, Hrant," dedi Efronya, para çıkarmak için çantasını aldı.

"Para istemez, abla. Ben hallederim, benim durumum iyi burada... Şimdi müsaade edersen, Halep mebusu Harutyun Efendi öbür trende İstanbul'a gidiyor, onunla da bir görüşeyim, akşam size yiyecek bir şeyler getiririm."

Hrant gittikten sonra Hasmik, Efronya'ya, "Ben anlamadım bu işi," dedi, "biri subay olmuş rahatı iyi, öbürü mebus olmuş İstanbul'a gidiyor. Bir biz mi tehlikeliyiz de bizi sürüyorlar?"

"Ben de anlamadım," dedi Efronya. "Acayip bir vaziyet."

Taşların üstüne bir bez örtüp oturdular. Kalabalık da istasyonun içine dağılmış, bez parçalarını yerlere serip oturmuştu. Bir uğultu istasyon binasının içinde yankılanıyordu. Biraz sonra dört polis kalabalığın içine daldı, gözleriyle kalabalığı taradılar. Kadın kalabalığının arasında ailesiyle birlikte sürgüne giden birkaç erkek de vardı. Genç bir erkeğe doğru yürüyüp onu kollarından tutarak kaldırdılar, "Sen bizimle geliyorsun," dedi polislerden biri, "asker kaçağısın." "Ben sürgünüm, asker kaçağı değilim," demeye çalıştı genç adam ama dinlemediler, alıp götürdüler. Önce bir sessizlik oldu sonra kalabalığın uğultusu yeniden başladı.

Akşamüstüne doğru bir adam, polislerin götürdüğü genç adamın ailesine yaklaştı, "Asker kaçağının ailesi siz misiniz?" Efronya konuşulanları duyuyordu.

"O asker kaçağı değil, sürgün."

"Her neyse... Onu kurtarmak ister misiniz?"

"Elbette."

"Dört lira verirseniz kurtulur."

Aralarında pazarlık başladı, sonunda aile yanlarında kalan paradan iki lira vermeye razı oldu. Adam paraları alıp gitti. Bir saat sonra genç adam, ailesinin yanına geri döndü.

Hava kararırken, Efronya'nın kucağında uyuyan Hayk uyandı, Efronya'nın başını kendisine doğru çekip kulağına, "Acıktım," dedi. Efronya'nın kulağına fısıldayarak konuşmayı seviyordu.

"Tamam kuzum," dedi Efronya, "ama biraz bekle. Şimdi kuru ekmek yeme. Birazdan yemek gelecek onu yersin."

Hayk, başını salladı. Gerçekten de yarım saat sonra Hrant geldi, "Kalkın," dedi, kalktılar. Efronya, "Ne oluyor?" der gibi baktı Hrant'a.

"Yemekleri arka tarafa koydum, abla, burası çok kalabalık."

Efronya durdu, kalabalığı süzdü. Onun ne düşündüğünü anlayan Hasmik, sırtından itti onu.

"Yürü, kadın... Kırk yılda bir doğru dürüst yemek yiyeceğiz."

Yavaş yavaş gece çöküyordu, gündüzün sıcaklığının yerini bir serinlik almaya başlamıştı. İstasyonun arka tarafına gittiler, Hrant hazırlattığı yemekleri büyük bir paket yaptırmıştı, açtı, "Buyurun," dedi. Bir et kokusu yayıldı. Efronya et parçalarından birini alıp Hayk'a verdi. Yemeğe başladılar, aylardan beri ilk kez et yiyorlardı.

"Konya'nın eti de güzelmiş," dedi Hasmik, "bizim oraların eti de iyidir ama bu başka geldi şimdi..."

Hayk'ın eti yemekte zorlandığını gören Efronya onun için eti parçalara ayırmaya başladı. Hasmik, kızına, "Kızım, alsana enciğini, kadın yemek yiyemiyor," dedi. Mariam çocuğu almak için uzandı ama Hayk Efronya'ya sıkıca sarıldı. Efronya güldü, "Tamam, Hasmik, çocuğun bana bir zararı

yok, birlikte yiyoruz." Bir süre hiç konuşmadan yediler, Hrant onları seyrediyordu. Karınları doyduktan sonra Efronya, Hrant'a, "Genç bir delikanlıyı asker kaçağı diye götürdüler, sonra para alıp geri getirdiler," dedi. Hrant ise, "Her zaman yapıyorlar bunu, para almak için sürgünlerin arasındaki genç adamları sürükleyip götürüyorlar, sonra parayı alıp bırakıyorlar," dedi.

"Sen bir şey duydun mu," dedi Efronya, "bizi ne yapacaklar?"

"Yarın sabah sizi Ereğli'ye yollayacaklar."

"Ereğli'de mi kalacağız?"

Hrant, yüzünü buruşturdu.

"Herhalde daha aşağılara yollayacaklar."

"Nereye?"

"Güneye..."

Efronya sinirlendi.

"Güney neresi, oğlum? Güney neresi, nereye kadar gideceğiz?"

"Ben de tam bilmiyorum, abla, ama Suriye diyorlar."

"Suriye mi..."

Bir sessizlik oldu, birbirlerine baktılar.

"Abla, öyle duydum ama ne kadar doğru bilmiyorum," dedi Hrant.

Sonra onları teselli etmek ister gibi, "Ereğli'de ambar şefi Ehmalyan Efendi var," dedi, "onu bulursanız, size yardım eder."

"Ermeni mi?" dedi Hasmik.

"Evet," dedi Hrant, "trenlerde çalışanların çoğu Ermenidir."

"Peki, biz niye sürgüne gidiyoruz? Sen askersin, öbürü mebus, diğeri tren memuru... Biz ne yaptık ki bu devlete... Trenlerdekine niye dokunmuyorlar?"

"Tren yollarındaki Ermenileri sürgüne yollarlarsa trenler çalışmaz, onun için onlara dokunmuyorlar."

Yemeklerini bitirdikten sonra Efronya ortalığa saçılanları topladı, bir paket yaptı, Hrant'a, "Bunları nereye atayım?" dedi. Hasmik güldü, "Kadın, sen delisin, onlar seni çöp gibi atıyor, sen onların çöpünü temizlemeye uğraşıyorsun... Bırak kalsın. Kendileri temizlesin."

Efronya elindeki çöp paketini duvarın dibine bıraktı. Hava kararmıştı, Hrant, "Ben gideyim," dedi, "şehirde saklanan birkaç Ermeni sürgün var, gidip bir de onlara bakayım, bir ihtiyaçları var mı..."

Hrant gittikten sonra yerlerine döndüler. Üstlerine bir yalnızlık çökmüştü. Bez parçalarının üstüne oturdular.

"Güneyde bize ne yapacaklar?" dedi birden Mariam.

Hasmik'le Efronya şaşkınlıkla ona döndüler, konuşmasını beklemiyorlardı. Sonra birbirlerine baktılar.

"Bilmiyorum, Mariam," dedi Efronya.

"Pek hayırlı bir şey yapmayacakları belli," dedi Hasmik.

"Hemen ümitsizliğe kapılmayalım, belki yolun bir yerinde bizi bırakırlar..."

Hasmik güldü.

"Sen de inanmıyorsun ya bu söylediğine, neyse... Kaybetmeyelim bakalım ümidimizi. Ne olacaksa ümitle..."

"Hadi uyuyalım biraz," dedi Efronya, "sabah ola hayrola."

"Evimden çıkardıklarından beri daha bir tane hayırlı sabah görmedim ama uyuyalım, zaten ne yapacağız ki elâlemin istasyonunda uyumaktan başka..."

Sabahleyin, "Kalkın, kalkın," diyen bir sesle uyandılar. Polisler istasyona doluşmuştu. "Kalkın, tren geliyor."

Herkes kalkıp uykulu gözlerle yerlerdeki paçavralarını toplayıp, torbalarına koydu. Biraz sonra Ereğli treni ihtiyar bir adam gibi oflayarak istasyona girip durdu. Kalabalık, trene hücum etti, herkes oturacak bir yer kapmak istiyordu.

Efronya kalabalığın içinde, kucağında Hayk'la sürüklenirken bir yandan da Mariam'ın elini tutuyordu, Mariam da annesinin elini tutmuştu. O anda birbirlerini kaybetmekten her şeyden fazla korkuyorlardı.

Ereğli'ye doğru yola çıktılar...

IX

Çizmelerin parlaklığına şaşırmıştı. Harbiye Nezareti'nin içinde oradan oraya ellerinde dosyalarıyla gidip gelen, birbirleriyle ayaküstü konuşan, emirler veren subayların hepsinin çizmeleri simsiyah parlıyordu. Aslında bu bir subayın şaşıracağı son şeydi, dünyanın bütün karargâhlarında subaylar ütülü üniformaları ve her sabah yeniden boyanan çizmeleriyle dolaşırlardı. Ama aylarca cephede, çamurlu, tozlu mevzilerde yaşayan biri için bu kadar çok parlak çizmeyi bir arada görmek şaşırtıcıydı.

Cephede çizmeleri boyatmaya pek vakit bulamıyorlar, boyatsalar da yarım saat sonra toza, çamura bulanıyordu. Daha sonra Osman'a, "Subayların böyle giyinmeleri gerekir, intizam önemlidir ama bilmiyorum neden onların parlak çizmeleri bende bir öfke uyandırdı o sabah," demişti.

Genç bir subayı kolundan tutup, "Cevat Paşa'nın odası nerede, Teğmenim?" dedi.

"İkinci katta solda, Albayım, orada emir subayını görebilirsiniz."

Odayı hemen buldu, büyük, geniş kapıları vardı, önündeki girişte bir yüzbaşı oturuyor, subaylar çevik hareketlerle içeri girip çıkıyorlardı. Yüzbaşı, epeyce aldırmaz bir sesle karşısında duran albaya, "Buyurun, Albayım," dedi, "ne istemiştiniz?"

Ragıp Bey, bir an yüzbaşıyı yakalarından tutup sarsmak istedi, hayatını bir masa başında geçiren bu subay kendini fazlasıyla önemsiyor, karşısında duran albaya küçümseyerek bakıyordu. Yüzbaşıyı alarma geçirecek gergin bir ses tonuyla, "Git, Paşa'ya kardeşinin geldiğini söyle," dedi. Yüzbaşı hızla yerinden fırladı, "Emredersiniz, Albayım," dedi, "özür dilerim, tanıyamadım."

Telaşla kapıyı vurup içeri girdi, aynı telaşla çıktı, "Şimdi sizi kabul edecekler, Albayım."

Yüzbaşının bir anda değişen tavrı, yüzündeki dalkavukça ifade, küstahlığından fazla kızdırdı Ragıp Bey'i. "Savaş görmemiş bu," diye geçirdi içinden, "erkek bile olamadan yüzbaşı yapmışlar bunu."

Öfkeyle odaya girdi, birden durakladı, daha önce böyle bir oda görmemişti, Dilara Hanım'ın salonundan bile büyüktü oda, yerden tavana kadar uzanan geniş pencerelerinde püsküllü kadife perdeler asılıydı, üç ayrı oturma takımı vardı, pencerenin önüne konmuş olan çalışma masasının genişliği Ragıp Bey'in karargâhtaki odasının neredeyse iki misliydi, yerde İran halıları seriliydi, koyu kırmızı bir renk, her yana yayılmış gibi görünen altın varaklar insanın başını döndürüyordu. O geniş kalabalığın içinde ağabeyini görememişti, ancak "Ragıp," diyen sesi duyunca çalışma masasına doğru döndü, Cevat Paşa kollarını açmış, kendisine doğru yürüyordu. Gerçek bir sevgiyle kucaklaştılar, her karşılaştıklarında olduğu

gibi birbirlerine sarılırken annelerini de kucaklıyorlarmış gibi hissediyorlar, bu duygu onların birbirlerine hissettikleri sevgiyi ve aralarındaki bağı güçlendiriyordu. Annelerinin hayali olmasa belki de bu kadar yakın olmayacaklardı.

Cevat Paşa, kardeşinin yüzündeki şaşkınlığı görmüştü, "Ben de ilk gördüğümde çok şaşırdım," dedi, "Levazım Dairesi Başkanı'nın odasıymış."

Sonra Ragıp Bey'i iki omzundan tutup kendisinden biraz uzaklaştırdı, "Bir bakayım sana," diyerek baştan aşağı süzdü kardeşini, "iyisin, değil mi? Yaran falan bir şeyin yok, değil mi?"

"Yok ağabey, sağ olun, iyiyim, şans yardım etti, İngilizin kurşunu dokunmadı bize."

Sonra o da ağabeyini süzdü, "Sizi de iyi gördüm... Yeni vazifeniz hayırlı olsun."

O bunu söylediğinde ağabeyinin yüzünde, bir memnuniyet gülümsemesiyle, o memnuniyetten duyduğu mahcubiyetin karışımından oluşan, bir generalden ziyade bir çocuğun yüzüne yakışacak bir ifade belirdi.

"Öyle takdir etmişler," dedi. "Şu zamanda senden başkasına emniyet edemeyiz, dediler. Aslında ben bir cepheye gitmeyi tercih ederdim, öyle zamanlar, öyle olaylar yaşıyoruz ki cephe bazen bana cennet gibi gözüküyor."

Ağabeyinin yüzünden, yeraltından çıkmış uğursuz bir canlıyı andıran karanlık bir gölgenin geçtiğini gördüğünü sandı Ragıp Bey. Gerçekten gördü mü, yoksa görmeden kendisi mi uydurdu emin olamadı ama o anda kulağına gelen birçok korkunç olayın aslında bir söylenti olmadığına inandı. İçi sıkıştı.

Cevat Paşa birden güldü, "Eee, sen ne arıyorsun burada, Gelibolu'yu kime emanet ettin?"

"İngilizler geçen ay çekildikten sonra artık Gelibolu'da bir tehlike kalmadı. Benim de Şam'a tayinim çıktı."

"Esat Paşa nasıl razı oldu gitmene? O nereye gitse seni de mutlaka yanında isterdi..."

"Aslında beni Esat Paşa tayin ettirdi," diyecekti ama kendisini tuttu, aynı anda birçok düşünce geçti aklından, birincisi bu söyleyeceğinden kesinlikle emin değildi, böyle olduğunu tahmin ediyordu, ikincisi ise o anda onu çok rahatsız eden bir düşünceydi, "Ağabeyime güvenmiyor muyum artık?" diye geçirdi içinden çünkü bunu ona söylemek istememişti. Esat Paşa'nın, kendisine Şam'daki "büyük komutana" teslim edilmek üzere bir mektup verdiğini de söylemedi.

"Ben de Esat Paşa'ya söyledim ama o, burada savaş bitti, Ragıp, dedi, sana daha çok ihtiyaç duyulacak bir yere gitmen iyi olur. İstanbul'da bir iki gün kalıp yola çıkacağım."

Cevat Paşa, kardeşinin kendisine bir şey söylemeye hazırlandığını anladı, söylemesini bekledi... Ragıp Bey, dudaklarını ısırdı, bunu ağabeyine söylemesi zordu onun için ama başka bir çaresi de olmadığını biliyordu.

"Ben bir tanıdığımı arıyorum, ağabey," dedi.

Kendi söylediği "tanıdığımı" kelimesi kendisine sahtekârca bir ifade gibi gelmişti ama ağabeyiyle daha açık konuşmasına gördüğü eğitim engel oluyordu. Ancak bu kadarını söyleyebilirdi.

Cevat Paşa bir şey söylemeden kardeşinin konuşmaya devam etmesini bekledi, bakıştılar. Ağabeyinin, Ragıp Bey'in kimi aradığını bildiğini anladı.

"Bir hemşire," dedi, "beni hastaneye ziyarete geldiğinizde tanışmıştınız... Efronya Hanım... Geçen hazirandan beri

ondan haber alamıyorum. Acaba başına ne geldiğini bulmak mümkün müdür?"

"Gel, otur," dedi Cevat Paşa, "böyle ayakta kaldın, seni görünce sevinçten ben de şaşkınlaştım... Bir kahve içer misin?"

"Sağ olun, ağabey, ama gideceğim, sizin de işiniz başınızdan aşkın, ben mâni olmayayım."

"Sen ne zaman geldin İstanbul'a?"

"Bu sabah geldim."

"Eşyaların nerede?"

"Otele bıraktım."

"Daha neler, ne oteli... Sen şimdi git eşyalarını al, benim eve bırak. Akşam rahatça konuşuruz."

"Rahatsız etmeyeyim, ağabey."

"Ne rahatsızlığı... Birbirimizi kırk yılda bir görüyoruz, bu muhataralı zamanlarda bir daha ne zaman görüşürüz Allah bilir. Sen işlerini bitirince eve gel. Dışarıda bir yemek yiyelim, derdim ama şu sıralarda dışarıda gülmek bile mümkün değil, ev daha iyi. Ben de Efronya Hanım'ı bir sordurayım."

Sesini biraz alçalttı, "Sen Efronya Hanım'ı aradığını kimseye söyleme, ben usulünce soruşturacağım. Kimin ne düşüneceği, ne diyeceği belli olmaz."

Harbiye Nezareti'nin heybetli binasından çıktığında kar atıştırıyordu, şubat ayının son günleriydi, geniş bahçedeki ağaçların çıplak dallarında incecik bir beyazlık birikmeye başlamıştı, kirli bir yerden çıkmış gibi derin bir nefes aldı, hava temizdi ve temiz bir şeye ihtiyacı varmış gibi hissediyordu. Ağabeyiyle yaptığı konuşma, o güne kadar cephede kulağına gelenlerin gerçek olduğu, hatta söylendiğinden daha beter işler yaşandığı konusunda onu ikna etmeye yetmişti.

Ağabeyi bile bunalıp bir cepheye gitmek istediğine göre korkunç şeyler yaşanmış olmalıydı, hele koskoca paşanın odasında kardeşiyle konuşurken sesini alçaltması, Osmanlı başkentinde durumun ne olduğunu göstermeye yetiyordu.

Bu şehri severdi, gençliğinden beri İstanbul'un her yüzünü görmüştü, kavgalar etmiş, belalara bulaşmış, adam öldürmüş, evlenmiş, karısını aldatmış, âşık olmuş, kıskançlıktan içi parçalanarak sokaklarında dolaşmış, ayaklanmalara şahit olmuş, meyhanelerinde içmiş, hastanelerinde yatmış, annesini bu şehre gömmüş, neredeyse her duyguyu bu şehirde tatmıştı ve bu yaşında hâlâ bilmediği duygular olduğunu korkunç bir iç sıkıntısıyla fark ediyordu. Sevdiği biri, bu şehrin sokaklarında aniden kaybolduğu için bu şehir şimdi ona düşman görünüyordu, içine gireni ezip yutacak büyük bir kapan gibi onda silkinip kurtulma isteği uyandırıyor, sokakları vücuduna dolanıp boğazını sıkacak canavar bir ahtapotun şekilsiz ve iğrenç kollarını andırıyordu. Kaldırımlarda birikmeye başlayan karın gıcırtılı sesini çizmelerinin altında hissederek yürüyordu. O da ağabeyi gibi şu anda bir cephede olmak istiyordu, insanların yiğitçe öldüğü, ölmeyi kabul ettiği için öldürmekten utanmadığı cepheleri özlüyordu.

Bu şehir kalleşlik ve utanç kokuyordu. Şefkatle yağan şubat karının temizliği bile yetmiyordu bu kokuyu temizlemeye. Efronya'nın sokağına geldiğinde bir an kendini pusuya düşmüş gibi hissetti. Bir zamanlar şarkılarla, neşeli çocuklarla, cilveli kadınlarla, ağırbaşlı, kalın bıyıklı erkeklerle dolu bu şenlikli mahalle şimdi sessizdi. Evlerin çoğunun perdeleri kapalıydı. Sokakta kimse yoktu. Karın o garip fısıltısının

dışında ses duyulmuyordu. Yaptığının manasızlığını bilmesine rağmen Efronya'nın kapısını çaldı.

"Gerçekten bir an kapının açılmasını bekledim," demişti daha sonra Osman'a, "ama açılmayacağını da biliyordum. Tezatlardan nefret ederim ama bazen insanın kendisi bile bir tezat haline geliyor işte. Hem açılmayacağını biliyorsun hem açılmasını bekliyorsun."

"Efronya Hanım gitti," dedi biri.

Arkasını döndü Ragıp Bey, hızını artıran karın içinde sırtında beyaz bir aba olan, beyaz sakalları, beyaz bıyıkları, kırmızı fesinden taşan kıvırcık beyaz saçlarıyla karın bir parçası gibi gözüken yaşlı bir adam durmuş, kendisine bakıyordu.

"Nereye gitti?"

"Akrabalarına gitti ama çok oldu, haziran sonunda gittiydi, giderken benim dükkâna da uğrayıp bir şeyler almıştı, o zaman söylemişti."

"Akrabaları nerede oturuyor?" dediğinde adama bağırdığını ancak kendi sesi o sessiz sokakta yankılandığında kavradı. Yaşlı adam, karşısındaki subayın kendisine bağırmasına alınmamıştı, onun üzüntüden bağırdığını anlayacak kadar yaşamıştı bu yeryüzünde. Üzüntüyle başını salladı, "Bilmiyorum, oğlum," dedi, "söylemedi."

Kar fısıltılarıyla dolu ıssız sokakta ihtiyar bir Ermeni'nin tanımadığı bir Osmanlı zabitine Efronya hakkında böyle hiç tereddütsüz bilgi vermesi birden Ragıp Bey'i şüphelendirdi, onun kendi ırktaşlarını fişleyen o "aşağılık heriflerden" olabileceğini düşündü, bir keresinde Efronya da mektuplarından birinde bu Ermeni ajanlardan söz etmişti, "Herkes bunlardan korkuyor, kimse kalabalıkta konuşamıyor," diye yazmıştı.

Kaşlarını çatarak dikkatle baktı ihtiyara, adam iyi ihtiyarlarda görülen anlayışlı ve yumuşak bir gülümsemeyle onu yatıştırmak ister gibi, "Seni Efronya'yla birlikte gördüm birkaç defa," dedi.

Ragıp Bey, bir kere daha, "Akrabalarının nerede olabileceğine dair bir fikrin var mı, amca?" dedi. "Bilmem ki... Bana hiç söylemedi." Adam durdu, kederli bir sesle, "Herkes gitti," dedi, "bazılarını sizinkiler aldı götürdü, bazıları da kendiliğinden gitti. Bir daha dönmeyecekler... Ben burada böyle kaldım işte."

Konuşacak birini arar gibiydi, hızlanan kara aldırmadan konuşuyordu, "Biliyor musun, can tatlı derler ya, bazen de o kadar tatlı değil işte... Gideyim karakola, ben de Ermeniyim diyeyim, diyorum bazen. Beni de götürsünler, burada yalnız öleceğime hiç olmazsa onlarla öleyim."

"Böyle konuşma, amca, gidenler döner bir gün."

Adam, başını salladı.

"Bu sefer dönmeyecekler."

Sokaktan çıkarken arkasını dönüp baktı, tipinin arasında adam kara karışıp kaybolmuştu, sadece havada asılı kalmış kırmızı bir fes görülüyordu. "Bir daha dönmeyecekler" lafı bir kehanet gibi içini yakmıştı, sanki bir daha Efronya'yı hiç görmeyeceğinin haberini verir gibiydi. Bunun kuvvetli bir ihtimal olduğunu biliyordu ve çaresizliği her zaman olduğu gibi keskin bir öfkeye dönüşüyordu. Neredeyse bütün duyguları bu geniş ve korkunç öfkenin içine akmıştı; özlem, şefkat, kendine hiçbir zaman itiraf etmese de kuvvetli bir sevgi, "kadınına" saldırılmış bir erkeğin aşağılanmışlık hissi, intikam isteği... Bütün bu duygular öfkenin içinde çalkalanarak

büyüyor, kendileriyle birlikte öfkeyi de büyütüyordu, öylesine büyük bir duygu karmaşasıydı ki bu, kaçınılmaz olarak delice denilebilecek bir tutkuya dönüşüyordu.

Efronya'yı bulma ve ona bunu yapanlardan intikam alma isteği, bu arzunun dışında ne varsa önemsizleştirerek bütün ruhunu, bütün varlığını kaplıyordu. Savaşmış, düşmanların yenilmesinde önemli bir görev almıştı ve o savaşırken onun kadınını ortadan kaybetmişlerdi. Savaş da önemini kaybetmişti, hatta neredeyse bu savaşı büyük bir ihanetin parçası gibi görmeye başlamıştı. "Reziller," diye mırıldandı, gerçek her asker gibi onun için de en büyük günahlardan ve ayıplardan biri sivillere zarar vermekti ve bu rezilliği onun itaat etmek için yemin ettiği adamlar yapıyorlardı. O savaşırken yapıyorlardı. Onu çaresiz bırakıyorlardı. Efronya ölü mü, sağ mı bilmiyordu, ona bir kötülük yaptılar mı, istemediği bir şey zorladılar mı onu bile bilmiyordu. Kaybolmuştu. Birisinin kaybolması, hayattan da, ölümden de daha karanlık, daha derin ve daha belirsizdi, kaybolanla birlikte kaybettiğini arayanı da kendi içine çekip yok ediyordu.

İngilizler Gelibolu'dan çekildikten birkaç gün sonra sınıf arkadaşı Fikret Albay, Ragıp Bey'in cephedeki tek odalık "karargâhına" uğramıştı, neşeyle içeri girerken, "Nasılsın, kahraman topçu," demişti, "sana Esat Paşa'nın selamlarını getirdim, gözlerinden öpüyor." "Gel," demişti Ragıp Bey, "taze çayla sağlam konyak var." Fikret Albay daha otururken çocukluk arkadaşının hiç rastlamadığı kadar dertli ve öfkeli olduğunu anlamıştı.

"Ne oldu, Ragıp? Neyin var?"

"Yok bir şeyim, neyim olsun? Buradaki savaşı kazandık işte..."

Fikret Albay zeki bir adamdı, derdin nereden kaynaklandığını tahmin etmişti ama hemen bir şey söylemedi. "Ver bakalım şu sağlam konyaktan," dedi. Konser çıkışı rastladıklarında Ragıp Bey'in yanında olan, giyiminden Müslüman olmadığı anlaşılan Efronya'yı hatırlamıştı. Konyaklarını içerken, "Olanlar senin de kulağına geldi herhalde," dedi.

"Hangi olanlar, Fikret?"

"Ermenilere yaptıklarını diyorum."

"Duydum..."

"Bir hanıma rastlamıştım senin yanında, ondan bir haber var mı?"

Ragıp Bey, huzursuz bir ifadeyle Fikret Bey'e baktı, "kadınlarından" konuşmak onların âdeti değildi ama şimdi "kadınlardan" değil, başka bir şeyden konuştuklarını kavradı.

"Bir haber yok... Altı aydır mektup almıyorum."

"Sık yazar mıydı?"

Ragıp Bey, şefkatle gülümsedi.

"Her üç günde bir... Sen cevap yazma, ben sana yazarım, derdi."

Fikret Bey, ne söyleyeceğini bilemiyor gibi susmuştu, sonra, "Ne düşünüyorsun," dedi, "ne olmuş olabilir?"

"Bilmem ki... Burada elim ayağım bağlı, haber alacağım kimse yok. Ama duyuyoruz işte olanları... Kadın, çocuk demiyorlarmış... Amele taburunda Ermeni bir doktor var, geçenlerde uğradı bana, şimdilik ordudaki Ermenilere dokunmuyorlarmış ama o da ailesinden haber alamıyordu, dertliydi adam... Yahu Fikret, Allah rızası için söyle, Osmanlı burada kanı pahasına büyük bir zafer kazanmış, haysiyetiyle

dövüşmüş, binlerce çocuğunu şehit vermiş, kimin hakkı böyle bir zaferi rezilliğe çevirip koca Osmanlı'yı lekelemek..."

"Talat Bey'in işleri, diyorlar. Enver Paşa pek istemiyormuş. Asker pek karışmıyor, dediler, Talat'ın çeteleri yapıyormuş."

"Kimse tek başına karar veremez böyle bir rezilliğe. Öyle bir günah işliyorlar ki hiçbirimiz ben masumdum, diyemeyeceğiz."

Durdu, düşündü, öfkeden derin derin nefes alıyordu.

"Bir de kalkmış, 'vatan için' diyorlar. Ben sana bir şey diyeyim mi, Fikret? Bir şey ahlaka karşıysa vatanın menfaatine de karşıdır. Vatan, ahlaksızlıkla korunacak bir şey değil."

Bir süre sessizce konyaklarını içtiler, "Ben gideyim artık, Ragıp," dedi Fikret Bey, "çok canını sıkma, bakarsın hayırlı bir haber gelir, hayat bu, kötüsü olduğu kadar iyisi de var..."

Üç gün sonra Esat Paşa, Ragıp Bey'i karargâha çağırtmıştı. Onu sevgiyle, "Gel bakalım, deli topçu," diyerek karşılamış, "Otur," diye yer göstermişti.

"Sağ olun, Komutanım, müsaade ederseniz karşınızda ayakta durmayı tercih ederim."

Esat Paşa ona dikkatle bakmış, daha şefkatli ama kararlı bir sesle, "Otur, Ragıp," demişti. Rahatsız bir şekilde oturmuştu, Esat Paşa'yı çok sever, çok da saygı duyardı, onun iyi bir asker olduğunu biliyordu, ikisi de Alman ordusunda ihtisas yapmış, kendilerini geliştirmiş askerlerdi, aralarında bundan dolayı da her zaman bir yakınlık olmuştu.

"Şam'a tayinin çıktı, Ragıp."

Esat Paşa'nın oluru olmadan böyle bir tayinin yapılmasının mümkün olmadığını bilen Ragıp Bey, Paşa'nın neden kendisini yanında tutmayıp başka yere yolladığını anlayamadı, "Bir kusurum, bir eksiğim mi oldu, Paşam?" dedi. Esat Paşa

gülümsedi, "Hayır, elbette olmadı, her zaman iftihar ettiğim subaylarımdansın, bunu bilirsin, seninle senin topçuların olmasa bu savaş daha başka türlü de bitebilirdi, zaferi kazandık..."

Ragıp Bey, cevap vermeden komutanına baktı, "Niye beni gönderiyorsunuz o zaman?" demek istiyordu ama komutanına böyle bir şey söylemesi mümkün değildi.

"Burada savaş bitti," dedi Esat Paşa, "seni daha yararlı olacağın bir yere gönderiyorlar, burada yaptıklarının herkes farkında, yakında paşalığını alacağını da tahmin ediyorum."

Ragıp Bey, "Sağ olun, Paşam," dedi, "sizin maiyetinizde olmak paşalıktan daha önemlidir benim için."

Esat Paşa, bir şey söylemeden çekmecesinden iki mektup çıkardı.

"Sana iki ay yol izni çıkardım... Bu mektuplardan biri yolda herhangi bir zorlukla karşılaşırsan görevlilere göstermen için. İkincisini de Şam'da Cemal Paşa'ya yazdım. Onu sen elden teslim edeceksin."

Odadan çıkmadan önce Esat Paşa, bir komutandan çok bir baba gibi, Ragıp Bey'in omzunu tuttu, "Allah yâr ve yardımcın olsun, oğlum," dedi.

Ragıp Bey, ancak dönüş yolunda ne olduğunu anladı.

"Efronya'yı aramaya gönderiyor beni," dedi. "Fikret ona durumu anlatmış olmalı."

Osman'a da, "Düşündüğümün doğru olduğunu daha sonra anladım," demişti, "Esat Paşa başka türlü bir adamdı."

İhtiyar Ermeni'yle konuştuğu karlı sokaktan çıktıktan sonra yollarda "bir daha dönmeyecekler" lafını düşünerek

yürümüş, eşyalarını alıp ağabeyinin evine gitmişti. Cevat Paşa'nın evi, makam odasının utandırıcı görkemiyle kıyaslanmayacak kadar mütevazı bir evdi, ihmal edilmiş dağınık bir bahçenin ortasındaki iki katlı bir evde oturuyordu paşa. Yaşlı bir kâhya kadınla, onun yardımcısı, bir de evin alışverişini yapan, bahçeyle ilgilenen ya da ilgilenir gibi yapan topal bir adam vardı. Belli ki paşa da iktidarın tepesindeki ittihatçıların çoğunluğu gibi "kudretli olmanın" ihtişamını kişisel hayatındaki zenginlikten daha çok önemsiyordu. "Zenginliği arkadaşlarına dağıtıyorlardı," demişti Ragıp Bey, Osman'a, alaycı bir sesle, "kendileri hırsız değildi ama dostlarının hırsızlığına da pek ses çıkarmıyorlardı. Garip bir dürüstlük anlayışları vardı."

Cevat Paşa geç döndü eve. Ragıp Bey salonda oturuyordu, hava kararırken ışıkları yakmaya gelen kadına eliyle "gerek yok" işareti yapmıştı, karanlıkta oturmak nedense ona bir huzur vermişti, arada bir kor haline gelerek dibe çöken sobadaki odunların çıtırtılarını dinliyor, sobanın önündeki cam kapaktan pencereye yansıyan kızıllığın içinde huzurla yağan kara bakıyordu, alevlerle karların camda birleşmesi onu eğlendiriyordu. Hiçbir şey hissetmiyor, hiçbir şey de düşünmüyordu. Karanlık salonun bir parçası gibi o da karanlığın içinde eriyip gitmişti. Kardeşinin karanlıkta oturduğunu gören Cevat Paşa sinirlendi, "Yaksanıza şu ışıkları, deli misiniz nesiniz, burada adam karanlıkta oturuyor," diye bağırınca kâhya kadın telaşla koşup geldi. Ragıp Bey, kendisini de şaşırtan sakin bir sesle, "Yakmamalarını ben söyledim, ağabey," dedi, "karanlıkta

dışarısını seyretmek hoşuma gitti... Siz nasılsınız, sizi merak ettim."

"İşler hiç bitmiyor ki, Ragıp. Koskoca imparatorluk altı cephede birden dövüşüyor, bir de içerideki düşmanlar var... Neyse bir yemek yiyelim de konuşuruz."

Biraz da sinirli bir sesle, kâhya kadına, "Yemek hâlâ hazır değil mi," dedi, halinde saklamaya çalıştığı bir gerginlik, bir sahtelik hissediliyordu. Ragıp Bey, ağabeyinin vereceği kötü bir haberin sıkıntısını yaşadığını, üzücü bir haber alacağını düşündü. Kâhya kadın, "Yemek hazır, Paşam," dedi, "buyurun."

Cevat Paşa, "Rakı da getirin," dedi, sonra Ragıp Bey'e dönüp, "İçersin, değil mi?" diye sordu.

"İçerim, ağabey."

Ev gibi yemek de mütevazıydı, domatesli pilav, çiftlik kebabı, lahana salatası yapmışlar, rakı içecekleri için de beyazpeynir, çiroz gibi bir iki ek koymuşlardı masaya. İlk kadeh rakıyı sessizce içtiler, yemeklerini pek yemediler, Cevat Paşa söyleyeceğini söylemeye, Ragıp Bey soracağını sormaya çekinir gibiydi, ikisi de önce karşısındaki konuşsun diye bekliyordu. Cevat Paşa, ikinci kadehi doldururken içini çekti, "Ben bugün Efronya Hanım'ı soruşturdum," dedi, "İstanbul'da tutuklanan pek fazla kadın yok zaten. Efronya Hanım'la ilgili bir şey de yok." Durdu, kadehinden büyük bir yudum aldı, "Haziranda Vartuhi Kalantar'ı tutuklamaya gittiklerinde Efronya Hanım da oradaymış. Akrabaları galiba... Vartuhi'yle annesini yalnız bırakmak istememiş, kendi isteğiyle polislerle birlikte gitmiş."

Yeniden bir sessizlik oldu. Ragıp Bey, ağabeyinin devam etmesini bekledi.

"Sonra nasıl olduysa bir karışıklık olmuş, Efronya Hanım'ı bir Ermeni kafilesiyle birlikte Eskişehir'e yollamışlar."

Durup, kardeşinin yüzüne baktı.

"Sonrasını kimse bilmiyor, Ragıp, bir kayıt yok. Oradan da bir yere gönderdiler herhalde ama nereye gönderdiklerini kimse tam olarak bilmiyor... Biliyorsun ortalık karışık."

"Hâlâ Eskişehir'de olabilir mi?"

"Sanmıyorum... Orada bu kadar uzun zaman tutmazlar, başka bir yere göndermişlerdir."

Ragıp Bey neredeyse ürkütücü bir sükûnetle sordu içini yakan o korkunç soruyu:

"Öldürmüş olabilirler mi?"

Cevat Paşa, kaşlarını çattı.

"Kim öldürecek? Olur mu öyle şey..."

Bu sefer Ragıp Bey öfkesini kontrol edemedi.

"Ne diyorsunuz, ağabey, olanları siz benden daha iyi biliyorsunuz. Talat'ın çeteleri yollarda Ermenileri öldürüp duruyormuş... Daha beter şeyler de duydum ama artık onları da söylemeyeyim."

Cevat Paşa, kardeşine endişeyle baktı.

"Böyle konuşma, Ragıp, bunlar bir savaş kahramanı için bile tehlikeli laflar."

"Niye, ağabey, Talat beni de mi sürgüne yollayacak? Beni de mi böyle konuştuğum için çetelerine öldürtecek?"

Cevat Paşa, kardeşini iyi tanıyordu, böyle sinirlendiğinde kendi hayatı da dahil her şeyi ateşe atabileceğini biliyordu, onun çok endişelendiğini, kendisini endişelendirenlere de çok öfkelendiğini görebiliyordu.

"Talat Bey'i de biraz anlamaya çalış... Ermeni çetelerinin doğuda yaptıklarına insan vicdanı tahammül edemez, Müslümanları camilere doldurup öldürüyorlar. Ruslarla anlaşmışlar, bu karışıklıktan bilistifade Osmanlı'yı bölmek, kendilerine yeni bir devlet kurmak istiyorlar. Ne yapsın Talat Bey, imparatorluğun yıkılmasına göz mü yumsun?"

"Ağabey, yapmayın Allah rızası için, doğudaki Ermeni çeteleriyle İstanbul'daki kadının ne alakası var? Çetelerle dövüşelim, yaptıklarının hesabını soralım, beni gönderin bizzat ben dövüşeyim, emdikleri sütü burunlarından getireyim... Ama çoluk çocuğa, kadına, ihtiyara dokunmak nedir, ağabey? Hangi kitapta yazıyor bu insafsızlık? Bize böyle mi öğrettiler? Size karşı bir hürmetsizlikte bulunmak istemem ama nasıl razı oluyorsunuz bunlara?"

"Ragıp, imparatorluk tehlikede... Buradan başka gidecek yerimiz yok, Balkanlar'ı kaybettik, Anadolu'yu da mı kaybedelim? Arabistan'da ihanetin envai türünü görüyoruz, İngilizlerle anlaşıp bize saldırıyorlar. Anlamıyor musun Türkün Türkten başka dostu kalmadı... Talat Bey de Türkleri, Müslümanları bir arada tutmaya çalışıyor, Balkanlar'dan gelen Müslümanları Ermenilerin boşalttığı yerlere yerleştiriyor, yeni bir yurt kuruyor hepimize... Evet, arada haksızlıklar da oluyor, bazılarına haksızlık da yapılıyor ama öylesine büyük bir vazife var ki karşımızda bu haksızlıkları da sineye çekmek zorundayız."

Ragıp Bey, alaycı bir şekilde güldü.

"Haksızlık başkasına yapıldığında sineye çekmek kolay oluyor tabii..."

Cevat Paşa cevap vermedi, rakısından sessizce içti, kardeşinden çok daha fazlasını biliyordu, kendi söylediklerine ne kadar inansa da "haksızlıkların" boyutlarının da farkındaydı ama bunların konuşulmasını istemiyor, kendisine bile söylemekten kaçınıyordu.

"Talat bunları tek başına mı yapıyor?" dedi Ragıp Bey.

"Enver Paşa'yla konuşuyorlardır tabii... Enver Paşa'yla birlikte karar veriyorlardır ama günlük işleyişi Talat Bey idare ediyor. Evine de bir telgraf hattı çektirdi, yazışmaların çoğunu oradan yönetiyor. Oradan verdiği emirleri tek tek herkese anlatmıyordur. Geçenlerde Halit Bey'e rastladım, bir gece Talat Bey'e uğramış, yüzü simsiyah kesilmişti, dedi, tabii neticede bütün yaşananların ağırlığını o tek başına taşıyor."

"Öldürene mi acıyoruz, ağabey?"

"Devlet idare etmek zor iş, Ragıp, zor kararlar alacaksın... İmparatorluğu korumak zorunda, yarın bir gün Allah korusun bir ayaklanma olsa Anadolu'da, bugün masum gözükenler o ayaklanmaya katılsa çok daha fazla adam ölür, bunu da düşünmek onun işi."

"Kadınlarla çocuklar mı ayaklanacak, ağabey? Bunun olmayacağını siz de biliyorsunuz. İmparatorluğu korumak elbette hepimizin vazifesi ama kime karşı koruyacağımıza doğru karar vermek lazım... Müsaade ederseniz ben size bir sual sorayım, yarın Talat bize imparatorluğu korumak için bu çoluk çocuğa ateş etmek emri verse... Ateş edecek miyiz?"

Cevat Paşa, dudaklarını ısırdı, cevap vermedi.

"Ben ateş etmem," dedi Ragıp Bey. "Ağabey, sizin de vicdanınız var, siz de etmezsiniz. Biz askeriz neticede, cellat değiliz ki... Kimse de beni bir cellat yapamaz, yapamayacak.

Talat gitsin, kendi öldürsün o kadar da istiyorsa... İmparatorluğu o kadar düşünüyorlardı da niye bizi bu kadar hazırlıksız savaşa soktular? Çanakkale'den başka tek bir cepheden iyi haber gelmiyor, siz benden daha iyi biliyorsunuz. Koskoca imparatorluk yeniliyor, Talat'ın uğraştığı işlere bak... Kadınları, çocukları oradan oraya yürütüp duruyor, yollarda bin türlü rezillik... Kimin nereye gittiği, başına ne geldiği belirsiz."

Ragıp Bey, pencereden dışarı baktı, öfkeyle içini çekti, kendi kendine konuşur gibiydi:

"Bir kadını bırakıp cepheye gidiyorsun, dönüyorsun bıraktığını bulamıyorsun, ben kimi koruyordum o cephede, ağabey, bir kadını bile koruyamadıktan sonra... Kim verecek bana bunun cevabını? Kimi koruyordum ben, kimi? Kimseyi koruyamıyormuşum. Askerliği bırak, bu erkeklik mi, bir kadını koruyamadıktan sonra... Nasıl bir rezilliğe düşürdüler bizi..."

"Efronya Hanım'ın bulunması için elimden geleni yapacağım, Ragıp, emin ol, sana söz veriyorum."

"Sağ olun, ağabey, ama bu zamanda bir kere kaybolduktan sonra birini bulmanın çok zor olduğunu siz benden iyi biliyorsunuz... Ben yarın yola çıkıyorum."

"Bir iki gün kalıp dinlenseydin, savaştan daha yeni geldin."

"Gideyim, ağabey... Buradan Eskişehir'e giderim önce. Belki orada bir bilen vardır. Oradan yola devam ederim."

İki kardeş susup içkilerini içtiler. Ragıp Bey, Efronya için hissettiklerinden, Cevat Paşa kardeşi için duyduğu endişeden söz etmedi. Birbirlerinin duyguları hakkında ne anlayacaklarsa suskunluklarından anlayacaklardı.

O sırada topal bahçıvan elinde bir kucak odunla içeri girdi, odunları sobanın yanına bıraktı. Salondan çıkmak için kapıya

doğru yürüdü. Masada su bitmişti, Ragıp Bey adama su göndermesini söyleyecekti, ağabeyine, "Adı neydi bahçıvanın?" dedi.

"Biz Resul diyoruz."

"Adı Resul mü?"

Cevat Paşa ilk kez içinden gelerek güldü.

"Sen hatırlamazsın, o bizim mahalleden. Adı Vartan, matbaacılık yapıyordu, bir şeyler, bildiriler falan basmıştır bilmeden... Onu buraya aldım başına bir şey gelmesin diye. Bahçıvanlık yapıyor ama bahçıvan olmadığını bahçeye bakınca anlıyorsun. Adına da Resul diyoruz..."

X

Sabah kalktıklarında bütün gece yağan kar dinmişti. Bahçe, bulutların arasından sızan ışıklarla parlayan beyaz bir örtüyle kaplanmıştı. Resul, acemi hareketlerle bahçe yolunda biriken karları küremeye uğraşıyordu.

Cevat Paşa huzursuz bir gece geçirmiş, sabahleyin de can sıkıntısıyla uyanmıştı, bir gece önce kardeşiyle konuştukları aklında dolaşıp duruyordu. Ermenilerin imparatorluk için bir tehlike oluşturduklarına o da Talat Bey gibi inanıyordu. Gençliğinden beri birlikte mücadele ettiği Talat Bey'e güvenirdi, onun vatanını sevdiğine, onun için en iyisini yapmaya çalıştığına emindi ancak Anadolu'dan gelen haberlerden, yaşanan korkunç olaylardan da haberdardı. Kimseye söylemese de bir şeyi yanlış yaptıklarına dair bir şüphe içine yerleşiyordu ama o sabah her şeyden daha önemli olan, kardeşinin duygularıydı. Kardeşinin öfkelendiğinde gözünün kararduğını, çok sert tepkiler verdiğini biliyordu. Kardeşine söylemese de Efronya'nın başına kötü şeyler gelebileceğini düşünüyor, Ragıp Bey'in bunu öğrenmesi halinde öfkeden çıldırabileceğini,

akla gelmeyecek şeyler yapabileceğini de seziyordu. Bu onu korkutuyordu.

Hayatında, "imparatorluğu kurtarmak" için dahil olduğu ve yıllarca uğrunda mücadele ettiği partiyle kardeşinden daha önemli hiçbir şey bulunmuyordu. Şimdi hayatındaki en önemli iki varlık birbiriyle çatışıyordu, partisi için mücadele etmeye ve kardeşini, ona hiç sezdirmeden, korumaya alışkındı ama şimdi tam olarak ne yapması gerektiğini kestiremiyordu.

Kahvaltı sofrası hazırdı, sobayı yakmışlardı, küçük salon sıcaktı, gece soğuğunda pencereleri kaplayan ince buz tabakası yaldızlı bir buğuyla eriyordu. İkisi de üniformalarıyla sofraya oturdu, her zaman olduğu gibi birbirlerine baktıklarında annelerini düşündüler. Anneleri onları binbir sıkıntıyla büyütmüş, hem annelik hem babalık yapmış, onlara dürüst ve cesur olmaları gerektiğini öğretmişti. Cevat Paşa, kardeşine hiç söylememişti ama annesi ölmeden önce ona, "Kardeşine göz kulak ol," demişti, "o delifişek, sen daha akıllısın."

Çaylarını içerken Cevat Paşa, "Bu gece de burada kal," demişti.

"Müsaade ederseniz gideyim, ağabey, ne kadar erken yola çıkarsam o kadar iyi."

"Bir gece fark etmez, Ragıp... Bunlar muhataralı zamanlar, başımıza ne geleceği, bir daha ne zaman görüşeceğimiz, hatta görüşüp görüşemeyeceğimiz belli değil. Bir gece daha kal, yarın yola çıkarsın."

Ragıp Bey gitmekte ısrar etmenin ağabeyine karşı hürmetsizlik olacağını, onu üzeceğini sezdi.

"Siz öyle münasip görüyorsanız tabii kalırım... Yarın yola çıkarım."

Cevat Paşa, sanki kardeşinin hayatı kurtulmuş gibi bir sevince kapıldı, akşam konuştuklarında onu biraz yatıştırabileceğini düşünüyordu.

"Sağ ol, Ragıp."

O sırada Cevat Paşa'yı almaya gelen araba bahçeye girmişti.

"Ben gideyim şimdi, çok iş var... Seni de gideceğin yere bırakayım istersen."

"Sağ olun, ağabey, ben biraz sonra çıkacağım."

"Peki, akşam görüşürüz o zaman... Geç kalma."

Cevat Paşa'nın, selam vererek kapıyı açan askeri başıyla selamlayıp arabaya binişini izledi, ağabeyinin dürüstlüğünden emindi ama Talat Bey'e ve partiye bu aşırı bağlılığını tam anlayamıyordu, kendisi hiç kimseye ve hiçbir şeye böyle tabi olmamış, her zaman kendi düşüncelerine önem vermiş, ona göre davranmıştı. "Birbirimize benzemiyoruz," diye düşündü, birbirlerine benzemiyorlardı ama gerektiğinde ağabeyi için gözünü kırpmadan ölümü göze alacağını biliyordu. Ağabeyinin de kendisi gibi hissettiğine emindi, aralarında annelerinin oluşturduğu çok kuvvetli bir bağ vardı.

Cevat Paşa, Harbiye Nezareti'ndeki odasına girip akşamdan biriken dosyaları incelemeye başladığı sırada emir subayı Talat Bey'in aradığını haber verdi.

"Buyurun, Talat Bey?"

"Nasılsın, Cevat Paşa?"

"Sağ olun, Talat Bey... Siz nasılsınız?"

"İyiyim, şükür... Müsaitsen parti merkezine gelebilir misin? Enver Paşa da gelecek, sizinle görüşmem gereken önemli bir mevzu var."

"Tabii, hemen geliyorum."

Talat Bey'in odasına girdiğinde Enver Paşa çoktan gelmişti, ikisi de ayağa kalkıp, "Hoş geldin, Paşa," diye karşıladılar onu, başkalarına karşı çok sert, çok insafsız, çok küstahça davranabildikleri halde birbirlerine karşı saygıda kusur etmezlerdi. Her bir taşının çok önemli olduğu bir piramidin üstünde durduklarının farkındaydılar ve o taşların her birine gereken saygıyı gösterirlerdi. Ama o taşlardan birinin sallandığını düşündükleri an gözlerini kırpmadan o taşı yok ederlerdi, birçok arkadaşlarını bu tür endişelerle öldürtmüşlerdi.

Her zamanki gibi Enver Paşa gergin biçimde oturuyor, Talat Bey herkesin bildiği babayaniliğiyle gülümsüyordu. En zor zamanlarda bile gülümsemesi meşhurdu.

"Anadolu'dan gelen haberler iyi," dedi. "Ermenilerin çoğu bir komplonun içinde olduklarını itiraf ediyorlar. Bunları bütün dünyaya gösterebiliriz."

Cevat Paşa, bu itirafların gerçek olmadığını, zorla alındığını biliyordu ama bu itirafların alınmasının gerekli olduğuna da inanıyordu, Osmanlı'yı dünyaya karşı koruyabilmek için bu itiraflara ihtiyaçları vardı.

"Bizim vicdanımız var diye vazifelerini savsaklayan, imparatorluğun bekasını düşünmeyenleri de ayıkladık, hepsinin yerine vatanperver gençler yerleştirdik... Ben bu adamları hiç anlamadım zaten, behey gafil, senin vicdanın mı önemli, imparatorluğun bekası mı... Küçük adamlar bunlar. Büyük düşünemeyen insanlar. Ziya Gökalp Bey'in hep söylediği gibi, halk bahçe, biz bahçıvanız... Zehirli otları temizlemek bizim vazifemiz."

Etrafında kendisine itiraz eden kimse olmadığı halde yaptıklarının doğruluğunu anlatmayı bir alışkanlık haline getirmişti.

"Kendi aramızdan bile böyle adamlar çıkabiliyor. Düşünsenize, maliye nazırı yaptığımız adam, bizim Cavit Bey, Osmanlı Ortaçağ'da bile böyle zulüm yapmadı, diyormuş her yerde, ben kendisine icap edenleri söyledim, susması gerektiğini anladı. Neyse, sizi davet etmemin nedeni bu değil, Enver Paşa daha önce konuşup Alman Büyükelçisi Wangenheim'a, o da zayıf bir adamdı ya, icap edenleri anlatıp Almanları ikna etmesine rağmen gene bazı saf Almanlar huzursuz olmuşlar. Ben de Wangenheim'a söylemiştim, sizin için daha sağlam bir müttefik olabilmek için kendimizi Ermenilerden, dahili bir düşmanın yarattığı bir zafiyetten kurtarıyoruz, demiştim, o da bunun elzem olduğuna kani olmuştu. Ama Musul Konsolosluğu'ndaki herif tuhaf tuhaf raporlarla bunların huzurunu kaçırıyor."

Enver Paşa'ya döndü:

"Paşam, sizden istirhamım, acaba lütfedip Alman Büyükelçiliği'ne Cevat Paşa'yla gidip Hans Humann'la bir görüşebilir misiniz? O size her zaman çok hürmet eder, Ermeni meselesini en iyi anlayan da o, bir keresinde yapılanlar için, 'Belki kalpsizce ama faydalı,' dediği de kulağıma geldi. Elin gâvuru bizim meselemizi bazı arkadaşlarımızdan daha iyi anlıyor. Siz kendisiyle görüşüp icap edenleri söyler misiniz, o, büyükelçiye durumu anlatsın."

Enver Paşa, koltuğunda dimdik, gergin biçimde oturuyordu, Cevat Paşa onun bir kere bile rahat biçimde bir koltuğa kendini bıraktığını görmemişti.

"Tabii olur, Cevat Paşa'yla gideriz... Benim de sizinle konuşmak istediğim bir mevzu vardı, daha önce konuşmuştuk. Orduda vazifeli Ermenilerin ailelerine dokunulmaması konusunda anlaşmıştık. Ermeni subayların ailelerinin de tehcire yollandığına dair raporlar geliyor. Siz de bilirsiniz orduda silah arkadaşlığı kutsaldır. Bu haberler rahatsızlık yaratıyor. Bir emir daha yayınlayabilir misiniz?"

"Tabii, Paşam," dedi Talat Bey gülerek... "Elbette."

Cevat Paşa, onun halinden öyle bir emir yayınlamayacağını anlamıştı ama Enver Paşa kendi sözünün aksine bir şey yapılmayacağından emin olduğundan bunu fark edememişti.

Enver Paşa önde, Cevat Paşa arkada odadan çıktılar, onlar geçerken insanlar dehşet dolu bir saygıyla kenara çekiliyorlar, âdeta duvarlara yapışıyorlardı. Büyük askeri başarısızlıklarına, kendi kibri yüzünden Sarıkamış'ta binlerce askerin ölümüne yol açmasına rağmen eşine tarihte çok az rastlanan cesaretiyle her zaman çok korkulan, çok hürmet edilen bir efsane olmuştu. Talat Bey de dahil kimse Enver Paşa'yla açıktan bir mücadeleye giremezdi, orduda kendisine bağlı, kendisi için ölecek genç subaylardan müteşekkil gizli bir teşkilatı olduğu da biliniyordu.

Cevat Paşa da Enver Paşa'nın cesaretinin hayranlarındandı ama partinin asıl reisinin Talat Bey olduğunu, Enver Paşa'nın cesaretine karşılık Talat Bey'in zekâsının olayların gidişatını belirlediğini biliyordu.

Alman Büyükelçiliği'nde Enver Paşa'yı padişahı karşılar gibi karşıladılar. Büyükelçi o gün başka bir yerdeydi ama Hans Humann, "Eğer büyükelçiyle görüşeceğiniz mühim bir

konu varsa haber yollayalım, sizin geldiğinizi öğrenirse mutlaka gelir," dedi.

"Hayır," dedi Enver Paşa, "sizinle konuşmaya geldim."

"Buyurun, Paşam, konu neydi?"

"Ermeniler... Hainler."

Genellikle yaptığı gibi kısa cümlelerle hatta kelimelerle konuşuyordu. Herr Humann dikkatle dinliyordu, Enver Paşa'ya karşı büyük bir hürmet, hatta dostça bir sevgi beslediği görülüyordu ama bütün davranışlarında ancak çok dikkatle bakan birinin sezebileceği bir üstünlük duygusu da vardı.

"O konuyu konuşmuştuk, Paşam. Sizin bu konuda çok haklı olduğunuzu biliyoruz, ben defalarca da söyledim, büyükelçiyle de konuştum."

"Evet... Ama bazı rahatsızlıklar varmış... Olmaması lazım."

"Paşam, siz benden daha iyi bilirsiniz, her cemiyette realiteyi anlayamayan, böyle hayaller içinde yaşayan, insanın devletten önemli olduğunu sanan saf ve kabul etmek lazım ki rahatsız edici insanlar vardır. Maalesef bizim aramızda da var. Ermeni propagandasının tesiri altındalar. Ama siz merak etmeyin, ben bütün realiteyi büyükelçiye anlatıyorum, Berlin de vaziyetin farkında. Bu konuda bir mesele çıkmayacağına sizi temin ederim. Müsterih olunuz. Siz lazım geleni yapınız... Bu konularda Almanya'nın da sizden öğreneceği çok şey var, bunu sonunda herkes anlayacaktır."

"Peki."

Biraz daha oturup kalktılar, arabada Enver Paşa, "Talat Bey'e siz anlatın, Cevat Paşa," dedi, "benim işlerim var."

"Emredersiniz, Paşam."

Talat Bey, Dahiliye Nezareti'ndeki makamına geçmişti, Cevat Paşa da oraya gitti. Konuşulanları anlattı. Talat Bey, memnuniyetle gülümseyerek dinledi.

"Bu iyi oldu," dedi, "bir de Almanlarla uğraşmak mecburiyetinde kalmadık. Hem ben sana bir şey söyleyeyim mi, Paşa, bu Almanlar bizden bu konuda çok şey öğreniyorlar. Hep söylüyorum, emniyet edebileceğin bir devlet kurmak istiyorsan tek ırk, tek din olacak."

Cevat Paşa, sesini çıkarmadan dinliyordu.

"Bu bizim Cavit gibi salaklar Ermenileri niye tehcir ediyorsun, diyorlar. Bazen hakikaten bu adamların budalalığını anlamıyorum. Her taraftan saldırıya uğruyor imparatorluk, buna karşı koyabilmek için sağlam bir çekirdek oluşturmak zorundayız. Nerede oluşturacağız bunu, Anadolu'dan başka böyle bir çekirdek oluşturabileceğimiz bir yer var mı? Doğudaki Ermenileri görüyorsun nasıl vahşiler, Müslümanları kırıp geçiriyorlar. Allah muhafaza Ruslar bu savaştan zaferle çıkarsa Anadolu'daki bu Ermenilerin hepsi ayaklanır, imparatorluk yerle yeksan olur. Ben bunun tedbirini şimdiden almak mecburiyetindeyim. Anadolu Türk ve Müslüman olursa ancak emniyette olabilir imparatorluk... Tek çare bu, Paşa. Ermenilere emniyet edemeyiz."

Cevat Paşa, önceki gece Ragıp Bey'le konuştuklarını aklından geçirerek Talat Bey'i dinliyordu, itiraz etmekten ziyade, itiraz edenlere söyleyecek sözü Talat Bey'den öğrenebilmek için, "Masumlar ölüyor, diyorlar efendim, çocuklar, kadınlar..." dedi.

Talat Bey "hayır" anlamında başını salladı.

"Yeryüzünde masum kimse yoktur, Paşa. Herkes fenalık yapmaya hazırdır, yeter ki bir fırsat bulsun. Çocukları söylüyorlar... Çocuklar masummuş. Bugün Müslümanları katleden canavarlar da bir zamanlar çocuktu. Çocuk diye onların başını okşayanların başını kestiler. Devleti idare edenler sadece bugünü düşünemezler, yarını düşünmek de bizim vazifemiz. Ya Ruslar savaşı kazanırsa, içimizdeki düşmanla birleşip ne yaparlar, hiç düşünüyor musunuz... İçimizde düşman barındıramayız. Muhtemel bir düşmanı içimizde yaşatamayız. Buna müsaade edemeyiz."

Talat Bey, kalkıp odada dolaşmaya başladı. Kederle yüzünü buruşturdu:

"Talat'ın çocuğu yok, onun için böyle insafsız davranıyor, diyenler de var, kulağıma geliyor, sen de duymuşsundur... Bunlar, devleti yönetenlerin böyle zaaflardan kurtulması icap ettiğini bilmiyorlar, devletin önemini anlamıyorlar. Ben bir canavar değilim ki, Paşa, yıllarca Ermenilerle dostluk ettim, en yakın arkadaşlarım Ermeniler oldu ama bugün kendimden, vicdanımdan, insafımdan, dostlarımdan daha önemli bir vazifem var, vatanımı müdafaa etmek. Diyorlar ki Ermeniler gidince kim çalışacak, Ermeniler çalışkan millettir. Sanki ben aptalım, bu kadarını düşünemiyorum, ben onların boşalttığı yerlere Balkanlar'dan gelen Müslümanları yerleştiriyorum, onlar da çalışkan... Hem de kendi ırkımızdan, kendi dinimizden."

Tekrar masasına oturdu. İçini çekti.

"Yollarda ölüyorlar, biliyorum... Ben de üzülüyorum insanların ölmesine ama bir düşünsene, bunlar ölmese de geri

dönse ne olur... Balkanlar'dan gelen Müslümanları yerleştirdiğimiz malı mülkü geri istese... Bunu düşünen var mı? Nasıl bir karışıklık çıkar, Allah muhafaza Anadolu'da yeni bir savaş çıkar. Buna müsaade edemem. Paşa, ben vatanımı seviyorum, bu günahı da, eğer ki bu bir günahsa, vatanım için ben sırtlanıyorum, hesabını da rûz-ı mahşerde ben vereceğim. Varsa bir cezası, o cezayı ben çekeceğim. Vatanını bunu göze alacak kadar sevmiyorsan, sen vatanperver değilsin Paşa, sen kendi menfaatini, kendi istikbalini düşünen bir rezilsin benim gözümde. İcap ederse cehennemde yanmayı bile göze alacaksın vatanın için... Ama Rabbim beni biliyor, bunu kötülüğümden yapmadığımı biliyor. Dinimi, milletimi, vatanımı müdafaa etmek için yaptığımı biliyor, mecbur olduğumu biliyor."

Durdu, Cevat Paşa'ya baktı:

"Sen derken seni kastetmiyorum, Paşa, biliyorsun... Senin vatanperverliğinden zerre şüphe etmem."

"Biliyorum, efendim... Öyle düşünmedim zaten."

"Neyse," dedi Talat Bey, "iyi oldu Almanlarla konuştuğunuz... Sana da zahmet oldu."

"Estağfurullah, efendim, ne zahmeti... Vazifemiz."

Talat Bey'in yanından ayrıldıktan sonra yolda Dahiliye Nazırı'nın söylediklerini düşündü, onun endişelerine hak veriyordu, savaşın nasıl biteceği belli değildi, Anadolu'yu da kaybederlerse gidecek hiçbir yerleri yoktu, Türklerin tarihten silinip gitmesi demekti bu, bunu göze alamayacakları konusunda Talat Bey'e tamamen katılıyordu. Ama bir yandan da kardeşinin söylediklerini, onun acısını ve öfkesini düşünüyordu, kardeşinin vatanperverliğinden bir şüphesi yoktu, vatanı

için "cehennemde yanmayı bile" kabul ederdi ama kendisine söylenenin vatanın menfaatine olduğuna inanması gerekiyordu ve kardeşi, Talat Bey'e ve söylediklerine inanmıyordu. Kardeşi gibi düşünenler de vardı, gerçi sesleri çok çıkmıyordu ama fısıltıyla da olsa konuşuyorlar, "yapılanın anayasaya aykırı olduğunu, anayasayı çiğneyerek imparatorluğun temel direğini kırdıklarını" söylüyorlardı. Bunu söyleyenler de, kardeşi de tehlikeyi tam göremiyorlardı ama o sırada Cevat Paşa'nın asıl endişesi kardeşinin, öfkesinden dolayı başına bir şey gelmesiydi, Ragıp Bey'in sevdiği kadın yüzünden böyle öfkelendiğine inanıyordu, eğer Efronya sözkonusu olmasa belki yapılanlara gene karşı çıkardı ama bu kadar öfkeli olmazdı. Akşam onunla yeniden konuşup onu yatıştırması gerektiğini geçirdi aklından.

XI

Hastanenin lizol kokuları Efronya'nın bu kokuyu sevdiğini hatırlattı Ragıp Bey'e, "Bu kokunun nesini severdi acaba," diye düşündü, Efronya'yla ilgili düşünceleri garip bir şekilde her seferinde bir şefkate dönüşüyordu. Böyle anlarda sevdiği kadını arayan bir adamdan ziyade çocuğunu arayan bir baba gibi hissediyordu, sonra, "Efronya güçlüdür," diyordu kendi kendine, "o kendini korumayı bilir," ama bu teselli uzun sürmüyordu, kimsenin kendisini o karmaşada çok fazla koruyamayacağını düşünerek dehşetli bir endişeyle kasılıyordu.

Efronya'nın hemşire arkadaşlarının onun nerede olduğuna dair bir bilgileri olabileceğini düşünerek hastaneye gelmişti ama aslında bunun gerçekçi bir düşünce olmadığının da farkındaydı. Sevdiği bir insanın kaybolmasının zihninde yarattığı karanlık boşluk içinde önünü görmeden çırpındığının, bir çıkış ararken sürekli bir yerlere çarptığının farkındaydı ama duramıyordu. En anlamsız, en ümitsiz hamleler bile hiç kıpırdamadan durmaktan daha iyiydi, en zayıf ihtimalleri bile bir sonuç çıkmayacağını bilerek araştırıyordu. Durmak, herhangi

bir ihtimalin peşine düşmemek, bir ihanet gibi gözüküyordu ona.

Zihni, Efronya'nın yaşayabilecekleriyle ilgili korkunç hayaller yaratıyordu, tam ayrıntılarını bilmese de bir yerlerde dehşet verici bir şeyler olduğunun farkındaydı ve Efronya'yı korumak, onu o insafsız saldırıların elinden kurtarmak istiyordu. Hiçbir hedef bulamadan hamleler yapmaya çalışıyor, her seferinde kendi çaresizliğiyle karşılaşıyor, öfkesi ve özlemi bu çaresizlikle bilenip içini paramparça ediyordu. Her gün, her an, hatta uykusunda bile yaralanıyor, zihni ihtimallerle, bu ihtimallerin yarattığı görüntülerle yanıyordu. Bu durum onu zayıflatmıyor, asla geriletmiyor, aksine gücünü ve savaşma isteğini artırıyordu ama savaşacak bir rakip bulamıyordu. Bulabilse, bulduklarının hepsini öldürebilirdi. Ne yaptığının farkında bile olmadan sürekli tabancasına dokunuyordu, o tabanca o günlerde ona güven veren tek şeydi. Güvenebileceği, sağlam, elle tutulur bir şeye ihtiyacı vardı.

Bütün hemşirelerle konuştu ama hiçbirinin bir bilgisi yoktu, Efronya'nın bir akrabasının evinde tutuklanıp sürgüne gönderildiğini duymuşlardı ama ondan bir daha haber alamamışlardı. Bir Alman hemşire, "Polise sorsanız," demişti, Ragıp Bey bir an kadına kendisiyle alay edip etmediğini anlamak için bakmış, sonra bunun masum bir soru olduğuna karar vermiş, hiçbir şey söylemeden başını sallamakla yetinmişti.

En çaresizce arayışta bile çok da küçük olsa gizli bir ümit vardı ve her seferinde o ümidi kaybedip hayal kırıklığı yaşıyordu. O hayal kırıklığıyla hastaneden çıkarken bir adama çarptı, başka zamanlarda aldırmayacağı bu çarpışma onda ani

bir öfke uyandırdı, başını kaldırıp çarptığı adama baktı, adam kibarca gülümsüyordu. Bir an biri kızgınlıkla, öbürü kibar bir gülümsemeyle birbirlerine baktıktan sonra birbirlerini tanıdılar. Duyduğu öfkeden utanarak, "Hikmet Bey," dedi.

"Nasılsınız, Ragıp Bey? Hayırdır?"

"Bir arkadaşa bakmıştım," dedi mahcup bir sesle. "Siz niye buradasınız? Bir yaramazlık yoktur inşallah..."

"Siz duymadınız herhalde... Savaşlardan savaşlara koşarken nereden duyacaksınız, benimki de saçmalık. Nizam bir yangında ağır yaralandı, iyileşmesi çok uzun zaman aldı, şimdi iyileşti şükür, yarın taburcu olacak da ben bir ihtiyacı var mı diye bakmaya geldim."

"Çok geçmiş olsun, duymadım..."

Hikmet Bey, Ragıp Bey'in kolunu tuttu.

"Acil bir işiniz var mı?"

Ragıp Bey bu soruya şaşırarak, "Hayır," dedi.

"Beş dakika bekler misiniz, ben hemen Nizam'a bakıp çıkacağım. Birlikte bize gidip bir öğle yemeği yiyelim, Dilevser'le Dilara Hanım da sizi gördüklerine çok sevinirler. Biraz dünya ahvalinden, savaştan konuşuruz."

Ragıp Bey, "Acil bir işim yok," dediğine pişman oldu, kimseyle konuşmak istemiyor, hele Dilara Hanım'la karşılaşmaktan özellikle çekiniyordu. Daveti reddetmek için bir bahane ararken Hikmet Bey, "Lütfen," dedi, "konuşacak bir dost kalmadı, bütün eski dostlar düşman oldu... Bir dostla konuşmayı özledim doğrusu."

"Tabii," dedi Ragıp Bey... "Ben sizi bahçede beklerim."

Yapraklarını dökmüş kuru ağaçları ve yer yer kar birikintileriyle bir ölüyü andıran bahçede sıkıntıyla Hikmet Bey'i

beklerken, "Ne konuşacağız?" diye düşünüyordu, Efronya'dan bahsetmek istemiyor, Efronya'dan başka bir konudan da konuşmak istemiyordu. Efronya'dan bahsetmekteki isteksizliğinin onun Ermeni olmasından kaynaklanan bir tarafı olduğunu da alttan alta hissetmesi utançla birlikte kendisine kızmasına sebep oluyordu.

Bir Ermeni kadını seviyordu, onu arıyordu, herhangi bir şeyden korkmadığı gibi bir Ermeni kadını aramaktan da en küçük bir korku duymuyordu ama Efronya'dan Hikmet Bey'e de, Dilara Hanım'a da söz etmeyi yersiz buluyordu. "Aslında," demişti daha sonra Osman'ı şaşırtan ve Ragıp Bey'de pek az rastlanan bir açıklıkla duygularından söz ederek, "birden onların Efronya'yı küçümsemelerinden çekindiğimi sezdim, Ermeniler bütün ülkede küçümsenen insanlardı artık ve bu, zehirli bir duman gibi herkesin şuuraltına sızıyordu. Benim bile sızmıştı, düşün artık. Kendimden tiksindim o anda. Bu herifler insanı kendinden iğrenecek hale getirmekte pek mahirdiler. Bunun için de affetmem onları."

Ragıp Bey sigarasından son bir nefes çekip izmariti çizmesinin burnuyla ezerken Hikmet Bey geldi, "Her şey yolunda, azizim," dedi, "hadi gidelim." Hikmet Bey'in şık arabasına bindiler, padişahın doktoru olan babasından kalan mirasın öyle kolay kolay bitmeyecek kadar yüklü olduğu arabadan da anlaşılıyordu. Yolda, Nizam'ın bir kumarhanedeki yangında nasıl yaralandığını anlattı, "Bir arkadaşını kurtarmak için ateşlerin içine girmiş, mucize eseri kurtulmuş."

"Arkadaşı ne oldu?"

"O da kurtuldu, o da iyi şimdi."

"O arkadaşın" Rus bir piyanist kadın olduğunu söylemedi Hikmet Bey, herkesin şuuraltına bir başka zehirli dumanın sızdığını fark edemedi Ragıp Bey.

"Siz Çanakkale'deydiniz, değil mi? Dilara Hanım söz etmişti..."

Sözün gerisini duyamadı Ragıp Bey, bir zamanlar delicesine sevdiği kadının hâlâ ondan bahsediyor olması birdenbire içinde hiç beklemediği bir uğultu yaratmış gibiydi, yüzünün kızardığını sanarak başını pencereden dışarı çevirdi. İçindeki ani bir baş dönmesi gibi başlayan uğultu biraz azaldığında Hikmet Bey'in, "Nasıldı Çanakkale?" diye sorduğunu duydu.

"Savaş işte... Churchill'in kibrinin bedelini iki taraftan da askerler ödedi. Yiğitçe bir savaş oldu doğrusu, iki taraf da mertçe savaştı, iki taraf da çok asker gömdü o topraklara. İngilizler kazanmaları mümkün olmayan bir savaşa girdiler, sonunda da kaybettiler zaten, çekilmek zorunda kaldılar."

"Kazandığımız tek cephe de orası galiba, savaşla alakalı çok malumat vermiyor gazeteler ama duyduğum öyle..."

"Doğru duymuşsunuz, diğer cephelerde vaziyet pek parlak değil. Çanakkale'de biz müdafaadaydık. Osmanlı siper savaşında iyidir, bakmayın Balkan bozgununa, orada paşaların rezilliği her şeyi altüst etti. Bizim askeri girdiği siperden öyle her babayiğit çıkarıp atamaz. Hele Çanakkale'de... Orada toprağın engebesi de bizden yanaydı."

"Ne olacak sizce savaşın nihayetinde?"

Ragıp Bey, cevap vermeden önce bir süre sustu.

"Sonuna kadar savaşacağız," dedi, "ama Osmanlı bu savaşa hazırlıksız girdi. İngilizler Çanakkale'de Churchill'in kibrinden kaybetti, biz Allah korusun bu savaşı kaybedersek

Enver'le Talat'ın kibrinden kaybedeceğiz. Bir komutan mecbur kalmadıkça kazanacağından emin olmadığı savaşa girmemeli, biz savaşa girmek mecburiyetinde değildik, kimse bize saldırmadı. Ordu hazır değildi. Enver'in aklı soktu bizi savaşa. Bir de Talat tabii... Bazen iki adam koca bir imparatorluğun istikbaliyle oynayabiliyor. Eğer tecrübeli paşalara danışsalardı biz bu savaşa girmezdik ama onlar kendi paşalarına danışacaklarına gittiler Alman paşalara danıştılar. Neticede Anadolu'nun çocuğunu Yemen'in çölüne gömüyoruz işte..."

"Alman paşaları pek beğenmiyorsunuz galiba?"

"Yoo," dedi Ragıp Bey, "Almanlar iyi askerdir... Liman Paşa Çanakkale'de hatalar yaptı ama Alman kurmayı iyidir. Onlar Osmanlı'nın vaziyetiyle çok alakadar olmadılar, onlar için doğuda Osmanlı'yla cephe açmak iyi plandı. O plan onlar için iyiydi ama bizim için değildi. Bana sorarsanız, savaşa illa gireceksek en az bir sene sonra girmeliydik, orduyu iyi tanzim etmeli, Almanlardan daha fazla silah alıp yığınak yapmalıydık. Enver'in aculluğu işte... Bitmez tükenmez kibri... Paşaların kibri, askerin ölümü demektir. Palavra, kibir, böbürlenme, bunlar siyasetçinin işi, asker gerçekçi olmak zorunda, her yanlış karar ölüm demek bizim mesleğimizde."

"Savaşa girmek yanlış karardı, diyorsunuz..."

Ragıp Bey içinde biriken öfkenin etkisiyle birden parlamış, karşısında kendisini dinleyen biri olduğunu unutmuş, içini boşaltmıştı. Orduyu çekiştiren subaylardan hiç hoşlanmazken kendisi aynı duruma düşmüştü.

"Ben olsam girmezdim," dedi, "ama her kurmayın aklı başka türlü çalışır, herkes farklı açılardan bakar olaylara.

Onun için savaşlardan önce kurmaylar toplanır ki onların münakaşasından en doğru yol bulunsun."

Ragıp Bey bu konuşmadan sıkılmıştı, o sırada araba Hikmet Bey'in büyük konağının bahçesine girmişti.

"Sizi görünce çok sevinecekler," dedi Hikmet Bey.

Ragıp Bey cevap vermedi. Hiç beklemediği bir heyecan hissetmişti, beklemediği bu heyecan dalgasını bastırmaya uğraşıyordu. Bu heyecan, Efronya'ya karşı yapılmış bir saygısızlık gibi gelmişti ona. Efronya, kim bilir ne zorluklarla boğuşurken o eskiden âşık olduğu bir kadınla yemek yiyecekti. "Bazen insan kendinden başka biri gibi davranıyor işte," demişti Osman'a, "bilmem neden..."

Ragıp Bey büyük bir şöminenin çatırtılarla yandığı geniş salona Hikmet Bey'in arkasından girdi. Hikmet Bey uzun arkalıklı koltuklarda oturan genç karısı Dilevser'le annesi Dilara Hanım'a neşeyle, "Bakın size kimi getirdim," dedi. İki kadın, başlarını çevirip baktı ve Ragıp Bey, Dilara Hanım'ın sesini duydu, "Aaa, nereden çıktınız siz..." Bu sesi tanıyordu ve bu cümleyi bu tonda söyleyebilecek çok az kadın olduğunu biliyordu, gençliğinden beri her sınıftan, her yaştan, her coğrafyadan birçok kadınla birlikte olmuştu, hepsinin kendine göre bir sesi, bir cilvesi, bir çekiciliği vardı ama bir kadının bu sesi çıkarabilmesi için çok özel şartların bir araya gelmesi gerekiyordu; iyi bir eğitim, zarafet, zekâ, olağanüstü bir kendine güven ve elbette bütün bunların altına saklanan ama her zaman hissettirilen çok güçlü bir dişilik.

O kısa cümle bir orkestra gibi birçok duyguyu içinde taşıyordu, şaşkınlık, sevinç, özlem, çağrı, küçümseme, kızgınlık ve Ragıp Bey bütün bunların hepsini duydu. Dilara Hanım'ın

bütün bu duyguları tek bir cümlenin içine yerleştirebilecek bir kabiliyeti olduğu gibi Ragıp Bey'in de bütün bunları aynı anda duyacak bir kabiliyeti bulunuyordu. Bu sesi çıkarabilecek çok az kadın olduğu gibi bunları bir seferde duyacak da çok az erkek vardı, birbirlerini bu az bulunan yetenekleriyle mahvetmişlerdi. Ragıp Bey, yıllarca cephelerde Dilara Hanım için çektiği acıdan kurtulabilmek için ölümü aramıştı. Onun yazdığı ve hiçbir zaman açıp okumadığı mektup, ruhunun bir yerinde onu hep kurcalayan bir soru işareti gibi duruyordu.

Dilara Hanım'ın her zamanki gibi topuz yaptığı kızıl kestane saçlarına baktı. Unutmak istediği halde hiçbir zaman tam olarak unutamadığı eski bir sevgiliye rastlayan her insanın hafızası gibi onun hafızası da aniden çıldırmış, içindeki her şeyi bir gölgeye gömmüş, sadece Dilara Hanım'la ilgili hatıraları zihninin her köşesine ışıklı sahneler halinde yaymıştı. O hatıraların en önünde, Dilara Hanım'ın ilk kez gözlerini dikip kendisine bakarak parlak saçlarını çözdüğü an bulunuyordu, böylesine heyecan veren ve arzu uyandıran bir başka an yoktu hayatında. Bir hanımefendinin hanımefendiliğinden soyunup başka tür bir canlıya döndüğü o an, onu bir daha unutamayacağı biçimde sarsmıştı. O sarsıntıyı onun sesini duyar duymaz yeniden yaşamıştı. O sarsıntıda Efronya'nın hayali yıkılmış, bir hatıralar enkazı arasında kaybolmuştu.

Dilara Hanım'ın sorusuna Hikmet Bey cevap verdi:

"Hastanede karşılaştık."

Dilevser, "Aa, neyiniz var?" derken, Dilara Hanım alaycı bir sesle, "Kimi arıyordunuz?" dedi. Aynı anda sorulan bu iki soru anneyle kızı arasındaki farkı da ortaya koyuyordu, Dilevser'in zarif masumiyetinden kaynaklanan çekiciliği ki bu

Hikmet Bey gibi iyi erkekleri çekiyordu, Dilara Hanım'ın hastalığa da hastaneye de aldırmayan kadınsı kıskançlığı ve insafsızlığı ki bu da Ragıp Bey gibi vahşi erkekleri çekiyordu.

Ragıp Bey, Dilara Hanım'ın sesindeki alaycılığı belli belirsiz sezdi ama onun Efronya'dan haberdar olduğunu bilmediği için tam bir anlam veremedi. Dilara Hanım'ın sorusunun altında birçok mana gizli olduğunu anlamak için bir kadın olmak lazımdı, ancak bir kadın öyle bir soruyu duyduğunda o sorunun altında yatanı merak eder ve onu öğrenene kadar da o sorunun peşini bırakmazdı.

O iki soruya da gene Hikmet Bey cevap verdi:

"Ragıp Bey bir arkadaşını arıyormuş."

Sonra soru sorar gibi, "Galiba arkadaşını bulamadı," dedi. Ragıp Bey, "Hayır, bulamadım," dedi. Kendi sesindeki öfkeyi şaşkınlıkla duydu Ragıp Bey ama niye öfkelendiğini kendisi de anlayamadı.

Dilara Hanım da Ragıp Bey'in başka bir kadını aramasının uyandırdığı kızgın kıskançlığa kapılmıştı. Aynı alaycı sesle devam etti:

"Kimdi arkadaşınız?"

"Eski bir arkadaş..."

Dilara Hanım yatışmıyor, insafsızca soruyordu sorularını:

"Yaralı mıydı?"

Ragıp Bey ilk kez o soruyla Dilara Hanım'ın bir şeyler bilip bilmediğinden şüphelendi, merakla Dilara Hanım'ın yüzüne baktı, eski bir tanıdığının dertleriyle ilgilenen zarif bir gülümsemeyle karşılaştı, ne diyeceğini tam bilemedi, bu konuyu daha fazla uzatmak istemediğini hissettiren sert bir sesle, "Hayır," dedi.

Dilara Hanım, öyle sertçe söylenmiş bir sözle gerileyecek bir kadın değildi, hiçbir erkek onu sesiyle korkutamazdı, sorularına devam edecekti ama olanların farkına varmayan Hikmet Bey, "Yemek yemiyor muyuz," dedi, "çok acıktım, Ragıp Bey de açtır."

Dilevser, hiçbir şey söylemeden salonun kapısında bekleyen uşağa baktı, uşak kayboldu, bir dakika sonra geri geldi, "Sofra hazırmış, efendim."

Savaş zamanında olmalarına, insanların sokaklarda açlıktan kırılmalarına rağmen sofra her zamanki gibi zengindi, hiçbir eksik bulunmadığı gibi iyi cins bir Fransız şarabı da açılmıştı. Uşak, kristal bir karaftaki şarabı bardaklara koyarken Hikmet Bey açıklama yapma zorunda hissetti kendini, "Artık Fransız şarabı gelmiyor ama biz sanki bugünleri biliyormuşuz gibi epey şarap biriktirmişiz bizim kavda."

Yemekte Dilevser, "Nizam nasıl?" diye sordu.

Hikmet Bey, memnuniyetle, "Çok iyi," dedi, "Allah'a şükür tamamen iyileşti, aslında bugün de gelebilirdi ama yarın gelmek istedi."

İki kadın da Nizam'ın neden ertesi gün gelmek istediğini anlamıştı. Dilevser, "Anya Hanım nasıl?" dedi. Hikmet Bey konunun açılmasından huzursuzlanarak, "O da iyi," dedi, "yarın o da çıkacak."

Dilara Hanım, Ragıp Bey'e dönerek, "Anya Hanım, Nizam'ın kurtarmak için hayatını tehlikeye attığı Rus hanım," dedi. Öyle bir tonda söyledi ki bunu Ragıp Bey bir an onun, kendisinden başka herhangi bir kadının bir erkek tarafından kurtarılmasından hoşlanmamış olabileceğini düşündü.

Hikmet Bey, konuyu değiştirmek isteyerek, "Yolda savaştan konuştuk, Ragıp Bey de benim gibi pek ümitli değil," dedi.

Dilara Hanım, Ragıp Bey'e döndü.

"Savaşta büyük kahramanlıklar gösterdiğinizi, Anzak çıkarmasını ilkönce sizin topçularınızın durdurduğunu duydum. Cepheden gelen bir gazeteci arkadaşım anlattı."

Ragıp Bey, aynı anda birçok duyguyu birden yaşadı, Dilara Hanım her zaman onu bir duygu karmaşasının içinde bırakmayı biliyordu, "gazeteci arkadaşın" kim olduğunu, Dilara Hanım'ın ne kadar "yakını" olduğunu beklenmedik bir kıskançlıkla merak ederken, hâlâ kendisiyle ilgilenmesinden, merak etmesinden, soruşturmasından sevinç duydu, övülmekten ise gerçek bir mahcubiyet hissetti.

"Estağfurullah," dedi. "Biz vazifemizi yaptık."

"Siz niye İstanbul'a döndünüz? Burada mı bir vazife aldınız?"

"Hayır, Şam'a tayin oldum. Oraya giderken kâğıtlarımı almak için İstanbul'a uğradım."

"Yeniden savaşa gidiyorsunuz yani..."

"Evet."

Ragıp Bey, geldiğinden beri yaşadığı huzursuzluktan sıyrılarak ilk kez gülümsedi.

"Benim vazifem bu, bir zabitim ben. Nereye yollarlarsa oraya giderim, savaş varken geride durmak da bir zabiti memnun etmez."

"Siz savaşı seviyorsunuz. Hatta sizin savaşı, hayattan daha fazla sevdiğinizi düşünüyorum bazen."

Ragıp Bey, durup ciddiyetle Dilara Hanım'ın söylediğini düşündü.

"Yoo," dedi, "savaşı sevmiyorum."

Gene durup düşündü, dürüstçe konuşmak istediği için kendisiyle ilgili gerçeği bulmaya çalışıyordu.

"Belki savaşmayı seviyorum, insanları korumayı seviyorum, diyebilirim... Ama hayır, savaşı sevmiyorum."

"Savaşmayı sevmekle savaşı sevmemek biraz tenakuz değil mi, Ragıp Bey?"

"Belki, Dilara Hanım... Savaşmayı sevmek, sanırım bize öğretilenle ilgili, bize insanları korumamız gerektiği öğretildi, düşmandan koruyoruz insanları, savaşmasaydık şimdi İstanbul'un sokaklarında İngilizler dolaşacaktı, bu evi bile belki sizden alacaklardı. İnsanları koruyabilen bir mesleğe mensup olduğum için memnunum, savaşmayı da bu yüzden seviyorum. Ama savaşa gelince... Savaş bir oyun değil. Cephenin gerisindeki mezarlıkları biz görüyoruz, düşmanı öldürürken dostlarımızı da biz gömüyoruz. Dostunu aceleyle gömmek, sonra onu unutmak mecburiyetini hissedip savaşa dönmek çok sevilecek bir iş değil. Belki tenakuz buradan kaynaklanıyor."

Dilevser, her zamanki sakin sesiyle, "Aslına bakarsanız," dedi, "ben bu düşmanlık meselesini hiç anlamıyorum. Niye İngilizler bize düşman? Ya da biz niye İngilizlere düşmanız?"

Zeki bir masumiyet yeryüzünde en nadir bulunan mücevherdir, o yüzden zeki bir masumiyet kadar insanları şaşırtan bir özellik bulmak zordur. Üçü birden şaşkınlıkla Dilevser'e baktılar. Zekâsı masumiyetiyle, masumiyeti zekâsıyla yaralanmamış bu edebiyat düşkünü genç kadının bu "saçma" sorusuna ne cevap vereceklerini düşündüler. Ragıp Bey, Hikmet Bey'e acıdı böyle aklı tam yerinde olmayan bir kadınla

evlendiği için. Hikmet Bey karısının aptal olmadığını biliyordu, onun hayat tecrübesi, masumiyetle aptallığı birbirinden ayırabilecek kadar zengindi.

Bir kocadan ziyade bir babanın şefkatiyle, "Toprak, bereket ve zenginlik demek, Dilevserciğim," dedi, "ne kadar çok toprağın olursa o kadar zengin ve güçlü olursun."

Dilevser, neredeyse bir çocuğun inatçılığıyla sorularını sürdürdü.

"Niye o kadar zengin ve güçlü olmak gerekiyor, bunu anlamıyorum... İngilizlerin toprağı İngilizleri doyurmaya yetmiyor mu? Gidip aldıkları o toprakları almak için harcanan paraya, o toprakları almak için ölen İngilizlere ne diyeceğiz? Toprak bereket ve zenginlik de, insan canı bereket ve zenginlik değil mi? Hem eğer Charles Dickens'ı okursanız, o kadar toprağın bütün İngilizlere bereket ve zenginlik getirmediğini de görürsünüz."

Masadakiler onu şaşkınlıkla dinlerken o devam etti.

"Müsaade ederseniz ben size bir soru sorayım, Sultan Selim Mısır'ı almasaydı biz bugün olduğumuzdan daha fakir mi olacaktık? Ya da Yemen'in topraklarında nasıl bir bereket ve zenginlik bulduk? Moğollar neredeyse dünyanın yarısını fethettiler, bu onlara nasıl bir zenginlik getirdi? Koskoca Osmanlı İmparatorluğu, Viyana'dan Cezayir'e kadar yayılmış, zengin miyiz, bereketli miyiz, mesut muyuz? Kazanılan topraklar daha sonra hep kaybediliyor, Roma İmparatorluğu'na ne oldu, ne oldu kazandıkları topraklar? Onların imparatorluğu tarihin en büyük imparatorluğuydu. Nerede şimdi o imparatorluk? Yok oldu. Bu düşmanlık meselesinde bir tuhaflık var, sadece toprakla açıklanamayacak bir tuhaflık bu bence.

Daha ziyade insanın içindeki kötülükle ilgili. Birbirlerini öldürmeden duramıyorlar, öldürmek için de bahaneler uyduruyorlar."

Ragıp Bey'e döndü, "Siz insanlarınızı, vatanınızı müdafaa etmek için savaştığınızı, bunun için savaşmayı sevdiğinizi söylediniz. İngiltere'de doğmuş olsaydınız, gene Çanakkale'de savaşacaktınız ve gene insanları öldürecektiniz ve öldürme sebepleriniz gene aynı olacaktı. Aynı sebepleri söyleyerek birbirlerini öldüren insanlar... Bu, size tuhaf gelmiyor mu?"

Masada bir sessizlik oldu, Dilevser kendi kendine konuşur gibi, "Tarih boyunca kimse kimseye saldırmasaydı, kimse kimseye düşman olmasaydı, herkes kendi toprağını ekip biçseydi, kendi toprağının bereketinden beslenseydi, savaşmasaydı, dünya bugün olduğundan daha kötü bir yer mi olacaktı? Bilmem ki bunca düşmanlık insanoğluna ne kazandırdı?" dedi.

Hikmet Bey, uzanıp karısının saçlarını okşadı.

"İnsanoğlu senin söylediğin kadar kötü, buna katılıyorum. Ama senin sandığın kadar aptal değil. Savaşlar olmasaydı baruttan hâlâ havai fişek yapıyor olacaktık. Savaşta bulduğu her yeniliği sonra hayata yeni zenginlikler katmak için kullanıyor insanoğlu. Savaşlar olmasaydı tarih olmazdı."

Dilevser kibar bir hareketle ekmeğinden küçük bir lokma kopardıktan sonra, "Tarih belki olmazdı ama matematik olurdu, ilim olurdu," dedi, "Tabii, savaş olmasa Thales benzer üçgenleri, Descartes cebri bulmayacaktı, demeyeceksiniz..."

Ragıp Bey bu konuşmaları duymuyor gibiydi, bu sözlerin hiçbiri onun zihninde bir karşılık bulmuyordu, Dilara Hanım'ı görmüş olmanın yarattığı o umulmadık sarsıntıyı

yatıştırmaya çalışıyor, Dilara Hanım'a bakmamak için uğraşıyordu ama arada bir elinde olmadan gözleri Dilara Hanım'a kayıyor, hafızası zapt edilmesi zor bir arzu uyandırıyordu. Dilevser'i on altı yaşındayken doğurduğunu biliyordu, yaşı artık kırka yaklaşıyordu ama cazibesinden hiçbir şey kaybetmiyordu, Hikmet Bey'in eski karısı Mehpare Hanım ya da annesi Mihrişah Sultan gibi muhteşem bir güzelliği yoktu ama onlarda olmayan garip bir dişiliği vardı, onu gören her erkeği etkileyen, her erkekte yakınlaşma isteği uyandıran bir sıcaklık yayıyor gibiydi... Hiçbir elbise, parlak bir cevher gibi tenin-de taşıdığı bu dişiliğin etrafa yayılmasına engel olamıyordu. Varlığı, kendisinden başka her şeyin unutulmasını sağlıyordu.

Hikmet Bey'in, "Talat gene yeni melunluklar peşindeymiş," dediğini duydu. Padişahın doktorunun oğlu olmasına rağmen padişaha karşı kurulan bir örgüte katılıp onlarla birlikte mücadele etmiş, zamanında Talat'la yakın dost olmuştu, sonra eski arkadaşları iktidara gelip de verdikleri bütün sözlerden dönerek padişahtan daha beter bir istibdat kurunca onlardan ayrılmış, verdikleri sözlere ve dostlarına ihanet etmelerini de hiçbir zaman affetmemişti. Bugünlerde insanlar Talat Bey'den ancak fısıltıyla söz edebilirken o, eski dostların pervasızlığıyla rahatça konuşabiliyordu, bu da onun dikbaşlı ve cesur fıtratına uygun düşüyordu.

"Zohrab'ı bile tevkif ettirip sürgüne yollamış. Zohrab yahu, her gece birlikte briç oynadığı en yakın arkadaşı. İnsan dostuna nasıl yapar bunu? Bir zamanlar Selanik'te padişahın istibdadıyla alakalı o ateşli nutukları hatırlıyorum da,

ya Rabbi, diyorum bu insanlar nasıl oldu da böyle canavara dönüştü, Abdülhamit'ten beter oldu..."

"Benim de kulağıma geliyor bazı şeyler," dedi Ragıp Bey.

"Bu iktidar ne zehirli bir bitki, Allahım... Yiyen iflah olmuyor, canavara dönüyor.... Bilmem siz hiç Talat'la tanıştınız mı?"

"Hayır."

"Nasıl dost canlısı, hayat dolu, güvenilir, neşeli bir insandı, inanamazsınız. Bir derdi olan ona koşardı, en zor zamanlarda bile gülümser, bir şaka yapar, merak etme hallederiz, deyip insanların yüreğini serinletirdi. Her zaman sakindi, iyi bir dosttu, iyi bir liderdi. Herkes severdi onu, güvenirdi, ne yalan söyleyeyim, ben de severdim, güvenirdim. Bir canavar yumurtasını dost bellemişiz, iktidar vurup yumurtayı çatlatınca içinden böyle bir canavar çıktı işte... Size asla hürmetsizlik etmek istemem ama bu Çanakkale zaferi de iyice azdırdı bunu, öbür yenilgilerin hepsini unuttu, her şeyi, her melaneti yapabileceğine inandı. En çok Zohrab'a yandım ama sürgüne gönderdikleri Ermeni entelektüellerin çoğu da dostumdu, sadece benim değil, Talat'ın da dostuydu. Biz meşrutiyeti bu insanlarla birlikte kurduk, Ermenilere ne sözler verildiğini ben biliyorum, kulaklarımla duydum. Gomidas'ı bile tutukladılar yahu, Gomidas'ın kime ne zararı olur? Ben korkunç olaylar olacağını daha geçen nisandaki o tevkifatta, İstanbul'daki Ermeni sanatçılarla gazetecileri topladıklarında tahmin ettim. Katiller gırtlağını kesmeden önce, kurbanın bağırmaması için ağzını kapatırlar. Talat da önce gazetecilerle yazarları, sanatçıları topladı ki Ermenilerin haykırışı duyulmasın."

"Ermeniler de çok melun işler yapıyorlar doğuda," dedi Ragıp Bey, "Müslümanları camilere doldurup öldürüyorlarmış, onları da duyuyoruz."

Ragıp Bey, cümlesini bitirince kendi söylediklerine kendisi de inanamadı, sanki başka birisi konuşmuştu, birdenbire söyleyivermişti, daha dün gece Hikmet Bey gibi konuşurken bugün birden Cevat Paşa'ya dönüşmüştü. Dişlerini sıktı.

"Yapmışlardır," dedi Hikmet Bey, "yapmamışlardır, demiyorum. Vahşidir bu topraklar. Ama yapanı yakala, sen devletsin, yakala, ver cezasını. Şimdi ne oldu, sen de çete oldun, ortada devlet kalmadı. Güya bir imparatorluksun ama devletin yok. Devletsiz bir imparatorluk çöker, Ragıp Bey, imparatorluğu bitiriyor bunlar. Koskoca imparatorluk canavarların elinde parçalanıyor."

Dilara Hanım, çok sakin, Ragıp Bey'i ürpertecek kadar sakin bir sesle, "Sizin tanıdıklarınız var mı, Ragıp Bey, sürgüne gidenler arasında?" dedi.

Ragıp Bey, o anda Dilara Hanım'ın Efronya'dan haberdar olduğunu anladı, nasıl anladığını bilmiyordu ama sorudan ziyade sesteki o ürpertici sükûnet onun bundan emin olmasını sağlamıştı. Efronya'nın sesini duydu, "Sen nasıl kahramansın, düşmandan korkmuyorsun, komşulardan korkuyorsun."

Ancak duyulabilecek bir sesle, "Var bir iki tanıdığım," dedi. Efronya'nın gülümseyen yüzünü, onun kendisini, "Gel buraya," diyerek elinden tutup içerideki odaya götürüşünü hatırladı, sanki onun sesi onu azarladı, "Sen savaştan başka her yerde korkaksın, Ragıp."

Bu hatıralara rağmen Dilara Hanım'a dokunma isteği eksilmiyor, aksine gittikçe güçleniyordu. Telaşla sandalyesini

geriye doğru iterek, "Müsaadenizle ben gideyim artık," dedi, "yapılacak çok işim var."

"Niye acele ettiniz, konuşuyorduk," dedi Hikmet Bey.

"Yol hazırlığı... Gece yola çıkacağım, uğrayacağım bir iki yer var."

Ragıp Bey ayağa kalkmıştı bile, mecburen diğerleri de yolcu etmek için ayağa kalktı.

"Nizam Bey'in iyileşmesine sevindim," dedi Ragıp Bey, "çok geçmiş olsun."

"Her zaman gelin," dedi Hikmet Bey, "konuşacak o kadar az insan kaldı ki..."

Sonra uşağa işaret etti, "Söyle de arabayı hazırlasınlar."

"Hiç zahmet etmeyin, ben yoldan bir araba bulurum."

"Daha neler, hiç olur mu, gideceğiniz yere götürsünler sizi... Çok teşekkür ederim geldiğiniz için."

Dilara Hanım, Ragıp Bey'e, "Ben sizi geçireyim," dedi.

Bu Dilara Hanım'ın sıklıkla yaptığı bir şey değildi ama bir daha Ragıp Bey'i görüp görmeyeceğini kestiremiyordu, sadece savaşa değil, daha da korkuncu, bir başka kadına gittiğini biliyordu.

Dilara Hanım'ın bunu söylemesi üzerine Hikmet Bey'le Dilevser salonda kaldı.

Dilara Hanım, Ragıp Bey'le birlikte kapının önüne çıktı.

"Ragıp..."

Ragıp Bey'in kolunu tuttu.

"İstanbul'da kalmayı düşünmez misin? İstersen kalabileceğini biliyorum."

Birbirlerine baktılar. Kar yağıyordu. Bahçe sessizdi.

"Üşüyeceksin," dedi Ragıp Bey.

Dilara Hanım, içini çekti.

"Ragıp..."

Ragıp Bey, Dilara Hanım'ın eline dokundu.

"Kalamam, Dilara."

Dilara Hanım'ın cevabını beklemeden dönüp hızla yürüyerek arabaya bindi. Araba hareket etti. Dönüp son bir kez daha Dilara Hanım'a bakmak istedi ama dönemedi. Korku, dönmesini engelledi.

Arabanın penceresini açtı, soğukla birlikte kar taneleri yüzüne vuruyor, keskin dikenler gibi yüzünü yakıyordu. Uzun zaman soğuğu yüzünde hissederek gitti. Daha sonra Osman'a, "Kalamazdım," demiş, başka bir şey söylememiş, susmuştu.

XII

Ereğli'ye vardıklarında parlak bir eylül güneşi vardı, hava ılıktı, gökyüzü her zamankinden daha mavi ve daha geniş görünüyordu. Kalabalık trenden gene birbirini iterek indi ama alışkın olmadıkları bir sahneyle karşılaştılar. İstasyonda kalabalık bir polis grubu bekliyordu, yanlarında da daha önce çok fazla rastlamadıkları "sevkiyat" memurları bulunuyordu. Herkesi sıraya dizdiler, "Yürüyün," diye bağırdı bir polis. Yürümeye başladılar, Efronya bir eliyle Hayk'ı, bir eliyle Mariam'ı tutuyordu, Mariam da annesinin elini tutmuştu. Ne zaman bir yerden bir yere gitseler, birbirlerini kaybetmemek için aynı düzende yürüyorlardı. Hasmik, "Davar gibi güdüyorlar bizi," dedi dişlerinin arasından.

Geniş bir kamp alanına geldiler, binlerce insan çaputlardan, yırtık bezlerden yapılmış "çadırlar" kurmuşlardı. Polisler yeni gelen kalabalığı da çadırların arasına sürdü. Yeni gelenler durmuş, etrafa bakıyordu. Kamptan çalgı sesleri geliyordu, birileri şarkı söylüyordu, göbek atan kadınlar görülüyordu, çocuklar etrafta koşuşuyordu. Çadırların yanlarında bazı

kadınlar yemek pişiriyor, erkekler şakırtılarla, keyifle bağırıp çağırarak tavla oynuyordu. Neşeli kalabalığa bakarlarken Hasmik, "Gâvurlar azmış," dedi. Efronya gülmeye başladı, kendini durduramıyordu, o gülünce Hayk da gülmeye başladı, Mariam'la Hasmik de onlara katıldı. Kampın kenarında durmuşlar, eğlenen "gâvurlara" bakarak gülüyorlardı. Polisleri unutmuşlardı, kampın neşeli havası, güneş, şarkılar onları ümitlendirmişti.

"Biz de kendimize bir yer yapıp oturalım," dedi Hasmik. Bir yere örtülerini serip, "çadırlarını" kurdular. Hayk, "Acıktım," dedi. Efronya Hasmik'e, Hasmik Mariam'a baktı. Mariam, "Yiyecek bir şey kalmadı," dedi.

"Ben şehre gidip yiyecek bir şeyler alayım," dedi Efronya.

"Ben de geleceğim," dedi Hayk.

"Sen burada bekle, kuzum. Yol uzun, yorulursun... Oyna biraz."

Hasmik, "Bende para tükendi," dedi.

"Bende var biraz. Bizi bir zaman daha idare eder."

Efronya kampın çıkışına doğru yürüdü, güneş yükselmiş, sıcak artmıştı. Kampın çıkışında polisler bekliyordu.

"Nereye gidiyorsun?"

"Şehre gideceğim. Yiyecek bir şeyler alacağım. Yakında bakkal var mı?"

"Yerine dön," dedi polis.

"Yemek alacağım... Su da yok."

"Yerine dön."

"Çocuk aç. Yemek ala..."

Sözünü bitiremedi. Polis, kolundan tutup itti.

"Yerine dön. Sadece izin kâğıdı olanlar çıkabilir. Var mı izin kâğıdın?"

"Yok... Ama bir yemek alıp döneceğim, çocuk aç. Hemen döneceğim."

"Yerine dön, dedim. Benim asabımı bozma. Orospuya bak, yemek alacakmış..."

Efronya geri çekilmedi.

"Çocuk aç."

Polis Efronya'yı kolundan tutup yere fırlatmaya hazırlanırken, ne olduğuna bakmak için arkasından gelen Hasmik, Efronya'yı çekti, "Gel."

Efronya silkinip Hasmik'ten kurtulmaya çalıştı.

"Çocuk aç."

Hasmik onu daha sıkı tutup çekti, "Gel, bir çaresini buluruz, buradakilerden satın alırız olmazsa."

"Buradakilerde satacak yemek ne arar, herkesin kendine yetecek kadarı vardır anca."

"Yürü, kadın," dedi Hasmik. "Bırakmıyor işte..."

Yerlerine döndüler. Hayk, Efronya'nın döndüğünü görünce koşup sarıldı, "Yemek getirdin mi?"

"Getireceğim, kuzum. Biraz bekle."

Dönüp Hasmik'e baktı, "Ne yapacağız?"

"Bilmiyorum."

Çevrelerine baktılar, hemen yan taraflarında genç bir çift oturuyordu, çadır kurmamışlardı, erkeğin kucağında bir torba vardı. Efronya, genç kadına, "Fazla bir yemeğiniz var mı?" dedi, "Çocuk aç, parasıyla..."

Kadın, kocasına baktı, adam kucağındaki torbayı açtı, "Bizde de fazla bir şey yok ama biraz ekmek kaldı, onu çocuğa verin."

"Buradakilerde fazla yiyecek var mıdır?" dedi Hasmik.

"Onlarda da yoktur," dedi genç adam. "Olan da anca kendine yetecek kadardır."

"Peki, bunlar niye bu kadar neşeli?"

"Bizi buradan bırakacaklarını, döneceğimizi düşünüyorlar galiba..."

"Bırakma" lafını duyan Mariam birden heyecanla lafa karıştı, "Bizi bırakacaklar mı?"

"Yok bacım, baksana bunlarda bizi bırakacak surat var mı? Su bile vermiyorlar."

"Ama buradakiler döneceğimize inanıyor, diyordun."

"Niye öyle düşünüyorlar bilmiyorum," dedi genç adam. "Ümit işte."

Efronya, "Siz yemek için ne yapacaksınız?" dedi. Karıkoca birbirine baktı.

"Biz akşam kaçacağız, şehre gideceğiz," dedi adam, "burada benim amca oğlum var. Kalacak bir yer buluruz belki, hiç olmadı yiyecek bir lokma ekmek, içecek bir bardak su buluruz."

"Biz de sizinle gelelim," dedi Efronya.

Karıkoca gene birbirine baktı.

"Gece otların arasından sürüneceğiz, yapabilir misiniz? Çocuk da var..."

"Yaparız," dedi Efronya.

Sonra dönüp, sorar gibi Hasmik'e baktı, "Yaparız," dedi o da. Aylardır tam olarak fark edemedikleri gerçeği ilk kez bu kadar kesin biçimde, herkesin neşeli olduğu o ümit dolu kampta görmüşler, dönüşü olmayan bir akıntıya düştüklerini kavramışlardı. Etraflarındaki kuşatma sıkışıyordu.

Hayk, Efronya'nın kulağına fısıldayarak, "Susadım," dedi. Efronya, su bulabileceği bir yer olup olmadığını anlayabilmek

için etrafına bakındı, o sırada yakındaki genç kadınla göz göze geldiler, kadın "Ne oldu?" dedi, "Susamış," dedi Efronya. Kadın, kocasına baktı, adam torbadan bir kırba çıkarıp uzattı. Efronya, kırbayı Hayk'a verdi, "İç, kuzum... Ama çok içme, karnın ağrır." Hayk suyu içtikten sonra Efronya kırbayı adama geri uzattı, adam, "Siz de için," dedi, "susamışsınızdır." Kırbadan birkaç yudum içtiler, susamışlardı ama üçü de çok içmenin ayıp olacağını düşünmüştü.

Güneş çekilirken hava serinlemeye başladı, "Gece soğuk olacak," dedi Hasmik.

"Hava kararır kararmaz gideriz," dedi adam.

Hava kararırken kampta şarkılar devam ediyordu, kadınlar ellerinde ne varsa onlardan yemek hazırlamaya uğraşıyorlardı, erkekler nereden buldularsa rakı içip tavla oynuyorlardı. Onların bu hali Efronya'yı sinirlendirmeye başlamıştı. Genç adam, başıyla işaret etti, torbalarını aldılar, Efronya Hayk'ın elini tuttu. Kampı saran otlara doğru diğerlerine fark ettirmeden ilerlemeye başladılar. Otların yanına vardıklarında genç adam, "Yolun alt tarafına kadar otların içinden sürüneceğiz," dedi, "polisler buralara pek bakmazlar ama gene de yola inene kadar ayağa kalkmayın." Otların arasında sürünmeye başladılar. Sürünürlerken Hasmik'in, "Şeytanın piçi," dediğini duydular. "Ne oldu?" dedi Efronya.

"Yok bir şey, dizimi taşa çarptım, devam et."

Yola vardıklarında karanlık iyice basmıştı, ileride kasabanın ışıkları görünüyordu. Ayağa kalkıp üstlerindeki tozları silktiler, adam fısıldayarak, "El ele tutuşun," dedi, "birbirinizi kaybetmeyin." Koşmaya başladılar. Kasabaya vardıklarında, rastladıkları ilk duvara dayanıp durdular. Heyecandan terlemişlerdi. Efronya Hayk'a usulca, "Yoruldun mu?" dedi.

"Hayır."

Evlerin hepsi bahçe içindeydi, birbirine benziyordu, genç adam karanlıkta, aradığı evi tanıyabilmek için dikkatle etrafına bakıyordu. Yürümeye başladılar. Sonunda bir bahçe kapısının önünde durdu. "Siz burada bekleyin," dedi. Bahçeye girdi. Efronya, genç kadına, "Onun amcasının oğlunu sürmediler mi?" dedi.

"Tren yolunda çalışıyor, onlara dokunmuyorlar."

Biraz sonra genç adam, yanında kendisine benzeyen başka bir gençle geldi, yanındaki adamın elinde bir gaz feneri vardı, feneri hafifçe kaldırıp duvarın dibinde bekleyen kadınlara baktı. "Yengeyle siz bende kalırsınız ama diğerlerini alamam, o kadar yer yok."

"Bizim kalabileceğimiz bir yer yok mu?"

"Ermeni bir zabitin ailesi var, onlara da dokunmuyorlar, boş odaları var, biliyorum, sizi alırlar. Daha önce de birkaç kişiyi aldılar. Parasını ödeyebilir misiniz?"

"Öderiz," dedi Efronya.

Ayrılmadan önce genç kadın, Efronya'nın elini tuttu, "Sizin için dua edeceğim, abla," dedi. Elinde fener tutan adam, "Biraz bekleyin," dedi, genç karıkocayı alıp bahçeye girdi, biraz sonra yalnız başına döndü.

"Gelin peşimden."

Bahçelerin arasındaki karanlık yollardan sessizce geçtiler, bir bahçenin önünde durdu adam, "Burası, siz biraz bekleyin."

Yeniden beklemeye başladılar. Hiç konuşmuyorlardı. Ter içinde kalmışlardı. "Ya bizi almazlarsa," dedi Mariam. "Sus kız," dedi Hasmik, "uğursuz uğursuz konuşma."

Adam, yanında yaşlıca bir kadınla geldi, elindeki feneri kaldırıp bekleyenleri kadına gösterdi, "Bunlar." "Tamam," dedi kadın, "gelin." Telaştan adama teşekkür bile edemediler, kadının peşinden bahçeye girdiler, bahçenin ortasında iki katlı küçük bir ev duruyordu. Kadın, "Biz de kalabalığız evde," dedi, "onun için hepiniz bir odada kalacaksınız."

"Olur," dedi Efronya.

Eve girdiler, kapının yanındaki bir odanın kapısını açtı kadın, "Burası." Odaya girip torbalarını yere bıraktılar. Duvar kenarlarında peykeler vardı.

"Peykelerde yatarsınız."

"Olur."

"Senin adın ne bacım?" dedi Hasmik.

"Hayganuş."

Efronya odanın ortasında duruyor, peykelere oturamıyordu.

"Hamamı yakabilir misin," dedi, "kokuyoruz, çok pisiz, peykeleri kirleteceğiz."

Hayganuş, "Yarın yakarız," dedi önce. Sonra durup birden güldü, "Tamam, şimdi kızlara söyleyeyim yaksınlar, kokuyorsunuz hakikaten. O arada siz de bir şeyler yiyin."

Sırayla yıkandılar, eskiyip yırtılan elbiselerini yıkadılar, Hayganuş onlara temiz çamaşırlarla şalvarlar verdi, "Kızların bunlar, temizdir hepsi, yeni yıkadık."

Temiz elbiselerini giyip peykelere yattıklarında derin bir yorgunluk duydular. Hasmik, "Bir odada yatmak iyiymiş," dedi ama sözünü bitirirken uykuya daldı. Hayk'la Mariam da uyumuştu.

Efronya'nın gözleri kapanıyordu. Uykuya dalarken Ragıp Bey'i düşündü birden, derin, çok içten bir özlem hissetti, kendi iniltisini duydu, "Ah..." Ağlayarak uyudu.

Daha sonra Osman'a, "O akıntıya kapıldığında küçük bir hayvana, ne bileyim, bir tırtıla, bir salyangoza dönüyorsun, duygu düşünce kalmıyor, insiyaklarınla hareket ediyorsun, yalnızca o dakikayı, nasıl yemek bulacağını, nereden su içeceğini düşünüyorsun. İnsanlığını bitiriyorlar, kirli bir akıntının içinde zavallı bir tırtıl gibi sürüklenip gidiyorsun," demişti.

XIII

Ragıp Bey, asla tahmin edemeyeceği ani bir buhranın sarsıntısından kurtulabilmek için yanında huzur bulabildiği tek insanı görmeye gidiyordu. Arabadan tekkeden epey uzakta indi. Biraz yürümek istiyordu. Karın içinde yürümeye başladı, kendisinden başka kimse yoktu. Karla kaplanan iki katlı ahşap evlerin henüz karla kaplanmamış kısımları olduğundan daha siyah gözüküyordu. Karla birlikte şehir de, sokaklar da sessizleşiyordu. Kar taneleri yüzüne okşar gibi dokunuyordu, rüzgâr dindiği için hırçınlıkları kaybolmuş, yerini neredeyse sevecen bir yumuşaklık almıştı.

Bütün şehri susturmuş gibi gözüken beyaz sessizliğin içinde yürürken hafızası da yavaş yavaş sakinleşiyor, Dilara Hanım'ın görüntüsü kendisine ait olan yere doğru çekilirken, başka görüntüler yeniden beliriyordu. Dilara Hanım için duyduğu o ani ve sarsıcı isteğin yarattığı utanç ve ihanet duygusu, Efronya'nın görüntüsü zihninde belirdiğinde, ihanete uğramış insanlar için hissedilen şefkate yerini bırakıyordu. Şefkatle hatırladı Efronya'yı.

Ragıp Bey gibi duygularını dizginlemeyi abartılı biçimde benimsemiş, varlıklarının bir parçası haline getirmiş erkeklerde çoğunlukla görüldüğü gibi, şefkat aslında sevgiye açılan bir kapı görevini görüyordu. Kendilerini ürküten sevgiye ve bağlılığa şefkat kapısından farkında olmadan, içlerinde bir sıcaklık hissederek giriyorlardı. Dilara Hanım için aniden hissettiği, dayanılmaz gibi gözüken ama aslında köklerini çok önceden kaybetmiş olan şiddetli arzu, geldiği hızla olmasa da yavaşça geri çekiliyordu, tümüyle kaybolmuyor ama karın içindeki evler gibi solgunlaşıyor, o evlerin henüz karla kaplanmamış yerlerindeki siyahlıklar gibi geride bir bütünden kopuk istek adacıkları kalıyordu. Önce şefkatle hatırladığı Efronya'nın görüntüsü, hemen hemen herkesin biraz çekinerek yaklaştığı, sözcüklerini tartarak konuştuğu ve insanların bu tavrına alışmış Ragıp Bey'i ilk başlarda çok şaşırtan o alaycı ve aldırmaz gülümsemesiyle hafızasında büyüyordu; başka hiç kimseye benzemeyen biçimde bütün varlığına sinmiş olan fettan yumuşaklığının, karar verdiğinde beliren ve asla geri adım atmayan iradesiyle birleşerek yarattığı çekicilik, o gülümsemeye eşlik ediyordu. "Sen nasıl kahramansın," diyen şakacı sesiyle, bazı anlarda bir çığlık biçiminde yükselen, "Durursan seni öldürürüm," diyen sesi, o görüntüleri tamamlıyordu. Efronya'nın çeşitli seslerini duyuyordu, o sesleri özlüyordu, aniden Efronya'nın karnının dolgun beyazlığı beliriverdi zihninde. Hepsi birbirine karıştı ve Dilara Hanım'a duyduğu arzuyla aynı şiddette ama kökleri çok daha derinde olan büyük bir özlem hissetti Efronya'ya karşı. Bu özlem, her zaman olduğu gibi büyük bir öfkeyle birlikte içini acıtıyordu.

Sıcak bir odada, yağan kara bakarak onunla baş başa kalma isteği ve bunu insanların imkânsız kılması içini sıkıştırıyordu.

Tekkenin kapısına vardığında, arabadan indiğindekinden çok daha farklı duygularla doluydu içi. Duyguların çoğu değişmiş sadece kısa bir süreliğine de olsa yaşadığı "zayıflığın" utancı kalmıştı. Bahçeye girdi. Uzun serviler karların altında beyaz, büyük çanlar gibi dizilmişti, bir bahçeye değil, bir başka âleme girdiğinizi haber verir gibi duruyorlardı.

Şeyh Efendi, her zamanki gibi dünyanın bütün dağdağasını içine alıp eriten sakin sesiyle karşıladı Ragıp Bey'i, "Hoş geldiniz, Ragıp Bey, nasılsınız?" Sanki geleceğini biliyor, gelmesini bekliyordu. En azından Ragıp Bey'de yarattığı hissiyat buydu.

"Sağ olun, Şeyh Hazretleri, iyiyim, siz nasılsınız?"

"Şükrediyoruz..."

"Şam'a tayin oldum, gitmeden gelip sizi bir görmek istedim."

"Duydum," dedi Şeyh Efendi.

Ragıp Bey gülümsedi, Şeyh'in kendisi hakkındaki her şeyi bildiğini yıllar içinde öğrenmişti, oğlunu izleyen bir baba gibi sürekli onu izliyor, zor zamanlarda açıkça ya da kendini göstermeden ona yardım ediyordu.

Kapı yavaşça açıldı, genç bir derviş kahvelerini bırakıp çekildi.

"Savaş kötü gidiyor diye duyuyorum."

"Kötü gidiyor maalesef, Şeyh Hazretleri. Toparlanamıyoruz."

Şeyh Efendi, başını sallamakla yetindi.

"Şam'a kadar, uzun bir yol gideceksiniz."

"Evet."

"Anadolu karışık, diyorlar, görülmedik işler oluyormuş. Yollarda dikkat edin."

Ragıp Bey elinde olmadan gülümsedi.

"Bana bir şey olmaz, Şeyh Hazretleri, Osmanlı'nın subayına Anadolu'da kimse dokunamaz."

Şeyh Efendi, bir şey düşünür gibi sesini çıkarmadan kahvesini içti.

"Daha önceden görmediğiniz acılar görebilirsiniz."

"Her subay gibi ben de çok acı gördüm, Şeyh Hazretleri. Acı beni şaşırtmaz."

"Görülmemiş acılar da vardır."

Ragıp Bey, Şeyh Efendi'nin Efronya'yla ilgili bir şey ima ettiğini düşündü.

"Nasıl acılar?" dedi biraz da telaşla.

"Benim anlatabileceğim işler değil... Kendiniz göreceksiniz."

Şeyh Efendi kederle başını salladı.

"Bazen Rabbim cehennemi böyle zamanlar için yarattı, diye düşünüyorum... Zulmetmek günahtır. Ama zulüm hiç bitmiyor. Kimse hakkına razı gelmiyor. Düsturumuz belli, yaratılanı severiz Yaradan'dan ötürü... Lakin, bazen zulmettiğimiz insanı kimin yarattığını unutuyoruz. Günahtır bu..."

Ragıp Bey ne cevap vereceğini bilemeden sustu, Şeyh Efendi sanki onun yerine de öfkeleniyor gibiydi.

"Siz de bir yakınınızı arıyormuşsunuz..."

Yüzünün kızardığını hissetti Ragıp Bey, böyle konuları Şeyh Efendi'yle konuşmaktan utanıyordu. Eski kayınpederinin bu dostluğu ve şefkati bazen onu nefessiz bırakıyordu, böyle bir kibarlığın karşısında ne yapacağını bilemiyordu.

"Evet, Şeyh Hazretleri," dedi mırıldanır gibi.

"Ben de soruşturdum..."

Ragıp Bey, umutla baktı Şeyh Efendi'nin yüzüne. Şeyh Efendi bir kez daha kederli bir şekilde başını salladı.

"Maalesef bir netice alamadım... Bir noktadan sonra kayıtlar karışıyor."

Bir sessizlik oldu.

"Ama Anadolu'da dostlarımız var. Çok zorda kalırsanız size yardım ederler."

Sonra kaba bir şey söylemiş olmaktan endişelenerek ekledi:

"Siz halledemezsiniz, yardıma muhtaçsınız manasında söylemedim, sizi tanırım, Allah'ın izniyle her zorluğun üstesinden gelirsiniz, lakin böyle zamanlarda bazen bir dost iktiza edebilir."

Şeyh Efendi'nin olanlar hakkında söylediğinden çok daha fazlasını bildiğini hissediyordu ama ne bildiğini soramıyordu.

Bir süre sonra, "Ben müsaadenizi istirham edeyim," dedi, "hayır duanızı eksik etmeyin."

Şeyh Efendi onu kapıya kadar geçirdi.

Beyaz servi ağaçlarının altından geçerek bahçeden çıktı. Şeyh Efendi'nin varlığı, sakin sesi, merhameti, kimseyle paylaşmadığı halde hissedilen gizli acısı, dünyayla, savaşla, Dilara'yla ilgili huzursuzluklarını yatıştırmıştı ama Efronya'yla ilgili endişeleri daha da artmıştı. Ağabeyi gibi, Şeyh Efendi gibi en güçlü insanlar bile onun nerede olduğunu bulamıyor, başına neler geldiğini bilemiyordu. Oradan oraya sürüklenen bir kalabalığın içinde kaybolup gitmişti.

Karın sessizliği içinde, onun bazen beliren o tatlı lehçesiyle, "Ragıp," dediğini duyuyordu, "Ragıp..."

Ne kadar üşüdüğünü ancak saatler sonra eve vardığında fark edebildi, onu gören kâhya kadın, "Donmuşsunuz, Ragıp Bey. Geçin sobanın yanına oturun, ben de size sıcak bir çay hazırlatayım," dedi. Ragıp Bey, sobanın yanına oturduğunda karanlık da çöküyordu, ışıkları yakmamalarını söyledi, nedense son günlerde karanlıkta oturup dışarıdaki kara bakmaktan hoşlanıyordu.

Cevat Paşa onu gene karanlıkta otururken buldu, kardeşinin karanlıkta oturması onu endişelendiriyordu, bunun iyi bir işaret olmadığını seziyor, karanlık sanki ona kötü bir geleceği haber veriyordu, sinirli bir sesle, "Yakın şu lambaları," dedi, "niye karanlıkta oturuyorsun, Ragıp?"

"Karın yağışına bakıyordum. Sıcakta oturup karın yağışını seyretmenin de keyfi başka... Nasılsınız, ağabey?"

"Yoruldum biraz, Ragıp. Bugün Talat Bey'le görüştüm. Senin de orada olmanı isterdim."

"Niye, ağabey?"

"Bütün bu acı olayların devletin, Osmanlı'nın bekası için yaşandığını anlattı. Bir lafı çok hoşuma gitti. Vatansever, icap ederse vatanı uğruna cehennemde yanmayı göze alacak, dedi. Ben cehennemde yanmayı göze alıyorum," dedi.

"O kadar istiyorsa yanar," dedi Ragıp Bey, "yanmak için her şeyi yapıyor zaten."

"Ragıp, niye böyle söylüyorsun? Bu insanlar kendileri için bir şey istemiyorlar, sen de bilirsin mütevazı bir hayatları var, ne yaparlarsa bu vatan için yapıyorlar."

Ragıp Bey ayağa kalkıp salonun içinde dolaşmaya başladı, Cevat Paşa ona bakıyor, konuşmasını bekliyordu.

"Ağabey, siz bu adamları seviyorsunuz, onlara inanıyorsunuz, bunu biliyorum. Ama hiç hazır olmadan bizi savaşa vatanı sevdikleri için mi soktular? Hazır olmadığımızı, savaşın sonunun gene hepimiz için hüsran olacağını siz benden iyi biliyorsunuz. Enver yüz bin çocuğu Sarıkamış'ta vatan için mi yok yere öldürttü? Allah rızası için ağabey, hangi komutan, emrindeki çocukları yazlık elbiselerle karın içine sokar, kim yapar bunu? Ruslarla karşılaşamadan soğuktan donarak öldüler... Çanakkale'de Enver'in emriyle yaptığımız 19 Mayıs'taki saldırıda yedi saatte on bin kişi kaybettik. Bu insanlar vatan için mi öldüler, Enver'in keyfi için mi? Şimdi de Talat'ın keyfi için kadınları, çocukları öldürüyorlar... Ağabey, daha önce de söyledim, kadınlarla çocuklara dokunmak var mı askerin kitabında? Kadınlarla çocukları öldürmeden ayakta kalamayan bir devlete devlet denir mi?"

"Çok öfkelisin, Ragıp..."

"Öfkeliyim, ağabey. Karşınızda hürmetsizlik etmek istemediğim için her şeyi söyleyemiyorum ama öfkeliyim. Bu sizin Talat'la Enver 'vatan için' diye bir laf bulmuşlar, öldürdükçe öldürüyorlar. Vatan için düşmanla savaşmayı anlarım, düşmanla savaşıp ölmeyi öldürmeyi anlarım ama bunlar düşmandan çok bu memleketin evlatlarını öldürüyorlar. Kadınlara dokunulur mu ağabey, çocuklara dokunulur mu... Bizi ne hale koyuyorlar... Koskoca Osmanlı İmparatorluğu çocuklardan korkuyorsa bırak batsın."

Cevat Paşa, Talat Bey'in lafını tekrarladı:

"O çocuklar büyüyor, Ragıp... Her biri bir düşman olarak büyüyor."

"Büyüsünler, düşman olsunlar dövüşelim. Ama daha sonra düşman olacak diye çocuklara dokunmayı benim kitabım yazmaz. Böyle çocuklardan korkan bir ödleklik yok benim kitabımda, ağabey. Düşmanın büyüğünden korkmadım ki çocuğundan korkayım. Ben askerim, ağabey, kasap çırağı değilim... Eminim siz de benim gibi düşünüyorsunuzdur, kendi hayatını tehlikeye koymadan öldürmek cellatlıktır, askerlik değildir. Allah bilir savaşlarda kaç kişiyi öldürdüm, pişman olmadım, utanmadım, niye, kendi hayatımı da ortaya koyuyordum, o da beni öldürebilirdi. Askerlik budur... Biz kadınlarla çocukları korumak için asker olduk, onları öldürmek için değil. Biz sizinle aynı mekteplerde okuduk, kadınlarla çocuklar da öldürülür, diyen bir tek hocaya, bir tek komutana rastladık mı? Talat'la Enver gelene kadar böyle konuşan kimse çıkmadı."

"Bilmediğin şeyler var, Ragıp."

Cevat Paşa'nın sesi çok sert çıkmıştı. Ragıp Bey de aynı sertlikle cevap verdi:

"Bilmediğim çok şey var, ağabey, ama bildiğim de bir iki şey var... Ben size bildiklerimi söylüyorum."

O sırada kâhya kadın gelip, "Yemek hazır, Paşam," dedi.

Sofraya hiç konuşmadan oturdular, birbirlerine incitici bir söz söylememişlerdi ama ikisi de kendi sesinin sertliğini duymuştu. Hiçbir zaman sert üslupla konuşmazlar, birbirlerini kırmamaya çok itina ederler, birbirlerini hayatları pahasına korurlardı. Belki de çocukluklarından beri ilk kez sesleri sertleşiyordu, bunu pişmanlıkla fark ettiler. Cevat Paşa, ikisine de rakı koydu. Rakısından ilk yudumu aldıktan sonra sakin bir sesle konuşmaya başladı:

"Hükûmete karşı darbe yapmak için teşkilatlananlar olduğunu duyuyoruz, içlerinde subaylar da var. Hepsini takip ediyoruz elbette... Ama bir düşün, Ragıp, doğuda Ruslarla işbirliği yapan vicdansız Ermeni çeteleri saldırıyor. Aşağıda Araplar İngilizlerle işbirliği yapıyor. Altı cephede savaşıyoruz. Bir de içeride hükûmeti devirmek için fırsat arayan bir muhalefet grubu var. Osmanlı kuşatılmış durumda. Arapların İngilizlerle birlikte Arabistan'da yaptığını, Ermenilerin Ruslarla birlikte Anadolu'da yapmayacağının bir garantisi var mı? Kime güveneceğiz? Güvenecek kendimizden başka kimse kalmadı... Talat Bey bütün bunlara karşı Türkleri ve Müslümanları bir araya toplamaya çalışıyor, muhtemel düşmanlıkları engellemek için şimdiden tedbirler alıyor. Ne yapsın? Ne yapalım? Anadolu'yu da kaybedersek ne olacak? Nereye gideceğiz? Dünyanın Çingeneleri mi olacağız, dağılıp perişan halde oradan oraya sürüklenecek miyiz?"

Durdu, düşündü.

"Evet, sen de haklısın. Söylediklerin tamamen haksız, demiyorum. Kötü işler de oluyor. Çeteler tam kontrol edilemiyor; fırsat bu fırsat, deyip olmadık rezillikler de yapıyorlar, biliyorum. Ama dünyanın altüst olduğu böyle büyük kargaşalarda her şeyi kontrol edemiyorsun. Çeteleri durduralım derken Ermenileri azdırmak da var hesapta. Mümkün olsa da hiçbir masum zarar görmese... Bunu kim istemez."

"Altı yüz yıllık imparatorluk çatırdıyor, çatırtıları hepimiz duyuyoruz, ağabey, bunu kim inkâr edebilir. Ama siz söylüyorsunuz, çeteler laf dinlemiyor diye. Anadolu'yu çetelere teslim eden, çeteleri kontrol edemeyen bir devlet nasıl ayakta

kalacak, ağabey? Talat, o çetelerin bu devlet için kadınlarla çocuklardan daha büyük bir tehlike olduğunu fark edemiyor mu? Ağabey, siz daha iyi bilirsiniz ama dizginleri çetelere kaptırmış hangi devlet ayakta kalmış tarihte? Var mı bir timsali bunun? Yarın bu itlerin Türklere de zarar vermeyeceğinin bir teminatı bulunuyor mu? Kendi içimizi sağlama alalım derken kendi içimizi çürütmüş olmuyor muyuz bu çetelerle? Ben olsam Ermeni, Türk demem, bütün çeteleri ezer geçerim. Bir tanesini sağ bırakmam. Verin bana bir tümen, ben bütün Anadolu'yu çetelerin hepsinden temizleyeyim."

Son cümle Cevat Paşa'yı irkiltti. Kardeşini iyi tanıyordu, eline imkân geçerse bütün çeteleri de son adamına kadar gözünü kırpmadan öldürebileceğini biliyordu. Telaşla, "Senden bir ricam var, Ragıp," dedi.

"Estağfurullah, ağabey, emredin."

"Şam yolunda türlü olaylarla karşılaşacaksın. Bana söz ver, icap etmedikçe kendini tehlikeye atmayacaksın. Cepheye gidiyorsun, orada tehlikeye zaten atılacaksın."

Ağabeyinin kendisi için endişelendiğini anlayan Ragıp Bey güldü.

"Hangi kurmay kendini icap etmeyen bir tehlikeye atar ki..."

Cevat Paşa da bu lafa güldü.

"Senin iyi bir kurmay olduğunu bilirim. Bunu dost düşman herkese gösterdin zaten. Herkes biliyor. Ama ben onların bilmediklerini de biliyorum, kafan kızdığında kurmaylıktan Beyoğlu kabadayılığına geçiverdiğini de biliyorum."

İkisi birden güldüler, Ragıp Bey'in gençliğinde yaşadıklarını, nasıl bir kerhane kavgasında zamanın en ünlü kabadayılarından Arap Dilaver'i madara edip piyasadan sildiğini hatırlamışlardı.

"Genç delikanlıydık, ağabey, o zamanlar..."

"Paşalığın geldi, yakında sırmaları takacaksın ama sen hep genç delikanlısın be Ragıp... Bir yanın delikanlılıktan bir adım öteye geçmiyor. Bırak da annem iki oğlunun da paşa olduğunu görsün."

"Anne" kelimesi iki kardeş için de sihirli bir kelimeydi, bu kelimeyi duyduklarında yumuşarlar, çocuklaşırlar, annelerinin öldükten sonra bile kendilerini izlediğine inanırlar, annelerini üzmemeleri, kızdırmamaları gerektiğini düşünürlerdi. Çocukluklarından, annelerinden, savaşın gidişatından konuştular ama tartıştıkları konuya bir daha dönmediler.

Ertesi gün Ragıp Bey Eskişehir'e doğru yola çıktı.

Eskişehir'de trenden Ragıp Bey'le birlikte birkaç kişi indi, onlar da karın içinde kaybolup gittiler. Tipi bastırmıştı. Ragıp Bey etrafına bakındı, kimsecikler yoktu, istasyon terk edilmiş gibi gözüküyordu. İstasyonun yan tarafını dolaştı, geniş meydanda geçmişten hiçbir iz yoktu, karla kaplanmıştı. Tekrar istasyona döndü, o sırada istasyon binasından bir polis çıktı. Polise yaklaştı:

"Buradaki Ermeniler nereye gitti?"

"Bilmiyorum, beyim, ben buraya yeni geldim."

"Kim bilir?"

"Bilmiyorum ama isterseniz bir istasyon şefine sorun, o uzun zamandan beri buradaymış."

Ragıp Bey, istasyon binasına girdi, boş salonda adım sesleri yankılanıyordu. Üstünde "İstasyon Şefi" yazan odaya girdi. İstasyon şefi odada yanan büyük sobanın yanında duruyordu, içeri birisinin girmesini hiç beklemiyor olmalıydı ki Ragıp Bey'e şaşkınlıkla baktı.

"İstasyon şefi sen misin?"

"Benim."

"Burada insanlar varmış..."

"He, vardı."

"Ne oldu onlara?"

"Gittiler."

"Nereye gittiler?"

"Ben nereden bileyim, beyim... Ben trenlerden mesulüm, insanlardan değil."

"İnsanlardan kim mesul?"

"Bilmem... Polis herhalde ama onlar da bilmez buradakilerin nereye gittiğini."

"Bir kaydı yok mu bunların?"

"Ermeninin kaydını kim tutsun, beyim. Ermeni işte..."

"Sen uzun zamandır mı buradasın?"

"Evet."

"Burada bir Ermeni hemşire varmış, sen hiç rast geldin mi?"

Adamın suratında birden garip bir sırıtış belirdi.

"He, vardı öyle biri. Güzeldi de... Buradakilere benzeyen biri değildi. Hasta çocuklara baktı, iyileştirdi birkaçını. Ben de buradaki ilaçlardan verdim."

Birden adamın yüzü endişeyle gerildi, Ermenilere yardım eden biri olmanın, bunu bir albaya söylemenin başını belaya sokabileceğinden korktuğu anlaşılıyordu.

"Çocuklar hasta, dediği için... Yoksa bana ne onlardan."

"O hemşireye ne oldu?"

"Bilmiyorum, nereden bileyim... Gittiler. O da onlarla gitti herhalde."

"Nasıl gittiler?"

"Bir kısmını trene bindirip yolladılar, bir kısmı da yürüyerek gitti."

"Sen trenlerden mesulüm, diyorsun. O trenler nereye gidiyordu?"

"Konya'ya..."

"Yürüyerek gidenler de Konya'ya mı gitti?"

"Bilmiyorum dedim ya, beyim. Ben trenlerden mesulüm. Bir sürü insan geldi gitti. Şimdi kimse kalmadı işte."

Ragıp Bey adamdan başka bir şey öğrenemeyeceğini anladı, "Peki," deyip çıktı, istasyon şefinin suratında beliren o sırıtış için adamı iyice bir dövmek isterdi ama şimdi bunun yeri olmadığını düşünmüştü.

"Emniyet Müdürlüğü nerede?"

Polis, Emniyet Müdürlüğü'nün yerini tarif etti. Ragıp Bey, istasyondan çıkıp bir araba aradı ama araba yoktu. Tipi bastırmıştı. Yürüyerek Emniyet Müdürlüğü'ne gitti. Polisler de insanların nereye gittiğini bilmiyordu. Sonunda diğerlerinden daha bilgili olduğu anlaşılan genç bir komiser buldu.

"Buradaki sürgünlerin çoğu Konya'ya gitti, Albayım," dedi. "Başka yerlere gönderilenler de oldu ama çoğunluğu Konya'ya yollandı. Bir kısmı trenle, bir kısmı yayan gitti."

"Peki, onlarla birlikte polis ya da asker gönderilmedi mi? Öyle kendi başlarına mı gittiler?"

"Kendi başlarına gittiler."

"Konya'ya gittiklerini nereden biliyorsunuz?"

"Nereye gidecekler? Konya'ya git, denince Konya'ya gidecekler. Kaçacak bir yerleri yok ki... Nereye kaçacaklar, kimse almaz onları."

"Peki, hangileri trenle gitti, hangileri yayan gitti bir kaydı yok mu?"

Genç polis, bir sır verir gibi sesini alçaltarak, "Valla Albayım, biraz göz kararı oluyor bu işler. Nasıl olsa geri dönmeyecekleri için pek kayıt falan tutulmuyor. Bir kısmına siz trene binin, deniyor; bir kısmı da yayan yollanıyor," dedi.

Emniyet Müdürlüğü'nden sıkıntıyla çıktı, bir iz bulmanın imkânsıza yakın olduğunu Eskişehir'de daha iyi kavramıştı. Genç komiserin farkına varmadan söylediği gibi, "kimse onların geri dönmesini" beklemediği için sürgünleri bir küfe çürümüş meyve gibi yollara dökmüşlerdi.

Tipi daha da hızlanmıştı, iki adım ötesini göremiyordu. Hiç rastlamadığı türden keskin bir ayaz vardı, yüzü sanki dilim dilim kesiliyordu. Ne yapacağını bilemeden o tipinin içinde tek başına duruyordu. Bir erkek için en büyük utancın, en büyük ayıbın "kadınını koruyamamak" olduğu bir gelenekten geliyordu,. bir erkeğin karşılaşabileceği en büyük hakaretlerden biriydi bu ve bu hakaretin hedefi olmuştu. Üstelik buna karşılık veremiyordu.

İnsanların dost ve düşman olarak ayrıldığı bir mesleğin içinde yetişmişti, şimdi dost ve düşman da karışmıştı, ona hakaret edenler "dostlarıydı". Efronya'yı bulmak ve kurtarmak için duyduğu büyük arzunun başta gelen nedeni ona duyduğu sevgiyse (bu kelimeyi Ragıp Bey hiçbir zaman kullanmamış, Efronya'ya hiçbir zaman böyle bir şey söylememişti ama Efronya Osman'a, "O beni sevdi," demişti çok sevimli ve küçük bir kız gibi kendinden memnun bir gülümsemeyle), ikinci

nedeni de uğradığı hakareti silmek ve mümkünse intikam alma isteğiydi.

Efronya'nın bu şehre geldiğini, burada kaldığını, sonra da gittiğini öğrenmişti ama daha sonra neler olduğunu bilmiyordu. Aynı şehirdeydiler ama değişik zamanlarda... Altı ay önce kendisi Çanakkale'de savaşırken Efronya da buralarda zor günler yaşıyordu. Efronya'nın başına neler gelmiş olabileceğini düşünmemeye çalışıyordu çünkü bunu düşünmeye başladığı anda hayal gücünün yaratacağı görüntülerin onu korkunç bir acıya ve hiddete sürükleyeceğini hissedebiliyordu. Sadece "O da bu şehirdeydi" cümlesine tutunmaya uğraşıyordu. "O da buradaydı..."

Bir otel bulmak için yürümeye başladı.

XIV

İsimsiz, kimliksiz, sahipsiz binlerce insanın arasına karışıp kaybolan Efronya'yı Dilara Hanım da bulmak istiyordu. Neredeyse bütün duyguları ve istekleri gibi bu istek de kendi içinde tuhaf çelişkiler barındırıyor, Dilara Hanım'ı huzursuz ediyordu. Bir yanıyla Efronya'nın bir daha kimse tarafından bulunamadan hayattan silinip gitmesini arzu ederken, bir yanıyla da kendisini öfkelendiren bu kadını bulup Ragıp Bey'in hayatındaki her şeyin kontrolünü ele geçirmek, Ragıp Bey'e herkesten, özellikle de Efronya'dan çok daha güçlü ve iyi olduğunu göstermek arzusunu taşıyordu. Aslında bunların gerçek arzusu olup olmadığından bile emin değildi ama isteyip de başaramadığı her şey gibi bu da bir takıntıya dönüşmüştü. Sonsuz servetini bu uğurda cömertçe harcıyor, Alman elçiliğindeki görevlilerle, Alman gazetecilerle, Dahiliye Nezareti'ndeki memurlarla ahbaplık kuruyor, onlar için davetler tertip ediyordu. Bir seferinde Osman'a, "Efronya Hanım'ı bulmak için ben Ragıp'tan bile çok uğraştım," demişti. "Acaba Efronya'yı bulup Ragıp Bey'i hayatınızdan ve hayallerinizden tümüyle çıkarmayı mı arzu ettiniz?" diye sormuştu Osman.

Dilara Hanım cevap verirken hiç düşünmemişti bile, "Ben Ragıp'ı hayatımdan çıkarmayı hiçbir zaman düşünmedim."

"Ama onunla birlikte olmayı da, o istediğinde reddettiniz."

"Evet ama bunlar tümüyle birbirinden farklı şeyler. Hislerimin tenakuzlarla dolu olduğunu ben bütün hayatım boyunca bildim, bunun sıkıntısını ve acısını hep yaşadım. Ragıp'la birlikte bir hayat kurmadım çünkü bu benim hürriyetimi kaybetmem manasına geliyordu. Onunla birlikte yaşasaydım mutlu olamayacaktım, hep hürriyetimi kaybettiğim duygusuyla mutsuz olacaktım. Ragıp'la olmadığım için de mutsuz oldum. Bu sizin anlayabileceğiniz bir şey değil, Osman. Ben Ragıp'ın yanında, beni mutlu edeceğine inandığım tek insanın yanında da mutsuz olmayı kabul edemezdim. Bunu Ragıp'a yapamazdım... Kendime de yapamazdım."

"Ne olursa olsun siz mesut olamayacaktınız, bunu mu söylüyorsunuz?"

"Evet... Zaten de olamadım... Bazı insanlar için saadete giden yol, onların kendi içlerindeki tenakuzlardan dolayı kapalıdır. Kendi saadetimin önündeki engel bendim, ben bunun her zaman farkındaydım. Herkesi, her şeyi yenebilir insan ama kendini yenemez. Ben de yenemedim zaten."

Bunları bir üzüntüyle değil, gayet soğukkanlı bir şekilde, basit bir gerçeği açıklar gibi söylemişti. "Ben sizi anlayamıyorum," demişti Osman, o zaman Dilara Hanım o alaycı gülümsemesiyle gülümsemiş, "Beni anlamayı becerebileceğinizi zaten hiç düşünmedim," demişti, "tenakuzlar insan zekâsının yarattığı meselelerdir, anlamak için de zekâ icap eder."

"Hakaret etmeyi seviyorsunuz," demişti Osman.

Dilara Hanım gülmüştü, "Sizi anlayamıyorum, derken suratınızda beliren o çokbilmiş ifadeyi gördüm," demişti, "bu çokbilmişliğinizden hoşlanmadığımı daha önce de söylemiştim. Her şeyi bildiklerinden emin olanlar çok da alıngan olmamalı. Her şeyi bildiğini sanmak küstahlıktır, her küstahlığın da bir bedeli vardır."

Osman ölülerinden alınmamayı öğrenmişti, onlar hiç bitmeyen bir hesaplaşmayı sürdürüyor, anlaşılmayı, haklı çıkmayı bekliyor, anlaşılmadıklarında ya da bir hata yaptıkları ima edildiğinde öfkeleniyorlardı. Dilara Hanım gibi "kendi saadetlerinin önündeki engelin kendileri olduğunu" düşünenler diğerlerinden daha öfkeli ya da daha alaycı olabiliyorlardı çünkü onların suçlayabileceği kimse bulunmuyordu.

Hayatın tuhaflıklarla dolu olduğunu Osman ölüler dünyasında dolaşarak diğer herkesten daha iyi görebiliyordu, Dilara Hanım'ın "saadetine engel olan tenakuzları" aynı zamanda erkekleri onun etrafında toplayan büyük bir cazibe yaratıyordu. O zıtlıkların yarattığı duvarları aşabilme tutkusu, erkeklerin onun çevresinde dönüp durmasına, kendilerini beğendirebilmek için uğraşmasına, neredeyse onun bütün isteklerini yerine getirmek için çabalamalarına neden oluyordu. Zıtlıkların yarattığı derin akıntılardan, karanlık girdaplardan hiçbir erkek kendini kurtaramıyordu; kendi istekleriyle o karanlığın içine dalıyor, sonra da o girdaba sahip olabilmek için çırpınıyorlardı.

Bir Alman subayın çektiği fotoğrafları ilk görenlerden biri Dilara Hanım oldu, Alman askeri ataşelerinden biri, Binbaşı Fritz, bir subay arkadaşının Anadolu'dan yolladığı fotoğrafları gizlice Almanya'ya gönderiyordu. Göndermeden önce, bir Rum fotoğrafçının fotoğrafhanesindeki karanlık odada

geceleri bir arkadaşıyla birlikte bastığı fotoğrafların bir kopyasını Dilara Hanım'a veriyordu. Hem Dilara Hanım'ın isteğini karşılayıp ona yardım etmiş oluyor hem de fotoğrafların bir kopyasını kimsenin bulamayacağı bir yerde garanti altına alıyordu.

"Korkunç şeyler oluyor," demişti Fritz, "ama bizimkiler de bunun duyulmasını istemiyorlar, gerçeklerin üstünü örtmek için uğraşıyorlar. Bu resimlerden haberdar olsalar hemen el koyarlar ama onlara göstermeden yollayıp gazetelerde yayımlatacağız."

Dilara Hanım bütün fotoğraflara tek tek bakıyordu, ölü çocukların, ölü kadınların fotoğrafları arasında korkuyla Efronya'yı arıyordu, Efronya'nın ölmesi halinde onun hatırasının Ragıp Bey'i tümüyle teslim alıp, onu bir daha dönmeyecek biçimde kendisinden koparacağından endişeleniyordu. Bazen öyle fotoğraflar görüyordu ki her şey, kendisi, Ragıp Bey, Efronya önemini kaybediyordu.

Gördüklerine dayanamayıp çok bunaldığında, bahçedeki ara kapıdan damadının köşküne geçiyordu, Hikmet Bey'le hemen hemen aynı yaşlardaydılar, bir imparatorluğun çöküş dönemine rastladıklarından çok fazla şey yaşamışlar, çok fazla şey görmüşlerdi. Genellikle kızıyla damadını şöminenin başında kitap okurken buluyordu, Dilevser Fransa'da yayımlanan son romanları, Hikmet Bey ise tarih kitapları okuyordu. Onların bu huzurlu hayatı, Dilara Hanım'ı hem memnun ediyor hem de bu kadar huzurlu bir hayata nasıl tahammül edebildiklerine şaşırıyor, kendisine çok sıkıcı gözüken bu huzurun sonunda bir mutsuzluğa yol açmasından endişe ediyordu.

Annesinin ölüsü başında tek başına duran küçük bir çocuğun fotoğrafını görünce dayanamamış, "Çocuklara bu

yapılmaz," demişti. Alman misafiri gittikten sonra yan köşke geçti. Onun halini gören Hikmet Bey, hiç sormadan bir kadeh likör doldurup Dilara Hanım'a verdi, sonra kitapları hayattan çok daha ilgi çekici bulan Dilevser'i kitabıyla baş başa bırakıp salonun başka bir köşesine çekildiler.

Her zaman biraz egoist olduğunu düşündüğü kayınvalidesinin insanların acısına karşı gösterdiği bu ilgi kendisini şaşırtsa da, bir zamanlar hürriyet için birlikte mücadele ettikleri eski arkadaşlarının padişahtan bile daha beter bir istibdat kurmalarına çok öfkeli olan Hikmet Bey hemen konuya girdi.

"O Alman subay mı geldi?"

"Gösterdiği fotoğraflara inanamazsınız. Hiçbir insanın bunları yapabileceğini düşünemezdim doğrusu. Kendi saflığıma şaşıyorum."

"Bunlar her şeyi yaparlar. Kendi fikirlerinin hainleri bunlar, kendi inançlarına ihanet ettiler. Kendine ihanet eden, her şeye ihanet eder. Herkese düşman olur. İnsanın sınırı, kendi fikirleri ve inançlarıdır, Dilara Hanım. Bunlar o sınırı yıktılar, bütün fikirlerinden ve inançlarından vazgeçtiler. Artık onları durduracak hiçbir sınır yok. Vahşi köpek gibiler..."

"Dünyanın en kötü insanı bile çocuklara acır diye düşünüyordum, bunlar çocuklara da acımıyorlar. Ölü çocukların fotoğraflarını görüyorum, annelerinin ölüsü başında duran, karnı aç çocuklar görüyorum."

"O fotoğraflara bakmasanız mı acaba... Sizi çok üzüyor."

Dilara Hanım, "o fotoğraflara" neden baktığını hiç kimseye söyleyemiyordu ama "Ben o fotoğraflara bakmasam da artık onların yaşandığını biliyorum," derken samimiydi. Efronya'nın peşinden çıktığı yolculuk onu resimler arasında

dehşet verici bir maceranın içine sokmuştu, oradan kurtulamıyordu.

"Almanlar ne diyormuş bu işlere?"

"Bazıları karşı çıkıyormuş, bu fotoğrafları çeken ve onları Almanya'ya yollayan subaylar gibi insanlar... Ama büyükelçiliktekilerin çoğunluğu ya destekliyormuş ya da görmezden gelmeyi tercih ediyormuş."

"Biliyor musunuz bu kötülüğe bulaşan herkes bunun bedelini ödeyecek bir gün. Osmanlı da ödeyecek, Almanlar da ödeyecek. Bir kötülüğün kapısını birlikte açtılar. Bu imparatorluğu kurtaracağız diye birlikte yola çıktığımız adamlar, şimdi imparatorluğu paramparça ediyorlar."

"Hepsi mi böyle oldu?"

"Elbette hayır... Aralarında vicdanını kaybetmemiş insanlar var ama onları hemen kenara çekiyorlar. Talat kendine gençlerden bir ekip kurmuş, her yana bu gençleri gönderiyor vazifeli olarak. Gözü dönmüş vahşi herifler bunlar, Talat'ın söylediklerine de körü körüne inanıyorlar."

"Birisi bunu durdurmalı."

"Bunu durdurabilecek kimse yok artık."

"Padişah bunları biliyor mu?"

"Hiç sanmıyorum... Sadece Talat biliyor, o planlıyor, o yaptırıyor. Enver de onu destekliyor. Biz de seyrediyoruz."

"Ne yapabiliriz?"

"Hiçbir şey... Korkunç gerçek bu işte, Dilara Hanım. Hiçbir şey... Bir likör daha?"

"Lütfen."

Bir süre sessizce likörlerini içtiler, "hiçbir şey" sözünün ağırlığını içlerine sindirmeye çalıştılar, kendi ülkelerinde

dehşet verici cinayetler yaşanıyordu ve onlar "hiçbir şey" yapamıyorlardı, bu çaresizlikteki onların haysiyetine dokunan, bir hakareti andıran güçsüzlüğü hissediyorlardı. Bu haysiyet kırıcı durum, kendilerini güvende hissetmelerinin yarattığı gizli bir memnuniyet de barındırıyordu içinde ve bu, onları itiraf edemeyecekleri bir utanca sürüklüyordu.

Dilara Hanım, aklındakileri kovmak ister gibi başını salladı.

"Siz nasılsınız?"

"İyiyiz. Kitaplarımızı okuyoruz. Arada eski dostlar geliyor, onlarla vaziyeti konuşuyoruz."

"Nizam nasıl?"

Hikmet Bey gülümsedi.

"Benim kendinden başka hiç kimseyi düşünmeyen oğlum, şimdi ölümden kurtardığı kadından başka bir şey düşünmüyor. İnsanlar değişmez derler ama değişiyorlar. Bazen kötüye doğru, bazen iyiye doğru."

Dilara Hanım da birine takılacağı zamanlarda hep yaptığı gibi hafifçe gülümsedi.

"Nizam'ın değişimi hangi yöne doğru?"

"Bir insan olarak bakarsam iyiye doğru, bir baba olarak bakarsam kötüye doğru."

Dilara Hanım kendini tutamayıp kahkaha atınca Dilevser okuduğu kitaptan başını kaldırıp şaşkınlıkla onlara baktı.

"İnsan olmakla baba olmak sizin aklınızda zıtlaşıyor galiba."

"Bazen... İyi, fedakâr bir insan gibi davranıyor, bundan memnunum. Ama bütün hayatını mahvedeceği bir rabıtanın içinde kayboluyor, buna da üzülüyorum."

"Yapmayın, Hikmet Bey. Nizam hiçbir şekilde mahvolmasına müsaade edilmeyecek kadar zengin bir ailenin çocuğu."

"Paranın da koruyamayacağı vaziyetler vardır."

"Var mı?"

"Var," dedi Hikmet Bey, kendinden emin bir şekilde. "Var... Haletiruhiye diye de bir şey var ve insan orada da mahvolabiliyor. Sokaklarda sürünmeyecek elbette ama büyük acılar da çekebilir. Baba olmak demek hiç bitmeyen bir endişe taşımak demek. İnsan, çocuğu büyüdükçe bunu daha iyi öğreniyor."

"Endişe size hiç yakışmıyor. Eski ihtilalci, endişeli bir baba mı oldu şimdi?"

"Ne yazık ki oldu, Dilara Hanım."

"Merak etmeyin, Nizam'a bir şey olmaz, o kendini korumayı bilir."

"Kendini korumak isterse, evet, koruyabilir. Ama ya kendini korumak istemezse... Kendini koruyamayacak diye endişe etmiyorum, kendini korumak istemeyecek diye endişe ediyorum."

Nizam, ne kendisi hakkında konuşulanlardan ne babasının duyduğu endişeden ne Anadolu'da yaşanan korkunç felaketlerden haberdardı, bir savaşın olduğunu bile bazen hatırlıyor, bazen unutuyordu. Birbirlerini kurtarabilmek için bir yangının içine atlayıp, oradan kurtarıldıktan sonra aylarca hastanede yatmış olmak, Anya'yla aralarında benzersiz bir bağ yaratmıştı. Bir daha asla sarsılmayacak, ölümle denenmiş bir güvenin içinde, sevgiden, aşktan hiç söz etmeden, bir gemi kazasından kurtulup ıssız bir sahile düşmüş gibi iki kazazede gibi birbirlerine sarılarak yaşıyorlardı. Birbirlerine "sarılmaları" lafın gelişi değildi, gerçekten birbirlerine sarılıyor, saatlerce bir divanın üstünde hiç konuşmadan, hiç sıkılmadan ve

diğerinin sıkılacağından hiç şüphe etmeden yatabiliyorlardı. Hayatlarında belki de ilk kez mutlak bir saadet yaşıyorlardı.

Hayattan ölüme geçmişler, yangının ortasında öleceklerine inanarak ve bundan hiç korkmayarak ölümü yaşamışlar sonra tekrar hayata dönmüşlerdi. Artık hiçbir şeyden korkmuyor, hiçbir şeyden çekinmiyorlar, birbirlerini hayattan da ölümden de daha kıymetli buluyorlardı. Çok az rastlanabilecek bir mutluluğu ele geçirmişlerdi, bütün varlıklarıyla içinde eridikleri, her an uğrunda hayatlarından vazgeçebileceklerini bildikleri muhteşem bir aşkın eşsiz zevkini huzur içinde yaşıyorlardı. O ateşin içinden geçerken geçmişteki günahlarından arınmış, hepsinin kefaretini ödemiş gibi bir huzur gelmişti ruhlarına. Huzur genellikle yaptığı gibi aşkı öldürmemiş, aksine daha da güçlendirmişti. Bir eşi çok zor bulunacak bir mucizeyi birlikte yaratmışlardı.

Anya, "Ailenin parasını burada harcamanı istemiyorum," demese Nizam, yaşadığı şehrin ve ülkenin içinden geçtiği sıkıntıları hiç fark etmeyecekti. Anya'ya itiraz etmeden isteğini kabul etmişti, onun söylediği sözden geri dönmeyeceğini biliyordu ama böylesine çabuk kabul etmesinin asıl nedeni bunun Anya'yı gerçekten memnun edeceğini anlamasıydı. Arada, onları adamlarıyla birlikte yangından çıkaran Mösyö Gavril geliyordu, Anya onu bir kenara çekip eski zamanlardan elinde kalan ziynetten bir parça verip sattırıyordu. Gelen parayı idareli kullanıyorlardı, Nizam hayatında ilk kez bir paranın "idareli" kullanılmasının ne olduğunu öğreniyordu. Şehrin içinde gezen karaborsa arabaları her sabah köşkün kapısına gelip bütün ihtiyaçları bıraktığı için yaşanan kıtlığın farkına varmamıştı. Şimdi, şeker bulunmadığı için semaverdeki

çayı pekmez koyarak içiyorlar, pirinç bulunamadığı için bulgur pişiriyorlar, sokaktaki fırından, içinde buğday unundan çok nohut ve arpa unu bulunan tuhaf kokulu, tuhaf lezzetli ekmekten alıyorlardı. Et hiç yemiyorlardı. Bazen, Boğaz'da balık tutmuş biri mahalleden geçerse ondan aldıkları balıkları pişiriyorlardı.

Sırf Anya istediği ve onunla paylaştığı için bu fakirlikten ve sıkıntıdan bile memnuniyet duyuyordu. Sadece babasının köşküne gittiğinde, orada Anya'nın yiyemediği yemekleri yemekten utanıyor ve rahatsız oluyordu, "Ama ben köşkte yiyorum, sen yiyemiyorsun," diyordu Anya'ya. Anya onun yüzünü elleri arasına alıyor, "Sen ye canım," diyordu, "sen ye, bu beni memnun ediyor." Onun gerçekten memnun olduğunu biliyordu.

Köşkten Anya'nın yanına dönerken artık arabadan birkaç sokak ötede iniyor, yürüyerek yoluna devam ediyordu. Bazı evlerin pencerelerine asılan siyah tülleri o zaman fark etmiş ve bunun, o evin çocuğunun cephede vurulup öldüğünü belirttiğini öğrenmişti. Siyah tüller, o büyük bir mutluluk yaşarken çevresinde acılar yaşandığını ona hatırlatmıştı ama Anya'yı gördüğünde siyah tüller gölgeye dönüşüp kayboluyordu. Osman'a, "Ben bencillikten kurtulmuştum ama aşk bencil, azizim," demişti, "aşk bencil, başkalarının varlığını da, onların yaşadıklarını da unutuyorsun."

Babasına, Anya'yı hiç davet etmediği, ona köşkte bir yer açmadığı için kırgındı. Babasına, Anya'nın ailesini, onun bir kontes olduğunu, büyük felaketler yaşadığı için İstanbul'a kaçmak zorunda kaldığını anlatmıştı ama "konteslik" Hikmet Bey'in aklındaki "kumarhane piyanisti kadın" görüntüsünü

silmeye yetmemişti. Oğlu için hissettiği endişe, böyle şeylere aslında aldırış etmeyen ruhunun dengesini bozmuş, yaptığından utanarak Anya'yı hayatlarından uzak tutmuştu. Dilevser'in, "Anya'yı davet etmeliyiz, Hikmet, Nizam'ı üzüyoruz," demesine de aldırmamıştı. Bu bağın kopmasını huzursuz bir şekilde bekliyordu. Birisi ona, niye bu kadar endişeli olduğunu sorsa belki cevap veremezdi ama oğlunun bir kadını, "onun için ölümü göze alacak" kadar sevmesi onu korkutmuştu, bu "kadının" bir kumarhanede piyano çalması da bu korkuyu artırmıştı. Hayalinde Nizam'ın o kadının peşinden çeşitli felaketlere sürüklendiği görüntüleri dolaşıyor, Hikmet Bey'i bu görüntüler gerçek anlamda titretiyordu.

Tek misafirleri, Nizam'ın üvey ablasıydı. Rukiye, küçük bebeğiyle birlikte, kucağı hediyelerle dolu olarak gelirdi. Rukiye, daha doğduğu andan itibaren büyük bir sevgiyle bağlandığı kardeşinin mutlu olduğunu hissediyor, Anya'ya baktığında ise Nizam'ın uğrunda ölümü göze aldığı bir kadını değil, Nizam için gözünü kırpmadan alevlerin içine girmiş bir kadını görüyordu. Anya'nın, Nizam'ı her türlü kötülükten koruyacağına emindi. Anya da Rukiye'yi seviyordu, aynı erkeğe duydukları, birbirinden çok farklı ama aynı şiddetteki sevgi onları birbirlerine yakınlaştırıp dost yapıyordu. Birbirlerine güveniyorlardı.

Rukiye'nin oğlu Yusuf ise üçünün paylaşamadığı sevimli bir oyuncak gibiydi, Nizam onu omuzlarına alarak evin içinde dolaştırıyor, onunla yerlerde güreşiyor, Anya onun geleceği günlerde paraya kıyıp karaborsacıdan şeker alıp ona sevdiği pastalardan pişiriyordu. Onları, sadece birbirlerine duydukları sevgi değil, bir başka canlıya karşı hissettikleri ortak sevgi

de yakınlaştırıyordu. Bir keresinde Rukiye gittikten sonra Nizam, "Bizim de bir çocuğumuz olsa," demişti ve yaşadıkları o korkunç yangından sonra ilk kez Anya'nın ifadesi sertleşmişti, "Hayır, ben bir daha çocuk doğurmayacağım, bir daha böyle bir günah işlemeyeceğim."

Sonra ifadesi yumuşamış, Nizam'ın yakışıklı yüzünü her zaman yaptığı gibi ellerinin arasına almış, "Ama sen çocuk istiyorsan beni bırakıp bir başkasını bulabilirsin," demişti, "ben bunun için sana kırılmam canım, seni anlarım." Nizam, çocukları ölen bir kadına çocuktan bahsetmenin gereksizliğini fark etmiş, susmuştu.

Nizam'ın, Anya'yı "kabul edecek" birilerinin olmasını istediğini Rukiye anlamıştı, bunu kendisi için istemiyordu, Anya'nın böyle dostluklardan mutlu olacağını düşündüğü için istiyordu. "Niçin Anya'yla annemi ziyaret etmiyorsunuz?" dedi Nizam'a.

"Annemi mi?"

"Evet, annemi."

"Annemin sağı solu belli olmaz, Rukiye, olmadık bir şey söyler Anya'nın kalbini kırar."

"Birincisi," demişti Rukiye her zamanki sakin sesiyle, "Anya öyle herkesin kalbini kırabileceği bir kadın değil, çok güçlü biri o, ikincisi, annem de o kadar kaba bir kadın değil, belki biraz mesafeli, soğuk davranabilir ama asla kaba bir şey söylemez... Sen kadınları hiç tanımıyorsun."

Neredeyse çocukluğundan beri bütün hayatı her sınıftan, her cinsten kadının koynunda geçmiş olan Nizam gülmüştü.

"Peki," demişti, "sen anneme bir sor."

"Sorarım."

Sonra iki kardeş, oğlunun bir kadını çok sevmiş olması karşısında annelerinin neler hissedebileceğini düşünüp birlikte gülmüşlerdi. Güzelliğiyle ünlü annelerinin, oğlu da olsa herhangi bir erkeğin bir başka kadını sevebileceğine inanmakta zorlanacağını biliyorlardı.

Çocuklara mahsus o masum kötülükle, bunun annelerinden alınacak bir intikam olabileceğini düşünmek onları eğlendirmişti.

XV

Hayganuşların evinde uzun zamandan beri ilk kez kendilerini güvende hissettiler, düzgün yemek yiyebiliyorlar, temiz bir odada yatabiliyorlar, evler birbirinden uzak olduğu için rahatça bahçeye çıkabiliyorlardı. İki gün içinde Hayk'ın yüzüne kan gelmiş, oğlanın gözleri parlamıştı. Bahçede koşturuyor, sonra gelip Efronya'ya sarılıyordu.

Efronya, geldiklerinin ikinci günü Hayganuş'u bir kenara çekip, "Bir yüzüğüm var, bunu satabilir miyiz?" dedi.

"Hayko'ya söyleyeyim."

"Hayko kim?"

"Sizi getiren çocuk."

"İyi olur," dedi Efronya.

"Yalnız burada Ermeninin sattığını görürlerse değerinden az verirler."

Efronya içini çekti.

"Tamam," dedi, "çok düşük de olmasın, sen söyleyiver. Elimde kalan son şey bu."

Hayganuş yüzüğü aldı. Akşam Efronya'ya paraları verdi.

"Sizi epey idare eder," dedi.

Ertesi sabah, "Hasmik, gel, biraz bahçede dolaşalım," diyen Efronya paranın bir kısmını ayırıp Hasmik'e verdi.

"Bu ne?" dedi Hasmik.

"Para."

"Niye bana veriyorsun?"

"Sende dursun. Başımıza bir şey gelir de birbirimizi kaybedersek yanınızda para olsun."

Hasmik, küskün bir ifadeyle parayı geri uzattı.

"Sen yalnız başına gitmek istiyorsan bizi düşünme," dedi, "biz başımızın çaresine bakarız."

"Bir yere gitmiyorum. Paranın bir kısmı sende dursun, diyorum. Ne olacağı belli olmaz... Al şunu."

Efronya öyle bir "Al şunu," demişti ki Hasmik itiraz edemedi, parayı alıp çorabının içine soktu.

"Ben sana bir keresinde Hazreti Meryem gibisin demiştim ama sen Hazreti Meryem değilsin, biliyorsun değil mi? Sen bir Ermeni dudusun... Ona buna iyilik yapmaktan vazgeç."

Efronya güldü, "Emin ol," dedi, "bir Ermeni dudu olduğumu daha önce hiç bu kadar iyi fark etmemiştim."

Güzel bir eylül günüydü, nar ağaçlarında minik narlar vardı, kış armutları olgunlaşıyordu, elmalar kızarmaya başlamıştı, toprak ve yaprak kokuyordu. Yan yana ağaçların arasında yürüdüler.

"Ne yapacağız?" dedi Hasmik.

"Bilmiyorum. Geriye dönemeyiz, bizi hemen yakalarlar. Aşağıya doğru gitsek, başımıza ne geleceği belli değil... Kalabildiğimiz kadar burada kalalım. Belki bu arada bu sürgün meselesinden vazgeçerler, evimize döneriz."

"Vazgeçerler mi?"

"Bilmiyorum ki," dedi Efronya kederli bir sesle. Bütün bunların niye başladığını anlamadım ki zaten. Niye başladı, biter mi, biterse niye biter, hiçbir fikrim yok."

"Kamptakiler çok neşeliydi. Belki onlar bir şey biliyordu."

"Çok neşeliydiler ama kamptan çıkış yasaktı. Bence kimse bir şey bilmiyor."

Hasmik kızarmaya başlamış elmalardan bir tane koparıp ısırdı, sonra yere tükürdü, "Daha olmamış bunlar."

Efronya birdenbire, "Bütün bunlardan önce mesut muydun?" dedi.

Hasmik şaşkınlıkla, hayatında ilk kez "mesut" lafını duyuyormuş gibi Efronya'ya baktı.

"Mesut mu... Bilmem ki... Hiç aklıma gelmedi. İyiydik işte... Evimiz vardı, bahçemiz vardı, birkaç hayvanımız vardı, aç değildik, açıkta değildik. Karnımızı doyuruyorduk. Kızı evlendirmiştik. Ne olacak, köy hayatı işte..."

Birkaç adım yürüdükten sonra Hasmik ancak bir kadının gülebileceği gibi gülüp, "Geceleri de iyiydik," dedi, "hele gençken, bizimki meraklıydı o işlere..."

"Ne oldu seninkine?"

"İki sene önce bahçeyi çapalarken birden düşüp öldü... Gel, şu ağacın altına oturalım."

Bir nar ağacının altına oturdular.

"Sen mesut muydun peki?"

Efronya içini çekti, "Mesuttum," dedi. "Nihayet hayat yüzüme güldü, diye düşünüyordum. Savaş bitsin diye bekliyordum. Böyle şeyler olabileceği hiç aklıma gelmedi."

"Seviyor muydun?"

Efronya güldü.

"Çok..."

O sırada Hayganuş geldi yanlarına.

"Bahçede çok dolaşmayın," dedi. "Zaptiyelerle polisler evlere baskın yapıp kaçak arıyormuş. Eğer bizim evi basarlarsa arka bahçeye kaçın, ben size işaret vermeden de ortaya çıkmayın. Çocuk da sessiz olsun."

Akşam Hayganuş'un kızlarının yaptığı yemeği yediler, kızlar da anneleri gibi asık suratlıydı, küçük kız hiç evlenmemişti, büyüğünün kocası mülazım olup Filistin cephesine gitmişti, kocası subay olduğu için sürgünden kurtulmuşlardı. Ermeni kadınların çoğu gibi çok lezzetli yemek yapıyorlardı. Hasmik, "Kızların eli iyi," demişti, sonra Mariam'ı gösterip, "bizimki o kadar iyi yapamıyor," diye eklemişti. Mariam yüzünü buruşturmuştu ama cevap vermemişti. Hayk, Efronya'nın kucağında uyumuştu. Efronya onu yavaşça Mariam'ın yanına yatırıp öptü, "Üç günde çocuk kendine geldi, eli yüzü düzeldi," dedi.

Lambaları üfleyip söndürdüler, bahçeden yaprak hışırtıları geliyordu, Hasmik'le Mariam da uykuya dalmıştı, nefesleri duyuluyordu.

Efronya da uykuya dalmak üzereydi, birden içinde deprem gibi bir şey oldu, sanki bir kütle kayıp başka bir kütleye çarptı, nefesi kesildi, dehşetle doğruldu yatağın içinde, başına gelenleri ilk kez açık bir şekilde fark etti. Konya Ereğlisi denilen adını bile daha önceden hiç duymadığı bir yerde, hiç tanımadığı birilerinin evindeydi, İstanbul'a dönmesi imkânsız görünüyordu, istikbalde ne olacağı belli değildi, bir daha

Ragıp'ı görüp göremeyeceğini bilmiyordu, onun kendisini bulması mümkün gözükmüyordu, artık bir daha ondan haber alamayacaktı, ne kendisinin ulaşabileceği biri ne ona ulaşabilecek biri vardı. Kaybolmuştu. Hayatı hakkında kendisi karar veremiyordu, hiç tanımadığı birilerinin emirlerine uymak zorundaydı, o emirlerin ne olacağı hakkında da bir fikri yoktu. Artık kendisine ait bir hayatı olmadığını, bir kalabalığın parçası olduğunu, sürüklendiğini, kurtulamayacağını hissetti. Bunlar düşüncelerden ziyade duygular halinde içine dolmuştu. Aylardır düşüncelerle duygularını arkasında biriktirdiği bir baraj yıkılmış, bütün korkunç gerçekler duygular halinde içine dolup nefesini kesmişti.

Sessizce kalktı, sırtına bir hırka alıp bahçeye çıktı. İçinde bir şey çırpınıp duruyordu, tuzağa düşmüş çaresiz bir hayvan gibiydi, bir kurtuluşu, bir çıkışı yoktu. Hava serinlemişti, rüzgâr sertleşmişti, dallar sallanıyor, hafif çıtırtılarla birbirlerine çarpıyordu. Kendisine gözleriyle "yapma" diyen polisi hatırladı, o adam neler olacağını biliyordu. Birden o günden beri Vartuhi'yle annesini hiç düşünmemiş olduğunu fark etti, "Ne oldu acaba onlara," diye düşündü, "onlara ne yaptılar?"

"Bugün olsa gene aynısını yapardım," diye geçirdi aklından ama bundan pek emin olamayan, kendisini huzursuz eden bir duygunun varlığını da hissediyordu. Bütün bunların olmadığı eski günleri, Ragıp'ı, onun verdiği o mutlak güveni özledi, "Ben varken sana bir şey olmaz," demişti, bu insana güven veren bir sözdü ama bir şey olmuştu. Olan, Ragıp'ın da gücünün yetmeyeceği bir şeydi, belki o yanında olsa bunlara engel olurdu ama o da savaşa gitmişti.

Her şey o kadar uzak görünüyordu ki bu onu şaşırtıyordu, yıllar geçmiş gibiydi, geçmiş parçalanmış bir sandal gibi yavaş yavaş sulara batıp kayboluyordu, yakında geçmişiyle ilgili her şeyi unutacağını düşünüp daha beter bir dehşete kapıldı, elinde geçmişten başka bir şey yoktu ve o da gittikçe silikleşip uzaklaşıyordu. Geçmiş siliniyordu, gelecek yoktu, bir an, sadece bir an, hayattan tümüyle koptuğu gibi bir hisse kapıldı, "Ben öldüm," diye düşündü, "ben öldüm." Bir ağaca tutundu. Başı dönüyordu. Kaybolduğu karanlığın içinde ölümü gerçekten hissetmişti. Öyle dehşet verici bir andı ki sanki hayat onu boğup öldürmüştü, ağlayamıyordu bile, sadece nefesini toparlayıp yeniden hayata dönmeye, yaşamaya uğraşıyordu.

Bir ağaca dayanmış nefes almaya çalışırken bir sesler duydu, telaşla döndü, ağaçların arasında, uzakta, bahçenin dışında fener ışıkları görülüyordu. Birden nefesi düzeldi, içeri koştu, Hayganuş'u uyandırdı, "Birileri geliyor."

"Hemen arka bahçeye geçin. Ben haber vermeden ortaya çıkmayın."

Odaya koştu, Hasmik'i dürttü, "Kalk, kalk, baskına geliyorlar."

"Baskına geliyorlar, kalk, Mariam'ı da kaldır. Peşimden gelin."

Hasmik Mariam'ı uyandırırken Efronya Hayk'ı kucağına aldı, "Hadi," dedi, "kıpırdanın, yakalanacağız." Mariam tam uyanamamıştı, Hasmik onu çekerek yataktan çıkardı, arka bahçeye çıktılar, "Koşun," dedi Efronya, "ses çıkarmayın." Ağaçların arasından koşmaya başladılar. Koşarlarken evden gelen seslerin arttığını duyuyorlardı, arkasına dönüp baktığında evin ışıkları yanmıştı.

Hasmik, "Dur kadın," dedi, "nefesim kesildi." Durdular, "Buraya çökelim," dedi Hasmik, "Hayganuş arka bahçeyi aramayacaklarını söylemişti."

"Bizi yakalarlarsa ne olacak?" dedi Mariam.

"Elinin körü olacak," dedi Hasmik. "Kes sesini."

Bir ağacın dibine oturdular. Bahçe karanlıktı. Ağaçlar rüzgârla hışırdadıkça biri mi geliyor diye bakıyorlardı. Hasmik, oturduğu yerin yanında bir elma buldu, aldı, eteğine sürüp temizledi, bir ısırık aldı, "Bu güzelmiş," dedi, "olgunlaşmış." Efronya azarlayan bir sesle, "Hasmik," dedi. Hasmik fısıldayarak, "Meryem annemiz, İsa babamız..." diye duaya benzer bir şeyler söylüyor, arada da elmasını ısırıyordu. Mariam, Efronya'nın elini tuttu. "Ya bizi bulurlarsa..." diye fısıldadı. "Bulmazlar," dedi Efronya, "buraya bakmazlar."

Epeyce beklediler, seslerin uzaklaştığını, evin içindeki ışıkların söndüğünü ağaçların arasından gördüler. Hayganuş geldi, "Gelin," dedi, "gittiler."

"Ne istiyorlarmış?" dedi Efronya.

"Kaçak arıyorlar."

Odalarına dönüp peykelere uzandılar, Hayk bütün bu gürültü arasında uyanmamıştı.

Hasmik içini çekti.

"Yakında biz buradan gitmek zorunda kalırız," dedi. "Geliyorlar..."

Hiçbiri, "Kim geliyor?" diye sormadı.

XVI

Tren öğleden sonra Konya'ya vardı. Yolda rötar yapmışlar, tipiyle kararmış bozkırın ortasında saatlerce beklemişlerdi. Ragıp Bey istasyona indiğinde etraf askeri birliklerle doluydu. Filistin cephesine gidecek askerler olduklarını tahmin etti, "Çoğu geri dönmeyecek," diye düşündü. Bir kenarda otuz kırk tane köylü erkek vardı, çevreleri askerlerle sarılmıştı. Sürgün oldukları belliydi, renkleri sararmış, sakalları uzamıştı. Yüzleri korku doluydu. Sessizce bekliyorlardı.

Ragıp Bey, istasyona girdi, üstünde "İstasyon Şefi" yazan odayı görünce oraya doğru yürüdü. İstasyon şefi yeni tıraş olduğu belli genç bir adamdı, Ragıp Bey'i görünce ayağa kalktı, "Buyurun, Albayım." Askerlere ve rütbelerine alışkın olduğu belliydi, herhalde çok fazla subayla karşılaşıyordu.

"Sürgünlerin kayıtlarını kim tutuyor burada?"

"Kayıtlarını mı?"

İstasyon şefi, gerçekten albay olup olmadığından şüphelenmiş gibi bakmıştı Ragıp Bey'e.

"Evet, kayıtları..."

"Birini mi arıyordunuz, Albayım?"

Ragıp Bey sinirlendi.

"Sen benim soruma cevap ver."

"Burada kimse kayıt tutmuyor, Albayım. Belki sevkiyat memurlarında vardır ama onlarda olduğunu da zannetmem. Binlerce insan, kim kaydını tutsun. Geliyorlar, gidiyorlar... Zaten son zamanlarda sayıları azaldı, çoğu gitti."

Adamdan bir şey öğrenemeyeceğini anladı, daha önce konuştuklarından aynı cevapları aldığı için aslında işine yarayacak bir cevap almayı beklemiyordu ama bir ümit herkese soruyordu.

"Nereden araba bulurum şehre gitmek için?"

"İstasyonun arkasında vardır herhalde, Albayım."

İstasyonun arkasında bekleyen bir fayton buldu, arabacı kamburunu çıkarmış, kepeneğini başına çekmiş, yolcu bekliyordu. Kemikleri gözüken atından bile yorgun görünüyordu. Arabaya bindi, kendisini iyi bir otele götürmesini söyledi. Adam bir şey söylemeden sadece kafasını salladı. Çamurlu yollardan şehre doğru yola çıktıklarında tipi yeniden başladı. Araba çamurlara batıp taşlara çarparak zorla ilerliyor, arabacı mecalsiz atını hızlandırabilmek için hiç durmadan kırbacını şaklatıyordu. Ragıp Bey, arabacıya, "Vurma şu ata," diye bağırdı, "bırak nasıl gidiyorsa öyle gitsin."

Kırbaç sesi kesildi. Araba sallantılarla yola devam etti, arada atın ayağı çamurda kayıyor, arabacı, "Höst!" diye bağırıyordu.

İstanbul'dan çıktığından beri hep olduğu gibi, "Efronya buradan geçti," diye düşünüyordu arabanın içinde sallanarak giderken, "altı ay önce bu şehirdeydi." Bazı sürgünlerin kaçıp

şehirlerde saklandıklarını duymuştu, Efronya'nın da kaçıp bir yerde saklanmış olabileceği aklına geliyordu ama bunun çok düşük bir ihtimal olduğunun da farkındaydı. Ama elinde ihtimallerden başka bir şey de yoktu.

Arabacı onu bir hanın önünde bıraktı. Ragıp Bey, "Temiz bir oda ver," dediği hancıdan anahtarı alıp odaya çıktı, penceresi iç avluya bakan küçük bir odaydı, duvarları kireçti, pencerede perde yoktu. Bavulunu açmadan odadan çıktı. Hancıya karargâhın yerini sordu, "Hemen ilerideki sokakta," dedi adam.

Akşam saatleri yaklaşmasına rağmen karargâh hareketliydi, hem Filistin cephesine giden askerlerin sevkiyatıyla hem de sürgünlerle Konya'daki karargâh ilgileniyordu. Genç bir subayı durdurup, "Nevzat Albay'ın odası nerede?" diye sordu.

"İkinci katta, Albayım, soldaki ilk oda."

Albay Nevzat Bey, odasına giren Ragıp Bey'e, "Ne istiyorsun?" der gibi baktı, işten bunalmış bir hali vardı. İri kemikli yüzünde biraz önce bir şeye sinirlenmiş gibi kızgın bir ifade görülüyordu. "Ne istemiştiniz?" dedi sıkıntılı bir sesle, sonra birden ayağa fırladı, "Ragıp... Vay, Ragıp..." Hızla yürüyüp eski sınıf arkadaşını sıkıca kucakladı.

"Hangi rüzgâr attı seni buraya? Sen Çanakkale'de değil miydin?"

"Şam'a tayinim çıktı. Yolda Nevzat'a bir uğrayayım bakayım ne yapıyor, dedim."

"İyi yapmışsın."

Nevzat Bey, Ragıp Bey'in yanına baktı.

"Eşyaların nerede?"

"Handa bıraktım."

"Ne hanı?"

Ragıp Bey güldü.

"Bildiğin han işte, odaları var ya..."

"Daha neler... Ben, Nevzat Konya'ya gelen Ragıp'ı handa yatırmış, dedirtmem kendime. Rezil mi edeceksin beni? Hangi handa kalıyorsun, birini yollayıp eşyalarını aldıralım."

"Hiç evdekileri rahatsız etmeyelim, Nevzat, han iyidir."

"Evde kimse yok ki... Yalnızım."

Sonra sıkıntıyla yüzünü buruşturup sesini alçalttı.

"Bu rezilliğin içine aile getirilmez, Ragıp... İstanbul'da bıraktım onları. Gel otur."

Ragıp Bey otururken Nevzat Bey bir asker çağırdı, "Şimdi hana git, Albayımın eşyalarını alıp gel."

"Sıkıntılı bir halin var," dedi Ragıp Bey. "İşler nasıl burada?"

"Sıkıcı be Ragıp... Bir yandan Filistin'e asker sevkiyatı, bir yandan bu sürgün meselesi. Bütün hepsi Anadolu'dan gelip Konya'dan geçiyor."

Ragıp Bey, önemsiz bir şey söyler gibi, "Bu sürgünlerin kayıtlarını da mı siz tutuyorsunuz?" dedi.

"Kayıt mı? Ne kaydı? Geleni gönderiyoruz."

Sonra yeniden sesini alçalttı.

"Ölüme gönderiyoruz onları. Kayıtlarını o yüzden kimse tutmuyor. İlk çıktıkları yerde bir kayıt vardır belki, ondan da emin değilim ya... Sonrası kayıtsız falan gidiyor."

"Ölüme mi?"

"Başka neye olacak? Söylenen Suriye'de bir yerlerde iskân edilecekler ama Suriye'ye kaçı varır bilmem, yollarda telef oluyor çoğu. Ölmeyenleri de Kürtlerle Çeçenler öldürüyor. Zaten artık buraya gelenler de azaldı, çoğu yollandı."

"Ne diyorsun, Nevzat?"

"Öyle işte, Ragıp... Filistin cephesine gitmek için dilekçe verdim ama Mehmet Paşa kabul etmedi. Yaşanır rezillik değil burası. Cephedekilere gıpta ediyorum emin ol, çok bunaldım burada. Askerlik değil, rezillik."

"Bizim askerler ne yapıyor? Biz de mi öldürüyoruz?"

"Askerler bu pisliğe bulaşmıyor pek, biz bir yerden bir yere gönderiyoruz, kaldıkları yerlerde kaçmasınlar diye tedbirler alıyoruz. Pis işleri Talat'ın çeteleri yapıyor. Tabii bizden de bulaşanlar vardır ama benim duyduğum, çok değiller. Sivillerden de aklı başında olanlar karşı çıkıyor. Geçenlerde eski Kütahya mutasarrıfı uğradı, benim uzaktan hısım olur, o ben Ermenileri sürmem, Osmanlı tebaası, onlara bunları yapamayız, demiş; atmışlar mutasarrıflıktan. Yerine Talat'ın adamlarından birini yollamışlar."

"Senin Mehmet Paşa ne diyor peki bu işlere?"

"Sen hiç Mehmet Paşa'yla çalışmış mıydın?"

"Yok."

"İyi adamdır ama ürkek, emirler böyle, diyor, denileni yapıyor. Neyse... Burası böyle işte... Sen Çanakkale'yi anlat. Yüzümüzü bir siz güldürdünüz. Ne çok istedim Çanakkale'de olmayı biliyor musun... Bizim Fikret'e de mektup yazdım, beni de aldır oraya diye ama olmadı. Bir türlü bir cepheye gidemedim. Bir anlat hele ya, nasıldı..."

"Anlatacak pek bir şey yok, İngilizlerin ahmaklığı, olmayacak bir savaşa girdiler... Sen hiç Gelibolu'ya gittin mi bilmiyorum, oradan içeri giremez kimse, arazi müsait değil, zaten siperlerinde takılıp kaldılar. İki çıkarma denediler, ikisini de başaramadılar."

"Anafartalar'da Mustafa Kemal büyük iş başardı, diyorlar... Sen oradaydın, değil mi?"

"Oradaydım... Hakikaten orada komutanlığını gösterdi, çabuk karar verdi, Liman Paşa o kadar çabuk harekete geçemezdi belki. Mustafa Kemal'in atılganlığı orada çok işe yaradı, zaten bana sorarsan savaş da orada bitti, zaten birkaç ay daha oyalanıp gittiler. Ama güney cephesinde, Seddülbahir'dekiler de çok yiğit çarpıştılar. Osmanlı Gelibolu'da iyi imtihan verdi. Herkes bir Balkan felaketi daha yaşamayalım diye varını yoğunu ortaya koydu. Aslında İngilizlerle Anzakların da hakkını vermek lazım, iyi askerler. Onlar da olmayacak işe girdiklerini bile bile dövüştüler... İki taraf da çok asker gömdü oraya."

Asker, Ragıp Bey'in bavulunu getirince, "Hadi gidelim," dedi Nevzat Bey, "ben de senin sayende erken çıkayım bugün." Karargâhtan çıktıklarında kar keskin bir ayazla birlikte yüzlerine çarptı, "Bu Konya'nın ayazı da fenadır ha," dedi Nevzat Bey, "benim ev yakın, gel, hemen şurada." Karargâhın hemen arkasındaki sokakta iki katlı küçük bir eve geldiler, evin içinde çok az eşya vardı, çoktandır içinde hiç yaşanmamış gibi soğuktu.

"Şimdi sobayı yakarım, ısınır ev. Ben evde az kalıp, umumiyetle karargâhta yatıyorum. Bizim hanım, biz de gelelim, diyor ama söyledim ya, bu rezilliği görsünler istemedim. Gerçi şimdi o sürgün meselesi azaldı, gönderecek pek adam kalmadı, hepsi gitti... Belki aldırırım hanımı buraya."

Ragıp Bey, konunun yeniden açılmasına memnun olmuştu ama bunu hissettirmemeye çalıştı.

"Hepsi gitti, diyorsun ya, gittiklerini nereden biliyorsun? Kayıtları bile yokmuş... Peki yolda kaçanları nasıl buluyorlar?"

"Nereye kaçacaklar, Ragıp? Gerçi kaçanlar da var, diyorlar. Vardır belki tek tük ama gittikleri yerde nasıl kalacaklar, para lazım, paraları yok, ayrıca da hemen ihbar ederler. Onlar için kaçacak bir yer yok."

Nevzat Bey, küçük salondaki odun sobasını yaktı, "Şimdi ısınır," dedi. Sonra birden eliyle alnına vurdu, "Ne budalayım ben, bu akşam Feyzullah Efendi'ye davet ettiler, seni görünce unuttum gitti."

"Sen git," dedi Ragıp Bey, "ben burada beklerim seni."

"Olur mu ya, birlikte gideriz. Hem de beni orada yalnız bırakmamış olursun, çok bunalıyorum böyle işlerden ama gidiyoruz işte. Gitmesen ayıp oluyor, Mehmet Paşa da gidin diyor, eşrafla iyi geçinecekmişiz."

"Sen git," dedi yeniden Ragıp Bey, "misafirin misafiri tuhaf olur şimdi."

"Hiç tuhaf olmaz, ne kadar çok subay görürlerse o kadar memnun olurlar. Hem Konya'nın etliekmeği meşhurdur, en iyisini de Feyzullah Efendilerde yersin. Hadi gel, yemekten sonra çabuk kaçarız."

"Peki ama çok oyalanmayalım, ben sıkılırım öyle şeylerden..."

Feyzullah Efendi'nin evine vardıklarında soğuktan yüzleri neredeyse morarmıştı, Nevzat Bey'in yüzü kızıl granitten oyma bir heykeli andırıyordu. Feyzullah Efendi'nin konağının alt tarafı kesme taş, üst tarafı ahşaptı. Saçaklarından buzlar sarkıyordu. Bahçeye bakan pencerelerin buğulandığı dışardan bile fark edilebiliyordu. İçeri girdiler. Bir uşak kar içindeki kaputlarını aldı.

Nevzat Bey'i, "Vay Albayım," diye kollarını iki yana açarak karşıladı Feyzullah Efendi, "şükür kavuşturana." Nevzat Bey, Ragıp Bey'i göstererek, "Ragıp Bey benim sınıf arkadaşım, beni ziyarete geldi," dedi, "hoş gelmişsiniz Albayım, buyurun, buyurun, oturun." İncecik uzun bir adamdı, başına mahalle imamlarını andıran bir sarık sarmıştı, kısa kesilmiş sakalı ağarmaya başlamıştı. Ragıp Bey'in, sarığına baktığını görünce, "Hacdan dönünce böylesi daha münasiptir dedik," dedi. Salonda Konya'nın eşrafından oldukları anlaşılan birkaç kişi daha vardı. Feyzullah Efendi, "Paşa Hazretleri'ni de bekliyorduk lakin işi varmış, üzüldük ama Paşa Hazretleri'nin vazifesi elbette her şeyden daha mühim," dedi.

Yemekler gerçekten çok lezzetliydi, yemek yerken çok fazla konuşmadılar, Konya'nın soğuğundan, tipinin dinmediğinden söz edildi. Yemekten sonra gümüş işlemeli fincanlarda sade kahveler geldi, kahvelerin yanına gül kokulu minik lokumlar konmuştu.

Feyzullah Efendi, önemsiz bir şeyden bahseder gibi, "Ne olacak bu malların durumu, Albayım?" dedi.

"Hangi malların, Feyzullah Efendi?"

"Ermenilerin mallarını diyorum."

"Bilmiyorum."

"Şimdi sahipleri gidince bunların hepsi sahipsiz kaldı, yazıktır, biz bunlara bakarız. Evlerine, tarlalarına, işte ne bileyim dükkânlarına biz bakarız. Tabii hakkaniyetli bir paylaşım yapmak farz burada. Herhalde neyin ne olacağına Paşa Hazretleri karar verecek ama siz de konuya vâkıfsınızdır diye

söylüyorum... Paşa Hazretleri'ne de hatırlatırsınız. Bunların çok boş kalmaması lazım."

Ragıp Bey dayanamadı:

"Ya dönerlerse..."

Hepsi birden Ragıp Bey'e baktı, yüzlerinde öyle bir alaycı gülümseme belirdi ki Ragıp Bey gidenlerin bir daha gelemeyeceğine onların da emin olduğunu anladı. O ana dek hiç konuşmayan adamlardan biri, "Dönerlerse alırlar mallarını geriye," dedi, "biz mallarını temiz tutmuş oluruz... Çürüsün mü böyle sahipsiz?"

"Bu mesele hakkında benim bir malumatım yok, Feyzullah Efendi," dedi Nevzat Bey.

"Acaba Paşa Hazretleri'ne bir hatırlatabilir misiniz? Çok da gecikmemek lazım... İtin kopuğun eline geçmesin, işi bilenlerin eline geçmesi lazım ki vatana da bir faydası olsun."

"Dönerlerse alırlar," diyen adam yine lafa karıştı, "Paşa Hazretleri zaten meseleyi biliyor, ben daha önce kendisiyle görüştüm, çok geç kalınmasın diyoruz."

"Benim bu konu hakkında hiçbir malumatım yok, siz gene Paşa'yla görüşün," dedi Nevzat Bey.

Hiç konuşmadan döndüler eve, soba geçmek üzereydi, Nevzat Bey sobaya odun atıp maşayla iyice karıştırdı, ateş harlandı.

"Biraz konyağım var... İçer miyiz?"

"İçeriz."

Konyaklarını içerlerken, "Neydi o?" dedi Ragıp Bey.

"Ne neydi, Ragıp?"

"Malları paylaşalım konuşmaları."

Nevzat Bey, elindeki bardağa uzun uzun baktı, içinde görülecek bir şey arar gibiydi.

"Adamlar gitti," dedi, "mallar kaldı. Aralarında çok zenginler de vardı. Şimdi tabii eşrafın gözü o mallarda. Onu söylüyorlar."

"Adamları öldürüp mallarına mı konuyoruz? Plan bu mu?"

Nevzat Bey, ellerini iki yana açtı:

"Öyle gözüküyor."

Ragıp Bey ayağa kalktı.

"Koskoca Osmanlı akbabaların eline mi kaldı? Ölü soyguncusu mu olduk? Cihan imparatorluğunun geldiği yer burası mı, Nevzat? Bunun için mi savaştık yıllarca, onca arkadaşımızı cephelerde sonunda mezar soyguncusu olmak için mi gömdük biz?"

"Konyağını iç," dedi Nevzat Bey, "yapacak bir şey yok."

Biraz durdu.

"Yarın ben cepheye gitmek için yeniden dilekçe vereceğim. Bizi cephe paklar, sen şanslısın gidiyorsun. Olmazsa ben de Harbiye Nezareti'ne yazacağım gitmek için... İç hadi konyağını."

XVII

Pozantı trenine bilet bulmak imkânsızdı. Kalabalık, istasyona toplanmış, bilet alabilmek için uğraşıyordu ama gişe kapanmıştı, birisi el yazısıyla "Bilet kalmadı" yazılı bir karton asmıştı. Kalabalık bir kenarından çözülmeye başlamış, insanlar yavaş yavaş Pozantı'ya gitmek için yürümeye koyulmuştu.

"Biz de yürümeye başlayalım," dedi Hasmik, "bari kalabalığın arkasına kalmayalım. Onlarla gidelim."

Efronya, onları iterek istasyondan çıkan kalabalığın ortasında kıpırdamadan duruyordu.

"Hrant burada tanıdığı bir ambar şefi olduğunu söylüyordu, neydi onun adı... Ne aptalım, adamın adını unuttum."

"Ehmalyan," dedi Mariam.

"Sen nereden biliyorsun?" dedi Efronya şaşkınlıkla.

"Hrant söylerken duydum."

"Sen yanlış hatırlıyorsundur," dedi Hasmik, "kendi adını bile unutuyorsun, adamın adını mı hatırlayacaksın..."

"Ehmalyan," dedi Mariam inatçı bir sesle.

"Aferin, Mariam. Ben gidip bir sorayım bakayım Ehmalyan Efendi burada mı... Siz buradan bir yere ayrılmayın. Duvara dayanıp durun ki kalabalık sizi sürüklemesin."

Elini bırakmayan Hayk'la birlikte istasyon binasının içine girdi, orada rastladığı bir adama, "Ambar şefi Ehmalyan Efendi burada mı?" dedi.

Adam, aldırmaz bir şekilde omuzlarını silkip, "Arka taraftadır," dedi, "ambarın oradadır. Adam ambar şefi başka nerede olacak..."

Ehmalyan Efendi, beyaz saçlı, kocaman beyaz bıyıklı, kendisine yaklaşanlara sinirli bir şekilde bakan bir adamdı.

"Ehmalyan Efendi?"

"Evet, ne istedin?"

"Hrant'ın selamını getirdim."

"Hangi Hrant?"

"Mülazım... Konya'dan."

"Haa, bizim Hrant... Nasıl, iyi mi?"

"İyi... Selamı var."

Sustular.

"Pozantı'ya gideceğiz," dedi Efronya.

Gene sustu. Adam ses çıkarmadan bakıyordu.

"Trende yer yok."

"Evet," dedi Ehmalyan Efendi, "bütün sürgünler trene binmek istiyor, yer kalmadı."

"Evet," dedi Efronya.

Gene bir sessizlik oldu.

"Sen çocukla mısın?"

"İki kadın daha var."

"Dört kişisiniz?"

"Evet."

Ehmalyan Efendi, bıyıklarını çekiştirerek biraz düşündü.

"Kompartımanlarda yer yok. Ama istersen ben sizi yük vagonuna koyayım. Ama çok rahat değildir."

"Çok makbule geçer. Ben gidip kadınları çağırayım."

"Oyalanmayın, tren birazdan gelecek."

Efronya, Hayk'ı elinden çekiştirerek istasyona döndü, Hasmik'le Mariam onları bıraktığı yerde, sırtlarını duvara dayamış bekliyorlardı. "Gelin," dedi, "acele edin, tren geliyormuş."

Onlar Ehmalyan Efendi'nin yanına gelirken tren de istasyona giriyordu. İstasyondakiler yer kapabilmek için trene hücum ettiler. Ehmalyan Efendi, onları, "Gelin," deyip peşine taktı, birlikte trenin arka kısımlarına doğru yürüdüler, son vagonun önünde durdular. Trenin sürgülü kapısını çekip açtı Ehmalyan Efendi, içerideki memura, "Bunlar benim akrabalarım, Pozantı'ya gidecekler, sen bunlara göz kulak ol," dedi.

"Tabii," dedi Ermeni olduğu anlaşılan memur, "gelin, acele edin." Hepsini teker teker ellerinden tutarak vagona çekti, arkalarından kapıyı tekrar kapadı. Denklerin arasında onlara bir yer açtı, "Buraya oturun." Bir bakraç su getirdi, "Susamışsınızdır."

Tren hareket etti. Tekdüze bir ahenkle sallanmaya başladılar, Hayk Efronya'nın kucağına yatıp uyudu. "Bu enik de senden ayrılmıyor," dedi Hasmik. Efronya, Hayk'ın saçlarını okşadı, "Bırak ayrılmasın, ne zararı var."

"Acıktınız mı," dedi Hasmik, "Hayganuş'un verdiği yemekler duruyor."

"Hadi bir şeyler yiyelim," dedi Efronya.

Hasmik, Mariam'a döndü, "Aç kız torbayı, bakalım neler varmış."

Mariam torbayı açtı, içinde peynir, topik, börek, biraz da bal vardı. "Gönlü bol davranmış kadın," dedi Hasmik.

İlk baskından bir hafta sonra Ereğli kaymakamı sokaklara tellallar çıkarmış, onunla da yetinmemiş, bütün Ermeni evlerine tek tek haber göndermişti.

"Ermenileri saklayanları, kim olurlarsa olsunlar sürgüne göndereceğim."

Hayganuş korkmuştu, "Gitmeniz lazım," demişti.

"Arka bahçeye bakmıyorlar, bacım," demişti Hasmik, "gene oraya saklanırız."

"Bu sefer bakarlar... Gitmeniz lazım."

"Biraz daha kalalım, gideriz."

"Hemen yarın gitmeniz lazım, yoksa sizi ben ihbar ederim. Kızları tehlikeye atamam."

Efronya, araya girmiş, "Tamam, Hayganuş," demişti. "Yarın sabah gideriz. Zaten çok eşyamız yok, torbalarımızı alır, şafakta çıkarız."

Hayganuş gidince Hasmik, "Nereye gideceğiz?" demişti Efronya'ya.

"Nereye gönderiyorlarsa oraya..."

"Nereye gönderiyorlar?" demişti Mariam.

"Bilmiyorum. Bir yere doğru bizi ite ite sürüklüyorlar ama kafalarında ne var, ne istiyorlar bilmiyorum."

"Bir daha eve dönemeyeceğiz."

"Sus kız, bilmiş bilmiş konuşma, nereden biliyorsun dönmeyeceğimizi," demişti Hasmik sinirlenerek. "Bir yerde duracaklar herhalde."

Biraz sonra Hayganuş elinde bir torbayla gelmişti, "İçinde temiz kıyafetler var," demişti, "kızların kıyafetleri."

Ses çıkarmadan almışlardı. Sabahleyin evden çıkarken Hayganuş bir torba daha vermişti, "Birkaç lokma bir şey koydum, yolda yersiniz."

Pozantı'ya gideceklerini istasyondaki kalabalıktan öğrenmişlerdi.

Yük vagonunun kompartımanlardaki gibi büyük pencereleri yoktu, vagonun üst tarafında, tavana yakın yerlerde, içeri ışık girsin diye küçük pencereler yapılmıştı. Efronya oturduğu yerden bakınca o pencerelerden gökyüzünün ve küçük bulutların akıp gittiğini görüyordu. Zihninde o anda ne bir düşünce ne de bir duygu bulunuyordu, küçük pencerelerden gördüğü gökyüzü içini doldurmuş gibiydi, kesintilerle akıp giden bir mavilikle birlikte akıp gidiyormuş gibi bir duyguya kapılmıştı. Tren sarsıntısı, bir gece önceki uykusuzluğun getirdiği yorgunluk, akıp giden mavilikle uykuya daldı. Hayk da kucağında uyuyordu. Hasmik'in, omzunu dürtmesiyle uyandı.

"Uyan, geliyormuşuz, adam öyle söyledi."

Küçük pencerelere baktı, kararmışlardı, akşam çökmüştü, tren memuru içeride küçük bir idare lambası yakmıştı. Efronya gözlerini ovuşturdu.

"Bütün yol boyunca uyudum mu?"

"Hemi de ne uyuma... Sanırsın padişahın avradı, sarayında uyuyor."

"Sen uyumadın mı?"

"Yok," dedi Hasmik. "Gittiğimiz yerde uyurum."

Tren yavaşlamaya başlamıştı, demir gıcırtılarıyla durdu. Vagondaki memur kapıyı açıp aşağı atladı, "Hadi," dedi, "geldik, siz de inin." Trenden indiler. "Tanrı yardımcınız olsun," dedi adam.

"O bizi çoktan unuttu," dedi Efronya.

"Öyle deme, kadın," dedi Hasmik, "bir de onu bize düşman etme."

Trenden inen yorgun kalabalık istasyonun etrafına dağılmıştı, karanlıkta "çadırlarını" kurmaya çalışıyorlardı. Kısa bir süre sonra tam bir sessizlik çöktü. Herkes uyumuş gibiydi, uyumayanlar da ses çıkarmıyorlardı. Efronya, "Bu saatlerde evde yemek hazırlardım," diye düşündü, evini, mutfağını, evin arkasındaki küçük bahçeyi, İstanbul'a geldiği zamanlarda Ragıp'ın salonda sessizce oturuşunu hatırladı. "Mesuttum," diye geçirdi aklından, "çok mesuttum." Çok uzun seneler önce yaşanmıştı sanki bütün bunlar, o kadar uzak görünüyordu ki gerçekliğinden şüpheye düşüyordu. "Bir daha evime dönemeyeceğim," diye düşündü, "bir daha Ragıp'ı göremeyeceğim." Yorgundu, yol boyunca uyumasına rağmen yeniden uykusu gelmişti, sessizlik içinde gözleri kapanırken, hayatın bittiğini geçirdi aklından. Bundan sonrası hayatla alakası olmayan, adı bile bulunmayan, daha önce bir örneği görülmemiş bir sürüklenişti.

Güneş doğarken uyandılar, herkes aynı anda uyanmış gibiydi, uyduruk çadırlarda bir kıpırtı başlamıştı. Hayk, Efronya'nın kulağına, "Acıktım," diye fısıldadı.

"Tamam kuzum, bugün yemeğimiz var."

Mariam torbayı açtı, Hayganuş'un verdiklerinden son kalanları çıkardılar, Efronya önce Hayk'a verdi, sonra kendileri yemeye başladılar. Yemeklerini bitirdikleri sırada kalabalık bir polis grubu geldi, "Kalkın, kalkın," diye bağırıyorlardı. Herkes kalktı; aceleyle eşyalarını, çadırlarını, örtülerini topladılar. "Yürüyün." Yürümeye başladılar. Rayların öbür tarafına geçtiler, yarım saat sonra bir kampa vardılar. "Burada kalacaksınız," dedi polislerden biri.

Kalabalık bir kamptı, her tarafta artık görmeye alıştıkları paçavralardan, yırtık bezlerden yapılmış çadırlar vardı. Kampın kenarında boş bir yer bulup oturdular. Hasmik, Mariam'a, "Şöyle uzunca bir sopa bul da çadır kuralım," dedi.

"Nereden bulayım?"

"Git bak işte etrafa... Bir yerde bir kuru dal vardır."

Mariam ağzının içinde bir şeyler söylenerek kalktı.

"Ne homurdanıyorsun öyle domuz yavrusu gibi, gidip bir dal bulacaksın, bak işte..."

Güneş yükselmeye başlamıştı, eylül sonu olmasına rağmen hava sıcaktı, biraz sonra Mariam bir dal parçasıyla gelince, kendi küçük çadırlarını kurdular. Altına girdiler. Hayk, yan taraftaki çadırlarda kalan birkaç çocuk bulmuş, onlarla oynuyordu. Tam güneş tepedeyken birden kalabalık bir polis grubu yanlarında artık daha sık görülmeye başlayan "sevkiyat memurlarıyla" birlikte kampa daldı.

"Kalkın, kalkın... Toplanın."

Birkaç kişi, "Daha yeni geldik..." demeye çalıştı ama polisler onları dinlemedi. Sürekli bağırıyorlardı:

"Kalkın, kalkın, toplanın..."

Bağırırken bir yandan da ellerindeki sopalarla çadırdakileri dürtüyorlardı.

"Nereye gidiyoruz?" dedi ihtiyar bir kadın.

"Yola, yola," dedi polislerden biri. "Yürüyün."

Hasmik'le Efronya bakıştılar, "Nereye götürüyor bunlar bizi?"

"Bilmiyorum," dedi Efronya. "Buradan sonra tren yolu olmadığına göre yürüyeceğiz. Ama nereye, kim bilir..."

Mariam ağlamaya başladı, hiç sesi çıkmıyordu ama yanaklarından yaşların döküldüğünü görüyorlardı.

"Sen de ne ağlıyorsun hemen," dedi Hasmik, "yürüyeceğiz işte... Hiç mi yürümedin..."

Bir yandan Mariam'ı azarlıyor bir yandan da yavaşça homurdanarak polislere beddua ediyordu, "Bize yaşattığınızı siz de cehennemde yaşayın, ateşlerde yanın..."

"Hadi Hasmik," dedi Efronya.

Eşyalarını topladılar, Efronya, Hayk'ın elini tuttu, kalabalıkla birlikte yürümeye başladılar. Kalabalık hızlı yürüyordu. Hayk hızlı yürüyemediği için ihtiyar kadınlarla birlikte geride kalmaya başladılar.

"Nereye koşuyor bu aptallar," dedi Hasmik, "sanki cennetten müjde geldi... Nereye koşuyorsunuz?"

Kalabalıktan kopmak hepsini ürkütüyordu. Tozlu yolda sayıları gittikçe azalarak yürüyorlardı. Hayk, "Yoruldum," dedi, Mariam onu sırtına aldı. Efronya da Mariam'ın elindeki torbayı alıp sırtına attı. Adımları gittikçe yavaşlıyordu ama geceyi kalabalıktan uzakta geçirmek endişesiyle duramıyorlardı. Bu ıssız yollarda yalnız kalmanın tehlikeli olabileceğini

seziyorlardı. Onun nasıl bir tehlike olduğunu biraz sonra öğrendiler.

Kayalıkların arasından gittikçe daha ağırlaşan adımlarla yürürken, bir dönemecin ardından altı yedi atlı çıktı. Adamlar onları görünce durdu. Dört tanesi atlarını döndürüp onlara doğru geldi. Aşağıdan bakıldığında daha büyük görünen iri atları vardı. Yanlarına geldiler. Bir tanesi, "Bakın bakalım, burada kimler varmış," dedi, "Ermeni güzelleri." İhtiyar kadınlar da durmuş, onları izliyorlardı. Efronya, Hayk'ı kucağına aldı, üç kadın el ele tutuştu.

Atlılar çevrelerinde dönmeye başladı. Atların kokularını duyuyor, yüzlerinin hemen yakınından geçen geniş sağrılarındaki parlak tüyleri görüyorlardı. Atlılardan biri Mariam'ı işaret etti, "Bu benim." Diğeri de Efronya'yı gösterdi, "Bu da benim." Bir diğeri, "Üçünü de alalım," dedi, "sırayla yaparız."

Hayk, birden, "Gidin," diye bağırdı, "gidin buradan."

Küçük yumruğunu sıkmış, adamlara doğru sallıyordu.

Efronya, Hayk'ı daha fazla korkmaması için göğsüne bastırdı. Üç kadın el ele tutuşmuş, birbirlerinin korkuyla titremesini hissederek duruyorlardı. Ağızları kurumuştu. Sesleri çıkmıyordu. Adamlara bakmıyor, sadece önlerinden geçip duran atların sağrılarına bakıyorlardı. Adamlardan biri, Mariam'ın başındaki örtüyü kapıp havaya kaldırarak salladı. "İşte bayrağı da kaptım."

Birbirlerine yapışmış gibiydiler, kımıldayamıyorlardı. Atların kaldırdığı toz, burunlarına doluyordu. Adamlar atların burnuyla kadınları kayalıklara doğru itmeye başladılar. Atların altında ezilmemek için her seferinde kayalıklara doğru birkaç adım atmak zorunda kalıyorlardı.

Kayalıklara iyice yaklaştıklarında, biraz ötede bekleyen atlılardan biri, "Gelin hadi," diye bağırdı, "geç kalıyoruz."

"Bunları bırakıp mı gideceğiz?"

"Yolda bunlardan çok var... İşimizi halledelim, sonra nasıl olsa gene buluruz."

Adamlardan biri, atından eğilip Efronya'ya, "Üzüldün mü güzelim gideceğiz diye," dedi, "erkek görecektin."

Efronya, başını kaldırmadı, Hayk'ı biraz daha sıkı bastırdı göğsüne.

Mariam'ın örtüsünü alan, elindeki örtüyü Mariam'a doğru attı, "Bir dahaki sefere bırakmam seni," dedi.

Aniden dönüp gittiler.

Üç kadın yere çöktü, hâlâ titriyorlardı.

Hasmik, birden ayağa kalkıp adamların arkasından bağırdı.

"Cehennemde yanın, zebaniler... Cehennemde yanın."

XVIII

Çocukluğundan beri kadınlarla sadece eğlenceli ilişkiler kuran, onları eğlendiren, evlerine, yataklarına, hatta kalplerine giren ama kendisi hep sevgiden uzak duran, bir kadını sevmeyi bir tür zaaf olarak görüp sevmeyi reddeden Nizam, ilk kez bir kadını coşkuyla ve güvenle sevmenin baş döndürücü etkisine öyle kapılmıştı ki dünyada hiçbir şeyle ilgilenmiyordu. Önce Anya onun yangının içinde kaldığını sanarak alevlere atılmış, ardından Nizam Anya'yı kurtarmak için ateşlerin arasına dalmıştı ve oradan ölümle sınanmış bir sevginin varlığını kabul ederek çıkmışlardı. İkisi de bir insanı kendi hayatından vazgeçecek kadar sevdiğini görmüştü.

O trajik olaydan önce aylarca sevgilerini kendilerine bile itiraf etmemiş, hatta sevdiklerini inkâr etmeye uğraşmışlar, birbirlerinden kaçmayı denedikleri için kendilerini de, karşılarındakini de yormuşlardı. Kendi sevgisinin önündeki engel kendisi olan birçok insan gibi o zor engelin kendi iradeleri dışında yıkıldığını görmek onlara büyük bir özgürlük, inanılmaz bir ferahlık ve daha önce hiç tatmadıkları bir mutluluk vermişti. Ölümsüzlük iksirini bulmuş gibiydiler ve bunun dışındaki her şey onlara anlamsız ve önemsiz görünüyordu.

Nizam, köşkte kaldığı bir gece yemekten sonra Dilara Hanım'la babasının konuşmalarını duymuş ama ne konuştuklarını anlayamamıştı.

"Neden bahsediyorsunuz?" demişti.

"Ermeni tehcirinden..."

"O ne?"

"Ermenileri sürüyorlar."

"Niye?"

"Ermeni oldukları için."

Nizam, kendisiyle alay ettiklerini düşünüp, "Ciddiyetle soruyorum," demişti.

"Ciddiyetle cevap veriyorum," dedi Dilara Hanım. "Ermenileri, Ermeni oldukları için sürüyorlar."

"Nereye sürüyorlar?"

"Suriye'nin çöllerine."

Nizam, konuşulanların gerçek olduğuna inanamamıştı, alıngan bir ifadeyle, "Anlamadım," dedi. Hikmet Bey, sinirli bir şekilde, "Kendinden başka bir şeyle ilgilenseydin sen de bunları duyardın," dedi. Dilevser, yatıştırıcı bir sesle müdahale etti, "Nizam daha yeni ölümden döndü, Hikmet. Nereden haberi olsun bunlardan..."

Ermeni sözcüğü Nizam için pek bir anlam taşımıyordu, annesinin kuyumcusunun Ermeni olduğunu bilmesi dışında Ermenilerle ilgili hemen hemen hiçbir şey duymamıştı hayatında.

Karısının uyarısından sonra Hikmet Bey, oğluna daha sakin bir sesle açıkladı.

"Talat'la arkadaşları Ermenilerin ayaklanacağını düşünüyor, onun için bütün Ermenileri Anadolu'dan sürüyorlar."

"Bütün Ermenilerin ayaklanacağını nereden biliyorlar?"

"Bilmiyorlar... Ama bundan endişeleniyorlar."

"Endişelendiğin için insanları sürebilir misin?"

"Sürüyorlar."

"Kanuna uygun mu bu?"

"Hayır, anayasaya aykırı."

Nizam biraz düşündü, başını salladı.

"Çok acayip bir memleket burası... Mesela bizden endişelenirlerse bizi de sürebilirler mi?"

"Sürebilirler."

"Niye burada kalıyoruz?"

"Savaş var, oğlum... Nereye gideceğiz?"

"Savaştan önce de gitmedik."

"Burası bizim vatanımız."

"Ermeniler de sürgüne gitmeden önce böyle söylüyordu herhalde."

Sonra birden telaşlandı.

"Anya'ya bir şey yaparlar mı?"

"Anya'ya niye bir şey yapsınlar?"

"Anya Rus... Ruslarla da savaşmıyor muyuz? Ruslardan da endişelenebilirler."

Hikmet Bey, kesin bir tavırla, "Anya'ya dokunmazlar," dedi.

Nizam, başını salladı.

"Tek ölçüt endişe olduğunda, herkesten endişelenebilirler. Burada kimse emniyette olamaz. Hem bir şey yapmak isteseler kim onları durdurabilir ki? Anayasaya uymadıklarını siz söylediniz. Onları durdurabilecek hiçbir şey yok. Hürmetsizlik etmek istemem ama sizin rahatlığınızı biraz mübalağalı buluyorum."

Dilara Hanım güldü.

"Ne yapalım sence, Nizam?"

"Bilmiyorum, Dilara Hanım. Ama böyle bir ülkede yaşamak istemediğimi biliyorum."

"Gitmek için savaşın bitmesini beklemelisin."

Nizam düşünceli bir şekilde başını salladı:

"Evet, maalesef..."

Bu konuşma, onun kusursuz mutluluğunu çatlatmış, Anya'nın geleceğiyle ilgili endişeye kapılmasına yol açmıştı. Bir yere gidemeyeceklerini o da görüyordu ama canlarının istediğini yapabilen, binlerce insanı bir yerden bir yere sürebilen adamların yönettiği bir ülkede yaşadığını aniden fark edince birden kendini bir tuzağa düşmüş gibi hissetmişti. Onunla hiç ilgisi olmayan bir mesele ona ne kadar güçsüz, çaresiz ve dokunulabilir olduğunu göstermişti. Padişahın doktorunun ve Mısır hidivinin sonsuz servetine sahip bir sultanın torunu, ülkenin şu andaki yöneticilerinin hepsiyle bir zamanlar dostluk etmiş eski bir ihtilalcinin oğluydu ve şimdi bunların hiçbirinin sevdiği kadını koruyamayacağından kuşkulanıyordu.

Endişe duygusunu hiç hissetmeden yaşamış birinin aniden bu duyguyla karşılaşması, başka birinde yaratabileceğinden çok daha büyük bir yıkıma yol açmıştı. Sanki biraz sonra gelip sevdiği kadını götüreceklermiş gibi bir korkuya kapılmıştı. Bir yanı bu korkunun çok gerçekçi olmadığını fısıldıyordu ama diğer bir yanı da bu ülkede her şeyini mümkün olabileceğini söylüyordu. Anya'ya bir şey yaparlarsa, onu nasıl koruyacaktı, bunun cevabını bilmemek onu tahmin edemeyeceği kadar bunaltıyordu.

Paris'te yanında büyüdüğü babaannesi Mihrişah Sultan onun için Japonya'dan özel dövüş ustası getirtmişti, "İyi yetişmiş bir erkek hiçbir zaman dövüşmek zorunda kalmamalı ama dövüştüğünde de iyi dövüşmeli," demişti. Dövüşmeyi bilirdi, Paris'in en belalı yerlerine girip çıkmış, maceralar yaşamış ama hiçbir zaman hiç kimseden korkmamıştı. Korkuyu bilmiyordu. Böyle bir duyguya hiç ihtiyacı olmamıştı. Bütün hayatı boyunca ayrıcalıklı yaşamış, daima korunmuş ve dokunulmaz olduğuna inanmıştı. Şimdi ise dokunulabilir olduğunu, sevdiği kadını koruyacak bir gücü bulunmadığını görüyordu.

İlk kez korkuyordu. "Bir başka insan için korkmak galiba korkuların en çaresizi," demişti Osman'a, "ne yapacağını, nasıl dövüşeceğini bilmiyorsun. Hele karşındaki bir yangından bile beter bir şeyse, bir hükûmetse, ne yapacaksın? Ama o gün şunu öğrendim, hükûmetler yangından da, selden de, depremden de daha tehlikeliler. Daha yıkıcılar. Büyük bir felakete yol açabilmeleri için sadece endişelenmeleri yetiyor... Bundan daha tehlikeli ne olabilir."

"Peki, yollardaki binlerce Ermeniye ne oluyor? Nasıl besleniyorlar, nerede kalıyorlar?"

Bir sessizlik oldu, sonra Dilara Hanım yavaşça, "Ölüyorlar," dedi.

Nizam, daha fazla dayanamadı, "Ben müsaadenizi istirham edeceğim," deyip köşkten çıktı, bir an evvel Anya'yı görmek, onun yanında olmak istiyordu. Bu sefer arabadan evin önünde indi. Telaşla eve girdi.

"Anya!" diye bağırdı.

"Efendim, canım... Ne oldu?"

Nizam, Anya'nın ellerini tuttu. Anya olağanüstü bir şey olduğunu anlamıştı.

"Ne oldu, canım?"

"Ermenileri sürüyorlarmış."

Anya anlamadı.

"Ermenileri mi sürüyorlarmış?"

"Evet."

"Niye?"

"Ayaklanmalarından endişe ediyorlarmış."

"Bu çok kötü," dedi Anya. "Ama sen niye bu kadar telaşlısın?"

"Ya sana da bir şey yaparlarsa..."

"Bana niye bir şey yapsınlar?"

"Russun... Ruslarla savaşıyoruz."

Anya gülümsedi.

"Ben bir kişiyim, onları endişelendirmem."

"Onların neden endişeleneceğini kimse bilemez."

"Sen beni kurtarırsın," dedi Anya gülerek.

"Ya kurtaramazsam..."

"Sen varken bana bir şey olmaz."

Nizam, daha sonra Osman'a, "Bu, bir erkeğin duyabileceği en güzel cümleydi," demişti, "bir kadın sana bunu söylediğinde onu her şeyden koruyabileceğine gerçekten inanıyorsun."

"Bugün Mösyö Gavril gelecek," dedi Anya, "bana çok önemli bir şey söyleyecekmiş. Ona da sorarız, o böyle şeyleri bilir... Ben sana bir çay hazırlatayım şimdi."

Onlar çaylarını içerken Mösyö Gavril geldi, Anya onu karşılamaya gitti, bir süre salona girmeden koridorda konuştular. Konuşma uzayınca Nizam ne konuştuklarını merak etmeye

başladı. Biraz sonra birlikte salona girdiler, üzgün bir halleri vardı, Anya ağlıyordu.

"Babam ölmüş."

Nizam ayağa kalkıp Anya'ya sarıldı, ne diyeceğini bilememişti.

"Gel, otur," dedi.

"Bana küs öldü," dedi Anya. "Beni affetmeden öldü."

Mösyö Gavril, Anya'nın söylediklerini duymamış gibi soğukkanlı bir işadamı sesiyle, "Yapılması gereken bazı şeyler var," dedi.

İkisi birden dönüp Mösyö Gavril'e baktı.

"Babanızın mirası... Rusya çok karışık, bir an evvel her şeyi satıp parayı buraya getirmeliyiz ama bunun için bana bir vekâlet vermeniz lazım. Ben kâğıtları hazırlattım, siz imzalayın, gerisini ben halledeceğim."

Anya kâğıtları okumadı bile, hepsini imzaladı.

"Ben gideyim," dedi Mösyö Gavril.

O gitmek için ayağa kalkarken Nizam, "Ermenileri sürüyorlarmış," dedi. Mösyö Gavril konunun kendileriyle alakasını anlamadı.

"Biliyorum," dedi.

"Endişelendikleri herkesi sürüyorlarmış..."

Mösyö Gavril konunun nereye gideceğini anlamamıştı, sorar gibi, "Evet?" dedi.

"Anya'ya bir şey yaparlar mı? Ya da size?"

Mösyö Gavril, kesin bir sesle cevap verdi.

"Anya güvende, ona bir şey yapmayacaklar."

Mösyö Gavril'in cevabından onun da bu konuyu daha önceden düşünmüş olduğunu anladı Nizam, "birileriyle"

konuşmuş olmalıydı, iktidardakilerin arasında epey dostu vardı, o dostlukları bol parayla aldığını daha önce görmüştü.

"Emin misiniz?"

"Eminim... Şimdi müsaadenizle, yapmam icap eden hazırlıklar var."

Mösyö Gavril gittikten sonra Anya sessizce ağlamaya devam etti.

"Beni çok severdi," dedi, "bir gün benden uzakta, bana küs öleceğini o zamanlar düşünemezdim bile. Bana küstüğü, benden utandığı, beni görmediği için çok üzülmüş olmalı. Onu çok üzdüm. Bana öyle geliyor ki benim günahımın bedelini benden başka herkes ödedi... Beni affetmiş olmasını isterdim."

Nizam, Anya'nın neler yaşamış olduğunu biliyordu. Kocasından başka birine âşık olmuş, o sevgilisiyle birlikteyken sevgilisinin anarşist arkadaşları konağı basmıştı, konağın muhafızlarıyla anarşistler arasında başlayan çatışmalar sırasında çıkan yangında çocukları yanarak ölmüştü. Bundan dolayı kendisini hiç affetmemiş, babasının da affetmeyeceğine inanmıştı.

"Belki affetmiştir..."

"Beni affetmek istediğine eminim ama affedememiştir. Affetmek her zaman bizim elimizde değil ki... Bazen affetmek istesen de affedemezsin. O da istemiştir ama affedememiştir, affedemeyeceği bir şeydi benim yaptığım. Onu utandırdım. Seni seven birini utandırmamalısın, utandırırsan istese bile bir daha seni affedemez. Böyle küs ölür... Ölürken, küs olduğumuz için benim üzüleceğimi düşünmüştür, onun için de üzülmüştür. Ölene kadar çektiği bir acı verdim ben ona, büyük bir haksızlıktı benim yaptığım, o beni affetmediği için ben de kendimi affetmeyeceğim. Hiçbir zaman..."

Anya ayağa kalktı.

"Ben biraz uzanacağım."

"Tabii..."

Anya uzanmaya gittikten sonra Nizam ne yapacağını düşündü, Anya'yı teselli edemeyeceğini anlamıştı, ne söyleyeceğini bilmiyordu, onun acısını nasıl dindirebileceği konusunda hiçbir fikri yoktu. Bir acıyı nasıl dindirebileceğini ancak acı çekmiş biri bilebilirdi, karşısındaki acı çekerken kendisi acı çekmediği için bir utanç duymayacak, o acıyı bilen biri belki bir teselli olabilirdi. Kendisi acı çekmediği için bir şey söyleme, teselli etme hakkı olmadığına inanıyordu. Rukiye'ye kısa bir not yazıp gönderdi:

"Müsaitsen Yusuf'u da alıp gelebilir misin lütfen? Anya kötü."

Rukiye gelene kadar salonda yalnız başına oturdu. Rukiye'nin geldiğini görünce, "İyi ki geldin," dedi.

"Ne oldu?"

"Anya'nın babası ölmüş."

"Hay Allah... Nerede şimdi?"

"Yukarıda, uzanıyor... Ben ne söyleyeceğimi bilemedim. Babası kendisine küs öldüğü için çok üzüldü."

"Sen Yusuf'la alakadar ol. Ben gidip ona bir bakayım."

Yusuf'la yerlerde yuvarlanarak güreş edip onu eğlendirirken bir yandan da kendisinden başka herkesin sakin olduğunu, ne yapacağını bildiğini, güvenle hareket ettiğini düşündü, aralarında tek telaşlı, endişeli hatta tek şaşkın kendisi gibi gözüküyordu, "Sıkıcı bir herif oluyorum," diye geçirdi içinden dehşetle. Halının üstüne oturdu.

"Bir başkasına dönüştüğümü anladım o anda, başka bir adama, sıkıcı bir adama, benimle hiçbir alakası olamayan bir

adama benzediğimi görmek beni korkuttu," demişti Osman'a, lafının burasında birden kendisi gibi bir kahkaha atmıştı, "âşık olunca sürekli korkuyorsun, garip bir durum, bir yandan ateşe girecek kadar gözün kararıyor, bir yandan da sevdiğin kadına bir şey olacak ya da seni beğenmeyecek diye korkuyorsun. Cesur bir korkak olup çıkıyorsun anlayacağın. Sakın bana burada tenakuz var falan gibi laflar söyleme, bu aşk denilen şey baştan aşağı tenakuz çünkü."

Anya'yla Rukiye aşağı indiklerinde Nizam'ı halının üstünde otururken buldular, Yusuf da yanında oturuyordu.

"Ne yapıyorsunuz?" dedi Rukiye.

"Oturuyoruz... Hiçbir şey için endişelenmiyoruz."

Anya, "Söyleyeyim de yemeği hazırlasınlar," diyerek içeri gitti, Nizam, Rukiye'ye, "Ne söyledin ona?" dedi.

"Senin anlamayacağın şeyler."

"Benim anlamadığım laflar işe yaramış, bana da öğretmelisin."

Anya'nın arkasından içeri gitti, onun koluna dokundu.

Anya gülümseyerek döndü, Nizam'ı öptü.

"Başa çıkamayacağın her meselede Rukiye'yi çağıramazsın," dedi, "ona da yazık... Bütün acıları ona yükleyemeyiz, onun kendi acıları var zaten."

"O güçlüdür, taşır."

"Sen de güçlüsün," dedi Anya. "Sen tanıdığım herkesten daha güçlüsün."

Nizam'ın beline sarıldı.

"Benim için endişelendiğini biliyorum," dedi. "Bundan sakın vazgeçme."

XIX

Atlılar gittikten sonra yere çökmüşlerdi. Efronya, ağlayan Hayk'ı göğsüne bastırmış, "Tamam kuzum, yok bir şey, gittiler canım," diyordu. Ne kadar öyle oturduklarını bilmiyorlardı, sonunda Hasmik, "Kalkalım," dedi, "herkes gitti, birazdan gece çökecek." Efronya etrafına baktı. Onlarla birlikte yürüyen ihtiyar kadınlar da gitmişti. Yalnız kalmışlardı.

Kalkıp yürümeye başladılar. Yolun iki yanı kayalıktı, toprak yolda kendilerinden başka kimse yoktu. Yoldaki iri taşlara arada bir takılıp tökezliyorlardı. Hayk'ı sırayla taşıyorlardı. Karanlık çökerken iyice yorulmuşlardı.

"Kuytu bir yer bulalım," dedi Hasmik, "gece yürümeyelim."

Biraz ileride, iki kayanın arasında bir girinti olduğunu gördüler, o girintiye girip oturdular. Hava serinliyordu. Hayk, Efronya'nın kucağında yatıyordu. Torbalarındaki örtüleri çıkarıp üstlerine aldılar. Hayk, Efronya'nın kulağına, "Acıktım," dedi.

"Ne diyor?"

"Acıkmış."

Mariam'a baktılar, Mariam elindeki boş torbayı gösterdi.

Hasmik gene sinirlendi.

"Alsana enciğini kadının üstünden, ona da yazık."

"Tamam," dedi Efronya, "bana bir zararı yok çocuğun."

Hayk'ın kulağına eğildi.

"Şimdi uyu, kuzucum," dedi, "yarın ben sana yemek bulacağım."

Biraz sonra Hayk uykuya daldı, Efronya'ya sıkıca sarılmıştı.

"Ne yapacağız?" dedi Hasmik.

"Burası anayol," dedi Efronya, "mutlaka bir yerde bir han ya da ne bileyim, bir bakkal vardır. Yarın oradan yiyecek bir şeyler alırız. Şimdi uyuyalım. Bir sabah olsun hele..."

Geceyle birlikte soğuk artmıştı, birbirlerine iyice sokularak uyudular. Uykularının arasında gecenin bütün seslerini duyuyorlardı, kayalardan düşen küçük taşlar, aniden havalanan baykuşlar, uzaktan gelen çakal haykırışları her seferinde onları uyandırıp korkuyla titretiyordu.

Güneş doğarken uyandılar.

"Hadi davranın," dedi Hasmik, "yola koyulalım."

Hayk'ı da uyandırdılar. Yeniden yürümeye başladılar. Herkes gitmişti. Yolda kimse yoktu. Bir yokuşu tırmandıktan sonra kayaların arasında bir kaynağa rastladılar, su tatlı bir hışırtıyla akıyordu. Biraz su içip yüzlerini yıkadılar, "Sen de iç, kuzum," dedi Efronya, Hayk'a. Tepeden inerken, aşağıda bir bina gördüler, "Orada bir şey var," dedi Efronya, "bir handır herhalde, oradan bir şeyler alırız." Yemek bulabileceklerini düşünmenin heyecanıyla hızlandılar, çok acıkmışlardı.

Gördükleri, iki katlı, ahşabı kararmış bir handı. Yanında mağaraya benzeyen bir bakkal dükkânı vardı. Hanın önüne

oturdular. Efronya, "Ben bir şeyler alayım," dedi. Bakkala girdi, dışarının aydınlığından sonra içerisi kapkaranlık gözüküyordu, "Ne istedin?" diyen bir ses duydu. Gözleri karanlığa alışınca, pis bir peykenin üstünde oturan yaşlı bir adam gördü.

"Ekmek, peynir, zeytin..."

Durdu, sonra ekledi.

"Varsa biraz da helva ver."

"Paran var mı?"

Adam yerinden kalkmadan uzun uzun baktı Efronya'ya. Sonra büyük bir iyilik yapacakmış gibi yerinden kalktı. Yanındaki gazete kâğıtlarının arasından bir tane çekip usta hareketlerle bir külah yaptı, biraz ilerideki bir fıçının içinden tahta bir kaşıkla zeytin alıp külaha koydu, sonra başka bir külah daha yaptı, ona da başka bir fıçıdan peynir koydu, biraz ötedeki tahta tezgâhın üzerinde duran helvadan bir dilim kesip onu da gazete kâğıdına sardı. Tezgâhın altından bir de ekmek çıkarıp hepsini Efronya'ya uzattı.

Efronya, adama arkasını dönüp, ona göstermeden çantasından para çıkarıp verdi.

"Nereye gidiyorsunuz?" dedi adam.

Efronya cevap vermedi, nereye gittiklerini bilmiyordu. Öyle yürüyorlardı. O cevap vermeden adam, "Külek'e mi gidiyorsunuz?" dedi. Efronya Külek diye bir yer duymamıştı.

"Külek mi?"

"He..."

"Ne var Külek'te?"

"Sizin gibilerin kaldığı bir kamp var orada."

Efronya sesini çıkarmadan başını salladı sadece. Dışarı çıkınca gözleri kamaştı. Hasmik'le Mariam hanın duvarının

dibine oturmuşlar, sırtlarını duvara dayamışlardı. Efronya, yanlarına oturdu. Hayk, yemekleri görünce sevinmişti, "Ne aldın?" dedi Efronya'ya.

"Ekmek aldım, kuzum, peynir aldım, zeytin aldım, ayrıca senin için helva da aldım." Ekmeği parçaladılar, hiç konuşmadan yediler. Aldıklarının hepsini bitirdiler. Hayk helvayı ekmeksiz yedi, "Yavaş ye," dedi Hasmik, "boğulacaksın."

Güneş iyice yükselmiş, hava yeniden ısınmıştı. Efronya, "Yola çıkmadan biraz daha bir şeyler alalım," dedi, "bir daha nereden yemek buluruz bilmiyorum." Ayağa kalkıp, Mariam'a "Torbayı al, benle gel," dedi. Bakkala girdiler, ekmek, zeytin, peynir, helva aldılar. Adam, "Ne o," dedi, "doymadınız mı?"

"Yol için," dedi Efronya.

Dışarı çıktıklarında Hasmik de ayağa kalkmış, Hayk'ın elinden tutmuş, onları bekliyordu. Yürümeye başladılar.

"Nereye gidiyoruz?" dedi Hasmik.

"Külek diye bir yer varmış, orada sürgünler için bir kamp varmış, oraya gidelim, ne olduğunu orada öğreniriz."

Epeyce yürüdükten sonra küçük bir pınara rastladılar, "Duralım biraz," dedi Hasmik, "öldüm... Biraz su içip, dinlenelim."

Yemekten sonra iyice susamışlardı, su içtikten sonra pınarın yanına oturdular.

"Ne olacak böyle, yürü, yürü... Nereye kadar yürüyeceğiz? Külek mi ne oraya varacağız, sonra ne olacak?"

"Bilmiyorum."

Orada otururken uzaktan bir arabanın geldiğini gördüler, araba tozlar savurarak yaklaşıyordu, farkına varmadan birbirlerine sokuldular. Araba önlerinden geçti, biraz ileride durdu.

Efronya ayağa kalktı. Arabadan bir adam, başını çıkardı, "Nereye gidiyorsunuz?"

"Külek'e..."

"Sürgün müsünüz?"

Efronya önce cevap vermekte tereddüt etti ama sonra, "Evet," dedi.

"Biz de sürgünüz," dedi adam, "Tarsus'a gidiyoruz. Gelin sizi Külek'e kadar götürelim."

Mariam, Efronya'ya korkuyla, "Yürürüz," dedi. "Binmeyelim." Hasmik de ayağa kalkmıştı. "Yürüyecek halim kalmadı," dedi, "ne olacaksa olsun... Arabaya binelim." Arabaya doğru yürüdüler. Arabada iki adam vardı. Kadınlara yer açtılar.

"Nereden geliyorsunuz?" dedi adamlardan biri.

"Ben İstanbul'dan, onlar Bahçecik'ten."

"Biz de İstanbul'dan geliyoruz. Pozantı'da kaldık bir zaman ama sonra çıkmak zorunda kaldık. Tarsus'a gidiyoruz."

"Sürgünler Tarsus'a mı gidiyor?"

"Tarsus'ta kalmak yasak ama belki saklanacak bir yer buluruz diyoruz. Bir bakacağız... Yakalanırsak da kısmet... Siz Külek'te mi kalacaksınız?"

"Orada bir kamp var diye duyduk."

"Varmış, biz de duyduk."

"Hep orada mı kalınıyor, yoksa oradan da bir yere mi gönderiyorlar?"

"Kimse bilmiyor ama görünen o ki herkesi aşağıya çöllere sürüyorlar."

"Çöle mi?" dedi Mariam.

"Evet... Der Zor'a diyorlar, orası çöl."

"Yürüyerek mi gidiliyor?"

"Külek'te tren yolu yeniden başlıyor, herhalde trenle yolluyorlardır."

Bir sessizlik oldu.

"Biz de Tarsus'ta kalabilir miyiz?" dedi Mariam.

"Bilmem ki, orada vaziyet nedir bilmiyoruz. Biz şansımızı deneyeceğiz, olmazsa biz de mecburen Külek'e döneceğiz."

Daha önce lafa hiç karışmayan öbür adam, "Siz kalabalıksınız," dedi, "saklanmanız zor olur. Çocuk da var, çok dikkat çekersiniz. Biz bir yer bulursak size haber yollarız."

Uzaktan dağlar gözükmüştü, tepeleri beyazdı, hepsi birden dağlara baktı.

Arabacı, arkasına dönüp, "Külek'e yaklaşıyoruz," dedi, "bu tepenin altında."

"Arabayı nereden buldunuz?" dedi Efronya.

"Pozantı'dan kiraladık. Paran varsa kiralanıyor. Ama araya Pozantı'dan bir tanıdık da girdi, o da yardım etti."

Tepeden aşağıya inmeye başladıklarında Külek vadisini gördüler, vadi binlerce çadırla doluydu, "Vış," dedi Hasmik, "ordugâh gibi..."

Kampın önüne geldiklerinde araba durdu, indiler. Adam, "Tanrı yardımcınız olsun," dedi.

"Hepimizin..."

Her yerde rastladıkları uyduruk çadırlardan binlercesi ovaya yayılmıştı, birbirlerine baktılar, "Biz de bir yer bulup yerleşelim," dedi Efronya, "sonrasını göreceğiz artık..."

Kampa doğru yürürken Hasmik, Mariam'ın böğrüne bir dirsek vurdu, "Biz de Tarsus'ta kalabilir miyiz, öyle mi...

Arabaya binmeyelim derken, az kaldı arabadan inmeyecektin, herifin bir koynuna girmediğin eksik kaldı."

"Rahat bırak kızı," dedi Efronya. "Ne yapsın, o da bir çare arıyor işte."

Hayk'ın elinden tuttu, "Gel kuzum, bir yer bulalım kendimize."

"Çaresi batsın... Çare mi kaldı..."

Kenarda bir yere çadırlarını kurdular, yerlere bezleri serdiler.

"Bir şeyler yiyelim," dedi Hasmik. "Aç kız şu torbanı."

Bakkaldan aldıklarını yemeye başladılar.

Gece çöküyordu.

"Hiç olmazsa yalnız değiliz," dedi Efronya. "Bu da bir şey..."

XX

İnsan zihninde dolaşabilseniz belki bir düşüncenin izlerini bulabilir, nasıl doğduğunu, nerelerden geçtiğini, hangi düşüncelere çarptığını, nasıl biçimlendiğini anlayabilirsiniz ama bir duygunun izlerini asla bulamazsınız. Düşüncelerin berraklığı duygularda yoktur. Kaynağı belirsiz esrarengiz nehirler gibi birçok düşünce ve duygudan oluşan akıntılar yeraltının karanlıklarında toplanır, bir araya gelir, güçlenir ve bir gün bir yerde ortaya çıkar ve gürültüyle akmaya başlar. Kuvvetli bir duygunun yaratılabilmesi için birçok başka düşünceye ve duyguya ihtiyaç vardır, her kuvvetli duygu bir simya mucizesi gibi oluşur ve kimse o duygunun nelerden oluştuğunu bilemez. Her yeni duygunun gizli bir tarihi, gizli bir macerası, o duygunun sahibinin bile bilemeyeceği gizli bir yolculuğu bulunur. Bir duygunun yaratılması için birçok birbirine benzemeyen duygunun ve düşüncenin çiftleşmesi gerekir, bazen o kadar birbirine benzemeyen farklı düşüncelerle duygular çiftleşip benzersiz çocuklar doğururlar ki sahiplerini bile şaşırtırlar.

Efronya'nın Ragıp Bey'le arasındaki en önemli bağ olduğuna nasıl inandığını, bu duyguya neden bu kadar kuvvetle

sarıldığını Dilara Hanım'ın kendisi de bilmiyordu ama bu duygu gittikçe güçleniyordu. Dilara Hanım için hayatının ne içinde ne de uzağında olmasını istediği ve bu çelişki nedeniyle kaybettiği Ragıp Bey'le arasındaki köprüydü Efronya, Ragıp Bey'e yeniden bu köprüyle ulaşacaktı.

Ragıp Bey'e, "Efronya'yı buldum," diyeceği günün hayalini kuruyordu. Bunu diyebilmek için Fritz'in getirdiği bütün fotoğraflara dikkatle bakıyor, kütüphanede bulduğu bir büyüteçle hepsinin üzerine eğilip her ayrıntıyı dikkatle inceliyordu. Efronya'yı göremiyordu, görse de tanıyabilir miydi, o konuda da aslında çok emin değildi ama fotoğraflara tutkuyla bakıyordu. Bir facianın şahidi haline geliyordu.

"Kim çekiyor bu fotoğrafları?" diye sormuştu Fritz'e.

"Sıhhiyeci bir Alman subayı, madam, ama beni bağışlayın, size adını söyleyemem. Kim olduğu anlaşılırsa onu derhal Almanya'ya geri gönderirler."

"Birisinin bu yaşananları durdurması gerekmiyor mu?"

"Şu anda bunu yapabilecek kimse yok."

"Alman İmparatorluğu bunların farkında değil mi?"

"Farkında olmamayı tercih ediyor. Tabii olup biteni bilenler var bizim büyükelçiliğimizde ama korkunç hakikat şu ki onların çoğu Talat Bey'in politikasını destekliyor."

"Türkler bilmiyor mu?"

"Türklerin büyük kısmı bütün hakikati bilmiyor ama bilseler karşı çıkarlar mı ondan emin değilim. Tabii ki herkes bir şeyler olduğunun farkında ama daha fazla Ermeni öldükçe Talat Bey'in hem parti içinde hem halk arasında hem de Almanya'da desteği ve şöhreti artıyor. Talat Bey hiçbir zaman bugün olduğu kadar kudretli olmamıştı."

"Peki, siz bu fotoğrafları ne yapacaksınız?"

"Bunları Alman basınında yayımlatacağız ama bunun için uygun bir zaman kolluyoruz. Ayrıca bunları basacak birilerini bulmamız gerekiyor. O da şu şartlarda çok kolay değil ama eninde sonunda yayımlatacağız. Dünyanın bunları duyması lazım."

Dilara Hanım gülmüştü.

"Size 'hain' diyecekler."

"Böyle kötülükler yapanlar, hakikatleri söyleyenlere her zaman hain derler, madam. Başka ne diyecekler... Ama her zaman da hakikatleri söyleyen birileri çıkar. Kimin hain olduğu daha sonra anlaşılır."

"Korkmuyor musunuz?"

"Bazen... Ama ben bir askerim, madam. Ben vatanım için icap ettiğinde ölmek üzere yetiştirildim, korkmamak benim vazifem. Bir gün hakikatler ortaya çıktığında herkes Goethe'nin çocukları bu cinayetlerin suç ortağıdır dediğinde, birileri de hayır diyecek, onların arasında dürüstlükten yana olanlar da vardı. Vatanlarının adını temizlemek için bütün geleceklerinden vazgeçmeyi göze aldılar, diyecekler. Bu, benim vazgeçemeyeceğim bir görev. Ayrıca bazen büyükelçilikteki insanların öyle laflar söylediğini duyuyorum ki onların bu yapılanlara duydukları hayranlık beni kendi vatanımın geleceği için de endişelendiriyor."

Dilara Hanım, cevap vermeden yeniden fotoğraflara bakmıştı, bu siyah beyaz fotoğraflarda hayatın rengi ve biçimi değişiyor, onun hiçbir zaman görmediği, hiçbir zaman görebileceğini hayal bile etmediği başka bir hakikat, hayaletler âleminden kabararak üstüne geliyordu. Sefalet içindeki

kadınlarla çocuklar vardı fotoğraflarda, kemik yığınlarına dönmüş vücutlarını iki büklüm taşımaya çalışan, ölümle seyrekleşmiş kalabalıklar, yol kenarında bırakılmış kadın ve çocuk cesetleri görülüyordu, onları gömmek için bile uğraşacak takatleri kalmadığı anlaşılıyordu, ölenleri yol kenarlarına bırakarak yürüyorlardı.

Ölü kadınların yüzlerini görmeye çalışıyordu, açlıktan ve susuzluktan kararmış ölü yüzler arasında Efronya'ya rastlama ihtimali onu dehşete düşürüyordu. Sanki bütün geleceği ve mutluluğu, çok az tanıdığı bu kadının yaşamasına bağlıydı. Kaybolan bu kadının gölgesi onun hayatına düşüyor, Ragıp Bey'le birlikte olma ihtimalini ortadan kaldırıyordu, bu gölgeden ancak bu kadını bularak kurtulabilecekti. Buna inanıyordu ama niye inandığını bilmiyordu, sorgulamıyordu da. Bu kaynağı ve nedeni belirsiz inançta, onu hayata sıkıca bağlayan bir güç vardı.

Bir yandan da kimsenin konuşmadığı, varlığından söz etmediği bir zulmün şahidi oluyor, yaşadığı ülkede, yaşadığı zamanda böyle korkunç bir vicdansızlığın bu kadar sessizce, bu kadar tabii karşılanmasına hayret ediyordu. Yaşadığı hayatla fotoğraflarda gördükleri arasında öyle büyük bir fark vardı ki hangisinin gerçekliğinden şüphe etmesi gerektiğini bazen şaşırıyordu.

Dahiliye Nezareti'nden, Harbiye Nezareti'nden üst seviyedeki vazifelilerle dostluklar kurup onları davet ediyor, yemekler tertipliyor, bilgi almaya çalışıyordu. Bu konuda ya konuşmak istemiyorlar ya da yapılanların haklı olduğunu, "ayaklanmaya hazırlanan Ermenilerin mutlaka Anadolu'dan

sürülmesi icap ettiğini" söylüyorlardı. Anadolu'da ve Suriye çöllerinde yaşananların ayrıntılarını onlar da bilmiyorlardı ya da bilmezlikten geliyorlardı ama Dilara Hanım'ın işine yarayacak çok fazla bilgi vermiyorlardı.

Gördüklerini, duyduklarını, konuştuklarını Hikmet Bey'e anlatıyordu, olanların kendi vicdanında yeterince acı yaratmadığını hissedip kendinde bir eksiklik olduğunu düşündüğünde Hikmet Bey'in hissettiği gerçek acı ve öfke onu rahatlatıyordu, Osman'a, "Onun vicdanını ödünç aldığımı düşündüğüm zamanlar oldu," demişti, "ödünç bir vicdanla kendimi rahatlattığım zamanlardan geçtim."

"İnsanların ellerindeki gücü, güçsüz insanlara acı çektirmek için kullanmalarını her zaman bir alçaklık olarak gördüm, gençliğimde insanların saadeti için kullanılacak bir iktidar olduğuna inandım, bunun için uğraştım ama bu topraklarda iktidar denilen canavarın, kucağına oturan herkesi vurup kendine benzettiğini düşünüyorum artık," demişti Hikmet Bey. "İnsanlar değişiyor ama zulüm hiç değişmiyor. Değişmiyor derken, bugünkülerin alçaklığı daha öncekileri geçti, hürriyetten, eşitlikten yanaydı bir zamanlar bu adamlar, o zamanlar hürriyeti istedikleri şehvetle şimdi insanları öldürmek istiyorlar. Padişah hürriyeti, eşitliği hiçbir zaman bilmiyordu, bunlar bildikleri halde tersini yapıyorlar ki bence bu alçaklıkların en büyüğüdür. Sadece başkalarına değil kendilerine de ihanet ettiler. Kendine ihanet eden adamdan her kötülük beklenir."

Onlara çok uzak görünen bir kötülük değişik nedenlerle ve değişik biçimlerde hayatlarına sızarken bir sabah Hikmet

Bey, uşağıyla Dilara Hanım'a kısa bir not gönderdi, "Akşam eski Adana valisi Cemal Bey yemeğe gelecek. Siz de gelin, söyleyecekleri sizin de alakanızı çekecektir."

Cemal Bey, yemekten, içkiden hoşlanan, hoşsohbet bir adamdı, öylesine hayat sevgisiyle doluydu ki insan onun iyi yaşayabilmek için her şeyden vazgeçebileceğini düşünürdü ama o herkesin ele geçirmek için dövüştüğü bir makamı elinin tersiyle itmişti. Yemek yerken, yemekleri övüyor, beğendiklerinin tarifini istiyor, bazıları için kendi tekliflerini söylüyordu.

Yemeğin sonlarına doğru Hikmet Bey, "Hürmetsizlik addetmezseniz sizin vazifeden azledilmeniz meselesini soracaktım," dedi, "herkes bundan hayretle ve hayranlıkla bahsediyor."

Cemal Bey güldü, "Mübalağa ediyorlar," dedi, "insanlar yapmaları icap edeni yapmayınca, icabına göre davrananlar mübalağa ediliyor."

"Ne oldu peki?"

Cemal Bey ciddileşti, kaşları çatıldı ve o hoşsohbet adamın kararlı ve etkileyici yüzü çıktı ortaya.

"Öyle emirler vermeye başladılar ki insan vicdanı buna tahammül edemez. Sadece vicdana değil, kanunlara da karşıydı emirleri. Öyle Mahkeme-i Kübra'da hesabını vereceğim denilecek işler değil, bu dünyada da insanı mahkemeye çıkaracak vazifeler istiyorlardı."

"Ne istiyorlardı?" dedi Dilara Hanım.

"Kıyım yapmamı istiyorlardı, Talat Bey arka arkaya emirler gönderiyordu."

"Siz ne yaptınız?"

Cemal Bey'in kendisini över duruma düşmemek için buna cevap vermekten kaçınacağını düşünen Hikmet Bey araya girdi:

"Tarihe geçecek bir cevap verdi."

Dilara Hanım gene Cemal Bey'e döndü, "Ne dediniz?"

"Denilmesi icap edeni dedim, hanımefendi. Kısa bir cevap yazdım. Ben bu vilayetin valisiyim, celladı değilim, dedim."

"Talat Bey ne yaptı?"

"Ne yapacak, beni vazifeden aldı, yerime emirleri uygulayacağını düşündüğü birini vazifelendirdi. Her zaman öyle emirlere uyan insanlar vardır."

"Öyleleri ne yazık ki sizin gibilerden daha kalabalıklar, Cemal Bey," dedi Hikmet Bey.

"Maalesef... Ama şu gerçeği de söylemek icap eder, devlet adabı bilen, umur görmüş, vicdanlı insanların çoğu bu emirlere uymayı reddetti. Hatta aralarından epeyi Ermenilere ellerinden geldiğince yardım edip bir kısmını kurtarmaya uğraştılar. Bugün bu rezillikleri yapanların çoğu Talat Bey'in özellikle bulduğu genç adamlar. Büyük bir ihtimalle sadece makam hırsıyla yapmıyorlar bunu, hakikaten Talat Bey'in söylediklerinin doğru olduğuna, Ermenilerin topyekûn yok edilmelerinin vatanın menfaatine uygun olduğuna inanıyorlar."

"Buna nasıl inanırlar?"

"İnanmak isterseniz her şeye inanırsınız, hanımefendi. İnanmak biraz da niyete bağlıdır. Onlar inanıyorlar ama inanmaya da niyetliler."

Dilara Hanım fotoğrafları hatırladı.

"Ama kadınlarla çocuklar da ölüyor."

"Kadın ya da çocuk diye ayırmamaları için emirler var. Talat Bey, öyle emirler yazıp yolluyor ki vicdan sahibi olmayı açıkça vatan hainliğiyle bir tutuyor. Vicdanınızı dinlemeyeceksiniz, diyor. Bunu böyle açıkça diyor. Bir cinnet dönemi bu...

Vicdanınızdan vazgeçtiğinizde insanlığınızdan vazgeçiyorsunuz demektir. İnsanlıktan vazgeçmeye razı oluyorlar. Razı olmayana devlette bir vazife verilmiyor artık. Onun için insaf ve akıl sahibi herkes devletten ya uzaklaşıyor ya da uzaklaştırılıyor."

"Bu böyle devam mı edecek?"

"Maalesef, hanımefendi, bu böyle devam edecek. Bunu önleyebilecek kimse yok. Aslında Osmanlı kendi tebaasını öldürerek kendisini öldürüyor. Bir insan kıyımıyla birlikte bir imparatorluğun da intiharını seyrediyoruz. Ne Ermenileri ne de imparatorluğu kurtarabiliriz."

Dilara Hanım, aklını asıl kurcalayan soruyu sordu:

"Hiç kurtulan yok mu?"

"Var tabii, her şeye rağmen kurtulanlar da oluyor. Ama sayıları ne yazık ki çok az... Açlık var, susuzluk var, hastalık var, sırf Ermenileri öldürmek için dolaşan katil sürüleri var, bütün bunlardan kurtulmak o kadar kolay değil."

Dilara Hanım eve çok sıkıntılı döndü. Eski Adana valisinin söyledikleri endişelerini daha da artırmıştı, hayatı boyunca istediği her şeyi gerçekleştirebileceğine inanarak yaşamıştı, şimdi aslında içten içe nefret ettiği bir kadının hayatının kurtulması için çabalıyor ve bunun kendi gücünü aştığını görerek bunalıyordu. "Ragıp, Efronya'yı buldum" cümlesini söyleyebilmek için çok şeyi feda etmeye hazırdı ama karşısına dikildiğini hissettiği ejderhayı nasıl aşacağını hiç bilmiyordu.

Çaresizliğin ve devletin ne olduğunu gerçekten acı çekerek öğreniyordu.

XXI

Toros Dağları'nın tepeleri kar toplamaya başlamıştı ama dağlardan üç dört kilometre ötedeki kampın kurulduğu vadi hâlâ çok sıcaktı. Eylül sonları gelmesine rağmen sıcaklık azalmamıştı. Özellikle öğlen vakitleri çok sıcak oluyor, paçavralardan yapılmış binlerce çadırda binlerce insan bez parçalarının gölgelerine sığınmaya çalışıyordu.

Çadırların etrafında yerli halk yemek tezgâhları açmıştı; et, tavuk, sebze, yoğurt, meyve satılıyordu, oraları bereketli bir bölge olduğu için her şey bol ve ucuzdu. Çadırlardaki sürgünler de kendi "dükkânlarını" açıyordu, berber dükkânı, hatta bir eczacı dükkânı bile vardı, birileri kampın etrafındaki muhafızlarla anlaşmış, şehirden getirttikleri ilaçları satıyordu. İçki satan "dükkânlar" bile açılmıştı, dağdan getirilen buz da satılıyordu. Uzaktan bakıldığında büyük bir panayır yerini andırıyordu kamp, satıcılar bağırıyor, çocuklar etrafta koşturuyor, kadınlar yemek pişiriyor, "dükkânlardan" kebap kokuları geliyordu.

Efronya alışverişi yapıyor, Mariam yemekleri pişiriyor, Hasmik söyleniyor, Hayk kendi yaşındaki çocuklarla oyunlar oynuyordu. Portakal ve limon boldu, Hayk elinde sürekli bir portakalla dolaşıyor, annesinin ortadan ikiye ayırdığı portakalları sularını eme eme yiyordu. Efronya, satıcıları birkaç gün içinde tanımış, hepsinin ismini öğrenmişti. Bir düzen kurulmuş gibi gözüküyordu.

Geldiklerinin üçüncü günü bir öğlen vakti, yakınlardaki çadırdan bir kadın çığlığı yükseldi, kadın bağırarak ağlıyordu. "Ben bir bakayım," dedi Efronya. Çığlık atan kadının yanına gitti, kadının söyledikleri anlaşılmıyordu. Efronya eğilip çadırın içine baktı. Pislik içindeki çadırda ölü bir çocuk yatıyordu. Efronya kadının omzuna dokundu ama bir şey söyleyemedi. O sırada, kalın bir şalvar giymiş, çıplak ayaklarına uyduruk terlikler geçirmiş, kocaman beyaz bıyıklı bir adam geldi, çadıra girip çocuğa baktı, emin olmak için nabzını tuttu, sonra Efronya'ya, "Gidip papazı çağır," dedi.

"Papaz nerede?"

"Buralarda bir yerde bir papaz vardır, kampta tonla papaz var, git, birini bul."

Efronya papazı nasıl bulacağını düşünürken adam ona biraz daha dikkatli baktı, "Efronya?" dedi. Adamın adını bilmesine şaşıran Efronya, "Efendim," dedi.

"Beni tanımadın mı?"

"Tanıyamadım."

"Yüzüme iyice bak."

Efronya baktı ama gene tanıyamadı.

"Tanıyamadım."

"Ben Doktor Bogosyan'ım..."

O sırada çevreden başka kadınlarla erkekler gelmişti, Doktor Bogosyan onlardan birine, "Papazı çağır," dedi, adam hiçbir şey söylemeden papazı çağırmaya gitti. Çocuğun annesi çadırın dibine çökmüş, iki yana sallanarak ağlıyordu. Diğerleri de ayakta durmuş, sessizce ona bakıyordu.

"Gel benimle," dedi Bogosyan, "burada yapabileceğimiz bir şey yok artık."

"Dizanteri miydi?" dedi Efronya.

"Evet, salgın var... Zaten bu pisliğin içinde nasıl salgın olmasın."

Efronya durdu, "Bir dakika bekleyin," dedi, "hemen geliyorum." Koşarak geri döndü. Hayk portakalını emerek arkadaşlarıyla oynuyordu, Efronya sert bir şekilde onu kolundan tutup sürüklemeye başladı, Hayk korkarak, ilk kez kendisine böyle sert davranan Efronya'ya bakıyordu. Efronya, Hayk'ı çadıra getirdi, Hasmik'in kucağına itti, "Senin yanından ayrılmasın," dedi, "hiçbir yere yollama, salgın var."

Doktorun yanına dönerken papazın, arkasında bir kağnı arabasıyla geldiğini gördü, kağnının içi çuvallarla doluydu, ancak bir süre sonra bunların üstüne çuval parçaları atılmış ölüler olduğunu kavrayabildi. Donmuş bir halde durmuş bakıyordu, papaz çadıra girdi, bir dua okudu, çocuğu alıp kağnıya koydular, üstüne bir çuval parçası örttüler, tekrar geri döndüler. Çocuğun annesi, çadırın kenarında yapayalnız kalmış, ağlıyordu. Dizlerinin üstüne çöküp başını yere dayamış, ağlayarak yerdeki toprağı alıp kafasına, saçlarına, yüzüne sürmeye başlamıştı, ne yaptığının farkında olmadığı, bir kriz geçirdiği belliydi. Efronya kadının yanına diz çöktü, ellerini

tuttu, kadın ellerini kurtarmak istiyordu, Efronya bırakmadı, kadını ellerinden çekti, göğsüne bastırıp sıkı sıkıya sarıldı. Güneşin altında ne kadar durduklarını fark edemedi, sadece birisinin kolundan çektiğini hissetti. Dönüp baktı, Doktor Bogosyan'dı, "Gel," dedi. Efronya başıyla kadını işaret etti, doktor yeniden kolundan çekip, "Gel," dedi.

Efronya ayağa kalktı, kadın hâlâ dizlerinin üstünde duruyor, iki yana sallanıyordu.

"Onu bu halde bırakamayız," dedi Efronya.

"Yapacak bir şey yok."

"Çocuğu öldü."

"Gördüm, kızım ama yapacak bir şey yok. Alışacak. Her gün çocuklar ölüyor. Biz gidip diğerlerine bakalım."

"Ne yapacağız? Salgını durdurmak için ilaç var mı?"

"İlaç yok. Ne bizmut ne emetin ne kinin var."

"Ben ilaç satan bir çadır gördüm."

"Orada baş ağrısı, diş ağrısı için ilaçlar var. Biraz da belki trahom için sublimat bulunur ama o da çok azdır."

"Trahom da mı salgın?"

"Kızım, bu pislikte tabii ki trahom da salgın. Bir sürü kör insan göreceksin dolaşırken. Bu kampta takriben otuz bin kişi bulunuyor, bir tane tuvalet yok, bizi buraya yollayan zaten salgın çıkacağını tahmin ediyordur."

"Peki ilaç yoksa, biz dolaşıp ne yapacağız?"

"Bazı hastaları öldü sanıp canlı canlı gömüyorlar, hiç olmazsa canlı gömülmelerini önlüyoruz. İşte başı ağrıyan falan varsa onlara ne yapmaları gerektiğini söylüyoruz. Dizanteri için ellerinizi yıkayın, diyoruz. Öyle işte..."

Efronya, kampın etrafındaki panayır görüntüsüyle, kampın içindeki ölümleri kafasında bir türlü bağdaştıramıyordu.

"Peki, bu panayır görüntüsü ne? Her tarafta satıcılar var, kebapçılar var, içkiler içiliyor, tıraşlar olunuyor, bir yandan da tomar tomar insan ölüyor. Nasıl oluyor bu?"

Doktor, omuzlarını silkti.

"Osmanlı kampı işte, ne olacak... İmparatorluk ne haldeyse kampı da o halde. Şenlik içinde ölüm."

"Hadi Osmanlı öyle, bir kamp kuracak dirayeti yok da ya biz? Ölen insanlar? Biz nasıl böyle yaşayabiliyoruz, bunca ölüm var da niye yas yok?"

"Biz de Osmanlıyız, kızım. Ama işin aslı, herkes ölümün etrafta olduğunu biliyor da bunu yok sayarsa kurtulacağını sanıyor. Hayata sarılmaya uğraşıyor. Hâlâ herkes için bir umut var, hâlâ insanlar bir şekilde bu işin biteceğini, evlerine döneceklerini sanıyorlar."

"Bitecek mi?"

"Ne bitmesi, kızım... Daha yeni başlıyor."

Her gün Efronya sabahtan itibaren Doktor Bogosyan'la birlikte kampı dolaşıyor, hastalara elinden geldiğince yardım etmeye çalışıyordu. Kampın içinde dolaşan kağnılarla papazları görüyordu, günde yaklaşık elli ölüyü o kağnılara yüklüyorlar, üstlerini çuvallarla örtüp yolluyorlardı. Ölülerin yakınları çadırlarının yanında ağlıyor ama kampta hayat devam ediyordu.

"Nereye gidiyor bu ölüler?" diye sordu bir keresinde doktora.

"İstasyonun arkasında küçük bir vadi var, oraya gömüyorlar."

"Mezarlık mı var orada?"

"Mezarlıkla kim uğraşacak, kızım? Bir çukur açıp ölülerin hepsini oraya atıyorlar."

Ölenleri gördükçe Efronya özellikle Hayk için korkuyordu, Hayganuş onları evinden yollarken torbaya iki kalıp da sabun koymuştu, Efronya kampın etrafındaki pazarcılardan birinden kendisine iki kalıp sabun daha getirmesini istedi. Hasmik'le Mariam'a da sıkı sıkıya tembih etti, "Mutlaka ellerinizi yıkayacaksınız, Hayk'ın ellerini de yıkayacaksınız. Bu çocuğu başka türlü koruyamayız." Akşamları da Hayk'ı kucağına alıp uyuturken, "Hep ellerini yıka, olur mu kuzum?" diyordu.

Bir gün kampı dolaştıktan sonra kampın kenarında çimenlerin üstüne yorgun bir halde oturdular. "Sen buraya nasıl geldin?" dedi doktor. Efronya ona hikâyesini anlatınca, "O polisi ciddiye almalıydın," dedi gülerek.

"Siz buraya nasıl geldiniz, Doktor?"

Bogosyan içini çekti, "Pek kolay olmadı, kızım."

Ermeni Hastanesi'nin bu saygıdeğer eski başhekimi, çimenlere uzattığı çıplak ayaklarına bakarak ağır ağır, neler yaşadığını anlattı.

"Beni 24 Nisan akşamı o ilk tevkifatta aldılar. Önce Çankırı'ya sürdüler. Bir zaman orada kaldıktan sonra Ankara'ya yolladılar. Sonra beni Katolik Ermeni bir gruba katarak Tarsus'a doğru yola çıkardılar. Hepimizi üçer üçer zincirlediler. Geceleri bile zincirleri çözmüyorlardı. En gizli, en mahrem ihtiyaçlarımızı bile birlikte karşılamak zorundaydık, biri çömeldiğinde diğer ikisi de birlikte çömeliyordu. İnsanları öldürmeden önce onların haysiyetlerini, gururlarını öldürüyorlar.

Bizden önce yola çıkarılanların cesetlerine rastladık yolda, öldürüp yol kenarlarına atmışlardı. Bizleri de öldüreceklerini düşündük, yol boyunca kadınlarla erkekler birlikte ilahiler söylediler, kadınların katliamcıların ellerine geçmesin diye ne kadar ziynetleri varsa çıkarıp attıklarını gördüm. Ankara'dan Tarsus'a kadar tam kırk gün zincirlerle yürüdük. Çoğu yolda açlıktan, bazıları susuzluktan öldü. Yollarda bize zincirlerle bağlı ölülerimizi sürükledik."

Efronya, gözlerini kocaman açarak dehşetle dinlemişti doktorun yaşadıklarını.

"Bizi zincirlemediler," dedi, "bize daha insaflı davrandılar."

"Batı bölgesinden gelenler daha göz önünde olduğu için daha düzgün davranmışlar. İç bölgelerde ve doğuda açıkça katlettiler. Tabii Toroslar'ı geçip Suriye'ye girdikten sonra ne olacak onu bilmiyoruz. Suriye çölleri çok ıssızdır."

Doktorun anlattıklarını Hasmik'le Mariam'a söylemedi ama duydukları aklından da hiç çıkmadı, her gün gördüğü onlarca ölüyü de onlara söylemiyordu. Ama Hasmik kampta tuhaf bir şeyler olduğunu fark etmeye başlamıştı, "Ne oluyor," dedi Efronya'ya, "kağnılarla ölüleri taşıdıklarını görüyorum."

"Salgın var... Merak etmeyin, insanlardan uzak durun ve hep ellerinizi yıkayın."

"Ellerimizi yıkarsak ölmeyecek miyiz?"

Efronya güldü.

"Hayır."

Hasmik, ellerine bakarak, "Vay be," dedi. Ellerini Efronya'ya doğru uzattı.

"Bu eller mi beni yaşatacak?"

"Aman Hasmik, saçmalama... Ellerini yıka işte."

"Yıkıyorum zaten de, ellerimin bu kadar kıymetli olduğunu bilmiyordum. Ecel bu ellerdeymiş. Her gece yatarken yıkayıp öpeceğim bunları, hürmette kusur etmeyeceğim."

Her sabah herkesten önce uyanıp Efronya'yı uyandıran Hayk'ın bir sabah hepsi kalktığı halde uyumaya devam ettiğini gören Efronya önce bir eksiklik olduğunu hissetmiş, sonra Hayk'ın sesinin çıkmadığını fark edip korkuyla çocuğa bakmıştı. Hayk'ı şiddetle sarsıp, "Hayk," diye bağırmıştı, "uyan." Hayk gözlerini kırpıştırarak uyanıp bakmış, Efronya'yı görünce gülümsemişti. Efronya hemen elini onun alnına koymuştu, ateşi yoktu. "İyi misin?" Hayk, başını sallamıştı. Hasmik, "Ne oluyor," demişti, "sabah sabah ödümü patlattın, arada cinnet mi geçiriyorsun?"

"Siz kahvaltıyı hazırlayın," demişti Efronya, "benim bir işim var."

Kampın içinde koşar gibi yürüyerek Doktor Bogosyan'ı aradı, onu yaşlı bir adamın ölüsünün başında buldu, nabzını kontrol ediyordu, "Papazı çağırın," derken Efronya'yı gördü.

"Ne o? Hayırdır?"

"Doktor, benim yeğenimin sıtması var, bu sabah aniden aklıma geldi, yeniden bir kriz gelirse ilaç yok, nereden kinin bulabiliriz?"

"Kinin zor be kızım."

"Ne yapalım?"

Bogosyan bir yandan yürüyor, bir yandan kocaman beyaz bıyıklarını çekiştiriyordu.

"Paran var mı?"

"Kinin için mi?"

"Hayır. Buradan çıkmak için. Aşağıda Şalvarcıyan kardeşlerin un fabrikası var. Buradaki askerin ununu onlar yaptığı için onlara dokunamıyorlar. Onlarda kinin olabilir. Benim selamımı söylersin, onların bir akrabalarını tedavi etmiştim."

"Parayı kime vereceğiz?"

"Muhafızlardan birine veririz, sana şehre gitmek için bir kâğıt verir."

"Parayla olur mu?"

"Parayla her şey olur."

Efronya güldü.

"İstanbul'a da dönebilir miyim?"

"O, her şeye dahil değil."

"Tamam, verelim. İsterseniz siz de benimle gelin, sizin için de verecek kadar param var."

Bogosyan bir an gülümsedi, sonra kendi haline bir baktı.

"Yok," dedi. "Sen git."

"Peki, kâğıdı veren adam kaçmamdan korkmuyor mu?"

"Kaç... Kim fark edecek bu kalabalıkta kaçtığını. Ama nereye kaçacaksın? O da biliyor bir yere gidemeyeceğini. Etrafı kurtlarla çevrilmiş bir ormandasın, kaç istersen... Parçalarlar seni."

Şalvarcıyanların un fabrikası kamptan yaklaşık yarım saat kadar uzaklıktaydı. Eylül güneşinin altında dağlardan gelen hafif rüzgârı yüzünde hissederek yürürken, içinde bir hafiflik, garip bir ferahlık hissetti; kalabalıklardan, seslerden, ölümlerden, muhafızlardan uzakta yapayalnız yürümek iyi gelmiş, onu neredeyse neşelendirmişti.

Nehrin kenarına kurulu fabrika, düzenli binaları, bakımlı bahçeleri, temiz yollarıyla Efronya'ya özgürlük gibi göründü. Çok uzakta kalmış olan eski hayatını, temizliği, özgürlüğü, canı istediğinde bir yerden bir yere kimseye sormadan gittiğini, Ragıp Bey'le sokaklarda nasıl kol kola yürüdüklerini hatırladı. Temizlik ona özgürlüğü hatırlatıyordu.

Kapıdaki Ermeni görevliye, Şalvarcıyan'ı görmek istediğini, "Doktor Bogosyan'dan selam getirdiğini," söyledi.

"Hangi Şalvarcıyan," dedi görevli, "iki kardeşten hangisini görmek istiyorsun?"

"Hangisi olursa..."

"Kamptan mı geliyorsun?"

"Evet."

"Bekle biraz burada."

Nehrin serin kokusunu, sanki o kokuyu biriktirmek ister gibi içine derin derin çekerek fabrikanın kapısında durdu. Biraz sonra görevli geldi, "Gel," dedi. Görevlinin peşinden yürüdü. Fabrikanın kapısının önünde iyi giyimli, kıranta bir adam vardı.

"Beni mi aradınız?"

"Şalvarcıyan Efendi mi?"

"Evet."

"Doktor Bogosyan'ın selamı var."

"Doktor nasıl? O da kampta mı? O niye gelmedi?"

Efronya bir an durakladı.

"Hastaları bırakamadı."

"Ne yapabilirim sizin için?"

Efronya cevap vereceği sırada kendilerine doğru yürüyen üç kişiyi gördü, aralarından birini gözü ısırıyordu. *Jamanak*

Gazetesi'nin yazarlarından Yervant Odyan'dı, Vartuhilerin evinde birkaç kere karşılaşmışlardı.

"Yervant Odyan mı o beyefendi?"

"Evet," dedi adam, biraz da şüphelenen bir ses tonuyla. "Tanıyor musunuz?"

"Evet... Bir yakınımın evinde tanışmıştık."

O sırada üç kişi yanlarına gelmişti. Şalvarcıyan, Yervant Odyan'a, "Bu hanım sizi tanıyormuş," dedi. Odyan dikkatle Efronya'nın yüzüne baktı ama tanıyamadı.

"Çıkaramadım," dedi.

"Ben Efronya, Vartuhilerin evinde tanışmıştık."

"Aaa, Efronya Hanım... Nasılsınız? Özür dilerim, birden çıkaramadım."

Efronya, kendisinin de Doktor Bogosyan'ı tanıyamamasını hatırladı.

"Kampta mısınız?"

"Evet."

Odyan, Şalvarcıyan'a döndü.

"Efronya Hanım, Alman Hastanesi'nde başhemşireydi. O da sürgünün rüzgârına kapılmış anlaşılan."

"Öyle mi?" dedi adam şaşkınlıkla, bu şalvarlı köylü kadının başhemşire olabileceğine inanmamış gibiydi.

"Öyleydi," dedi Efronya. "Ben aslında sizde kinin var mı diye sormaya geldim. Yeğenim hasta. Doktor Bogosyan sizde olabileceğini söyledi."

"Ben bir bakayım, bizim ecza dolabında olması lazım. Siz beni biraz bekleyin. Beklerken bir kahve içer misiniz?"

Efronya, "Kahve mi?" dedi, kahve diye bir şey olduğunu unutmuştu.

"Evet..."

"Zahmet olmayacaksa."

Şalvarcıyan, görevlilere bir kahve yapmalarını söyleyip kinine bakmaya gitti.

"Burada mı kalıyorsunuz?" dedi Efronya, Odyan'a.

"Üç haftadır buradayız. Ama Şalvarcıyanlara da çok baskı yapmaya başladılar. Ben de bir iki gün içinde kampa geleceğim. Onların başının derde girmesini istemiyorum."

"Niye şehirde saklanmıyorsunuz? Kamp korkunç, salgın hastalıklar var her yanda."

"Orada saklanmayı denedik birkaç arkadaşla ama hiçbir yerde uzun zaman saklanamıyorsunuz. Evlere baskın yapıyorlar. İnsanlar korkuyor."

"İstanbul'a dönmeyi düşünmediniz mi?"

"Nasıl döneceğim? Ayrıca doğrusunu isterseniz, dönmek de istemiyorum, İstanbul artık o eski İstanbul değil. Bizim için bir ölüm kapanı."

"Ne yapacaksınız?"

"Nereye gönderiyorlarsa oraya kadar gideceğim. Ne olacaksa olsun. Kaçmanın, saklanmanın da bir sonu yok. Eğer buralardan sağ kurtulursam yaşadıklarımı anlatacağım bir kitap yazacağım. Siz ne yapacaksınız?"

"Yapabileceğim bir şey yok... Ben de sizin gibi nereye kadar yollarlarsa oraya kadar gideceğim."

Bir görevli iki fincan kahveyle iki sandalye getirdi. Efronya sandalyeye oturdu. Odyan kahvesini içmeye başlarken Efronya kahveyi kokladı. Gözleri doldu, bir an ağlamaktan korkup kendini toparlamaya çalıştı, hafızasının üç ayda, yıllar içinde

birikmiş birçok hatırayla birlikte kahveyi de sildiğini fark etti, aylardan beri kahveyi hiç düşünmemişti bile. Bir yudum aldı, yutmadan önce ağzında tutup bütün lezzetini hissetmeye çalıştı.

"Çoktandır kahve içmemiştim," dedi.

Efronya kahvesini bitirirken Şalvarcıyan bir kutu kininle geldi. "Buldum," dedi, "şanslısınız." Sonra, "Siz hemşire miydiniz," dedi, "Yervant Efendi biraz önce öyle bir şey söyledi galiba."

"Evet, öyleydim."

"Bizim burada bir hemşireye ihtiyacımız var, görevliler hastalandığında onlarla alakadar olacak kimse yok. Burada çalışmak ister misiniz?"

Efronya az daha bir sevinç çığlığı atacaktı, temiz, düzenli bir yerde kalacak, "vazifeli" olduğu için kimse ona dokunamayacaktı. Kurtulacaktı. Sonra, "Sen bizi bırakmak istiyorsan, bırak, biz başımızın çaresine bakarız," diyen Hasmik'i, kucağına yatıp kulağına bir şeyler fısıldayan Hayk'ı, kurtulabilmek için kıvranan Mariam'ı hatırladı. Bir ümitle, belki onları da kabul ederler diye, "Kampta akrabalarım var," dedi.

"Ne yazık ki onları alamam, çok baskı var... Ama siz hemşire olduğunuz için kalabilirsiniz, size vesika çıkarabilirim."

Tutuklandığı gün ona gözleriyle, "Yapma," diyen polis canlandı zihninde, bir daha aynı sahne yaşansa o uyarıya uyup uymayacağını çok düşünmüş, uyabileceğini biraz da utançla fark etmişti, şimdi aynı sahnenin benzeri tekrarlanıyordu. Odyan'a baktı, o da gözleriyle, "Kal," diyor gibiydi ama ses çıkarmıyordu. Karar vermek için düşünürken, "Onları bırakamam," dedi.

İki adamdan daha çok kendisi şaşırdı bu söylediğine çünkü henüz karar vermemişti, karar vermediği halde bu kadar kararlı bir cümleyi nasıl söylediğini kavrayamamıştı.

"Sizi anlıyorum," dedi Şalvarcıyan... "Cesur bir kadınsınız."

"Değilim," diye geçirdi içinden, "aptalım sadece."

Pişmanlıkla birlikte böyle büyük bir fırsatı reddetmenin acısını da yaşıyordu ama gene nasıl söylediğini anlayamadan, "Onları bırakamam," diye tekrarladı. Kendi sesi ona yabancı geldi, kim olduğunu bilmediği bir başkası onun yerine konuşuyor gibiydi.

"Bir kahve daha içer misiniz?" dedi Şalvarcıyan.

"Yok, teşekkür ederim, artık gideyim."

Daha fazla orada kalmak istemiyordu, o temizliği, düzeni, nehrin serinliğini, sükûneti hissetmeye gücü kalmamıştı, iyi her şey gücünü azaltıyormuş gibi geliyordu o anda ona, bir an önce kampa, o pisliğe, baskıya, rezilliğe dönmek, o bataklığın içinde yok olmak, hürriyet fırsatını unutmak istiyordu.

Kinini aldı, adamlara veda etti. Odyan, "Ben de bir iki gün içinde kampa geleceğim," dedi.

Kampa giden yol ona çok uzun geldi, yorulmuştu, kendini bitkin hissediyordu, ayaklarını sürükleyerek zorlukla yürüyordu. Kampa gelince, Mariam'a kinin kutusunu verdi, "Bunu yanından hiç ayırmayacaksın," dedi, "Hayk geçen seferki gibi bir nöbet geçirirse hemen bundan bir tane vereceksin."

"Sen gidiyor musun?" dedi Mariam.

Sesinde öyle bir korku vardı ki Efronya dayanamayıp ona sarıldı, başını göğsüne dayadı, "Hayır," dedi, "sadece her ihtimale karşı sende dursun dedim."

Hasmik, sanki yaşananları biliyormuş gibi, "O salaktır," dedi, "bir yere gitmez, merak etme." Onun sesindeki güveni ve minnettarlığı da duydu Efronya.

"Hayk nasıl?"

"İyi, oynayacağım diye tutturuyor ama bırakmıyorum. Uyuyor şimdi."

"Ben gidip doktoru bulayım."

Bogosyan'a Şalvarcıyan'ın selamını, Yervant Odyan'ı gördüğünü, onun da kampa geleceğini, baskıların artmış olduğunu söyledi.

"Odyan nasıldı?"

"İyi gözüküyordu ama biraz bıkmış gibiydi. Nereye yollarlarsa oraya gideceğim, dedi."

"Hepimiz öyleyiz aslında."

Efronya, heyecanla, "Kahve içtim," dedi.

"Kahve mi?"

Doktorun da kahveyi unuttuğunu anladı.

"Evet."

"Güzel miydi?"

"Çok."

Aslında anlatmamaya karar verdiği halde doktora Şalvarcıyan'ın kendisine hemşirelik teklif ettiğini de anlattı.

"Kabul etseydin."

"Etmedim."

"Ah kızım... Ah kızım... Niye kabul etmedin? Hayatın kurtulacaktı. Burada kimsenin kimseye yardımı dokunamaz ki... Ah kızım... Yarın sabah git, kabul ediyorum, de. Bir kişinin de kurtulduğunu göreyim bari."

Efronya hiçbir şey söylemeden başını salladı.

"Bazen Tanrı'ya inanıyorum," dedi doktor, "böyle muhteşem bir aptallığı ancak yüce bir kudret yaratabilir."

O gece hava aniden serinledi, koyu bulutlarla gece her zamankinden daha karanlık bir şekilde kampın üstüne çöktü, herkes erkenden çadırlarına çekildi, rüzgâr bez parçalarından yapılan çadırları sarsıyordu. Herkes bulduğu bezlere sarılarak erkenden uyudu.

Efronya da uykuya dalmak üzereyken birden göğsünün üzerinde bir ağırlık hissetti, bir dev üstüne basarak onu toprağa gömüyormuş gibiydi, telaşla çadırdan çıktı, başörtüsünü çıkardı, rüzgâr yüzüne çarpıyor, saçlarını dağıtıyordu, buradan kurtulmak istiyordu, karanlıkta koşarak kamptan çıkmak, İstanbul'a kadar koşarak gitmek, Ragıp'ı bulmak istiyordu. Özlem aniden, önceden hiçbir uyarıda bulunmadan, en ufak bir duygu dalgalanması yaratmadan bastırmış, sadece zihnini değil, bedenini de kavrayıvermişti. O anda Ragıp için duyduğu özlemin gücü karşısında dayanamayacağını, vücudunun parçalanacağını sandı.

Kendi iradeleriyle hareket etme kabiliyetleri ellerinden alınmış, hayatları dar bir alana sıkıştırılmış çaresiz insanların duyguları o sıkışık hayatın içinde kendini göstermeden birikir, sonra aniden parçalayıcı bir güçle patlayarak zehirli bir ahtapot gibi bütün ruhunu ve bedenini sıkarak ezer, Efronya da bu ani ve büyük patlamayı, acıyı etinde hissederek yaşıyordu. O kadar büyük bir özlem duyuyordu ki birisi ona Ragıp'ı bir kere görüp sarıldıktan sonra öleceğini söylese o anda bunu hemen kabul edecekti. Özlem, derin bir endişe yaratıyor, Ragıp'ın başına kötü bir şey geleceğinden, onun cephede

vurulacağından, yaralanacağından, öleceğinden korkuyordu, bu endişe ise özlemi daha da büyütüyordu.

Koşarak çadırların arasından geçip kampın kenarına geldi. Şalvarcıyan'ın fabrikasına koşmayı geçirdi aklından, bunu düşünmek bile ona bir ferahlık, büyük bir sevinç veriyordu, gitmek, kurtulmak, Ragıp'ı bulmak, onunla birlikte yıkanmak, kahve içmek, uyumak, onunla birlikte uyanmak, onun sağ ve güvende olduğundan emin olmak istiyordu.

Kampın kenarından aşağıya koşmaya hazırlanırken yağmur başladı. Yağmur aniden hızlandı. Saçları sırılsıklam oldu, sular ensesinden içeri sızıyordu, ayaklarının altındaki toprak gevşeyip çamurlaşıyordu. Daha önce hiç yağmur görmemiş gibi büyük bir hayrete kapılmıştı, kıpırdamadan duruyordu. Hissettiği kurtulma isteği, Ragıp için duyduğu büyük özlem sanki yağmura çarpıyor, duyguları süratle biçim değiştiriyor, özlem, endişe, korku yerini Hayk'ın bu yağmurun altında üşütüp hastalanmasını nasıl önleyeceği düşüncesiyle değiştiriyordu. Yağmur gittikçe hızlanıyordu. Bütün kamp rüzgârla ve yağmurla kıpırdıyor gibiydi, çadırlar dalgalanıyor, insanlar çadırlardan çıkıyordu. Geldiği yolun tam tersine koşmaya başladı, her adımda çamur biraz daha derinleşiyordu. Çadıra girdiğinde Hasmik uyanmıştı, "Ne oluyor?" dedi.

"Yağmur başladı."

Sular çadırın içine girmeye başlamıştı. Mariam'ı uyandırdı, "Kalk." Mariam gözlerini kırpıştırarak uyanmaya çalıştı. Annesi gibi, "Ne oluyor?" dedi.

"Yağmur başladı. Eşyaları torbalara koy."

Birkaç parça eşyalarını, yiyeceklerini torbalara koydular. Efronya, Hayk'ı kucağına aldı, Mariam'a, "Sen torbaları tut,"

dedi, "sakın yere bırakma, hepsi çamur olur." Hasmik'e de, "Sen şu çadırın sopasını sıkıca tut," dedi, "rüzgârla uçup gidecek her şey."

Fırtına ürkütücü uğultularla hızlanıyordu. Ayak bileklerine kadar çamura batmışlardı. Çamurlu sular ayaklarının altından akıyordu, incecik çadır bezi suların içeri girmesine mâni olamıyordu. Üşüyorlardı.

Rüzgâra dayanamayan çadır bezi birden yırtıldı, sağanak şimdi onların üstüne yağıyordu. Çadırdan çıktılar. Herkes çadırlarından çıkmıştı, eşyalarını çamurdan ve yağmurdan korumaya uğraşıyorlardı.

Binlerce insan sabaha kadar çocuklarına, eşyalarına, bez parçalarına sarılarak bekledi. Toprak öylesine gevşeyip balçıklaşmıştı ki adım atmak bile zorlaşmıştı.

Sabahleyin birden sevkiyat memurları ellerindeki sopalarla kampa girdi. "Toplanın," diye bağırıyorlardı, "toplanın, gidiyorsunuz!"

Uzaktan tren düdüğünün sesini duydular.

Bir adam, "İslahiye treni," dedi, "bizi İslahiye'ye gönderecekler."

Çamurların içinde kayarak, bazen yere düşerek, ellerindeki torbaları düşürmemeye çalışarak istasyona doğru, "Yürüyün!" diye bağıran memurların arasında yürüyorlardı.

Efronya, çamurların içine çökmüş yaşlı bir kadın gördü.

Kadın gökyüzüne bakarak yumruğunu kaldırmış, Tanrısına öfkeyle ve sitemle bağırıyordu:

"Kör müsün? Görmüyor musun?"

XXII

Mösyö Gavril, üç hafta sonra dört deri çantayla geldi. Çantaları salonun ortasına koydu. Nizam'la Anya ona bakıyordu. Çantaları teker teker açtı. İçleri altınla doluydu.

"Babanıza ait her şeyi sattırdım," dedi, "ederinden çok daha düşük fiyata gittiler ama bu karmaşada daha iyisini yapamazdık. Gecikmek de tehlikeli olurdu. Rusya'da neler olacağı belli değil."

Anya, altın dolu çantalara fasulye torbalarına bakar gibi baktı, samimi bir hayretle, "Ben ne yapayım bunlarla," dedi.

Nizam, Mösyö Gavril'in gülümsediğini daha önce hiç görmemişti, ilk kez onun yüzünde şefkatli bir gülümseme belirdiğine şahit oluyordu.

"Bu parayla hayatınızı tanzim edebilirsiniz. Size layık bir hayat kurabilirsiniz. Arzu ederseniz ben parayı idare ederim, ihtiyacınız oldukça size veririm."

Anya, üstünden ağır bir yük kalkmış gibi büyük bir sevinçle, "Çok iyi olur," dedi. Paranın idaresiyle Mösyö Gavril'in uğraşacağını söylemesi onu sevindirmişti. Önünde duran servet onun ilgisini çekmiyordu.

"Hayatın ne olduğunun binlerce yıldan beri bir türlü tarif edilememesinin bir nedeni var," demişti Hikmet Bey bir keresinde Osman'a, "hayat ona bakan gözlere göre biçim değiştiren, bütün biçimi ve manası kendine bakanın zihninde şekillenen büyülü bir varlık. Hayatın kendine ait bir hakikati var ama o hakikati hiçbir insan, kendi zihninin sınırlarını aşmadan göremez. Kimse de kendi zihninin ötesine geçemeyeceğinden hayat hepimiz için çözülemeyecek bir sır olarak kalacak." Anya'nın önünde duran altınlara sıkıcı bir yük gibi bakmasını anlayamayan Osman, Hikmet Bey'in bu sözlerini hatırlamıştı.

Anya, her şeyi başka insanlardan farklı görüyordu. İki çocuğunu kendisini sorumlu tuttuğu bir yangında kaybetmiş, onların acısına taşınması neredeyse imkânsız bir vicdan azabı eklenmiş, ülkesinden kaçmış, çok zengin genç bir kontesken yapayalnız ve fakir bir kumarhane piyanisti olmuştu. Büyük ıstıraplar çekmiş her insan gibi onun da zihni biçim değiştirmiş, zihniyle birlikte hayatın kendisi de biçim değiştirerek neredeyse bütün manasını kaybetmişti. Hayatın kendisini bir düşman olarak görmüş, yıllarca ölümü bekleyerek, ölümü özleyerek, vicdan azabıyla kuruyan bir ruhu ve zihni taşıyarak yaşamıştı.

Anya'nın bir yangınla mahvolan hayatı, hayatın o garip oyunlarından biri sonucunda bir başka yangınla biçim değiştirmişti. O kuruyan ruh, genç ve bencil bir erkeğin varlığıyla filizlenmiş, kuvvetle inkâr etmeye çalışmasına rağmen bir hayatiyet belirtisi göstermişti. Bir yangının içinde kaldığını sandığı genç adamı kurtarmak için hiç düşünmeden ateşin

içine atılmış, o sırada aslında dışarıda olan genç adam da onu kurtarmak için onun peşinden yangının içine girmişti. Hiç konuşulmayan, iki tarafça da inkâr edilmeye çalışılan bir aşk, ölüm karşısında hiçbir korku hissetmeden neredeyse mutlulukla gülümseyen, birlikte ölecekleri için ölümü küçümseyen iki insanı da değiştirmiş, onlarla birlikte hayat da biçimini bir kez daha değiştirmişti. Istırabı da, saadeti de ateşle ve ölümle yaşamış biri için para hiçbir önem taşımıyordu. Paranın ona geri veremeyeceği hayatlar kaybetmiş, paranın alamayacağı hayatlar kazanmıştı.

Nizam ise paranın önemini bilmeyecek kadar zengin bir ailede doğmuş, hiç para kazanmamıştı ama paranın iyi yaşamak için gerekli olduğunu biliyordu. Mösyö Gavril gittikten sonra, "Artık zengin olduğuna göre senin için daha iyi bir hayat kurmama müsaade eder misin?" dedi.

Anya gülümsemişti.

"Ne yapmak istiyorsun, millıyi moy?"

Nizam, hiçbir zaman doğru telaffuz edemediği bu "millıyi moy"u her duyduğunda içinde çok sıcak, onu şefkatle ve aşkla gülümseten bir sevinç hissediyordu. Yeryüzünde, Rusçada söylenen bu "canım benim"den daha kuvvetli bir sevgi ifadesi olmadığına neredeyse inanmıştı. Bazen o da Anya'ya, "Millıyi moy," deyip onu güldürüyordu, "Erkekler kadınlara öyle demez," diyordu Anya.

"Nasıl der?"

"Milaya, der."

"Buradan taşınalım, milaya. Rukiye'ye yakın bir yalı tutalım. Artık benim paramı harcamayacağın için rahatsız

olmana da gerek kalmıyor. Biraz daha iyi yaşamanı istiyorum, alıştığın, bildiğin bir hayatı yaşamanı istiyorum."

"Bu seni memnun mu edecek?"

"Evet... Hem de çok."

"Olur, millıyi."

Paranın getirdiği her şeyi rahatlıkla reddedebildiği gibi, şimdi paranın getirdiği her şeyi aynı rahatlıkla kabul edebiliyordu. Reddedişiyle kabul edişi arasında neredeyse hiç fark yoktu. İkisi de aynı umursamazlıktan kaynaklanıyordu.

Rukiye'nin de yardımıyla Boğaziçi'nde bir yalı tuttular, evin sahibi olan eski paşanın yaşlı eşi oğlu Çanakkale'de şehit olunca Nişantaşı'ndaki konağına taşınmış, yalıyı da aşçıları ve uşaklarıyla birlikte Anya'ya devretmişti. Masrafları Mösyö Gavril karşılıyordu. Karaborsa arabaları her sabah kapıya geliyor, ihtiyaçları olan her şeyi bırakıyordu.

Nizam çok sevdiği ve çok güvendiği iki kadının arasında savaşı da, Ermenileri de unutmuştu, Anya zengin olunca artık onun dokunulmaz olduğunu düşündüğünden bir endişesi kalmamıştı, farkında olmadan zenginlere dokunulmayacağına inanıyordu. Rukiye ile Anya çok iyi anlaşıyordu, birbirine çok benzeyen doğal kibarlıkları ve yumuşaklıkları, çektikleri acılarla birlikte onları birbirine bağlamıştı.

Bir akşam, Rukiye ile Yusuf onlara gelmişti, yemekten sonra iki kadın kendi aralarında konuşurlarken Nizam da Yusuf'a Fransızca masallar anlatmıştı. İki kadın onu göz ucuyla izlemişti.

"Nizam çok değişti," demişti Rukiye. "Büyüdü..."

Anya bir şey söylemeden gülümsemişti.

Rukiyeler gittikten sonra Anya, "Yusuf'u çok mu seviyorsun?" dedi.

"Evet. Babasız büyümesine üzülüyorum biraz."

"Öyle bir oğlun olmasını mı istiyorsun, millıyi?"

Anya'nın çocuk konusunda ne kadar hassas olduğunu bildiğinden Nizam hemen başını sallayarak, "Hayır," demişti.

Anya onun yüzünü iki elinin arasına almıştı. Yüzünü her cümlede biraz daha fazla sıkıyordu.

"Bir oğlun olmasını mı istiyorsun?"

"Hayır."

"Benim yüzümden çok istediğin bir şeyden vaz mı geçiyorsun?"

"Hayır."

"Bana yalan mı söylüyorsun?"

"Hayır."

"Bir oğlun olsa sevinir miydin?"

"Çocuk istemiyorum, Anya..."

"Bir oğlumuz olmasını istemiyor musun millıyi?"

"Anya..."

"Bir oğlumuz olmasını istemiyor musun?"

"Anya..."

"Sana bir oğlan doğuracağım, Nizam. Bizden bir iz kalsın dünyaya. Bunu hak ediyoruz... Ben işlediğim günahın bedelini ödedim, sana benim günahımın bedelini ödetmeye hakkım yok. Bunu çok düşündüm, geleceğimizi geçmişimize mahkûm etmemeye karar verdim. Yeni bir geçmiş bulamayız ama birlikte yeni bir gelecek bulabiliriz. Sadece bize ait bir gelecek..."

Nizam, "Milaya," diyebildi sadece, "milaya..."

Anya, hamile olduğunu Rukiye'ye bir akşamüstü Boğaz'a bakan geniş pencerenin yanında üçü birlikte kahve içerlerken söyledi. Çocukluğundan beri bazen dünyada kimsenin görmediği bir şeyleri görüyormuş gibi bakan kocaman gözlerinin sevinçle parladığını gördüler. "Çok sevindim." Sonra gülümseyerek, "Adını ne koyacaksınız?" dedi.

"Erkek olursa Tevfik," dedi Nizam.

Öldürülen kocasının adının bebeğe verileceğini duyduğunda Rukiye'nin parlak gözlerinde bir buğu oluştu. Nizam'a neredeyse minnetle baktı.

"Anya'nın fikri," dedi Nizam.

Rukiye Anya'ya döndü, ellerini tuttu:

"Rusça kız kardeş nasıl deniyor?"

"Sestra."

Nizam araya girdi:

"Dikkat et, Anya hepimizi Rus yapacak bu gidişle."

"Kimlerin haberi var?"

"İlk sana söyledik," dedi Anya.

"Anneme söyleyecek misiniz?"

"Bilmem," dedi Nizam, "söylemeli miyiz?"

"Sırf babaanne olacağını öğrendiğinde yüzünde belirecek ifadeyi görmek için bile söylemelisiniz."

"Sen de gel o zaman."

"Annemden hâlâ korkuyorsun, değil mi?"

Nizam güldü.

"Korkuyorum galiba..."

"Niye?"

"Bilmiyorum ama beni korkutan bir yanı var. Soğukluğu galiba... Soğukluğunu istediğinde mızrak gibi saplayabiliyor insana. Sen korkmuyor musun?"

"Eskisi kadar değil."

"Anneme görüşmek istediğimizi söyleyelim o zaman."

"Ben hallederim," dedi Rukiye.

Mehpare Hanım, onları, uzun boylu Çin vazolarına yerleştirilmiş taze çiçeklerle donatılmış salonun ortasında ayakta karşıladı, her zamanki gibi çok şıktı. Çocuklarından önce Anya'ya baktı. Kendisi de çok yıllar önce böyle bir salonda ikinci kocası Hikmet Bey'in annesi Mihrişah Sultan'la karşılaşmış, olağanüstü güzel iki kadın birbirine merakla ve kıskançlıkla bakmıştı. Şimdi, oğlunun kurtarmak için hayatını tehlikeye attığı kadının da kendisi kadar güzel olup olmadığını görmek istiyordu, Anya'nın kendisi kadar güzel olmadığını gördüğünde yüzünde, ancak onu tanıyanların fark edebileceği bir memnuniyet gülümsemesi belirip kayboldu. "Hoş geldiniz," diyerek Rukiye'yle Nizam'ın yanaklarından öptü. Nizam, Anya'yı göstererek, "Kontes Rodovski," dedi. Anya kendisini böyle tanıtmasına şaşırarak Nizam'a şöyle bir baktı. Mehpare Hanım, "Memnun oldum," diyerek Anya'nın elini sıktı. Rukiye'ye döndü, "Yusuf'u getirmedin mi?"

"Onu daha sonra getiririm anne, biraz kırıklığı vardı, çıkarmak istemedim."

"İyi, otursanıza."

Oturdular, bir süre hiçbiri konuşmadı. Mehpare Hanım, küçük, gümüş bir çanı çaldı, içeri giren uşağa hiçbir şey söylemeden baktı, adam hemen gitti. "Size çay hazırlattım," dedi.

Çayların, yanlarında küçük pastaların gelmesini de sessizce beklediler.

Çaylarını içerlerken Nizam dayanamadı.

"Bir çocuğumuz olacak," dedi.

Mehpare Hanım, Anya'ya bakıp Nizam'a döndü:

"Siz ne zaman evlendiniz?"

Öylesine insanlardan uzakta ve birbirlerine duydukları aşkın doğallaştırdığı bir yakınlığın içinde yaşıyorlardı ki insanların onları da ilgilendiren kuralları olduğunu unutmuşlardı. Birbirlerine baktılar.

"Yakında evleneceğiz," dedi Nizam.

"Sırayı değiştirmişsiniz," dedi Mehpare Hanım.

Rukiye kendini tutamadı:

"Anne, babaanne olacağınızı söylüyorlar."

"Duydum... Hayırlı olsun. Allah analı babalı büyütsün."

Nizam'a döndü:

"Rukiye'ye komşu bir yalı tutmuşsun."

"Ben değil, Anya tuttu."

"Anya mı?" dedi Mehpare Hanım alaycı bir gülümsemeyle.

"Babası vefat edince bütün serveti ona kaldı."

"Ben piyanist olduğunuzu duymuştum."

"Evet," dedi Anya, "bir kumarhanede çalışıyordum."

"Kumarhane" sözcüğünü özellikle ve sinirli bir şekilde vurgulamıştı.

"Babanız kumarhanede çalışmanıza nasıl müsaade etti? O kadar zengin bir adam..."

"Babamla görüşmüyorduk."

"Kumarhanede çalıştığınızı bilmiyor muydu?"

"Herhalde biliyordu, bilmiyorum."

"Tuhaf... Biraz daha pasta alsanıza."

Minik pastalar gümüş tepsilerin içinde duruyordu, Mehpare Hanım birbirine benzemeyen iki erkekle, Rukiye'nin babası Şeyh Yusuf Efendi ve Nizam'ın babası Hikmet Bey'le evlenmiş, iki evliliği de kocalarını aldatmasıyla bitmişti ama kaynağı belirsiz bir zenginliğin içinde yaşıyordu. Eski kocalarının ona bu zengin hayatı sağladığını düşünüyordu çocukları, Mehpare Hanım, kendisine verilen paraları güzelliğinin bedeli gibi görerek büyük bir rahatlıkla kabul ediyor, bunu erkeklerin kendisini unutamadığının bir işareti olduğunu düşündüğünden, para kadar, unutulamıyor olmasından da hoşlanıyordu.

"Geçen gün Altınaylardaydım, onların gelini de hamile. Pek memnundular."

"Şu ünlü Ermeni zenginler mi?" dedi Rukiye, "Sen onlarla tanışıyor muydun?"

"Tanışmasam nasıl gideceğim, kızım... Tanışıyorum elbette. Talat Bey de gelmişti, pek cerbezeli, kudretli bir adam."

"Hem Ermenileri öldürüyor hem Ermenilerle yemek mi yiyor?" dedi Nizam, "Pek cerbezeliymiş hakikaten."

"Ermenileri öldürdüğünü de nereden çıkardın, Nizam? Niye öldürsün Ermenileri? O gün pek çok Ermeni tüccar da vardı orada, Talat Bey hepsine de fevkalade mültefit davranıyordu."

"Anne, Ermenileri öldürdüklerini ben bile biliyorum, sen hakikaten hiç mi duymadın? Oradaki Ermenilerin hiçbiri bu konuda bir şey söylemedi mi? Onlar da bir tuhaf."

"Yoo, hiçbir şey söylemediler, fevkalade neşeliydi insanlar. Bu öldürmek falan, bunları uyduruyor birileri. Ben gözümle gördüm oradaki insanları. Olay çıkaran birilerini sürmüşler sadece, savaş zamanı bir de onlarla uğraşmak istememişler, o kadar. Sen babandan duymuşsundur bunları, nereden bileceksin sen Ermenileri... Baban sever böyle trajedileri, hikâyeleri. Daha önce padişaha karşıydı, onu devirmek istiyordu, devirdiler, şimdi de bunlara karşı... Herhalde bunları da devirmek istiyordur. Adamın içi huzursuz, herkesi devirmek istiyor."

Sonra birden durup Nizam'a döndü.

"Siz nasıl evleneceksiniz?" dedi. "Sen Müslümansın, o Ortodoks..."

Konuşmanın başından beri içinde biriken kızgınlık, Anya'dan "o" diye bahsetmesine duyduğu kızgınlıkla birleşince Nizam meydan okuyan, kışkırtıcı bir öfkeyle cevap verdi:

"Ben Ortodoks olurum."

"Saçmalama, Nizam."

"Niye? Birimizin din değiştirmesinin icap ettiğini ima etmiyor musun? Ben dinimi değiştiririm."

"Bu durumlarda icap edeni yapmak kadına düşer."

Anya, yıllarca bütün insanları kendisinden uzak tutmasını başaran buz gibi sesiyle konuşmaya karıştı:

"Buna sonra karar veririz."

Mehpare Hanım da aynı soğuk sesle cevap verdi:

"Bir karar vermeniz icap ettiğini anlamanız da mühim."

Eve dönerlerken arabada uzun bir sessizlikten sonra Rukiye, "Hakikaten nasıl olacak bu iş," dedi, "nasıl evleneceksiniz?"

"Bilmiyorum," dedi Nizam. "Daha önce hiç aklıma gelmedi. Ben bir insanı sevmek zordur zannediyordum, sevdikten

sonra bu kadar zorluk çıkacağını hiç düşünmemiştim. Ne kadar zormuş... Seven biziz, çocuğu olacak olan biziz ama ne yapacağımıza karar veren onlar. Saçmalık değil mi bu?"

"Saçmalık dediğin hayatın ta kendisi, bu hayat böyle. Ama bir şey yapmak zorundasınız. Kendiniz için değil, çocuk için."

"Ben Müslüman olurum," dedi Anya sakin bir sesle.

"Bunu yapmana gerek yok, bir çözüm buluruz. Belki evlenmeyiz, çocuğu evlat ediniriz."

"Annesi babası kim olacak," dedi Rukiye, "ne diyeceksiniz çocuğu kaydettirirken. Tevfik ölmemiş olsa benim çocuğum, derdim ama bu şartlarda onu da yapamayız."

Anya, gene aynı sakin sesle, "Ben Müslüman olurum," dedi.

"İstemediğin bir şeyi mecbur olduğun için yapmanı istemem."

"İstediğin bir şey için bazen istemediğin şeyi de yapmak zorundasın. Bazen ancak ikisini birden kabul edersen istediğin oluyor."

"Senin dinin bu..."

"Ben Tanrı'ya da, onun dinine de çoktan küstüm. Ne dini ne cenneti ne cehennemi umurumda. Çocuk, Tanrı'dan daha önemli... Bir Tanrı için bir çocuktan vazgeçmem."

Sonra gülerek Nizam'ın elini tuttu.

"Biz seninle cehennemden korkmayız, oraya girip çıktık, unuttun mu... Çocuğumuz bari huzurlu büyüsün."

XXIII

Tipi, Ragıp Bey'in peşini bırakmıyordu, kar fırtınaları içinde yol alıyor, erkekleri ölecekleri cephelere gönderilmiş, yalnız ve aç kadınların bulunduğu Türk köylerinden, bütün insanları çöllere yollanmış bomboş Ermeni köylerinden geçiyor, yıllardır uğruna savaştığı ülkenin bir türlü kandan ve sefaletten kurtulamamasının nedenini anlayamıyordu. "Bütün o askerlerin aslında ölü bir imparatorluğu kurtarmak için öldüklerini düşündüğüm zamanlar oldu," demişti Osman'a, "ne yaparsan yap dirilmeyecek bir ölü için öldüler." Tren istasyonları asker elbiseleri giydirilmiş köylü çocuklarıyla doluydu, akın akın cephelere gönderiliyorlardı.

Boş köylerde, kalabalık istasyonlarda, kasvetli kasabalarda, askeri karargâhlarda, çamurlara bulanmış şoselerde Efronya'yı arıyor, her geçen gün bunun imkânsızlığını biraz daha anlıyordu. Ama nasıl bir "ölüyü" kurtarmak için savaşmaktan vazgeçmiyorsa, Efronya'yı aramaktan da vazgeçmiyordu. "Savaşçı bir asker, atılmış bir ok gibidir," demişti Osman'a, "ya hedefini bulur ya da hedefine giden yolda gücü tükenip düşer ama hiçbir zaman gittiği yoldan dönmez, dönemez."

Ne hedefini buluyor ne gücü tükeniyordu, aramayı sürdürüyordu.

Tarsus'a geldiğinde, tipi yerini yağmura bırakmış, şehrin ortasından geçen Berdan Nehri kararmış, soğuk gri bir renk almıştı. Tarih boyunca önemli bir geçiş yeri olan şehir can çekişiyor gibiydi, Ermeniler gönderilmiş, birçok dükkânla beraber kiliselerin çoğu kapanmıştı, açık olan dükkânların çoğu mal az bulunduğu için boştu. Ermenilerin yerine yollanmış doğulu göçmenlerle Araplar, sokaklarda yabancı bir şekilde dolaşıyorlardı. Tek canlı ve kalabalık olan yer, cepheye gitmek için bekleyen askerlerin biriktiği istasyondu.

Gittiği her yerde ya bir sınıf arkadaşı ya da birlikte savaştığı bir subay mutlaka vardı, hepsi de aynı şeyi söylüyordu: "Bu rezilliğin içine aile getirilmez." Subaylar arasındaki o anlaşılmaz haberleşme sayesinde nerede hangi arkadaşının olduğunu o da bütün subaylar gibi biliyordu. Karargâhta Binbaşı Bilal'i buldu, aynı kıdeme sahip olmalarına rağmen Bilal Bey serkeşliği ve kavgacılığı yüzünden binbaşılıkta takılıp kalmış, oradan oraya sürülmüştü. Bütün iyi askerler gibi savaşmayan subayları küçümsüyor, kendisini savaşın dışına attıkları için de bütün üstleriyle birlikte kendisinden de nefret ediyordu. Ragıp Bey'e kardeşini bulmuş gibi sarılmış, "Ragıp," demişti, "nereden çıktın? Nihayet gerçek bir asker gördüm. Bıktım usandım bu karargâh tayfasından, asker desen değil, sivil desen değil, ne işe yaradıklarını anlamadım gitti."

"Şam'a gidiyorum, Filistin cephesine tayinim çıktı. Senin burada olduğunu duyunca bir göreyim dedim."

"Ne şanslısın. Cephe gibisi yok yeminlen. Buralar rezillik, soytarıya çevirdiler bizi burada... Neyse bunları çok konuşuruz, eşyaların nerede?"

"Kapıda bıraktım."

"Tamam, onları alır, birazdan bana gideriz."

"Yahu rahatsız etmeyeyim, bir otelde ya da burada, karargâhta kalırım."

"Daha neler, ne rahatsızı... Biraz eskilerden konuşuruz. Yanında sivillerin var mı?"

"Valizde var. Niye?"

"Bak birader, akşam çekeriz sivilleri, Strati'nin meyhanesine gideriz, çakıştırırız, felekten bir gece çalarız canına yanayım. Tek başına içe içe içkiden de ikrah gelecek namussuzum."

Strati'nin meyhanesi arka sokaklardan birinde pencereleri kâğıtla kapanmış bir yerdi, içeri girdiklerinde üç beş kişi vardı, tahta masaların çoğu boştu, içenler de sessizce içiyordu, lambalar sönük yanıyordu. Bir masaya oturdular. Bilal Bey o ünlü şiirin iki mısrasını söyledi:

"Meyhane mukassi görünür taşradan amma
Bir başka ferah, başka letafet var içinde..."

Sonra da kendi söylediğine güldü.

"Bunun içi de kasvetli, birader."

"Birer rakı içelim, burası da ferahlar," dedi Ragıp Bey.

"Strati," diye meyhaneciye seslendi Bilal Bey, "bize rakı getir."

Meyhaneci asık suratlı bir şekilde bir karaf rakı getirdi, beyazpeynir, tuzlu balık, bir tabak da doğranmış turp bıraktı.

"Bu kadar mı?" dedi Bilal Bey.

"Bu kadar, Bilal Bey, bunu bulduğumuza da şükür. Savaş zamanı, siz benden iyi bilirsiniz, pek bir şey bulunmuyor."

"İyi, ne yapalım, idare ederiz."

İlk kadehleri içerken, Bilal Bey sevdiği masalı dinlemek isteyen bir çocuk gibi heyecanla, "Çanakkale'yi anlat, Ragıp," dedi, "ama ballandıra ballandıra anlat, şöyle dinledikçe içim soğusun."

"Anlatacak bir şey yok, Bilal, bildiğin savaş işte."

"Valla Ragıp, bu benim bildiğim savaşlardan değil, benim bildiklerimde hep kaybettik. Bu kazandığımız bir savaş, benim hiç bilmediğim bir şey. Bunu bir tek orada olanlar biliyor. Sevmezsin böyle şeyleri biliyorum ama anlat Allah rızası için, nasıl kaçırdınız İngilizleri?"

Ragıp Bey güldü.

"Bence daha ilk gün onlar anladılar yanlış bir savaşa girdiklerini. İngiliz komutanlar görmüşlerdir ama Londra'ya anlatamamışlardır. Söylememişlerdir bile... Zavallı General Hamilton kıvrandı durdu. Çok hatalar yaptılar, bizimkiler de çok hata yaptı ama orada taarruz eden taraf şanssızdı... Gittin mi sen hiç Gelibolu'ya?"

"Yok, hiç nasip olmadı."

"Kıyı dar, hemen yamaç başlıyor. Orada üstünlük müdafaada. Onlar karaya çıkıyor ama yukarıdan top ateşi var, ayrıca yamaç tırmanacakları için ateş altında kalıyorlar. Bir ihtimal onlar için baskındı, onu da denediler ama tutmadı... Bir de şunu söyleyeyim, oradaki birlikler subayıyla eratıyla hakikaten çok kahramanca dövüştü. Haklarını yemeyeyim, İngilizlerle Anzaklar da iyi savaşçılar, onlar da iyi dövüştü. Bizimkilerde

Balkan savaşlarının hatırası çok kuvvetliydi, burayı da kaybedersek başkent gidecek, imparatorluk çökecek diye herkes canını koydu ortaya. Hem sen de bilirsin ya, müdafaa savaşı taarruz savaşından daha kolaydır. Zavallı Anzaklar o yamaçların, çalılıkların arasında yollarını çok kaybettiler."

İki subay içkilerini içerek savaştan konuşurken masanın yanına gelen biri, "Merhaba Bilal Bey," dedi, "nasılsınız?"

Bilal Bey, başını kaldırıp baktı.

"Ooo Mösyö Con, iyiyim, sağ ol, sen nasılsın?"

Sonra Ragıp Bey'e döndü, "Mösyö Con bizim Ermeni matbaacı," dedi. Ermeni sözünü duyunca Ragıp Bey dikkatle adama baktı.

"Siz sürgünden nasıl kurtuldunuz?"

Adamın yerine Bilal Bey cevap verdi:

"Mösyö Con matbaacı, burada ajansı basıyor, haberleri onun sayesinde öğreniyoruz, onun için ona kimse dokunmadı. Öyle değil mi, Mösyö Con?"

"Öyle, Bilal Bey."

"Otursanıza," dedi Ragıp Bey.

"Rahatsız etmeyeyim."

"Ne rahatsızlığı, oturun, bir rakı için."

Mösyö Con ne yapacağına karar veremeden Bilal Bey'e baktı. Bilal Bey de, "Gel, otur yahu," dedi, "Ragıp Bey eski arkadaşım."

"Burada Ermeni kaldı mı?"

"Pek kalmadı, benden başka birkaç kişi vardır, onlar da yerine adam bulunamayanlar."

"Başka yerden gelen sürgünler de buradan geçmiş, öyle duydum."

"Buradan çok sürgün geçti, binlerce insan, çoğu Külek kampında kaldı ama Tarsus'ta kalanlar da oldu."

"Kalanlara ne oldu?"

"Sonra gitmek zorunda kaldılar, saklayanları da göndereceğiz, deyince herkes kaçakları evlerinden çıkardı."

"Çok insan kaldı mı o zaman Tarsus'ta?"

"Epey adam vardı."

"Kadınlar da varmış sürgünlerin arasında."

"Binlerce kadın vardı ama onlar Tarsus'a hiç gelmediler, kadınlar kamplardaydı, buraya sadece erkekler geldi. Ben hiç sürgün kadın görmedim şehirde."

"Ne oldu o sürgünlere?"

"Gittiler."

"Nereye?"

Mösyö Con fazla konuştuğundan korkup, "Bilmiyorum," dedi, "gittiler... Ben müsaadenizi rica edeyim, arkadaşların yanına gideceğim."

O gidince iki arkadaş birbirine baktı, "Burası rezillikti, Ragıp," dedi Bilal Bey, "o kampı görmeliydin, savaştan beterdi emin ol. Bana da vazife vermeye kalktılar. Yapmam, dedim, istiyorsanız beni cepheye gönderin hemen, dedim, yapmadım. Aklı başında, vicdanı olan kimse de bulaşmadı bu işe, vicdansızlar var tabii. Hem vicdanları yok hem akılları yok. Yarın bir gün, ne oldu, derler; emri verenler benim haberim yoktu, der çekilir, sen ortada kalırsın."

"Ne zaman gittiler?"

"Altı ay kadar oluyor. Buradakileri buradan İslahiye'ye yürütmüşler. Yolda neler oldu bilmiyorum. Oradan da Der Zor'a yolladılar, diyorlar. Aslına bakarsan kimse bunu konuşmak istemiyor, konuşulacak iş değil, bak birlikte o kadar savaştık, neler gördük, böylesini savaşta görmedik... Savaşta savaşırsın, utanmazsın, burada utandırdılar bizi."

Ragıp Bey cevap vermedi, sustu.

"Ne oldu?" dedi Bilal Bey.

"Düşünüyorum."

"Düşünme. Ben düşünmüyorum. Düşünsem öfkeleniyorum... Unutmaya çalışıyorum, sonunda herkes unutmak isteyecek bunu. Kimse hatırlamak istemeyecek."

Ertesi sabah karargâhta kahvelerini içerlerken, "Nereye gideceksin?" dedi Bilal Bey.

"Halep'e, oradan Şam'a geçeceğim. Cemal Paşa'yı göreceğim. Oradan da cepheye... Belki arada İslahiye'ye uğrarım."

"Bizim Rüstem var orada."

"Biliyorum."

"Uğrarsan selamımı söyle koca kafaya."

Onlar konuşurlarken bir asker geldi, "Ragıp Albay'ı, Cevat Paşa telgraf başında bekliyor, Komutanım," dedi. İki subay birbirine baktı, "Hayırdır," dedi Ragıp Bey, "ağabeyim beni niye arıyor acaba." Aşağı kattaki telgrafhaneye indi.

"Buyurun ağabey, ben Ragıp, beni emretmişsiniz. Hayırdır."

"Nasılsın, Ragıp?"

"İyiyim ağabey, sağ olun... Buyurun."

"Halini hatırını sormak istedim. Karışık yerlerden geçiyorsun. Bir ihtiyacın var mı?"

"Sağ olun ağabey, bir ihtiyacım yok."

"Ne zaman Şam'da olacaksın?"

"Beş on gün içinde olurum. Bir emriniz mi vardı?"

"Merak ettim. Yollarda çok oyalanma."

Tuhaf bir konuşmaydı, ağabeyinin kendisini sırf hatırını sormak için telgraf başına çağırmayacağını biliyordu, "Beni bir şeye karşı uyarıyor ama neye karşı," diye düşündü. Bir de izlendiğini anlamıştı, nerede olduğunu ağabeyi biliyordu, başkaları da biliyor olmalıydı. "Yollarda çok oyalanma" da garip bir cümleydi, bunun için insan telgraf başına çağrılmazdı.

Ragıp Bey ağabeyinin kendisini uyardığını düşünmekte haklıydı, bir gün önce Cevat Paşa'ya Talat Bey Anadolu'daki Ermenilerin durumunu sormuştu.

"Bir mesele yok, efendim, hemen hemen hepsi gitti. Anadolu temizlendi."

"Biliyor musun Cevat Paşa, tarih bizi yazacak, bu imparatorluğun bekası için neler yaptığımızı anlatacak tarih. Türklerin tarih sahnesinden silinmemesi için neler yaptığımızı tarihçiler anlatacak. Ama bunu herkesin anlamamasına tahammül edemiyorum, koskoca adamlar, o Adana valisi, Ankara valisi, bilmem kaç tane mutasarrıf, emirleri dinlemeyeceklerini söylediler. Düşünebiliyor musun, Osmanlı'nın Dahiliye Nazırı emir veriyor, onlar karşı çıkıyor. Allah'tan cesur, bu imparatorluğun ve Türklerin istikbalini düşünen gençler var, o gençler olmasa bu köhnemiş kadroyla biz bir adım bile atamazdık. Tehlikenin ne kadar büyük olduğunu görmüyor adamlar, kör bunlar, Osmanlı bunlar yüzünden batacaktı. Subayların arasından da böyle insanlar çıktı, emir

dinlemeyen asker mi olur... Sen her emri tartışırsan bu devlet nasıl idare edilecek, her kararımızı onlara mı soracağız. Onları bırak, koskoca Cemal Paşa'ya anlatamıyoruz derdimizi, adam Şam'da kendi imparatorluğunu ilan edecek neredeyse, Ermenilere dokunmayacakmış. Be adam, ben senin Arapları asmana karışıyor muyum, sen niye anlamadığın Ermeni meselesine karışıyorsun..."

Cevat Paşa cevap vermeden dinliyordu. Birden hiç beklemediği bir soruyla karşılaşınca irkildi.

"Senin birader Şam'a mı tayin oldu?"

"Evet, efendim."

"Gitti mi Şam'a?"

"Gidiyor, efendim."

"Nasıl bir adamdır senin birader?"

Cevat Paşa bir an nasıl bir cevap vereceğini bilemedi.

"Cesur, dürüst bir askerdir," dedi.

"Herkes dürüst, Paşa, bana insanların dürüstlüğünden bahsetmeyin, her türlü serkeşliği dürüstlük adına yapıyorlar, ben dürüstüm, diyen emre uymuyor. Bize itaatkâr insanlar lazım... Senin birader Cemal Paşa'nın yanında mı kalacak?"

"Hayır, efendim. Cepheye geçecek."

"Kim tayin etti onu oraya?"

"Esat Paşa tayinini istedi zannederim."

"Çanakkale'de iyi işler yaptığını duydum, Esat Paşa onu niye yanında tutmayıp Şam'a, Cemal Paşa'nın yanına yollamış ki..."

"Bilmiyorum."

"İyi," demişti Talat Bey, "yollarda çok oyalanmasın, dikkat etsin. Orada burada saklı Ermeni çeteciler kalmış olabilir.

Bunları koruyup saklayan adamlar olabilir, Ermenileri koruyorlar, bir de kendilerine Türk diyorlar."

Yaşları kırk civarında üç genç adam imparatorluğun yönetimini ele geçirmiş, düşündükleri her şeyin doğru olduğuna inanarak ve kendilerine karşı çıkan herkesi de düşman ilan ederek vahşi bir baskıyla ülkeyi yönetiyordu. O sıralarda kırk yaşında olan Talat Bey, Dahiliye Nazırı olarak bütün idari işlerden sorumluydu, otuz üç yaşındaki Enver Paşa orduyu ve savaşı yönetiyordu, kırk iki yaşındaki Cemal Paşa Şam'da oturuyor ve bütün güney bölgesinin imparatoru gibi davranıyordu. Bu üç adam hem birlikte hareket ediyor hem de birbirlerinden nefret ediyordu. Kimseye güvenmiyorlardı. Hepsinin devlet kurumlarının dışında kendilerine ait özel teşkilatları vardı. Sürekli bir endişe içinde yaşadıklarından şüphelendikleri insanı bir anda yok edebilirlerdi.

Cevat Paşa, ta başından beri Talat Bey'in ekibindeydi, onun zekâsına, dirayetine, fikirlerine güvenirdi. Talat Bey'in birdenbire kardeşinden söz etmesi onu huzursuz etmişti, birileri Ragıp Bey hakkında Talat Bey'e bir jurnal vermiş olmalıydı. Savaşın her cephede kötü gittiği, kıtlığın, pahalılığın, sıkıntının arttığı bu dönemde idarenin elindeki tek koz Çanakkale zaferiydi, bu savaşta kahramanca dövüşmüş bir albaya kolay kolay dokunulamazdı ama hiçbir şeyden emin olunamayacak bir zamandı. Cevat Paşa, Talat Bey'in emirleri doğrultusunda her zaman hayatını ortaya koymuş, bir an bile düşünmemişti ama kardeşiyle Talat Bey arasında bir seçim yapmak zorunda kalırsa ne yapacağını bilmiyordu. Can sıkıntısıyla makamına döndü.

Odasına girdiğinde, emir subayı, "Hayrettin geldi, Paşam," dedi. En sıkıntılı vaktinde bile "Hayrettin" ismini duyunca elinde olmadan gülümserdi, bir Ermeni ajanın kendine niye Hayrettin diye bir isim aldığını anlayamıyordu, bu ona komik geliyordu. Sürgün listelerinin çoğunu bu Ermeni ajanlar hazırlamıştı, onların adını verdiği bir Ermeni hemen tutuklanıyordu. İstanbul'daki Ermenilerin çoğunluğu hâlâ şehirde olduğu için onları bu ajanlarla izliyorlardı.

"Gel bakalım, Hayrettin, ne yapıyor bizim Ermeniler?"

"Çanakkale'den beri moralleri çok bozuk, Paşam, İngilizler gelecek diye beklediler ama İngilizler gidince moralleri çok bozuldu. Şimdi İngilizler Akdeniz'den gelip güneyde çıkarma yapacak diye bir şayia dolaşıyor."

"Palavra," dedi Cevat Paşa. "Başka ne var?"

"Çok korkuyorlar, Paşam, kimse kalabalıkta konuşmuyor."

"Eeee? Kimse konuşmuyorsa sen istifa etmeye mi geldin?"

"Hayır, Paşam, biz onları takip etmeye devam ediyoruz. Benim başka bir maruzatım vardı."

"Söyle ama çabuk ol..."

"Benim bir yeğenim var, genç, güvenilir biri. O, gençlere daha iyi yaklaşabilir, gençler daha ateşli, daha geveze biliyorsunuz. Emrederseniz onu da vazifelendirelim."

Cevat Paşa, kendi insanlarını jurnal edecek "güvenilir bir genç" sözüne gülmemek için kendini zorlayarak, "Olur," dedi, "git söyle, kaydını yapsınlar." Bu Ermeni casuslardan iğreniyordu ama bilgilerin çoğu da onlardan geliyordu, bir an aklından "Gomidas gibi, Zohrab gibi adamları sürüyoruz, bu itleri burada tutuyoruz," diye geçirdi ama bu düşünceyi çabucak

çıkardı zihninden, bu meseleyle ilgili herhangi bir şeyi sorgulamak istemiyordu. Ragıp Bey'i uyarmaya karar verdi.

Ağabeyinin kendisini telgraf başına çağırması Ragıp Bey'i şaşırtmıştı ama onu asıl şaşırtan istasyonda tren beklerken yanına yaklaşan temiz yüzlü, genç bir derviş oldu.

"Ragıp Bey mi?" dedi genç derviş.

Ragıp Bey, dervişe hayretle bakmıştı.

"Evet."

"Şeyh Yusuf Efendi'nin selamları var, efendim. Bir ihtiyacınız var mı, diye soruyor."

"Sağ olsun... Ellerinden öptüğümü söyleyin. Bir ihtiyacım yok."

Hiçbir şeyin düzgün yürümediği bir imparatorlukta istihbaratın bu kadar hızlı dolaşması, herkesin onun nerede olduğunu bilmesi onu gerçekten şaşırtmıştı.

"Herkes benim nerede olduğumu biliyor ama kimse Efronya'nın nerede olduğunu bilmiyor," diye geçirdi aklından.

XXIV

Onları trene bindirmediler. "Yürüyün!" diye bağırdılar. On binlerce insan sağanak yağmurun altında yürümeye başladı. Hiç ses çıkmıyordu. Geceyi yağmurun altında uykusuz geçirdikleri için hepsi çok yorgundu. Sırılsıklam olmuş, üşüyorlardı. Karlı dağ zirvelerinin soğuğunu taşıyan sert rüzgâr, ıslak elbiselerine değdiğinde etlerini acıyla yakıyor, ciğerlerine işliyordu.

Yol çamurdu, arada ayakları kayıyor, bazen de yoldaki bir taşa takılıp tökezliyorlardı. Hayk'ı sırayla kucaklarına alıyorlardı. Onu yağmurdan koruyabilmek için hafifçe öne doğru eğilerek yürüyorlardı ama gene de ıslanmaktan korumak mümkün olmuyordu. Efronya, Hasmik'in çabuk yorulduğunu fark etmişti, ona çocuğu daha az taşıtıyorlardı. Bu korkunç soğuk, hiç dinmeyen sağanak, ıslak elbiseler ve açlık, aylardan beri her gün biraz daha azalan dayanma güçlerini artık iyice tüketiyordu.

Öğleye doğru Hayk, Efronya'nın kulağına, "Acıktım," dedi, Efronya Mariam'a baktı. "Torbada bir şey kaldı mı?"

Mariam boynuna astığı torbaya elini soktu, elini çıkardığında avucunda yağmurla ıslanıp lapalaşmış bir ekmek parçası vardı, "Bu kadar," dedi, "her şey, suyla gitmiş." "Ver," dedi Efronya, lapayı avucuna aldı, Hayk'ın ağzına yaklaştırdı, "Ye, kuzum." Hayk, ıslak ekmeği küçük parmaklarıyla tutarak yedi, hepsini bitirdi.

Yağmur hiç durmuyordu. Tuhaf, duman rengi, soğuk bir yağmurdu. Sadece yürümeyi düşünerek, başka hiçbir şey düşünmeden yürüyorlardı. Biri tökezlediğinde diğerleri onu tutuyordu. Gece çökerken bir şey söylemeden herkes çamurların içine oturdu. Hayk, yeniden, "Acıktım," dedi. Efronya, iki elini birleştirerek, içine yağmur suyunun birikmesini bekledi. "İç, kuzum." "Ama acıktım." "İç kuzum, su seni doyuracak." Hayk isteksizce içti Efronya'nın avucundaki suyu. Sırtlarını dayayacak bir kaya bulmuşlardı yolun kenarında. Üstüne oturdukları çamurun soğukluğu bütün vücutlarına yayılıyordu. Titriyorlardı. Başörtüleri yağmurla erimiş, saçları kafalarına yapışmıştı. Birbirlerine sokuldular. "Lanet yağmur da bize düşman," dedi Hasmik. Sesi, hırıltılı bir şekilde çıkıyordu.

Karanlığın içinde çakal ulumaları başladı. Hayk korkuyla, "Bu ne?" dedi. "Bir şey değil, kuzum, uyu."

"Üşüyorum."

"Sarıl bana."

Yağmurun altında uyudular. Sık sık uyanıyorlardı. Kucağından kayıp çamura düşmesinden korktuğu için Hayk'a sıkı sıkı sarılmıştı Efronya ama uykuya daldığı bir seferinde Hayk kayarak çamura düştü, Efronya hemen uyanıp onu yeniden kucağına aldı.

Gün doğarken yağmur dindi, kısa bir süre biraz rahatladılar ama bir saat kadar sonra yeniden başladı. Dağlardan gelen sert bir rüzgâr esmeye başladı. Taşlara takılıp tökezleyenler çoğalmıştı, ağır akan kirli bir nehir gibi yavaş yavaş ilerliyordu kalabalık. Hayk, "Acıktım," dedikçe Efronya ona avucundan su içiriyordu. Akşamüstüne doğru Hayk "Acıktım," diye ağlamaya başladı, başını sallayarak, su içmeyi reddediyordu. Üç kadın birbirine baktı. Efronya, biraz ileride yaprakları kızarmış ama henüz kurumamış bir çalılık gördü. Hayk'ı Mariam'a verip çalılığın yanına gitti, yaprakları topladı, çalılığın yanında bir su birikintisi vardı, avucuna aldığı yaprakları suyun içinde ovuştura ovuştura ezdi. Getirip Hayk'a verdi, "Al kuzum, bunları ye." Hayk yapraklardan bir lokma alıp tükürdü, "Acı."

"Olsun kuzum, ye, biraz yersen acılığı geçer."

Hayk bir lokma daha aldı ama gene tükürdü. "Acı." Hasmik de yapraklardan bir lokma aldıktan sonra, "Yenmez bu," diye tükürdü. Açlık, sadece midelerini değil, sanki ciğerlerini de büzüyor, soluk almalarını zorlaştırıyordu. Alışık olmadıkları bir ağrı başlamıştı. Adım atmaları gittikçe zorlaşıyordu.

İlk ölüyü o akşamüstü gördüler. Yaşlı bir kadın yolun kenarına yıkıldı. Öyle birdenbire düştü. Yanındaki iki genç kadın, "Anne!" diye bağırarak kadını sarsıyor, sarsarak onu canlandıracaklarını sanıyordu. Yürüyenler ölü kadının yanında yavaşlayıp şöyle bir baktıktan sonra yürümeye devam ediyorlardı. Efronya, iki genç kadının annelerini gömmek için elleriyle bir çukur kazmaya çalıştıklarını gördü. Çamuru elleriyle kazıyorlardı ama altından kayalık çıkınca durdular. Sonra ne yaptıklarını göremedi. Yürüdüler.

Bir süre sonra çamurların içinde bir bebeğin kafasının yarısıyla bir kolunu gördüler, birileri ölen bebeği gömmeye çalışmış ancak bir kısmını gömebilmişti. Hasmik, "Kurtulamayacağız," dedi. Mariam ağlamaya başladı. Hayk'ın hiç sesi çıkmıyordu. Efronya ölümün yakınlarda dolaştığını korkuyla anlamıştı. Binlerce insan bayılır gibi yola yığılmıştı.

Geceleyin Efronya birden uyandı. Önce niye uyandığını anlamadı, sonra kucağındaki Hayk'ın ateşinin çok yükseldiğini, titrediğini fark etti. Mariam'ı dürterek uyandırdı, Mariam ona baktı, yeniden uyudu. Efronya onu yeniden dürttü, "Uyan."

"Ne var?"

"Sana verdiğim ilaç kutusunu ver."

Mariam elini torbaya soktu, bir süre karıştırdı, "Yok," dedi, "düşmüş."

"Deli misin kızım sen? Düşmüş ne? İyice bak..."

Mariam uyanmıştı. Torbaların hepsini karıştırdı.

"Yok, düşmüş."

Efronya, Mariam'a vuracaktı ama kendini zorlukla tuttu, Hasmik de uyanmış, sesini hiç çıkarmadan bakıyordu. Onun sessizliği Efronya'yı daha fena korkuttu. Hayk'a sıkıca sarılıp göğsüne bastırdı. Hayk titriyor, hırıltılarla nefes alıyordu. Efronya ağlamaya başladı. "Ne oluyor?" dedi Mariam.

Hasmik fısıldar gibi cevap verdi.

"Ölüyor."

Bunu söylerken yerinden kımıldamamıştı. Mariam, Efronya'ya baktı.

"Bana ver," dedi.

Hayk'ı kucağına aldı. Onunla birlikte sallanmaya başladı. Efronya'nın daha önce duymadığı, ninniye benzeyen bir şey söylüyordu sallanırken. Efronya, Hasmik'e baktı. Yeniden uyumuştu.

Hava aydınlanırken Hayk'ın titremesi durdu. Efronya, korkuyla bileğini tuttu. Sonra yavaşça bıraktı. "Ah," dedi inler gibi, Mariam'ın kucağından biraz da zorlayarak aldı.

"Bir çukur kazmalıyız," dedi.

"Hayır," dedi Mariam. "Ver bana."

Hayk'ı çekip aldı. Sarsmaya başladı. "Hayk!" diye bağırıyordu. Efronya, çocuğu sarsarak bağırmayı sürdüren Mariam'a sesini çıkarmadan bakıyordu.

"Rahat bırak onu... Rahat bırak kuzucuğu."

"Hayır."

"Mariam, gitti o."

Mariam Hayk'ı sarsmaktan vazgeçti ama onu yere bırakamıyordu. Kucağında tutuyordu. Efronya yeniden, "Bir çukur kazmalıyız," dedi.

"Hayır," dedi Mariam, "ben onu taşırım."

Hayk'a sarılıp Efronya'ya arkasını döndü, Hayk'ı ondan saklamak ister gibiydi, Efronya Mariam'ın sırtına dokundu, "Mariam..."

"Dokunma bana, çocuğuma da dokunma."

İnsanlar kalkıp yürümeye başlamışlardı, ayaklarını kaldırmaya güçleri yetmediği için ayaklarını sürüyerek, her adımda düşecek gibi yürüyorlardı. Efronya dönüp Hasmik'e baktı, uyanmıştı ama henüz nerede olduğunu kavrayamadığı bakışlarındaki boşluktan belli oluyordu. Efronya'nın ağladığını görünce fısıltıyla, "Ne oluyor?" dedi, biraz önce olanları

hatırlamadığı anlaşılıyordu. Efronya, başıyla Mariam'ı işaret etti, "Mariam!" diye bağırdı Hasmik ama sesi çok fazla çıkmıyordu, Efronya "hayır" der gibi başını salladı, "Hayk..."

Hasmik ayağa kalkmaya çalıştı ama gücü yetmedi, dizlerinin üstüne çöktü, eliyle yere dayanarak ayağa kalktı. Mariam'ın yanına gitti. Efronya aylar boyunca ondan hiç duymadığı şefkatli bir sesle, "Kızım," dediğini duydu, "kızım, güzelim." Hayk'ı yavaşça çekip kucağına aldı. Kısık sesiyle bir ağıt söylemeye başladı.

"Yolun açık olsun, yavrum
Yolun açık olsun, oğlum"

Önlerinden geçenler kucaklarında ölü bir çocukla oturan üç kadına şöyle bir bakıp yollarına devam ediyorlardı. Efronya yeniden, "Bir çukur kazmalıyız," dedi. Mariam, başını salladı, "Ben onu taşırım."

"Bir çukur kazalım," dedi Hasmik.

Bir çukur kazmaya çalıştılar ama bir karışlık bir çukur bile kazamadılar. Hasmik, Hayk'ı kazabildikleri çukurumsu girintinin içine bıraktı. "Tanrım, onu sana emanet ediyoruz," dedi. Mariam'a döndü, "Artık o cennette, Tanrı'nın yanında canım," dedi.

"Gitmeliyiz," dedi Efronya.

Üç kadın ağlayarak ayağa kalkmaya çalıştı, Efronya ile Mariam kalktılar ama Hasmik kalkamadı. Efronya bir kolundan tuttu, Mariam'a, "Öbür kolundan tut," dedi. İki koluna girip Hasmik'i kaldırdılar, kalabalığa karışıp yürümeye başladılar, arada avuçlarına doldurdukları yağmur suyunu

içiyorlardı, açlıklarını fark edemeyecek durumdaydılar. Ağaç diplerine bırakılmış, inleyen hastalar, yol kenarında yarım yamalak kazılmış çukurlara konmuş ölüler gittikçe çoğalıyordu. Akşama doğru Hasmik, "Duralım," dedi, "artık yürüyemeyeceğim." Bir kayanın dibine oturdular.

"İyi misin, Hasmik?" dedi Efronya. Hasmik, başını salladı. Daha fazla konuşamadan bayılır gibi uykuya daldılar.

Hasmik, Efronya'yı dürtüp uyandırdığında hava yeni aydınlanmaya başlıyordu. "Mariam'ı kaldır," dedi. Efronya, Mariam'ın omzunu sarsarak uyandırdı. "Ben gidiyorum," dedi Hasmik, Mariam uyku sersemliğiyle, "Nereye gidiyorsun?" dedi. Hasmik cevap vermedi.

"Kendini bırakma, Hasmik..." dedi Efronya. "Gayret et biraz, sonunda bir yere varacağız." Hasmik, başını salladı, "Varacağımız yere geldim ben," dedi. Efronya'nın elini tuttu, fısıltıyla, "Mariam sana emanet," dedi, "benim aptal kızıma sahip çık." Mariam'a da, "Efronya'nın yanından ayrılma," dedi, "onun sözünden çıkma, o seni kurtarır."

"Hasmik, bırakma kendini... Kalk, yürüyelim... Az kaldı."

"Siz yürüyün... Durmayın."

Mariam'a eliyle "yaklaş" diye işaret etti. Mariam yaklaştı. Hasmik onun yüzünü okşadı. Sonra Efronya'ya döndü.

"Beni gömmek için uğraşmayın," dedi. "Bırakın burada."

"Anne... Deme böyle."

Hasmik'in gözleri kapandı, gözlerini yeniden açtı, gökyüzüne baktı. "Tanrım," dedi, elini Mariam'a uzatırken "Hayk," diye fısıldadı. Devamını getiremedi.

Efronya bileğini tuttu. O sırada, çoktandır ortada görünmeyen atlı sevkiyat memurları kalabalığın arkasında belirdi,

"Yürüyün," diye bağırıyorlardı, "durmayın!" Bir tanesi kamçısıyla Mariam'ı dürttü, "Kalk, yürü." Efronya, Mariam'ı tutup kaldırdı, "Yürü," dedi.

Yürümeye başladılar.

O gece çakal sesleri her zamankinden de fazlaydı. Ölüler arttıkça çakal ulumaları artıyordu. Gecenin içinde cesetleri parçaladıklarını duyuyorlardı. Efronya, Mariam'a sarılıp kendine çekti, "Az kaldı," dedi, "az kaldı, Mariam." Mariam cevap vermedi.

Artık sık sık yere düşüyor, birbirlerine dayanarak doğrulup ayaklarını sürüyerek yürümeye devam ediyorlardı. Şuurları bulanmaya başlamıştı, niye yürüdüklerini bile unutuyorlardı, sadece yürüyorlar, gece olunca bayılır gibi uyuyorlardı, sadece yağmur suyuyla besleniyorlardı.

İslahiye'ye yaklaştıklarında Mariam öksürmeye başladı.

"İyi misin?"

"İyiyim."

"Az kaldı."

Birbirlerine dayanıyorlardı, Efronya Mariam'ın ateşinin çıktığını hissediyordu, terlemeye başlamıştı. Bir iki kere yere düştü. Her seferinde Efronya onu tutup ayağa kaldırdı. Bir tepeye çıktıklarında uzaktan İslahiye'yi gördüler. "Geldik," dedi Efronya, "burada yemek buluruz."

İslahiye İstasyonu'na geldiklerinde yola çıkan kalabalık neredeyse yarı yarıya azalmıştı, insanlar istasyonun etrafında yerlere oturdular. Efronya ile Mariam da istasyon binasının duvarına dayanıp yere oturmuşlardı. Yola çıktıklarından beri ilk kez güneş açmıştı. Mariam'ın öksürükleri çoğalmıştı.

Efronya, kolunda Kızılhaç bandı olan bir Alman sıhhiye subayının kalabalığın arasında dolaştığını gördü. Duvara tutunarak ayağa kalktı. Adama doğru yürümeye başladı. Alman subay da onu görmüştü. Efronya, daha fazla yürüyecek hali kalmadığından subaya eliyle işaret ederek, Almanca, "Gel," dedi.

Alman subay yaklaştı.

"Arkadaşım hasta," dedi Efronya.

"Ben doktor değilim."

"Kolunda Kızılhaç işareti var."

"Sıhhiye taburundanım ama doktor değilim."

"Arkadaşım hasta."

"Sen Almancayı nereden biliyorsun?"

"Ben Alman Hastanesi'nde hemşireydim."

"Tutun bana... Nereye gidiyorsun?"

"Nereye gönderirlerse..."

"Gönderdikleri yere gitme. Halep'e gitmelisin. Orası daha emniyetli."

"Halep'e nasıl gidileceğini bilmiyorum. Orada da yakalarlar beni zaten."

"Arkadaşın nerede?"

"Şurada."

"Sen otur. Burada bir doktor arkadaşım var, onu getireyim. Sonra seni Halep'e nasıl götüreceğimizi düşünürüz."

Çantasından bir parça ekmekle çikolata çıkardı. "Ben gelene kadar bunları ye." Efronya, Mariam'ın yanına dönüp ekmekle çikolatayı böldü. Yarısını Mariam'a verdi. Elindekileri yemeye başladı.

Biraz sonra Mariam'ın elindeki çikolata yere düştü.

XXV

Tanrı sükûnettir. Sükûnet kaybolduğunda Tanrı da kaybolur.

"Bilmiyorum, belki de tersidir," diye eklemişti Rukiye, "belki de Tanrı kaybolduğunda sükûnet de kayboluyordur. Ama ne zaman karışıklık çıksa Tanrı ortadan kayboluyor, bırakıyor ki güçlüler güçsüzleri ezsin. Taraf tutmuyor, diyeceğim ama sanki güçlüleri tutuyormuş gibi görünüyor."

Anya o sakin sesiyle sormuştu:

"Tanrı'ya inanıyor musun?"

İmparatorluğun en saygıdeğer din adamlarından birinin kızı olan Rukiye cevap vermeden bir süre beklemişti.

"Bilmiyorum... Tanrı'nın varlığını kabul edersem, onun bana düşman olduğunu da kabul etmem gerekecek. Neden kocamın öldürülmesine izin verdi, neden bana bu ıstırabı çektirdi? Ben ona ne yaptım? Hiçbir şey. Hiç kimseye bir kötülüğüm olmadı. Kocam da kimseye kötülük etmedi."

Sonra o, Anya'ya sormuştu:

"Sen Tanrı'ya inanıyor musun?"

"İki çocuğumu yakarak öldüren Tanrı'ya mı? İnansam, ben senin gibi niye bana düşman, diye sormazdım. Ben ona düşman olurdum. Ben iyi bir dindardım, öyle büyütüldüm, evet, bir günah işledim, büyük bir günah... Bunun cezasını ödemeye razıydım. Ama çocuklarım? Onların bir günahı yoktu. Beni cezalandırmak için mi çocuklarımı öldürdü? Eğer öyleyse, bu bir ceza değil, bu bir intikam... Günah işlediğim için beni cezalandırmadı, benden intikam aldı. Böyle intikamcı bir Tanrı'ya inanmıyorum. Umarım vardır, umarım karşılaşırız, o zaman ona sormak isterim niye bunları yaptığını."

Servilerin yan yana uzandığı sessiz bahçeye girdiği anda, bütün gücüyle inkâr etmesine rağmen Tanrı'nın varlığına inanıyordu Rukiye, bu bahçe onun "Tanrı sükûnettir" inancına uygun bir biçimde Tanrı'yı andıran bir huzur ve sessizlikle doluydu. Bu bahçede çimenlerin, denizin, çiçeklerin, ağaçların kokusu, kuşların ötüşü, insanların sesi değişiyor, bir ilahi varlığa şahitlik etmek isteyen itaatkâr bir huzurla kendine geleni sarıyordu.

Rukiye geldiğinde, Şeyh Yusuf Efendi, şeffaflaşmış gibi görünen yakışıklı yüzü, siyah cübbesiyle oturmuş, iktidardaki siyasetçilere yakın biri olan Hamdi Hoca'yla konuşuyordu. Birçok düşünceleri farklıydı ama Hamdi Hoca da imparatorluktaki herkes gibi Şeyh Efendi'ye saygı gösterirdi. Onun bu kadar sevgi ve saygı görmesinin sebepleri vardı, o hiçbir zaman hiç kimseyi "ölümden sonra gelecek bir cezayla" korkutarak Allah'a inandırmaya uğraşmamıştı, onun inancı minnettarlığa ve sevgiye dayanıyordu, müritlerine hep aynı şeyi söylerdi:

"Bizi yaratan Rabbimize bir borcumuz var, yarattığı beşeri buraya kendisini temsil etmek üzere gönderdi, her davranışımızda onu temsil ettiğimizi hatırlamalıyız, haşa biz Allah değiliz, biz beşeriz, biz günah işleyeceğiz, günahtan azade bir beşer yoktur ve günahtan azade olduğunu iddia etmek büyük günahtır, günahımız vardır, günah işledik, işleyeceğiz, Rabbimiz bunu nasıl cezalandıracağını kendisi bilir, onun bildiğini biz bilmiyoruz, ama bizim bu dünyadaki cezamız, bizi yaratanı utandıracak bir iş yapmanın vicdan azabı ve utancıdır. İbadet şeytana karşı en büyük silahtır, derler, doğrudur, ibadet bizim inancımızı, itaatkârlığımızı gösterir lakin müminin şeytana karşı en büyük silahı utancıdır. Utancını kaybeden dinini kaybeder. Ne yaparsanız yapın, ne günah işlerseniz işleyin ama utanmayı kaybetmeyin, utanç sizi tövbe etmeye ve günahı tekrarlamamaya götürecek, size doğru yolu gösterecektir. Bir beşerden, bir başka kusurlu, taksiratlı canlıdan utanmayı söylemiyorum, sizi yaratandan utanacaksınız, sizi gördüğünü bileceksiniz. Şahsımızı alakadar eden günahlar var, Rabbim niyetimizi biliyor, ne yaptığımızı biliyor, yaptığımız her şeyi ona göre değerlendiriyor amma onun yarattığına, bir insana kötülük yaparsanız, kötülük etmekten utanmazsanız, her canlıyı Rabbimizin yarattığını, her insanın, her hayvanın, her nebatın onun tarafından yaratıldığını ve ona ait olduğunu unutursanız, ona ait bir varlığa kötülük ederseniz, Rabbim bunu görecektir. Kötülük ettiğiniz her kulda, Rabbimize ait bir varlığa kötülük etmiş, en büyük günahı işlemiş olursunuz. Taşın çatlağından ot çıkaran Rabbim isteseydi hepimizi aynı ırktan, aynı dinden yapardı, niye yapmadı, bizim vazifemiz bunu düşünmek, ama sakın en

doğru cevabı bulduğunuzu düşünmeyeceksiniz çünkü onun niye yaptığını bilemeyiz, onun yaptığını alıp kabul edeceğiz ama doğru yolu bulmak için acaba Rabbimizin yaptığı bize bir işaret mi diye bakacağız, acaba bu dünyada girdiğimiz imtihanın bir sorusu mu, bunun bir kul için doğru cevabı nedir, diyeceğiz. Niye bunca ırk, bunca din var, benim itikadımca bu mühim bir imtihandır, Rabbimiz bakıyor, sen onun yarattığına, o insan hangi kisve altında karşına gelirse gelsin, sırf onu Allah yarattığı için, o insan bu arzda onun temsilcisi olduğu için sevgi ve saygı gösterecek misin... Yoksa onun yarattığına kötülük edecek misin, onun yarattığına kötülük etmekten utanmayacak mısın... Ben Rabbimizin her kulun sahibi olduğuna inanırım... Bir ulu ağaç düşünün, onun açtığı çiçekleri düşünün, kopardığınız her çiçekte o ağacın canını yakarsınız, bu dünyadaki beşer Rabbimizin çiçekleridir, kendisini görmüyoruz ama çiçeklerini görüyoruz, hepsi farklıdır, hepsi farklı renktedir, hepsi farklı kokar ve onları kokuları, renkleri, biçimleri için suçlamak, cezalandırmak, unutmayın ki bir insana değil, Rabbimizin eserine karşı kötülüktür. Onun çiçeğine dokunursanız onu üzersiniz... Sizi cezalandırmasından değil, onu üzmekten korkun."

Hamdi Efendi'yle konuşurken, "Kulağımıza Anadolu'dan çok kötü haberler geliyor," dedi.

"Ben, bizim arkadaşlara söylüyorum, dini, kavmin önünde tutmak lazım. Lakin anlatamıyorum... Türk kavmini dinin önünde görüyorlar veyahut da siyaseti öyle yapıyorlar."

"Kavmiyetçilik bize yasaktır, Hoca Efendi. Peygamber Efendimizin vasiyeti var, veda hutbesinde kesinlikle kavmiyetçilik yapılmamasını buyurdular."

"O konuda elbette haklısınız, Şeyhim, itikat olarak öyle... Ama zannımca siz Ermeni meselesiyle alakalı söylüyorsunuz. Orada da Ermenilerin Müslümanlara yaptığını da unutmamamız lazım. Doğuda çok Müslüman katlettiler, camilere doldurup öldürdükleri söyleniyor. Bu da cezasız kalamaz herhalde."

Şeyh Efendi, itiraz etmeden, sonuna kadar dinledi.

"Suçluyu cezalandırın," dedi, "kavmini değil."

"Şeyh Hazretleri, haddimi aşmak istemem lakin bunlar sadece kavmen değil, dinen de bizim dinimize, devletimize düşman insanlar, Müslümanlara etmedikleri kötülük yok, insanlarımıza saldırıyorlar, camilerimize saldırıyorlar. Eğer ki bunlar Ruslarla birlikte gücü ellerine geçirirlerse bizi kırar geçirirler. Dinimizi korumak bizim vazifemiz değil mi?"

"Elbette bizim vazifemiz, Hoca Efendi. Ama şunu da hatırdan hiç çıkarmamak lazım, biz küre-i arza yollanmış son diniz, vazifemiz dindarlarımızı korumak olduğu kadar, beşeriyete de bu dinin güzelliğini anlatmak, onlara örnek olmak, onları bu dine davet etmek. Bu nasıl olacak? Bu ancak, iyilikte, güzellikte, takvada, tevazuda, fedakârlıkta örnek olmakla mümkün olacak. Masumlar, hangi kavimden, hangi dinden olurlarsa olsunlar, Rabbimizin kullarıdır ve vazifemiz onlara dinimizin güzelliğini anlatmaktır. Masumları, çeşitli evhamlarla kurban ederseniz nasıl beşeriyete örnek olacaksınız? İnsanlar böyle bir dini tensip ederler mi? Dinimize kötülük edildiğini, Rabbimizin emirlerini yaymamıza engel olunduğunu görmüyorlar mı? Bu şiddetle insanları nasıl dinimize davet edeceğiz?"

"İnsanlar unutur, Şeyh Hazretleri, biz düşmanlıkları önleyelim, bugünler geçer, devlet her şeyin üstünü örter, kimse olanları hatırlamaz. On sene sonra bile kimse hatırlamaz bunları."

Şeyh Efendi, öfkesini saklamaya çalışarak sakalını sıvazladı.

"İnsanlar unutur, Hoca Efendi lakin Allah unutmaz. Bunun mahşeri de var. Divana çağrılmak da var. Rabbimiz bizi, mükemmelliğe erişelim, mükemmelliğin yolunu arayalım diye yarattı, onun yarattıklarını öldürelim diye değil."

Hamdi Hoca gittikten sonra Rukiye, babasının yanına girdi. Onu o siyah cübbesi, bütün insanlığı seyrediyormuş gibi bakan gözleri, hiçbir şeyin bozamadığı sükûnetiyle karşısında her gördüğünde Allah'a olan inancı, tam bilemediği bir sebepten dolayı yeniden içine yerleşiyordu. Şeyh Efendi asla ateş püskürmeyen bir yanardağ gibiydi, ona rastlayan herkes onun içinde yanan ateşin sıcaklığını hissediyor ama alevleri görmüyordu. O görülmeyen ateş herkesi kendine çekiyordu.

"Nasılsın, kızım?"

"İyiyim hamdolsun, efendim. Siz nasılsınız?"

"İyiyim, kızım. Yusuf nasıl?"

"Ellerinizden öper, o da iyi, efendim."

Rukiye sustu. Şeyh Efendi, kızının bir derdi olduğunu anladı.

"Ne vardı?"

"Size danışmak istediğim bir konu var, efendim."

"Söyle kızım."

"Nizam evleniyor."

Şeyh Efendi hafifçe gülümsedi.

"Hayırlı olsun."

"Lakin bir mesele var..."

Şeyh Efendi, kızının devam etmesini bekledi.

"Evlenmek istediği hanım Müslüman değil, malumunuz Müslüman bir erkeğin Hıristiyan bir hanımla evlenmesi de mümkün olmuyor. Evleneceği hanım mecburen Müslüman olmak zorunda. Müslüman olacak."

"Kendi arzusu, isteğiyle, doğru bulduğu için mi Müslüman olmak istiyor, yoksa mecburiyetten, biraz da cebren diyebileceğimiz bir sebepten ötürü mü dinimize geçmek istiyor?"

Rukiye, babasına hiçbir zaman yalan söylemezdi.

"Aslına bakarsanız efendim, o hiçbir dine de, Allah'ın varlığına da inanmıyor. Çok büyük ıstıraplar çekmiş, evlatlarını kaybetmiş. Allah varsa niye bunları yaptı, diyor. Düşmanım mı benim, diye soruyor. Bu soru onu dinden uzaklaştırmış."

Şeyh Efendi, kendisi de büyük acılar çekmiş olan kızının da aynı soruyu sorduğunu hissediyordu.

"Evet," dedi, "anladım. Evlat kaybetmek büyük bir ıstırap. Böyle acılar çekenlerin Allah'a isyan ettiğini daha önce de gördük. Onları suçlayamayız, bizim vazifemiz onlara doğruyu anlatmak, kararı onlara bırakmaktır."

Rukiye küçük bir kız çocuğu gibi sordu:

"Doğrusu ne, efendim?"

"Bak güzel kızım, hep söylerim, Rabbimizi bütün kâinatı saran büyük bir ağaç gibi düşün, her şey, herkes o ulu ağacın parçası, o ağacı görmüyoruz, biz zavallı bir beşeriz, bizim görebildiğimiz sınırlı, biz o ulu ağacın bir küçük dalını görüyoruz, o dalda bazen bir yaprak kuruyor, bir yaprak düşüyor, bir dalın ucu kırılıyor, ağacı göremediğin sadece küçücük bir dalı gördüğün için bunu anlayamıyorsun, o dala, o dalın

bağlı olduğu ağaca düşman oluyorsun. Ama burada bir yaprak düştüğünde, bir dal kırıldığında, başka bir yerde başka bir yaprak doğuyor, başka bir çiçek açıyor, başka bir dal büyüyor, sen onu görmüyorsun, nerede başka bir yaprak açması için nerede bir yaprağın düşmesi gerektiğini zavallı beşer nasıl bilsin, o gördüğünü biliyor sadece. İsyan ederken kendisine bütün hakikati, bütün kâinatı, o kâinatı saran muazzam ağacı, o ağacın her dalını, her yaprağını, her çiçeğini, dengesini anlatmasını istiyor, anlatmadığı için ona isyan ediyor. Ama düşün güzel kızım, küçücük bir dalı gören beşer o dalda yaşananlara dayanamazken, bütün ağacı görse o zavallı aklı bu hakikati taşımaya yeter mi? Bütün hakikati görmeye, o hakikati taşımaya bizim kudretimiz yetmez, Rabbimiz bize her şeyi göstermeyerek aslında bizi koruyor. Ağacı göremezsin ama onu hissedebilirsin, etrafına bak, geceye bak, gündüze, yıldızlara, mehtaba, güneşe bak, yavrum... Bütün bunları gördüğünde ruhunda hissedeceksin hakikati, o zaman ona isyan etmeyecek, ona sığınacaksın, o seni koruyacak, bazen düşen bir yaprakla, bazen açan bir çiçekle koruyacak seni, seni koruyacağını bilip, buna inanacaksın..."

"Size Anya'yı getirsem onunla da konuşur musunuz?"

"Tabii konuşurum, kızım. Bildiğimi ona da anlatırım. Ama gelmeyecektir... Şimdi değil... Şimdi isyanına tutunmak isteyecek, bundan vazgeçmeyecektir. Bir gün o da hakikati bulmak isteyecek, o zaman zaten sen söylemeden o kendiliğinden gelecektir."

Bu konuda Şeyh Efendi haklı çıktı, Anya Şeyh'le görüşmeyi kibarca, Rukiye'yi kırmadan, "Daha sonra gideriz," diyerek

reddetti, kimseden dini öğütler almak istemiyordu, insanlara da, inançlarına da, düşüncelerine de, dinlerine de güvenmiyordu. Acı dolu yalnız yıllardan sonra kavuştuğu huzuru ve mutluluğu kimseye göstermeden, saklanarak yaşamak istiyordu. Hayattan ve insanlardan öyle korkuyordu ki en küçük bir hareketin üstünde durduğu ince köprüyü yıkacağını sanıyordu. Bir an önce sorunların halledilmesini ve yalılarında, insanlardan uzakta Nizam'la birlikte yaşamayı hayal ediyordu. Rukiye'nin doğallığı ve dürüstlüğü aralarında iki kız kardeşinkini andıran bir sevgi yaratmış, Nizam'ı korumak için duydukları ortak arzu da onları daha yakınlaştırmıştı. Bunlar Anya'ya yetiyordu, daha fazlasına ihtiyacı yoktu.

Bir kadı buldular, iki de şahit getirdi kadı, yalıda Anya başına bir örtü örtüp kadının karşısında diz çökerek Müslüman oldu, o güzel Rus aksanıyla Arapça besmele çekti. Ona Munise ismini verdiler.

Kadıyla şahitler gittikten sonra üçü pencerenin önüne oturup, akıp giden sulara bakarak çaylarını içti.

"Ne oldu şimdi?" dedi Anya.

Nizam güldü.

"Munise oldun."

"Hiçbir şey olmadım, neysem oyum. Keşke insanları kandırmak, sahtekârlık yapmak zorunda kalmasaydık."

"İnsanlar sahtekârlığı, yalanları, oyunları sever, miyala..."

"Niye yalan söylememi istiyorlar, bir şeyin değişmeyeceğini biliyorlar."

"Biliyorlar ama yalan çok önemlidir. Yalan söyleyerek, yalancı olmayı kabul ederek, onların emirlerine itaat ettiğini gösteriyorsun. Senin ya da benim ya da ötekinin ne olduğunun,

kim olduğunun, hangi dine girdiğinin bir önemi yok, önemli olan itaat etmen. Biz bugün onların emirlerine itaat ettik. İçleri rahatladı. Bir kadıyla iki şahide birkaç kuruş verip, yalan söyleyip karşılığında huzuru ve saadeti satın alıyorsun. Fena bir anlaşma değil aslında."

"Ben böyle şeyleri sevmiyorum," dedi Anya. "Bir daha hiç yalan söylememek için kendime söz vermiştim, onların yüzünden gene yalan söylemek zorunda kaldım."

"Üzülme miyala, yalancı olan sen değilsin, onlar. Yalan söylemeni isteyenler... Bir Tanrı'ya inanıyorlar ama Tanrı'nın her şeyi gördüğüne inanmıyorlar. İnansalar Tanrılarına bu kadar çok yalan söylemezlerdi."

Rukiye, Nizam'a baktı.

"Sen Tanrı'ya inanıyor musun?"

"Bu, yanlış bir soru."

"Doğru soru ne?"

"Tanrı bana inanıyor mu? O, bana inandığını göstersin, ben de ona inanmayı düşünürüm."

"Seni alevlerin arasından kurtardı."

"Beni Mösyö Gavril kurtardı."

Anya, Nizam'ın böyle yaramaz bir çocuk gibi konuşmasını seviyordu, güldü.

"Bizzat gelmesini mi istiyordun?" dedi.

"Ben bizzat orada olduğuma göre..."

"Böyle konuşma," dedi Rukiye telaşla, "korkuyorum. Herkesi kızdırıyorsun, Allah'ı kızdırma, başına bir şey gelecek."

İkisi birden, şaşırarak Rukiye'ye döndü.

"Sen Tanrı'ya inanıyor musun?"

"Bilmiyorum... Babamla konuşunca inanıyorum."

"Ah," dedi Nizam, Anya'ya dönerek, "Şeyh Efendi başka kimseye benzemez, onunla konuşurken söylediği her şeye inanırsın. O, bunlara benzemez, hakikaten inanarak, samimiyetle konuşur. Onu özledim, bir gün seninle birlikte ziyaretine gidelim. Bak, onunla konuşsan gerçekten Munise olursun. Niye biliyor musun, onunla konuştuğunda ona benzemek istiyorsun çünkü... Garip bir tesiri var insanın üzerinde."

"İlk defa senin bir insandan böyle bahsettiğini duyuyorum," dedi Anya.

Nizam gülerek Rukiye'ye baktı.

"Bilmiyorum, Şeyh Efendi'den basitçe insan diye bahsedebilir miyiz? O, bildiğin insanlardan çok farklı."

"Ne zaman evleneceksiniz?" dedi Rukiye, konuyu değiştirmek isteyerek, babasının böyle övülmesinden mahcup olmuştu. Nizam'la Anya birbirine baktı.

"Evleniriz yakında."

"Büyük bir düğün yapalım," dedi Rukiye.

"Hayır, hayır," dedi telaşla Anya. "Bir şey yapmayalım lütfen... O kadıyla iki adamını çağırıp burada evlenelim."

"Düğün istemiyor musun?"

"Hayır... Hayat böyle sessizce devam etsin istiyorum sadece. Evlenmek zorundaysak evlenelim ama sessizce. Hiç dikkat çekmeden. Bir tek Mösyö Gavril'i çağırırız eğer Nizam da isterse... Bir dua ederiz, bir şampanya içeriz, biter."

Rukiye, Nizam'a döndü, "Babana haber vermeyecek misiniz?" dedi, sonra Anya'nın elini tuttu, "Ayıp olur, Anyacığım," dedi, "kırılırlar... Nizam, Hikmet Bey'in tek oğlu." Anya, Rukiye'nin söylediklerine her zaman önem verirdi, onun hayatın

gerçeklerini ikisinden de daha iyi bildiğine inanıyordu, bir de "kırılırlar" sözü onu etkilemişti, Nizam'ın babasının kırılmasını, kendisi yüzünden ikisinin arasının açılmasını istemedi.

"Haber veririz o zaman," dedi, "ben onu düşünemedim, davet ederiz tabii."

"Hiçbir şey yapmak mecburiyetinde değiliz," dedi Nizam, "istemiyorsan haber vermeyiz."

"Yok, Rukiye haklı... Onlara haber vermeliyiz."

"Ziyaretlerine gidip orada söylemeniz daha uygun olur bence... Bilmiyorum siz ne düşünüyorsunuz?"

"Gidelim," dedi Anya.

"Aman Rukiye," dedi Nizam, "her şeyin doğrusunu yapmaya meraklısın sen de... Her şeyi hemen aile meselesi yapıyorsun. Ne olur yanlış yapsak?"

Rukiye, bir çocuğun başını okşar gibi Nizam'ın başını okşadı.

"Ne diyordun? Biraz yalan, biraz parayla saadeti ve huzuru satın alıyoruz, diyordun. Bir ziyaret, bir davetle de huzuru satın alacaksın. Bir evlilik, kimseyi üzmeden, kırmadan başlamalı ki öyle devam etsin."

İki kadın, gidilmesine karar vermişti.

"Tamam," dedi Nizam, "gideriz... Şimdi bir şampanya içelim de senin Müslümanlığını kutlayalım."

XXVI

Baron Otel, çürüyen bir cesedin içinde atmaya devam eden bir kalp gibiydi, Halep şehri karanlıklar içindeydi ama otelin ışıkları yanıyor, geniş ve parlak camlarıyla kristal bir saraya benziyordu. Bir zamanlar bölgenin en şaşaalı şehirlerinden olan Halep, savaşın ve Ermeni sürgününün ağır darbesini yemişti, dar sokaklarındaki dükkânların çoğu kapalıydı, Ermeni esnafın önemli bir kısmı şehirden yollanmış, gençler askere gitmişti, mal fazla gelmiyordu, şehrin sadece sokakları değil ruhu da kararmıştı. Otel ise bir masal kalesi gibi bütün bunlardan etkilenmeden varlığını sürdürüyor, Osmanlı paşalarını, Alman subayları, her milletten tüccarı, diplomatları, kumarbazları, Mağripli orospuları, casusları görkemli salonlarında, şık odalarında ağırlıyordu.

Ermeni sürgününün en karanlık günlerinde ışık gibi parlayan otelin sahipleri iki Ermeni kardeşti, Mazlumyan kardeşler büyük bir servete sahipti, açıksözlü sert adamlardı, Ermeni sürgünleri ölüme göndermekle ünlü Nuri Bey, Mazlumyanların büyüğü Onnik'e, "Paskalya geliyor, bize şampanya ikram

edecek misin?" dediğinde, Onnik'in ona, "Biz Paskalya'yı siz gidince kutlayacağız," dediği dilden dile dolaşıyordu. Sonsuz servetleriyle, açıkyürekli dobralıkları onlara garip bir çekicilik kazandırıyordu, Suriye'nin padişahı gibi davranan 4. Ordu'nun güçlü komutanı Cemal Paşa da onları seviyordu, yaveri Lütfü Bey Mazlumyanlarla kardeş gibiydi. Onlar da bu servetlerini ve ilişkilerini ellerinden geldiğince Ermenileri koruyabilmek için kullanıyor, dosttan daha fazla düşman kazanıyorlardı ama o günlerde Cemal Paşa sayesinde bir dokunulmazlığa sahiptiler. Açıksözlülüklerini, parlak hediyelerle, bedava ziyafetlerle, kimsenin bulamadığı malları bulup Osmanlı memurlarına ikram ederek dengeleyecek bir sağduyuları da vardı.

Ragıp Bey, yağmurlu bir akşamüstü otele girdiğinde, İngiliz usulü barı, mavi örtülü, beyaz keten peçeteli masaları, kalın halıları, sürekli yanan kristal lambaları görerek şaşırmıştı. Genç bir Alman subay, salonun bir köşesindeki piyanoda Schubert çalıyordu.

Ona ikinci katta bir oda verdiler. Mazlumyanların her şeyi bildikleri söylendiğinden bu otelde kalmayı seçmişti, belki bir bilgi alırım diye düşünüyordu. Artık umudunu kaybetmeye başladığından, uçurumdan düşen bir adam gibi bulabilirse bir dala, bulamazsa bir ot parçasına tutunmaya çalışıyordu. Efronya'yı umutsuzca ararken sanki Efronya'ya olan sevgisi daha da büyümüş, güçlenmişti, o günlerde Efronya olmadan yaşamaya devam etmesinin çok zor olacağını düşünmeye başlamıştı. Efronya'yla yaşadıklarının bir kısmı zihninden siliniyor, bir kısmı ise olağanüstü bir parlaklıkla öne çıkıyordu, gülüşünü,

"Ben bedelini ödedim," derkenki hüzünlü bakışlarını, alaycılığını, yatakta bambaşka bir kadına dönüşmesini, hastanedeki ciddiyetini hatırlıyordu. Efronya, tek başına birçok kadın gibiydi onun zihninde, hepsine ayrı ayrı âşık oluyordu.

Odasına yerleştikten sonra aşağıya inip, barda kendisine bir konyak ısmarladı. Genç Alman hâlâ piyano çalıyordu, "O da birisini özledi herhalde," diye düşündü. Konyağını bitirmeden önce Halep karargâhında görevli arkadaşı Niyazi Bey'in geldiğini gördü, sarıldılar, ortaokuldan itibaren Harbiye'nin sonuna kadar sınıf arkadaşlığı yapmışlardı. Birbirlerini severlerdi.

Niyazi Bey de bir konyak ısmarladı. Rastladığı bütün subay arkadaşları gibi o da önce Çanakkale'yi sordu.

"Çanakkale geçti," dedi Ragıp Bey, "biz kazandık, onlar çekildi... Esas burada neler oluyor, sen bana onu söyle."

"O meşhur meseli bilirsin, Nasreddin Hoca, samanlıkta kaybettiği iğneyi dışarıda ararmış. Biz de burada kaybettiğimizi Çanakkale'de arıyoruz. O konuyu seviyoruz."

"Durum çok mu kötü?"

Niyazi Bey içini çekti.

"Çok kötü, Ragıp. Üstelik daha da kötüye gidecek. Kıtlık var, askeri beslemekte zorlanıyoruz. Hurma çekirdeğinden kahve yapmaya çalışıyorlar, düşün artık. Asker çöle alışkın değil, düşman kadar kumdan da bezmiş vaziyetteler. Araplar ayaklanmaya hazırlanıyor, iki ateş arasında kalacağız. İngilizler de ilerliyor. Osmanlı kaybedecek bu savaşı. Sonra halimiz ne olacak bilmiyorum."

Niyazi Bey bir konyak daha söyledi.

"Balkanlar'ı hiçbirimiz unutmadık. Başkalarını bilmem ama ben bir daha onu yaşamayacağım, kaçmayacağım, çekil emri gelirse bile ben kalacağım, ne yapacağım bilmiyorum ama tek başıma çatışacağım. Burada öleceğim ben, Ragıp. Karar verdim, ben bir daha kaçmayacağım, bir daha evime yenilmiş olarak dönmeyeceğim."

"Savaş bu, Niyazi. Haritada her şey yazılı ama bizim görevimiz sonuna kadar savaşmak ama gereksiz yere de hayatımızı tehlikeye atmamak. Her zaman bir çare bulunur. Senin gibi bir subaya her zaman ihtiyaç vardır. Bir savaş biter, bir başkası başlar. Ne olacağını bilmiyoruz ki..."

Niyazi Bey cevap vermedi.

"Ermeni meselesi nasıl burada?"

"Korkunç."

"Nasıl korkunç?"

"Çoğu pislikten, bakımsızlıktan, hastalıktan ölüyor. Hastalıktan kurtulanları da Çeçenler öldürüyor. Oradan da kurtulursan Der Zor'da, çölde ölüyorsun."

"Hiç kurtulan yok mu?"

"Vardır ama nasıl kurtulunur bilmiyorum."

"Bütün Ermenileri öldürüyorlar diyorsun ama bu otelin sahipleri Ermeni."

Niyazi Bey ilk defa güldü.

"Osmanlı'nın işleri. Cemal Paşa seviyor Mazlumyanları. İyi adamlardır. Ben de severim. Her şeyi de bilirler. Bu otel garip bir yerdir, bütün bilgiler buraya akıyor sanki, cephede ne olduğunu karargâhtan önce bu otelde duyuyorsun."

"Her şeyi bilirler mi?"

"Bilirler valla."

"Onları tanımak isterdim," dedi Ragıp Bey.

"Ben seni tanıştırayım."

Niyazi Bey, bir garsona işaret etti, "Baron burada mı?"

"Burada, odasındadır."

"Git söyle, vakti varsa Niyazi Albay bir konyak içelim diyor, de." Sonra dönüp Ragıp Bey'e açıkladı, "Herkes ona 'baron' der."

Biraz sonra Onnik Mazlumyan geldi; iriyarı, sağlam yapılı, güvenle gülümseyen bir adamdı.

"Oooo, Albayım," dedi, "erken başlamışsın."

"Arkadaşım geldi, onun şerefine içiyoruz. Vaktin varsa, otursana, senin namını duymuş, bir tanışsak diyordu."

"Estağfurullah, ne namımız olacak, otelciyiz biz."

"Arabistan'a kral olacağıma senin gibi otelci olayım. Sendeki fors kralda yok."

Onnik de bir konyak söyledi.

"Başka bir şey ister misiniz?" dedi.

"Yok, konyak yeter."

"Neler oluyor Albayım cephede?"

Niyazi Bey güldü.

"Sen benden iyi bilirsin, Lütfü Bey anlatmıştır sana."

Onnik birden ciddileşti.

"Lütfü Bey öyle bir şey anlatmaz bana. Zaten ben de hasbihal olsun diye sordum."

Niyazi Bey, konyağını bitirdikten sonra kalktı, "Benim karargâha kadar gitmem lazım, Ragıp," dedi, "işleri halledip dönerim, yemeği birlikte yeriz."

Niyazi Bey gittikten sonra Ragıp Bey, Baron'a, "Halep'ten çok Ermeni geçti diyorlar," dedi.

"Maalesef."

"Siz herhalde çoğunu tanımışsınızdır."

"Hepsini tanımak mümkün değil, binlerce insan..."

Baron zeki bir adamdı, Ragıp Bey'in birisini sormak istediğini anladı.

"Siz birisini mi arıyordunuz?"

Ragıp Bey, cevap vermeden biraz düşündü, sonra tehlikeyi göze almaya karar verdi.

"Efronya Hanım diye bir hemşire vardı. Onun da Halep'ten geçtiğini tahmin ediyorum. Hiç duydunuz mu ya da gördünüz mü?"

Onnik, Ragıp Bey'e uzun uzun, şüpheyle baktı.

"Hiç duymadım," dedi, "zaten bizim otelde hiç Ermeni bir hanım kalmadı. Ben birkaç Ermeni gazeteciyi, işadamını falan bilirim sadece."

Yalan söylüyordu.

Alman sıhhiye subayı, İslahiye İstasyonu'nun duvarına dayalı oturan Efronya'nın yanına bir Alman doktorla dönmüştü. Onlar geldiklerinde Mariam, Efronya'nın kucağında yatıyordu. Efronya genç kadına sarılmıştı. Alman doktor, Mariam'ın nabzına baktıktan sonra, "Benim yapabileceğim bir şey yok, ölmüş," deyip gitmişti. Alman subay, ayakta durmuş, kucağında Mariam'la kımıldamadan oturan Efronya'ya bakıyordu. "Senin adın ne?" dedi.

"Efronya."

"Benim adım Wegner. Arkadaşın için yapabileceğimiz bir şey yok. Sen benimle gel, senin için ne yapabileceğimize bakalım."

Efronya yerinden kımıldamamıştı. Kımıldayacak hali yoktu. Wegner onu kolundan tutup kaldırdı, Efronya kalkarken Mariam yere düştü, Efronya eğilip onu kaldırmak istedi ama Wegner kolundan çekti, "Gel, yapabileceğin bir şey yok artık."

"Öyle bırakamam."

Wegner neredeyse zorla uzaklaştırdı onu oradan.

"Ben Halep'e gideceğim. Sen de benimle gel."

"Ermenileri Halep trenine almıyorlar."

"Biliyorum."

Efronya'yı istasyondan uzaklaştırarak, bir ağacın altına getirdi.

"Burada otur, birisi gelirse ölü gibi yere yatarsın. Ben geleceğim."

Efronya, ağacın altına oturdu, bir iki dakika sonra kendinden geçerek uykuya daldı. Ne kadar uyuduğunu bilmiyordu, Wegner'in kendisini sarsmasıyla uyandı. Elinde Müslüman kadınların giydiği, bütün vücudunu ve yüzünü kapayan siyah bir çarşaf vardı, "Bunu giy," dedi. Efronya'nın çarşafı giymesine yardım etti.

"Halep trenine senin için de bir bilet aldım. Birazdan tren gelecek."

Bir Alman subayla bir Müslüman kadın tuhaf bir ikiliydi ama istasyonda öyle bir kalabalık vardı ki kimsenin tuhaflıklara aldıracak hali yoktu. Wegner, Alman subaylar için ayrılmış boş bir kompartıman bulmayı başarmıştı. Efronya, Halep'e kadar uyumuştu. Vücudu artık daha fazla uyanık kalmaya dayanamıyordu.

Halep'e vardıklarında Wegner bir araba tutup onu bir arkadaşının evine götürmüştü, "Burada geceye kadar bekleyelim,

sonra seni bir otele götüreceğim," dedi. Gece yarısına doğru Baron Otel'e gittiler, otelde o saatlerde kimse yok gibiydi, olanların çoğunluğu da ya sarhoştu ya da ateşli bir konuşmaya dalmıştı. Resepsiyondan anahtarı alıp onu birinci katta küçük bir odaya götürdü.

"Bir şey yemek ister misin?"

"Hayır."

"Burası benim odam. Sen burada kal. Ben karargâhta yatacağım. Dışarı çıkma, kimseyle konuşma. Ben yarın sana elbise getireceğim."

Efronya üstündeki çarşafı bile çıkarmadan yatağın üstüne yattı, aylardan beri ilk kez bir yatakta yatıyordu, bitkindi. Sabaha karşı uyandı. Nerede olduğunu anlaması epey zaman aldı, o kadar büyük bir değişiklik olmuştu ki zihni olayları algılamakta zorlanıyordu.

Üstündeki çarşafı çıkardı, aynaya baktı. Aylardan beri ilk kez yüzünü görüyordu, kendisini tanıyamadı. Gözlerinin altı çökmüş, rengi solmuş, uzun saçları kirden keçeleşmiş, zayıf, ifadesiz bir yüz bakıyordu kendisine. Acıkmıştı ama her şeyden önce yıkanmak istiyordu. Uzun uzun yıkandı, özgürlüğün temizlik olduğuna bir kez daha inandı. Odada bulduğu beyaz bornozu giydi.

Pencerenin önünde durup dışarı baktı. Bir an, zihni karmakarışık oldu, hafızasındaki bütün görüntüler birbirine karıştı, neredeyse her şey gerçekliğini kaybetti, "Deliriyorum," diye inanılmaz bir panikle başı dönünce duvara tutundu. Gözlerini kapadı. Sakinleşmeyi bekledi. Derin derin nefes alıyordu.

Wegner, bir çantaya koyduğu Alman hemşire üniformasıyla geldiğinde kendini toparlamıştı. Kısa topuklu beyaz hemşire ayakkabıları getirmeyi de unutmamıştı Alman subay.

"Dinlenebildin mi?"

"Evet."

"Acıktın mı?"

"Evet."

"Bu üniformayı giy. Geçen ay tifüsten ölen bir hemşirenin bunlar. Yıkanıp, etüvden geçirildiler. Seni rahatsız eder mi bir ölünün elbiselerini giymek?"

"Hayır."

"Seni aşağıda bekliyorum, gel de kahvaltı edelim."

Hemşire üniformasını giydi, odadan çıktı, yumuşak halıların üzerinde her an tökezlemekten korkarak, ilk defa yürüyormuş gibi yürüdü. Wegner bir masaya oturmuş, kendisini bekliyordu.

"Ne yersin?"

"Ekmek, peynir, çay."

"Daha besleyici bir şeyler iste, burada her şey bulunur, yumurta, jambon falan söyleyelim."

"Şimdi onları yiyemem, ekmek, peynir yeter."

Ekmekle peyniri yavaş yavaş yedi, çayı yavaş yavaş içti. Konuşmuyordu. Wegner de onu rahatsız etmemek için sesini çıkarmadı. Kahvaltı bittikten sonra, "Şimdi karargâha gidiyorum," dedi, "akşam geleceğim. Birlikte yemek yeriz. Burada kimse seni aramaz, kimse burada bir Ermeni kadının kalacağını düşünmez. Ben yokken kimseyle konuşma. Özellikle Alman subaylardan uzak dur, aksanından Ermeni olduğunu anlarlarsa seni hemen ihbar ederler, aralarında iyileri de var

ama çoğunluğuna güvenilmez. Eğer konuşmak zorunda kalırsan buradaki Türk görevlilerle Almanca konuş. Onlar aksanını fark etmez."

"Kendini tehlikeye atıyorsun."

"Evet," dedi Wegner.

"Niye?"

"Niye atmayayım?"

Efronya gülümsedi. Wegner gittikten sonra odasına dönerken resepsiyona uğrayıp odaya bir makas göndermelerini istedi. Biraz sonra bir makas getirdiler. Soyundu. Aynanın karşısına geçip saçlarını dikkatle kısacık kesti. Daha sonra Wegner saçlarını kestiğini fark edip, "Saçlarını kesmişsin," dediğinde, "Saçlarımdan yoruldum," dedi sadece.

Bir hafta boyunca her akşam geldi Wegner. O sabah kahvaltısından sonra yemeği hep odada yediler. Yemekten sonra gidiyordu. Efronya odadan çıkmıyor, kimseye görünmüyordu.

Wegner gittiğinde Efronya uyuyor, Ragıp Bey'e nasıl haber ulaştırabileceğini düşünüyordu. Belki Wegner, Ragıp Bey'e ulaşabilirdi ama bu hem kendisi hem de Wegner için tehlikeli olabilirdi. Ragıp Bey'in nerede olduğunu, yaşayıp yaşamadığını bile bilmiyordu, bazen ya ona bir şey olduysa diye korkuyla titriyordu. Sonra Ragıp Bey'in yüzünü hatırlıyor, onun bütün tehlikelerden kurtulabileceğine inanıyordu. Ragıp Bey'e ulaşmak için bir yol bulması gerektiğini ve sonunda o yolu bulacağına emindi.

Yemeklerini sessizce yiyorlardı, Efronya'nın çok fazla konuşacak hali yoktu. Kendini toparladıkça konuşmaya başladılar.

"Hangi aydayız?"

"Aralıktayız... Ocak yaklaşıyor."

"Çanakkale'de ne oluyor?"

"Orada savaş yavaşladı. İngilizler yakında çekilecekler herhalde."

Bir haftanın sonunda bir akşam yemeği sırasında Wegner, "Yarın şehir dışına gideceğim," dedi, "yemeklerini odada yalnız yersin."

Efronya telaşlandı.

"Nereye gidiyorsun?"

"Sebil'deki kampa gideceğim."

"Beni de götür. Sen şehirde değilken burada yalnız kalmak istemiyorum."

"Riskli olabilir."

"Niye riskli olsun? Bir Alman sıhhiyecinin yanında bir Alman hemşire."

Wegner, cevap vermeden çatalının sapıyla masa örtüsü üzerine şekiller çiziyordu.

"Tek risk o değil."

"Ya ne?"

"Ben Ermenilerin fotoğraflarını çekiyorum."

"Fotoğraflarını mı çekiyorsun? Niye?"

"Birilerinin burada yaşananları dünyaya duyurması gerekiyor. Biz birkaç arkadaşız, burada olanların fotoğraflarını çekip yolluyoruz. Onları Alman gazetelerinde yayımlatacağız."

"Komutanların ne diyor buna?"

"Öğrenirlerse çok öfkelenecekleri kesin. Ama senin için asıl büyük tehlike, kamplarda fotoğraf çekenlerin idam edileceğine dair bir emir yayınlandı. Yakalanırsak, bir Alman subayı idam edemezler ama senin kim olduğunu anlayıp seni hemen öldürürler."

"Beni de götür. Burada yalnız kalamam şimdi, henüz buna hazır değilim. Şu sıra yalnız kalmaya tahammül edemeyeceğim. Sen fotoğraf çekerken ben de senin yanında durur, seni perdelerim."

"Kendini tehlikeye atacaksın."

"Evet."

"Niye?"

"Niye atmayayım?"

Bu sefer Wegner güldü.

"Sen delisin," dedi.

"Benim fotoğrafımı da çekecek misin?"

"Senin fotoğrafını İslahiye'de çektim zaten... Hem de birkaç tane."

Ertesi sabah erkenden Wegner, Efronya'yı otelden aldı, yola çıktılar. Hava serindi. Wegner, siyah, kalın bir hemşire pelerini getirmişti, Efronya pelerine sarındı.

"Sen doktor olmadığını söyledin. Nesin sen?"

"Ben hukukçuyum. Üniversite mezunları Alman ordusunda sıhhiyeci olur çoğunlukla. Ya da levazıma verirler. Beni sıhhiyeci yaptılar. Bu da iyi oldu çünkü rahatça dolaşabiliyorum."

Kampa yaklaşırken yolda kampa doğru giden arabalar gördüler. Efronya anlayamadı o arabaların niye kampa gittiğini, daha önce hiç kampların civarında araba görmemişti.

"Kim bunlar," dedi Wegner'e, "nereye gidiyorlar?"

"Araplar. Türklerle Yahudiler de vardır aralarında. Kampa gidiyorlar."

"Niye?"

"Çocuk satın alacaklar."

Efronya Almanca bir deyimi yanlış anladığını düşündü.

"Ne yapacaklar dedin?"

"Çocuk satın alacaklar."

"Çocuklar satılıyor mu?"

"Evet."

"İnsanlar çocuklarını mı satıyorlar?"

"Ne yapsınlar? Çoğu buradan kurtulamayacağını biliyor, bari çocukları kurtulsun diye satıyorlar. Hem de ellerine biraz para geçiyor. Onunla birkaç gün daha karınlarını doyurabilirler."

Efronya, sanki hata kendi beynindeymiş gibi iki yumruğuyla şakaklarına bastırıyordu.

"İnsanlara bunu yapamazlar."

"Yapıyorlar," dedi Wegner.

Kampın etrafı kalabalık silahlı muhafızlar tarafından sarılmıştı. Efronya, silahlı muhafızların bu kadar çok olduğunu da ilk defa görüyordu.

"Niye bu kadar çok silahlı muhafız var?"

"Kimse kaçmasın diye."

"Nereye kaçacaklar?"

"Bilmiyorum. Buradan sonra artık pek kurtuluş yok, Efronya. Bu insanlar da öleceklerini tahmin ettiklerinden her şeyi göze alıp kaçmaya çalışıyorlar, bir ihtimal belki kurtuluruz diye."

Wegner, muhafızlara kimliğini gösterdi, kampa girdiler. Arabadan indiler. Binlerce çadır vardı, Efronya'nın da kalmış olduğu uyduruk bezlerden yapılmış çadırların arasında bitkin, aç insanlar dolaşıyordu. Çok zayıftılar, elbiseleri parçalanmıştı. Şişman bir Arap kadınla kocasının bir çadırın önünde, yedi

yaşındaki bir kız için pazarlık ettiklerini duydular. Küçük kız, onun için pazarlık edilirken sessizce duruyordu.

Şişman kadın, "Siz zaten öleceksiniz," dedi, "bari çocuk kurtulsun. Ölmezseniz gelin, çocuk sizin çocuğunuz, size geri veririz." Çocuğun annesiyle babası kararsız duruyordu, baba, "Verelim," dedi, "o kurtulsun." Annenin ağladığını gördüler, "Ondan ayrılmak istemiyorum."

"Sizinle birlikte ölsün mü?" dedi Arap kadın.

Bunu çok soğukkanlı bir şekilde, çok basit bir gerçeği açıklar gibi söylüyordu.

"Yirmi mecidiye veririz."

Baba, elini kadına uzattı, şişman kadın kocasına baktı, kocası cebinden çıkardığı paraları babanın avucuna koydu. Şişman kadın, küçük kızın kolundan tuttu, "Gel kızım," dedi. Sesinde hiç beklenmeyen gerçek bir şefkat hissediliyordu. Kız sessizce onlarla birlikte yürüyüp arabaya bindi. Anne ağlıyordu, baba ona, "Üzülme," dedi, "o kurtulacak. Bunu düşün." Araba giderken arkasından baktılar. Çocuk da dönüp arabanın arka penceresinden onlara baktı. Wegner, çantasından fotoğraf makinesini çıkarmış, kadınla adamın fotoğrafını çekiyordu. Efronya onun yanında durmuş, fotoğraf çektiğinin görülmemesini sağlamaya uğraşıyordu.

Kampın içinde yürümeye başladılar.

Daha bir hafta önce onların arasındayken şimdi özgür bir Alman hemşire kılığında, temiz, karnı tok, gidecek yeri, odası, yatağı olan biri olarak çadırların arasında, insanlara acıyarak dolaşıyordu. Esir olmayanların, esir olanlara nasıl acımayla birlikte ellerinde olmayan bir küçümsemeyle baktıklarını

şimdi çok iyi anlıyordu çünkü o acımayı ve küçümsemeyi hissediyor, bundan da büyük bir utanç duyuyordu.

O zavallılar insanlığın dışına atılmış gibiydiler, artık hiç kimseyle eşit değillerdi, herkes onlardan daha üstündü ve Efronya da bu üstünlüğü hissediyordu. Böyle hissetmemek mümkün değildi. Onları seviyordu, onlar için üzülüyordu, onlar için öfkeleniyordu ama artık onlardan biri değildi ve onları küçümsüyordu. Böyle hissettiği için kendisine o kadar kızdı ki kolunu çimdikledi.

"Ne yapıyorsun?" dedi Wegner.

"Hiç," dedi.

Kampın kenarında içi pislik dolu büyük çukurlar vardı, çok kötü kokuyordu, bir çukurun kenarında üç dört çocuğun durup çukura baktığını gördüler. Merak edip çukura yaklaştılar. Aşağıda, pisliklerin içinde yarı çıplak genç bir kadının can çekiştiğini gördüler.

"Kim bu kadın?" dedi Efronya, çocuklara.

O sırada genç bir karıkoca da perişan bir halde çukurun başına gelmişti. Kadın, Efronya'ya, "Benim kız kardeşim," dedi. "Öldü mü diye bakmaya geldik."

"Kim attı onu bu çukura?"

"Biz attık," dedi kadın.

"Kız kardeşini bu çukura mı attınız?"

"Evet. Dizanteri oldu. Çadırında kaldığımız aile, onu dışarı çıkarmazsak hepimizi çıkaracağını söyledi, çocuklarla çadırın dışında soğuğa dayanamayız. Biz de getirip buraya attık."

Wegner, Efronya'nın kadına vuracağını hissedip son anda kolunu tuttu. "Gidelim," dedi.

"Aşağılık bir iş yapmışsınız," dedi Efronya. "Utanın."

"Öyle kendine bir Alman bulunca dışarıdan konuşmak kolay," dedi kadın. "Senin de çocukların soğuktan ölecek olsaydı bakalım ne yapardın... Aşağılık sensin. Aşağılık hepinizsiniz. Tanrı hepinizin belasını versin. Biz ölünce hepiniz bizi unutacaksınız. Tanrı hepinize unutamayacağınız belalar versin."

Oradan ayrıldıklarında kadın hâlâ arkalarından bela okuyordu.

"Biz buraya niye geldik?" dedi Efronya, Wegner'e.

"Kampla ilgili bir rapor yazmam gerekiyor, onun için geldik."

Gece geç vakit otele döndüklerinde Efronya, "Ben yemek yemeyeceğim," dedi, "ama odada biraz içki içmek istiyorum."

"Ben odana yollatırım."

Efronya, odasına doğru giderken Baron'un dikkatle kendisine baktığını gördü. Nedense kendisini kamptakilerden biri gibi hissetti bir an.

Başını önüne eğip yürümeye devam etti.

XXVII

Osman, ölülerin hafızalarına hayrandı, her şeyi hatırlıyorlardı, yaşarken unuttukları ne varsa ölünce hafızalarında yeniden uyanıyordu. Unutmak istedikleri bir şey yoktu, aksine her şeyi hatırlamaktan zevk alıyorlardı. Hatırladıkça yeniden yaşıyorlardı. Artık kâinatın varoluşunun başladığı ana kadar uzanan bir sonsuzluğun içinde olduklarından, bazen küçük zaman kaymaları oluyordu.

Henüz ölmemiş olanların hafızaları ise çok zayıftı, unutuyorlardı. Ölüler hatırlamaktan ne kadar zevk alıyorlarsa, yaşayanlar da unutmaktan o kadar zevk alıyordu. Sadece kendi yaşadıklarını unutmakla kalmıyorlar, kendilerinden önce yaşananları da ya hatırlamıyorlar ya da kendi çıkarlarına göre çarpıtarak anlatıyorlardı.

Henüz ölmemiş olanların, ölülerin yaşadıklarını unutmaları, ölülerin yaşadıklarını inkâr etmeleri, ölülerle ilgili yalanlar söylemeleri, onların bu küstah cüreti Osman'ı çok öfkelendiriyor, hepsinin yakasına yapışıp onları sarsarak bağırmak istiyordu.

"Ölüler biliyor."

Ölüler biliyordu ama yaşayanlar bilmiyordu.

Bir keresinde Efronya, Osman'a sormuştu:

"Bizi unuttular, değil mi?"

Osman cevap vermemişti. Efronya, çıplak ayaklarıyla ona yaklaşmış, "Hadi ama," demişti, "ben sana her şeyi söylüyorum. Sen niye bana söylemiyorsun?"

"Unuttular," demişti Osman.

"Kardeşini öldürten kadın söylemişti," demişti Efronya, "unutacaklarını söylemişti. Doğru tahmin etmiş. Hiç mi hatırlamıyorlar?"

"Hatırlayanlar var. Ama senin hatırlamasını istediklerin değil hatırlayanlar."

Efronya'nın öfkeleneceğini düşünmüştü ama o öfkelenmemişti.

"Unutulmasını isteyeceğin işler yapmamalısın," demişti sadece.

"Affettin mi onları?"

"Hayır. Bazı şeyleri affetmek ahlaksızlıktır. Öyle olaylar var ki onları affetmeye hakkın yok."

"Ne istiyorsun peki? Cezalandırılmalarını mı?"

"Hayır. Utanmalarını istiyorum."

Osman, biraz da hayretle, "Bu kadar mı?" der gibi bakmıştı.

"Utanmayı küçümsüyorsun," demişti Efronya. "İnsanlar başkalarının karşısında utanmamak için ne kadar çok cinayet işlediler, ne kadar çok savaşa girdiler biliyor musun? Utanmaktan çok korkar insanlar. O kadar çok korkarlar ki alçakça bir iş yaptıklarında ilk istekleri utanma duygusundan kurtulmaktır. Alçaklığa giden yol, utanmayı unutmakla açılır."

Efronya gülümsemişti.

"Niye alçakların çoğu kral, padişah ya da diktatör olmak ister? Çünkü utanılacak işler yapıp utanmamak en büyük iktidardır. Ve kral olmak o iktidarı elde geçirmektir."

Hikmet Bey, bu düşünceleri çocukça buluyordu, fikir ayrılıkları ölümden sonra da bitmiyordu.

"Bu adamları iyi tanımak lazım," demişti Osman'a, "ben gençliğimde bu insanlarla birlikte padişahı devirmek için mücadele ettim. Hiçbiri kötülük yapmak için iktidara gelmek istemedi, tam aksine hepimiz mükemmel bir idare kuracağımıza inanıyorduk. Padişahı devirdikten sonra imparatorluğu yeniden güçlendirecek, bütün insanları hür ve mesut yapacaktık, Fransız İhtilali'nden bile büyük bir emsal olacaktık dünyaya. Kendimize çok güveniyorduk. İktidar, uzaktan parlak ve kolay görünür. Ele geçirdikten sonra onun zor ve karanlık olduğunu görürsün. O karanlık yavaş yavaş seni içine çeker. Beceremediğin zor işler yerine becerebildiğin kolay işleri tercih etmeye başlarsın... Hayattaki en büyük acı nedir bilir misin, insanın hayallerini gerçekleştirememesidir. Gençken bütün hayallerini gerçekleştirebileceğini düşünüyorsun, kendi gücünün de, hakikatlerin sınırını da bilmiyorsun. Sonra hakikatle karşılaşıyorsun. Eğer hayallerini gerçekleştirecek bir kabiliyetin yoksa hayatın hakikati senin hayallerini bir ejderha gibi parçalayıp yiyor. Üstelik biz hayallerimizi gerçekleştirecek imkâna kavuşmuştuk, iktidarı ele geçirmiştik. Bizim felaketimiz de bu oldu zaten. Yapamadığımızı bizzat gördük. O zaman bu adamlar, benim o zamanki arkadaşlarım, yapamadıklarını, kabiliyetlerinin yetmediğini kabul etmek

yerine, yapamadıklarını söyleyenlere karşı zorbalaşmaya başladılar. Benim onlarla yolum orada ayrıldı. Ben zorbalaşmak için mücadeleye katılmamıştım, zorbalığı bitirmek için katılmıştım. Bizimkiler devirdiğimiz padişahtan bile daha zorba oldular... İçimizde en fazla kendine güvenen Talat'tı, gerçekten de zeki, parlak, insana emniyet telkin eden, lider tabiatlı genç bir adamdı. İhtiraslıydı. Herkese nasıl müthiş bir adam olduğunu göstermek istiyordu. Hakikatle karşılaştı. Kabiliyetinin sınırlarını gördüğünde de bir alçağa dönüştü. Bu tarz adamların hepsi kabiliyetlerinin sınırına geldiklerinde zorba bir alçak olurlar, kabiliyetsizliklerinin bedelini başkasına ödetirler... Kabiliyetli adamlar zorbalaşmazlar. İşlerini yaparlar. Zorbalık, alçaklık, kabiliyetsizlerin saptığı yoldur. Dünyanın en tehlikeli yaratığı, beceremeyeceği bir iktidarı ele geçirmiş olan adamdır. Biz Balkanlar'ı kaybettik, dünya savaşına girdik beceremedik, kıtlık, pahalılık, karaborsa, yolsuzluk aldı başını gitti, halk sefil perişan oldu. Talat hakikati kabul edemedi. İmparatorluğu kurtaramayınca Türkleri kurtarmaya karar verdi, bunu da Ermenileri yok ederek yapacağına inandı. Kurtarıcılık tam bir takıntıya dönüştü Talat'ta bence. Bu tür adamlar takıntı sahibi olmaya yatkındırlar. Zavallı Ermenileri yok etmek kolaydı, kurtarıcılık hayallerini gerçekleştirebileceğine inandırıyordu Talat'la arkadaşlarını. Yapabilecekleri tek iş buydu, insanları öldürmek. Onlar da öldürdüler. Hiç utandıklarını sanmıyorum. Bunun utanılacak bir iş olduğunu bile fark etmediler. Kutsal bir vazifeyi yerine getirdiklerine inanmayı tercih ettiler. Bu yola girdikten sonra artık bu kutsal vazifeye delice sarılır, yavaş yavaş kendi tutkunla delirirsin.

Talat da delirdi bence. Her gün biraz daha fazla Ermeni öldürmek istedi, her şeyi bırakıp öldürdükleri Ermenilerin sayılarını takip etmeye, ölü sayılarının artmasıyla avunmaya başladı... Bu tarz adamlar bir noktadan sonra hayatı bir bütün olarak görmeyi reddederek kendilerine küçük bir hayal dünyası inşa ederler. Oradaki herhangi bir başarı da deliliklerini artırır. Koca imparatorluk çökerken, insanlar açlıktan saman yerken Çanakkale zaferi Talat'ı her şeyi yapabileceğine daha fazla inandırdı. Ondan sonra da onu hiç kimse durduramadı, durdurmaya da çalışmadı zaten. Felaketi görenler vazifelerini bırakıp kenara çekilmek zorunda kaldılar, meydan aşağılık çakallara kaldı."

Hikmet Bey gibi hayatlarının bir döneminde büyük bir harekete katılmış insanlar daha sonra hareketten çekilseler de ilişkileri hiçbir zaman bitmez, hâlâ hareketin içinde olan eski arkadaşları, kendisi gibi hayal kırıklığına uğrayanlar daima "içeriden" bilgi alır, olaylarla ilgilenirler. Hikmet Bey de o korkunç günlerde ziyaretine gelen arkadaşlarından gelişmeleri öğreniyor, meselenin bir çılgınlığa döndüğünü görüyordu, en çok şikâyet edenlerden biri, "Böyle günah Ortaçağ'da bile görülmedi," diyen eski maliye bakanı Cavit Bey'di ama olayları görmek bir işe yaramıyordu. Bir seferinde, "Her gece bütün valilerle, hatta mutasarrıflarla bile evine kurdurduğu telgrafhaneden bizzat görüşüp emirler veriyormuş, kaç Ermeninin Anadolu'dan gönderildiğini rakam rakam soruyormuş, bir daha geri dönmemelerinin garanti edilmesini istiyormuş. Emre uymayan herkesi vazifeden alıyormuş. Asıl korkuncu, görünüşte Ermenileri korumaları için çeteler oluşturmuşlar,

o koruyucular Ermenileri soyup öldürüyorlarmış. Geride bıraktıkları bütün mal mülklerine de el konuyormuş. Bu günah, imparatorluğu boğup öldürecek," demişti.

Bütün konuşmalara, yakınmalara rağmen neler olduğunu asıl öğrendikleri kaynak, Dilara Hanım'a fotoğrafları getiren Alman subaydı. O fotoğraflarda facianın nasıl olduğunu açıkça görüyorlar, ölü kadınların, ölü çocukların, parçalanmış cesetlerin, ağlayan yaşlıların siyah beyaz görüntülerine bakarken kendilerini garip bir şekilde bir suç ortağı gibi hissediyorlardı.

Hikmet Bey, Dilara Hanım'a, "Bunu önlerse ancak Almanlar önler," demişti.

"Fritz, Almanların böyle bir niyeti olmadığını söyledi. Aksine, Almanya'da Talat Bey'i öven yazılar yayımlanıyormuş, büyükelçilikte de hayranları çokmuş. Neden bilmiyorum ama bu faciayı destekliyorlarmış."

"Çünkü onların başka hesapları var, imparatorluklarını yaymak için Osmanlı'ya muhtaç olduklarını düşünüyorlar. Alman devletinin menfaatleri yanında zavallı Ermenilerin değeri nedir ki onlar için. Hiç... Onların insan olduğunun bile farkında değillerdir. Devlet menfaati denilen bir şey var, insan denilen canavarın en büyük kötülükleri bu lafın arkasında saklıdır. Tarih boyunca, devlet menfaati için öldürülen, hapsedilen, sefil edilen insanların hesabını hiç kimse bilmez. Devlet menfaati denilen şeyi herkesten iyi bildiklerine inanan bir avuç insan, istedikleri kadar insanı öldürme hakkına sahip olduklarına inanırlar. Kötülüklerin kaynağı bu inançtır işte. Talat da bu inançla yapıyor kötülüklerini, Almanlar da. Ama böyle bir kötülüğün destekçisi olmak, buna göz yummak, bir

cüzzamlıyla öpüşmek gibidir, bu hastalığı onlar da kapıyor. Bedelini onlar da çok ağır ödeyecek."

Bazen böyle konuştuklarında Osman ölülerine, onlar öldükten sonra olanları anlatmak istiyordu ama onlar öldükten sonra devam eden hayat hakkında bir söz söylediğinde ölüler bir duman halinde kayboluyorlardı. Ölüler bildiklerini, yaşamaya devam edenlere anlatamıyorlardı, yaşayanlar da olanları ölülere söyleyemiyorlardı.

Ölüm, gerçeklerin bir yanından bir yanına geçemeyeceği kalın bir duvar gibi ikisinin arasında yükseliyordu. Sadece Osman, ölülerden geçmişi öğrenebiliyordu, ölümün ve zamanın içinde dolaşabilmeyi bir tek o becerebiliyordu.

Neredeyse bütün hayatını roman okuyarak geçiren Dilevser, "Bunu bir de edebiyat yapabilir," demişti.

Nizam'ın bu konudaki cevabı her zamanki gibi kendine ve alaycılığına uygundu.

"Bunu ancak deliler yapabilir," demişti. "Sen yapabiliyorsun çünkü sen delisin."

XXVIII

Masallarda bilge insanlar masalın kahramanına her zaman mantıklı bir öğüt verirler ama masal kahramanları bunları dinlemez, sonunda kurtulacağı belalı maceralar yaşar. Hayat da masallara bazen benzer, bazen benzemez.

Efronya epeyce toparlanmıştı; yanakları dolmuş, gözlerinin altındaki gölgeler kaybolmuş, saçları eski parlaklığına kavuşmuş, gülümsemeyi yeniden hatırlamıştı. Wegner ona, "Odadan mümkün olduğu kadar az çıkmasını ve asla Ermenice konuşmamasını" söylemişti. "Ermenice konuştuğunu duydukları anda seni yakalarlar." Bu öğüde uyuyor, zamanını odada geçiriyordu, akşamları Wegner geliyor, birlikte odada yemek yiyorlar, Wegner ona olanları anlatıyordu.

Efronya ona savaşla ilgili neredeyse hep aynı soruyu soruyordu:

"Çanakkale'de ne oluyor?"

"Orası sakin. Harp artık bizim güneyimizde sürüyor."

Bir keresinde Wegner, "Çanakkale'de birisi mi var?" diye sormuştu.

Efronya, bir an durakladıktan sonra, "Evet," demişti.

Wegner yutkunmuş, derin bir nefes almış ama hiçbir şey söylememiş, bir daha da bu konuda soru sormamıştı. Efronya'yı, Lübnan'a gönderecek bir imkân arıyordu.

"Seni Lübnan'a gönderebilirsek oradan bir gemiyle Amerika'ya gidebilirsin," demişti.

Bu, heyecan verici bir hayaldi ama Efronya bir yandan bunu düşünürken, bir yandan da bunun gerçekleşmemesini istiyordu, Amerika'ya giderse bir daha Ragıp'la karşılaşma ihtimali tümüyle yok olacaktı. Onu bir gün yeniden göreceği hayali, Amerika hayalinden daha çekiciydi onun için. Ragıp'ı bir kere bulabilse, ondan sonra hayatının hiçbir tehlikeyle karşılaşmadan süreceğine inanıyordu.

İyileşmek bazen tehlikelidir. İlk geldiğinde o oda ona bir cennet gibi gözükmüştü, yemek yiyebiliyor, güzel bir yatakta yatabiliyor, yıkanabiliyordu, sıcaktı, üşümüyordu, etrafında kimse ölmüyordu. Ama iyileştikçe sıkılmaya başladı.

"Bazen cennet bile sıkıcı olabilir," demişti Osman'a, "herhalde Tanrı onun için bir de cehennem yaptı."

Gününü pencere perdesinin arkasından yolu seyrederek geçiriyordu. Gidenler gelenler, sürekli hareket onu oyalıyordu. Bir daha Wegner'le herhangi bir kampa gitmemişti, buna dayanamayacağını anlamıştı. Wegner, ona kamplarda yaşananların ayrıntılarını anlatmıyor, sadece, "Gittikçe daha kötü oluyor," diyordu. Kış iyice bastırmıştı. Efronya ne kadar kötü olabileceğini çok iyi tahmin edebiliyordu.

Yağmurun hafiflediği bir akşamüstü karşı kaldırımdan caddeyi geçerek otele doğru yürüyen bir adama gözü takıldı. Kalantor bir giyimi vardı, kalın bir palto giymişti, boynuna

bir atkı sarmıştı, kısa beyaz sakalları vardı. Adamı tanımıyordu ama yürüyüşü tanıdık geliyordu. Bu yürüyüşü daha önce gördüğüne emindi. Birden kendini tutamayarak bir çığlık attı:

"Doktor Bogosyan..."

Sonra bunun imkânsız olacağını düşündü, kendisi gibi bir mucize sonucu İslahiye yolculuğundan canlı kurtulmuş olsa bile Halep'te böyle şık bir kıyafetle dolaşamazdı. Adam otele yaklaşıyordu, penceresinin altından geçerken yüzünü daha yakından gördü.

Gene bir çığlık attı:

"Doktor Bogosyan..."

Heyecanla odasından koşarak çıktı, lobinin ortasında elini göğsüne dayayarak adamı durdurdu. Adam kendisini durduran Alman hemşireye şaşkınlıkla bakıyordu. Sonra göz göze geldiler. Efronya heyecanla bağırdı, "Doktor Bogosyan, sizsiniz, inanamıyorum."

O kadar heyecanlanmıştı ki Ermenice konuşmaya başlamıştı. Lobideki birkaç kişi dönüp şöyle bir baktı. Doktor Bogosyan göğsüne dayanan eli tuttu, "Efronya," dedi, "burada ne arıyorsun?"

"Siz burada ne yapıyorsunuz," dedi Efronya, "buraya nasıl geldiniz? Bu elbiseler..."

Doktor Bogosyan, etrafına şöyle bir baktıktan sonra, "Gel, dışarıda konuşalım," dedi. Otelden çıkıp yürümeye başladılar. Yağmur durmuştu, hava kararıyordu. İkisi de aynı anda, "Senin öldüğünü sanıyordum," dedi.

"İslahiye'ye vardığımızda ben de öleceğimi düşündüm," dedi Doktor Bogosyan, "orada bir tren görevlisi beni buldu,

ben hatırlamıyorum adamın karısını vaktinde iyileştirmişim, o beni trene aldı. Burada benim sınıf arkadaşım var, belediyenin doktoru olmuş, onu buldum, o Lübnan'a gitti, onun yerine ben belediye doktoru oldum."

"Bu nasıl olabilir," dedi Efronya öfkeyle, "sizi az daha öldürüyorlardı, İslahiye'ye giderken ölebilirdiniz, hiçbir değeriniz yoktu onların gözünde. Ölmediniz ve birdenbire Halep'e belediye doktoru olacak kadar değerli bir adam oldunuz."

"Üzüldün mü kurtulduğuma?" dedi Doktor Bogosyan gülerek.

"Hayır, deli misiniz, çok sevindim. Sizin kadar değerli birine nasıl öyle davrandılar diye öfkeleniyorum. Değerinizi biliyorlar ki sizi buraya doktor yaptılar. Değerinizi biliyorlarsa niye öldürmeye uğraştılar?"

"Sana daha önce de söyledim, güzel kızım, Osmanlı'nın işleri bunlar. Akıl, mantık, düzen arama. Sadece öfke ve nefret... O kadar. Peki sen buraya nasıl geldin? Bu Alman hemşire üniforması ne?"

Efronya da ona başından geçenleri anlattı. "Aferin Alman'a," dedi Bogosyan. Sonra yelek cebinden saatini çıkarıp baktı, "Şimdi otele dönmem lazım," dedi, "orada birisiyle buluşacağım. Yarın sabahtan gelirim, seni alırım, uzun uzun konuşuruz, oda numaran ne?" Efronya oda numarasını söyledi. Birlikte otele döndüler, "Yarın görüşürüz," dedi Bogosyan.

"Ne kadar sevindiğimi size anlatamam," dedi Efronya.

"Biliyorum kızım, biliyorum, ben de çok sevindim, belki sana burada bir belediyede bir hemşirelik ayarlayabiliriz. Yarın geleceğim, konuşuruz."

Efronya odasına bir mucizeye şahitlik etmiş birinin şaşkın sevinciyle döndü, doktoru sağ gördüğü için o kadar çok sevinmişti ki onun kendisine Halep'te bir iş bulabileceğini söylediğini ancak epeyce sonra idrak edebildi. Burada resmi bir işe girebilmek hayatını kurtarırdı. Ragıp'ı da o zaman rahatlıkla resmi kanallardan arayabilir, büyük bir ihtimalle ona ulaşabilirdi. Heyecandan odanın içinde yürüyerek Wegner'i beklemeye başladı, olanları ona anlatacaktı. Kapı vurulduğunda heyecanla, "Wegner," diyerek kapıyı açtı. Kapıda genç bir komi duruyordu.

"Baron, Hemşire Hanım mutfaktan geçip arka bahçeye çıksın, dedi."

"Niye?"

"Bilmiyorum. Sadece çabuk olsun, oyalanmasın, dedi."

"Peki," dedi Efronya.

Komi gitti, kapıyı kapayıp pencereden dışarı baktı, hava kararmış, yağmur başlamıştı. Pelerinini alıp odadan çıktı. Yürümeye başladığında karşıdan kendisine doğru gelen iki iriyarı adamı gördü. Başını önüne eğip yürümeye devam etti. Adamlar da ona doğru yürüyorlardı. Yan yana geldiklerinde iki adam aniden kollarına girdi. Son bir ümitle Almanca, "Ne yapıyorsunuz?" dedi. Adamlardan biri, "Yürü, kahpe," dedi. Onu kollarından sürükleyerek otelden çıkardılar, herkes dönmüş onlara bakıyordu. Kapıda bekleyen bir arabaya bindirip Emniyet'e götürdüler.

İçinde sadece griye boyanmış demir bir sandalyenin bulunduğu boş bir odaya soktular. "Geceleri o Alman'ın gönlünü hoş ediyordun demek, kahpe," dedi adamlardan biri, "biraz

da bizim gönlümüzü hoş et bakalım." Aniden uzanıp Efronya'nın memesini tuttu. Efronya adamı dehşetle itti ama adam yüzüne öyle bir tokat attı ki yere kapaklandı. Adam ensesinden tutup sıktı, "Namuslu kadın numaralarını bize mi yapacaksın, orospu," dedi, "Almanlar kadar kıymetimiz yok mu bizim?"

Efronya dizlerini karnına çekmiş, başını dirseklerinin arasına almış, tostoparlak bir hale gelmişti. Adam onu ensesinden tutup kaldırmaya çalışıyor, o kımıldamamaya uğraşıyordu. Diğer polis kapının pervazına dayanmış, onlara bakıyordu. Kapının açıldığını duydu, birisi pervaza dayalı polise bir şeyler fısıldadı, polis, "Tamam," dedi. Kapı kapandıktan sonra Efronya'yı ensesinden tutan polise, "Hadi gidelim," dedi, "arabalar hazırmış, bu orospuyu Alman sevgilisi onu aramaya çıkmadan buradan postalayalım... Ne yapmak istiyorsan yolda yaparsın."

Efronya'yı tutan polis, saçlarından yakalayıp kafasını yere sertçe vurdu. "Seninle işim bitti sanma, orospu," dedi, "seninle görüşeceğiz."

İki polis çıktı. Efronya yerde öyle kımıldamadan duruyordu. Adını bile sormadıklarını düşündü, Ermeni olduğunu anlamaları yetmişti, yeniden o isimsiz, kayıtsız kalabalığın içine atacaklardı. Tam kurtulduğu sırada yakalanmak ilk yakalandığından daha büyük bir darbeydi, bir daha kurtulmak ümidi kalmadığını düşünüyor, kendi ölümünü seyreden biri gibi kendi mahvoluşunu görüyordu. Hep aynı kelime çınlıyordu içinde: "Bitti."

Ümit edecek bir şey kalmamıştı. Wegner de onu bir daha bulamayacaktı, ona izin vermeyeceklerini, Ermeni'ye yardım

ettiği için ona duydukları nefreti görmüştü. Alman olduğu için ona bir şey yapamayacaklar ama Efronya'yı bulmasına da engel olacaklardı.

Birileri gelip onu kollarından çekerek kaldırdığında hâlâ yerde yatıyordu. Sürükleyerek aşağıya indirip dışarı çıkardılar. Kapıda deri körüklü üç büyük fayton duruyordu. En öndekinin kapısını açıp onu bohça gibi içeriye fırlattılar. Son anda Efronya kendisini sürükleyenlerin ilk iki polis olmadığını gördü.

Faytonda onun dışında beş kişi vardı. İyi giyimli genç bir çift, onlardan birinin babası olduğu anlaşılan şık giyimli orta yaşlı bir adam ve iyice yaşlı bir karıkoca. Yaşlı adam ağlıyordu, karısı dizlerinin üstüne koyduğu deri bir çantaya iki eliyle sarılmıştı.

Araba sarsılarak hareket etti.

Yağmur hızlanmıştı, nal seslerini, faytonun gıcırtılarını, arabanın üstüne vuran damlalarının tıkırtısını duyuyorlar, arabanın iki yanındaki fenerlerin karanlık yol kenarlarındaki su birikintilerine bıraktığı sarımsı ince çizgiyi görüyorlardı.

Bir süre gittikten sonra genç kadın, babası olduğu anlaşılan adama kısık bir sesle, "Hani her şey geçti, biz kurtulduk, diyordun baba?" dedi.

"Ben vali muavinine istediği hediyeleri verdim, kızım. Herhalde bir yanlışlık oldu, bizi yarın bırakırlar."

"Bırakacak olsalar bizi niye göndersinler? Gittiğimiz yerde bizi nasıl bulacaklar? Bizi bir daha kimse kurtarmaz..."

"Güven bana, kızım, yarın bırakırlar bizi. Sen üzülme. Göreceksin yarın eve döneceğiz."

Kız cevap vermeden sustu. Efronya'nın karşısındaki yaşlı adam ise hiç durmadan ağlıyor, fısıldayarak, "Her şeyimize el koydular," diyordu karısına. Karısı, kucağındaki çantayı gösterip, "Ben lazım olan her şeyi aldım," diyordu, "rüşvet verenler kurtuluyormuş, diyorlar, yarın icap edenleri yaparız biz de..."

"Bütün mallarımız gitti."

"Önce canımızı kurtaralım," dedi kadın, "elimizdeki bizi bir zaman idare eder."

Kız, babasına Efronya'yı göstererek, "Artık Almanları da mı alıyorlar?" dedi.

"Ben Ermeniyim," dedi Efronya.

Hayretle bakıp sustular, bir başkasının hikâyesini merak etmeyecek kadar kendi sorunlarıyla meşguldüler.

Efronya hiçbirinin kurtulamayacağını düşündü. Belli ki rüşvetle sürgünden kurtulan zenginleri de mallarına el koymak için sürmeye karar vermişlerdi.

Böyle felaket anlarında zaman birden kırılıyordu, çok yakında yaşanmış olanlar hızla uzaklaşıyor, yıllar önce yaşanmış olayların arasına karışıp silikleşiyordu. Daha birkaç hafta önce otelde Alman subaylarla yabancı misyon üyeleri, onlara eşlik eden yerel yöneticilerle birlikte büyük bir yılbaşı balosu tertiplemişlerdi. Salonda çalan müziği Efronya odasında duyabiliyordu. Odada müziğe eşlik ederek tek başına dans ediyordu. Wegner, hindi ve şarap getirmişti. Birlikte yemişlerdi.

Efronya, "Siz gidin, arkadaşlarınızla eğlenin," demişti, "ben burada iyiyim."

"Ben de burada iyiyim," demişti Wegner. "Bu yılın sana mutluluk ve hürriyet getirmesini diliyorum, yakında seni Lübnan'a yollayabileceğiz."

"Bakalım..."

Şaraplarını içerken Efronya'nın müziğe uygun bir ritimle ayaklarını kıpırdattığını gören Wegner, "Dans etmek ister misin?" demişti.

Efronya neredeyse, "Evet," diyerek ayağa fırlayacaktı, dans etmeyi çok severdi ama birden bu yaşananlardan sonra ilk dansı Ragıp'la yapması gerektiğini düşünmüştü, bunun mantıklı bir düşünce olmadığını biliyordu ama bu düşünce garip biçimde onu sevindirmişti, sanki Ragıp'ı bulmuş da dansa gideceklermiş gibi bir hisse kapılmıştı.

"Burası çok dar," demişti gülümseyerek, "rahat dans edemeyiz, bir gün daha rahat bir yerde dans ederiz."

"Peki," demişti Wegner, "sen nasıl istersen."

Arabanın sarsıntılarıyla birlikte zamanın kırığı büyüyüp genişliyordu, dün artık yüz yıl öncesiydi, çok uzaktı, erişilmezdi, hatırlanması bile yakında mümkün olmayacaktı.

Karşısındaki yaşlı adam, "Her şeyimizi aldılar," diye mırıldanarak ağlamayı sürdürüyordu.

"Bir daha müzik dinleyemeyeceğim," diye düşündü Efronya, o anda nedense en büyük kayıp buymuş gibi gelmişti ona, zamanın uçurumunda müzik her şeyi ve herkesi alıp götürmüş gibi bir hisse kapılmış, ellerini göğsüne bastırıp, başını eğerek yumruklarına dayamıştı.

O uçurum, müzikle birlikte kendisini de yutuyordu.

XXIX

Ragıp Bey Halep'ten ayrılamıyordu. Dişisinin kokusunu almış vahşi bir hayvan gibi yakışıklı bir ölüyü andıran şehrin içinde dolanıp duruyordu. Efronya'nın buralarda bir yerde olduğunu, birilerinin kendisine yalan söylediğini hissettiğini sanıyordu. Tam olarak böyle bir duygusu gerçekten var mıydı emin değildi ama bu duygunun peşinden gitmeyi tercih ediyordu çünkü Halep'ten sonrasının sürgünler için dönüşü olmayan bir menzil olduğunu biliyordu. Bulacaksa Efronya'nın izini burada, bu şehirde bulacaktı.

Ermenileri sürgüne, Türkleri askere gönderilmiş şehrin boş evleriyle, kapanmış dükkânları, terk edilmiş karanlıklarıyla kasvetli bir çaresizlik duygusu yaratıyor, kış yağmurları şehri daha da yalnızlaştırıyordu. Bitmeyen bir alacakaranlığın içine hapsolmuş gibi görünen şehrin sokaklarında dolaşıyor, kahvelere, meyhanelere gidiyor, Baron Otel'in lobisinde oturuyor, bir iz arıyordu. Kaybolmuş birini arayan herkes gibi kendisinin de her gün biraz daha kaybolduğunu, eksildiğini hissediyordu.

Bu kaybolmuşluk ve eksilmişlik duygusu, bulma arzusunu yoğunlaştırıp hızlandırıyordu; Osman'a, "Yivli tüfeklerin namlusunun içinden mermiler aynı dar yerde döne döne hızlanarak fırlar, kaybolmuş birini ararken de insan hep aynı tek amacın peşinde döne döne hızlanıyor, deliriyor biraz," demişti. Bu arayışta Ragıp Bey'i rahatsız eden, hiç alışkın olmadığı bir zayıflık, bir çaresizlik vardı, bu zayıflık duygusu onun öfkesini artırıyor, öfkenin koyuluğuyla zayıflığın solgunluğu iç içe giriyordu. Lisedeyken ezberlettikleri Şeyh Galip'in Leyla ve Mecnun'u anlattığı şiirinden bir mısra aklında çınlayıp duruyordu:

"Kararmış gözleri Leyli'yle dolmuş"

Delirmek, Mecnun'a dönmek, onun yapısındaki bir adamın sevip benimseyeceği duygular değildi ama birisini ararken insanın yaşayacağı göz kararmasını da ümitleri azaldıkça daha iyi hissediyor, Efronya'yı bulma isteği, diğer bütün duyguları bastırıyordu.

Ortadoğu'nun neredeyse bütün istihbaratının ve casuslarının toplandığı Baron Otel'de bir iz olması gerektiğine inanıyordu, doğu bölgelerinden gelen Ermenilerin çoğu zaten buralara kadar gelemeden yollarda öldürülmüşlerdi, batıdan gelen Ermenilerin çoğu da köylüydü, İstanbul'dan gönderilen birkaç yüz entelektüelin ölümden kurtulanları dışında çok fazla aydın Ermeni buralara gelememişti, İstanbullu bir hemşirenin bir yerde, bir şekilde dikkat çekmiş olması gerekiyordu. Bir başka örneğinin olmadığını düşünüyordu, başka

şehirlerden fark edilmeden geçmiş olabilirdi ama Halep'te birileri onu fark etmiş olmalıydı. Böyle olması gerektiğine inanıyordu. Buna inanmak istiyordu. Otelde çalışanlarla sohbet etmeye çalışmıştı ama Baron'un hepsine konuşmamaları için çok sıkı emirler verdiği, her konudaki suskunluklarından anlaşılıyordu, özellikle tanımadıkları bir Osmanlı albayına karşı çok ketumdular.

Bir şeyler hissediyordu ama Efronya'nın ne kadar yakınlarında dolaştığını bilmiyordu, yan yana giden iki paralel çizgi gibi birbirlerine çok yakındılar ama birbirlerine dokunamıyorlardı.

Birkaç kez karargâhtaki telgrafhaneden Cevat Paşa'yla konuşmuştu. Cevat Paşa, Baron Oteli'nde Alman hemşire kılığında tutuklanan bir Ermeni kadından haberdardı ama Halep'ten sonra kadının izi kalabalıkların içinde yeniden kaybolmuştu. Halep'ten sonrasının sürgünler için ne anlama geldiğini bilen Paşa kadının ölüp ölmediğinden emin olamadığından, kardeşini öfkelendirmemek için bu konuda hiçbir şey söylememişti. Aslında etrafındaki herkesin Efronya'yla ilgili bir bilgisi vardı ama hepsi birden bir istiridye gibi kapanmış, Ragıp Bey'e bir şey söylemiyorlardı, hepsinin de susması için başka nedenleri bulunuyordu.

Geniş dantel bir örtü gibi bizi saran hayatın bütün girinti çıkıntılarını, işlemelerini, desenlerini görebilseydik herhalde hayatın insafsız şakaları hepimizi sinirli ve ümitsiz insanlara çevirirdi. Ragıp Bey'in neredeyse her gün buluştuğu Albay Niyazi Bey de yakalanan Alman hemşireden haberdardı ama Ragıp Bey'in böyle birini aradığını bilmediğinden bu konuda bir şey söylemek aklına gelmemişti. Niyazi Bey'in asıl

şaşırdığı, Ragıp Bey gibi vazifesine çok bağlı, disiplinli, sert bir subayın, cebinde taşıdığı mektubu Cemal Paşa'ya ulaştırmak için acele etmemesiydi. Eskiden olsa Ragıp Bey, Halep'te bir gün bile kalmaz, Şam'a gidip Cemal Paşa'ya mektubu teslim ederdi. Şimdi işi ağırdan alıyordu.

Bunun bir nedeni, Esat Paşa'nın, "Acelesi yok, sen yollarda acele etmeden git, sana iki ay izin yazdırdım," demesiydi ama asıl gizli neden Osmanlı'dan ümidini kesmesi, imparatorluğu yönetenlerle arasında bir bağ hissetmemesiydi. İmparatorluğa eski bağlılığı olsaydı Efronya'ya duyduğu büyük aşka rağmen belki Halep'ten ayrılır, Şam'a gider, oradan da cepheye sevk edilir ve bulamadığı Efronya'nın acısıyla oralarda ölümü ararda. Daha önce böyle yapmıştı. Büyük acılarla karşılaştığında cephe ve ölüm onun için büyük teselli olmuştu. Ama şimdi ümitsizliğe kapılmadan son güne kadar Efronya'yı aramak istiyordu. Şimdi bir kadın, bir imparatorluktan daha kıymetliydi.

Her gün Anadolu'dan toplanmış binlerce askerin boz üniformaları, eskimiş çamurlu çarıklarıyla sokaklardan yorgun adımlarla geçerek ölecekleri cephelere yollanmak üzere istasyona gidişlerini izliyordu. Onların yürüyüşündeki isteksizlik Ragıp Bey'in savaştan da ümidini iyice kesmesine neden oluyordu.

O güne dek hiçbir zaman aklına gelmeyen bir soru beynine girmiş, onu huzursuz ederek bir böcek gibi aklında dolanıp duruyordu: "Bu savaşa kim karar verdi?" Daha önce hiçbir zaman savaşa kimin karar verdiğini düşünmek aklına gelmemişti, ona emir verirler, o da gider savaşır, mümkün olduğunca fazla düşman öldürürdü. Ama şimdi, Efronya'yı hayatın içinden çalıp alan kararı verenlerle, savaş için karar verenlerin

aynı insanlar olduğunu fark etmesi, onun savaş kararından şüpheye düşmesine neden oluyordu. "Bu vicdansız ahmakların kararı yüzünden mi bunca insan savaşlarda ölüyor?" sorusu, onun aldığı emirlere itaat etmek için eğitilmiş zihnini bunaltıyordu. Savaş dendiğinde şimdi gözünün önüne, "Git, öl," diyen Talat Bey'le Enver Paşa geliyor, bu iki adamı verdikleri kararlardan dolayı küçümsediği için de, "Onlar için mi ölüme gideceğim," diyordu.

Bir subayın asla görmemesi gereken, görmemesi için yıllarca okullarda, kıtalarda eğitimlerle kendisinden saklanan gerçekler, ilk defa bu kadar somut biçimde karşısına çıkıyor, onun hayatını altüst ediyordu.

Savaş hakkında duyduğu şüpheden, gene savaşa sarılarak kurtulmaya uğraşıyor, her akşam Niyazi Bey'le cephedeki son gelişmeleri konuşuyordu. Niyazi Bey'in "Halil Paşa, General Townshend'le on üç bin askerini Kût'ül-Amâre'de kuşattı" haberi onu çok sevindirmişti. Yenilen bir ordunun subayları için her galibiyet haberi olağanüstü önemliydi, her seferinde bu galibiyetten büyük bir zafere gidilebilir mi, diye düşünüyorlardı.

Çanakkale'den sonra İngilizlere karşı alınacak en büyük galibiyet hemen Ragıp Bey'in yakınlarında oluyordu, bütün şüphelerine, kızgınlıklarına rağmen o savaşa katılmak için müthiş bir istek duyuyordu. Her gece karargâhta haritayı açıp Kût'taki gelişmeleri inceliyor, neler olabileceğini tartışıyorlardı. General Townshend'in kurtulma şansı gözükmüyordu.

Ruslar Erzurum'u almıştı, güneyde durum kötüydü, Arapların ayaklanmaya hazırlandıkları artık açıkça belliydi, askerin morali bozuktu, lojistik her zamanki gibi düzensizdi ama

bütün bu felaketlerin ortasında Kût kuşatması bir mücevher gibi parlıyor, bütün Osmanlı subayları gibi Ragıp Bey'in de gözlerini kamaştırıyordu. Savaş emrini "vicdansız ahmaklar" da vermiş olsa savaşın da, askeri bir zaferin de Ragıp Bey için ne kadar önemli olduğu bu konuda duyduğu heyecandan belli oluyordu.

Efronya'yı aramaktan vazgeçmesinin onun ölümüne razı olmak anlamına geldiğini bilmese, zamanın öneminin farkında olmasa, Cemal Paşa'ya mektubu verir ve Kût'a gitmek için gönüllü olurdu. Ama savaşla arasında Efronya duruyordu, Efronya'yı sürgüne yollayarak onun savaşmasına engel olanlara olan kızgınlığı daha da artıyordu.

Eğer Efronya'yla birlikte olsalardı Ragıp Bey'i hiçbir kuvvet tutamazdı, savaşa katılırdı. Efronya'nın varlığı, ısrarı, yalvarması onu durduramazdı.

Ama Efronya'nın yokluğu onu durduruyordu.

"Bana öyle geliyordu ki," demişti Osman'a, "ben onu aradığım sürece o hayatta kalacak, aramaktan vazgeçtiğimde ölecek... Öyle sanıyordum."

Gerçekten de öyle sanıyordu.

Bu inancının bir anlamı olmadığını bilmek inancını değiştirmiyordu.

XXX

Bütün imparatorlukla birlikte İstanbul'da da dehşet ve korku insanların üstüne çökerken, siyah tüllerin genç ölülerin bayrakları gibi pencerelerinde kederle asılı durduğu evlerin sayısıyla birlikte yolsuzluk hikâyeleri ve gittikçe çoğalan yeni zenginlerin insanların gözüne soktukları görgüsüzlükleri de artıyordu. Artistlerin ayakkabısından şampanya içen, kadınların sigaralarını banknotlarla yakan müteahhitlerin, Ermenilerin mallarına el koyan iktidar yanlılarının hikâyeleri ağızdan ağıza dolaşıyordu. Yeraltı rüzgârları gibi yayılan bu söylentilere bütün baskılara rağmen engel olamıyorlardı.

Cevat Paşa, bu söylentilerden deliye dönüyordu.

"Utanmadan iftira attılar," demişti Osman'a, "boynumuza hırsız yaftasını astılar. Talat Bey'in, Enver Paşa'nın boğazından bir tek haram lokma geçmedi. Her zaman sade bir hayat sürdüler, harama el uzatmadılar."

Hikmet Bey ise öfkesini alaycılıkla ortaya koyuyordu:

"Hırsızlar çetesinin fakir reisleri. Kendileri para çalmamışlar... Bütün adamları çaldı, askeri cephede aç bıraktılar,

öldürdükleri Ermenilerin mallarını kapıştılar. Etraflarındaki korkunç yağmayı görmeyecek kadar kör müydüler, aptal mıydılar, ikisi de değildi. İktidarlarını bu hırsızlar çetesinin üstüne kurdukları için seslerini çıkarmıyorlardı. Paraya ihtiyaçları yoktu ki... Bütün imparatorluğu ele geçirmişlerdi, her şey onlarındı, onlar mal mülkle değil, insan hayatıyla oynuyorlardı, istediğini öldürebilme kudreti hangi servetle kıyaslanabilir ki..."

O günlerde İstanbul'un diğer yerleşik zenginleri gibi Hikmet Bey de konağına çekilmiş, tarih kitapları okuyor, arada bir eski arkadaşlarını ağırlıyor, gelişmeleri öğreniyor, Dilara Hanım'la öfkesini paylaşıyor, edebiyatı hayattan daha önemli bulan genç karısı Dilevser'le şakalaşıyor, bir zamanların ateşli ihtilalcileri, şimdilerin insafsız zorbaları olan eski yoldaşlarının iktidardan düşmesini bekliyordu.

Öfkeli ama sakin günlerden birinde Nizam'dan bir not geldi, "Anya'yla birlikte ziyaretlerine geleceklerini" bildiriyordu. Hikmet Bey notu yüksek sesle okuyunca Dilevser sevinçle, "Nizam'ı çok özlemiştim," dedi, "Anya'yla da tanışmak istiyordum doğrusu, geleceklerine çok sevindim."

Dilara Hanım, kızına gözünün kenarıyla şöyle bir baktıktan sonra Hikmet Bey'e, "Acaba niye Anya'yla birlikte geliyor, bir mesele mi var?" dedi.

Hikmet Bey, bir sigara yaktı, sakin bir sesle cevap verdi:

"Evleneceklerdir."

Dilevser'le annesi aynı anda, "Nizam mı evlenecek?" dedi. İkisi de aynı soruyu sormuştu ama Dilevser bunu gerçek bir hayretle sorarken Dilara Hanım küçümseyen bir biçimde sormuştu. Nizam'ın bir kadınla evlenebileceğine, bir aile kurabileceğine, sorumlulukları üstlenebileceğine inanamamışlardı.

"İnsan kurtardığına bağlanır," dedi Hikmet Bey.

Dilevser o güzel genç kız gülümsemesiyle gülümsedi:

"Biliyor musunuz, bazen gizli gizli roman okuduğunuzu düşünüyorum böyle şeyler söylediğinizde."

Hikmet Bey, Dilevser'i duymamış gibi söze devam etti:

"Bir daha kurtaracak birini nereden bulacak? Her kumarhane yanmıyor, yanan her kumarhanede de bir piyanist kadın bulunmuyor."

İki kadın da Hikmet Bey'in oğlu için endişelendiğini anladı. Her istediğini yapabileceğine inanan, yaşamanın sadece eğlenceden ibaret olduğunu sanan, tehlikelerin farkında olmayan, her tehlikeden kurtulabileceğini düşünen genç bir adamın başını her an belaya sokabileceği endişesi Hikmet Bey'in zihninin yerleşik bir parçası haline gelmişti. Oğlunun her hareketinde bir meseleyle karşılaşacaklarından çekiniyordu.

"Belki de kurtardığı için bağlanmamıştır, bağlandığı için kurtarmıştır," dedi Dilevser. "Birisi için ateşe girmek kolay bir iş değil takdir edersiniz ki... O kadın için alevlerin içine girdi. O kadın da onun için yangının içine atıldı. İnşallah evlenirler. Ben onların birbirlerini çok sevdiklerine, âşık olduklarına inanıyorum."

Sonra Hikmet Bey'e bakarak sitemkâr bir sesle, "Bir erkek için kumarhane yangınından kurtaracak bir kadın bulmak kadar zordur herhalde âşık olacak bir kadın bulmak," dedi. "Böyle seveceği bir kadın bulduysa buna sevinmek lazım gelir, üzülmek değil..."

"Üzülmüyorum, Dilevser. Sadece Nizam'ın hislerinden senin kadar emin değilim, ani bir heyecanla pişman olacağı bir iş yapmasını istemem."

"Her erkeğin durulacağı bir zaman gelir, belki Nizam'ın da gelmiştir. Bu iyi bir gelişme olur. Belki de sevinmeniz gerekiyor."

O gece yatak odasına çekildiklerinde Dilevser, kocasına sokulup, "Hikmet, rica ediyorum, Nizam'a ona güvenmediğini hissettirme," dedi, "zannediyorum onu Anya'yla birlikte hiç davet etmediğin için sana kırgın, bu kırgınlığı bitir artık."

Dilevser'in hiç beklenmedik zamanlarda roman okuyan saf küçük kızdan, sağduyulu bir kadına dönüşebilmesi Hikmet Bey'i her zaman etkiliyor, içinde tuhaf bir hayranlık yaratıyordu.

"O senin tek çocuğun. Sevgini sadece endişelenerek göstermen gerekmiyor. Sevgiyi göstermenin başka yolları da var. Sen o yolları benden daha iyi bilirsin."

Kadınların bir şey söylerken birçok başka şeyi de söylediklerini bilecek kadar tecrübeliydi Hikmet Bey, kocasının hâlâ eski karısına âşık olduğundan kuşkulanan genç karısının, "O senin tek çocuğun," derken kendilerinin bir çocuk sahibi olmamalarından, "Sevgini sadece endişelenerek gösteremezsin," derken de kendisine yeteri kadar sevgi göstermediğinden, sadece kadınlara mahsus bir incelikle şikâyet ettiğini de hissetti. Dilevser, aldığı terbiye gereği asla sitem etmez, sitem etmeyi gurur kırıcı bulurdu ama bazen sesindeki küçük titremeleri kontrol edemiyordu. Hikmet Bey, her zaman bu küçük titremeleri fark etmezdi ama o gece olduğu gibi bunu fark ettiğinde karısına büyük bir şefkat ve aşk duyardı. Onun olgunluğuna da zaman zaman hayret ediyordu, hayatın gerçekleriyle hiç ilgilenmez gibi duran bu genç kadın bazen herkesten daha sağduyulu olabiliyordu. Dilevser'e sarılıp onu kendine doğru çekti.

"Benim güzel, akıllı karım... Ben sevgimi endişelenme dışında gösteremiyor muyum?"

Dilevser cevap vermedi.

"Merak etme, ben senin dediğini yaparım," dedi Hikmet Bey. "Senin benden daha akıllı olduğunu biliyorum."

Dilevser, kocasına biraz daha sokuldu, genellikle mesafeli duran genç kadınlardan bazen duyulan ve duyan erkeği de derinden etkileyen şuh bir sesle, "Deli," dedi.

Bazen bir sözü söyleyen, söylediği kısa bir cümlenin, sıradan bir kelimenin, karşısındaki insanın zihnindeki gizemli havuzun sularını nasıl sıçrattığını, ne tür dalgalanmalara neden olduğunu bilemez. Dilevser uyuduktan sonra Hikmet Bey, onun "Sevgi sadece endişelenerek gösterilmiyor," lafını düşünmüş, kendisi şimdi nasıl Nizam için biraz da küçümseyerek endişeleniyorsa, bir zamanlar da babasının aynı küçümsemeyle kendisi için endişelendiğini, annesi Mihrişah Sultan'ın alaycı endişelerini hatırlamıştı. Babalarla oğullar sırayla birbirine benziyordu. Kendisi de şimdi bir zamanlar küçümsediği babasına benzemeye başlamıştı. Bunu düşünmek onu üzmüyordu, içten içe babasına asla tam olarak benzeyemeyeceğini, ruhunda her zaman başkaldıran bir yan olduğunu biliyordu. Bunu bilmesine rağmen içinde bir kuşku da oluşuyordu, oğlunun sevdiği kadının bir kumarhanede piyanist olduğunu öğrenmekten duyduğu rahatsızlık, hiç de öyle her şeye başkaldıran birine uygun bir duygu değildi. Fakir olduğu için mi küçümsemişti o kadını, kumarhanede çalıştığı için hafifmeşrep mi bulmuştu, kendisine ve ailesine yakıştıramamış mıydı? Oğlu için endişelenirken aslında kendisi ve ailesi

için mi endişelenmişti? Oğlunun hissettiği aşka değil de, âşık olduğu kadının kimliğine mi daha fazla önem vermişti?

Özellikle bu son soru yüzünü buruşturmasına neden olmuştu. "Bunu çok düşündüm," demişti Osman'a, "kendim için endişelenmedim, bundan kesinlikle eminim, Nizam için endişelendim. Belki o kadını kumarhanede çalıştığı için küçümsedim, bunu utanarak da olsa kabul ediyorum ama kumarhanede çalışmayı kabul eden bir kadının daha sonra neler yapacağını bilemezsin, böyle bir maceraya giren kadının daha sonra hangi maceraya girmeyi göze alacağını kestiremezsin. Nizam'ın aldırmazlığını da düşününce onun da her yana sürüklenebileceğinden korktum. Nizam'ın şurada durmalıyım, dediği sınırları yoktur, her yana doğru hiç aldırmadan yürüyebilir, onu tutacak bir kadın olmadığında, daha da beteri kendi sınırları da olmayan bir kadınla karşılaşınca nerelere gideceğini kim bilebilir."

Osman hiçbir şey söylemeden dinlemeye devam etmişti ama nedense Hikmet Bey birden sinirlenmişti, "Sana bir şey ispat etmek zorunda değilim ama şunu söyleyeyim, kadının bir kontes olduğunu öğrenmem endişelerimi yatıştırmadı. Bu da, benim meselemin onun kim olduğuyla değil, ne olduğuyla ilgili olduğunu gösterir."

Dilevser, her şeyle özel olarak ilgilenmiş, karaborsacılara Nizam'ın sevdiği yiyecekleri bizzat ısmarlamıştı, Hikmet Bey'in oğluyla arasındaki soğukluğu bu ziyaretle gidereceğini düşünüyor, bu meselenin hallolmasının onu mesut edeceğini düşünerek seviniyordu. Hikmet Bey'in üzülmemesini, endişelenmemesini, mesut olmasını istiyordu, başkalarının her

zaman biraz korkutucu ve karanlık bulduğu aşk, Dilevser'in ruhunda berraklığa ve saflığa dönüşüyor, kocasını hiçbir girintisi çıkıntısı olmayan, saf ve mutlak bir sevgiyle seviyordu. Etraflarındaki her şeyi de onun mutluluğuyla değerlendiriyordu. Kocasını, "benim olsun" diye değil, "mesut olsun" diye seviyor, aşkın dehşetli bencilliğini ruhunda taşımıyordu, onu Hikmet Bey'in gözünde benzersiz kılan birçok özelliğinin yanında böyle pervasızca sevebilmesi de vardı. Onun ruhu, insanların bildiği bütün çiçeklerin içinde renklerini ve kokularını değiştirdiği sihirli bir bahçe gibiydi. İnsanların en meşum yanlarını anlatan edebiyat, onun bütün ruhunu yıkayıp temizleyen mitolojik bir su kaynağı gibiydi, sanki o edebiyat tanrıçasının bütün kötülüklerden arınmak üzere yaratılmış kızıydı. Bu saflığın içinde, "Karaborsacılar olmasa hayatımızı nasıl yaşayacaktık," diyebilen tuhaflıklar da bulunuyordu.

Hikmet Bey, Dilara Hanım'a, "Siz de gelin," demişti. Dilara Hanım'ın, "Sizin aile meseleniz, benim gelmem yersiz olur," demesi üzerine de, yaşıtı olan kayınvalidesine, "Siz de benim annemsiniz, ailedensiniz," diyerek gülmüştü.

Nizam, annesine yaptığı gibi babasına da Anya'yı "kontes" olarak takdim etmişti, bunu söylerken, "Kumarhanede çalışıyor diye küçümsediniz ama o bir kontes," diyen intikamcı bir hali vardı. Sonra da meydan okur gibi, "Biz evleniyoruz," demişti.

Dilara Hanım dayanamayıp, "Ama nasıl evleneceksiniz, kontes Hıristiyan," deyince, annesini kızdırmak için yaptığı gibi gene, "Ben Ortodoks olacağım," demişti ama babasının tepkisi annesinin tepkisine benzememişti.

"Ortodoks ayinleri uzun olur, sen dayanamazsın."

Anya, konuşmanın tuhaflaşmaması için araya girip sakin bir sesle, "Ben Müslüman oldum," demişti.

Hikmet Bey, biraz da ne diyeceğini tam bilemediğinden, "Babaannene haber verdin mi?" diye sormuştu. Bu sorunun üstüne Anya'nın yüzünde beliren gülümsemeyi de fark etmiş, sonradan bu gülümsemenin geliniyle bütün ilişkilerini belirlediğini düşünmüştü.

"Evleniyorum diye telgraf çektim."

"Bir cevap geldi mi?"

"Salaklık senin de hakkın, saadetler dilerim diyen bir telgraf geldi."

Anya kendini tutamayıp kıkırdamış, Dilevser'le Dilara Hanım da gülmüşlerdi. Hikmet Bey, kafasını sallayıp, "Tam anneme yakışan cevap," demişti. Sonra, "Keşke burada olsaydı," diye eklemişti.

Dilevser, "Ne zaman evleneceksiniz?" demişti.

Anya, hafifçe karnına bakarak, "Herhalde yakında," demişti.

Onun karnına baktığını hepsi görmüştü ama sadece Dilevser gördüğünü fark ettirerek, "Aaa, gerçekten mi... Çok sevindim," demişti. Dilara Hanım, kızının bu tepkisinden utanmış, "Bu kızın kafasında hiç süzgeç yok, aklına her geleni söylüyor," diye geçirmişti içinden.

"Büyük bir düğün yapalım," demişti Dilevser.

Hikmet Bey böyle bir zamanda büyük bir düğünün yersiz olduğunu düşünerek karısına şöyle bir bakmış ama Nizam'ın cevabı onu rahatlatmıştı:

"Anya düğün istemiyor. İmam gelsin, nikâhı kıysın, sonra da bir şampanya içelim, diyor."

Yemek için sofraya geçerken, Hikmet Bey Anya'nın koluna girmişti, usulca, "Nasılsın?" diye fısıldamıştı.

"İyiyim, teşekkür ederim."

"Dilevser doğru mu anladı?"

Anya da fısıldayarak cevap vermişti:

"Dede olacaksınız."

Bunu sevinçli bir müjde gibi mi, yoksa kızdığı birinden intikam alır gibi mi söylediğini Hikmet Bey tam anlayamamıştı.

XXXI

Arabalar Halep çıkışındaki kampların yanından hızla geçti. Efronya'nın yanında oturan genç adam, sesinde açıkça hissedilen bir korkuyla, "Bizi nereye götürüyorlar," dedi, "kampları geçtik."

Arabaya bindiğinden beri, "Bütün mallarımıza el koydular," diye ağlayan ihtiyar adam, şaşırtıcı bir sükûnetle, "Ras al-Ayn'a götürüyorlar," dedi.

"Orada ne işimiz var? Şehrin çıkışında kamplar var."

"Yarın sizi bulmak isteyenler olursa bu kamplarda bulabilirdi. Ama Ras al- Ayn'da sizi kimse bulamaz. O rüşvet verdikleriniz de sizi kurtaramayacak, kaybolacaksınız. Çeçenler hepimizi öldürecek."

"Çeçenler mi?"

Yaşlı adam, neredeyse düşmanca denilebilecek bir soğuklukla, "Çeçenler tabii," dedi. "Oraya gönderilen bütün Ermenileri oradaki Çeçen kabileleri öldürüyor. Siz bunu bilmiyor musunuz, aptallar? Sizi de öldürecekler."

Efronya, başını kaldırıp yaşlı adama baktı. "Deliriyor," diye düşündü.

Genç kadının babası olan adam, "Bizi öldüremezler," dedi, "vali muavini benim arkadaşım."

"Seni öldürürler, isterlerse vali muavinini de öldürürler. Sonra da bütün mallarınızı alırlar."

Yaşlı kadın, kocasının elini tuttu, sert bir sesle, "Sus artık," dedi, "uğursuz baykuşlar gibi konuşma... Uyu biraz."

Yaşlı adam sustu, başını koltuğun arkasına dayayıp uyumaya başladı. Arabada kimse konuşmuyordu. Arada çukurlara girip çıkan arabanın tekerlek gıcırtılarını, arabanın üstüne çarpan yağmur tıpırtısını duyuyorlardı. Efronya, Çeçenleri daha önce de duymuştu, Wegner onlardan söz etmişti. Reisleri, Belediye Başkanı Arslan Bey'di, resmi görevleri de "Ermenileri korumak"tı; bu alaycılıktaki gaddarlık Efronya'yı ürpertti. Bu yolculuğun bir dönüşü olamayacağını düşündü ama hiç olmazsa onu odada yere yıkan polislerin onlarla birlikte gelmemesi şimdilik bir teselliydi.

Birkaç defa uyuyup uyandı, ne kadar gittiklerini bilmiyordu, bir akşamüstü Ras al-Ayn'a vardılar, arabalar onları kasabanın dışındaki kampın önünde bıraktı. Muhafızlar onları kampa soktu. Bütün kamplarda duyulan tanıdık ölüm kokusunu duydu, azgın bir rüzgârla havada girdaplar çizen soğuk bir yağmur yağıyordu, kampın etrafında sürüler halinde dolaşan köpeklerin havlamaları duyuluyordu. Yırtık pırtık kumaşlardan yapılmış binlerce çadır, çamurların üstünde her an kayıp gidecekmiş gibi titreyerek duruyordu. Birlikte geldikleri, tanıdık birilerini bulabilmek için kampın içine dağıldılar.

Hava çok soğuktu. Efronya pelerinine sarıldı ama soğuk, pelerinin içine kadar işliyordu.

Bir çadırdan içeri kafasını soktu, çadırdaki bir teneke mangalda ateş yanıyordu, yerde insanlar yatıyordu, "Bir yer var mı?" dedi. Bir kadın, "Yok, bacım," dedi, "baksana, kımıldayamıyoruz bile."

"Parasını veririm."

"Bacım, yer olsa para vermeden de gir ama yok işte, görüyorsun."

Birkaç çadır daha dolaştıktan sonra bütün çadırların dolu olduğunu anladı. Bir çadırın dibine oturup, içerideki ateşten yararlanabilmek için çadıra iyice sokuldu. Yağmur elbiselerinin içine sızıyordu.

Acıkmıştı. Yağmurun oluşturduğu gri perdenin içinden uzaktaki kasabanın ışıkları görülüyordu. Kaçmayı düşündü. Ayağa kalktı ama yakalanırsa Çeçenlerin kendisine öldürmeden önce neler yapacakları aklına geldi. Yeniden çamurların içine oturdu. Köpek havlamaları tuhaf homurtulara dönmüştü, önce bu ürkütücü sesin ne olduğunu kavrayamadı ama birden dehşetle titredi, kampın kenarına atılan ölüleri yiyorlardı. Dişlerini sıkıp, yumruklarını karnına bastırdı. Köpeklerin homurtularına, soğuğa dayanamayanların iniltileriyle çığlıkları da karışmaya başlamıştı.

"Herhalde bayılmışım," demişti daha sonra Osman'a, "gözlerimi açtığımda birileri kampın ön tarafına çadırlar kuruyordu."

Ne olduğunu anlayamadı ama çadırlarda bir yer bulmak için telaşla yerinden fırlayıp koşmaya başladı. Ras al-Ayn kaymakamı, yanında jandarmalarla kasabada bulabildiği çadırları

alıp gelmişti, çığlıklara dayanamadığı anlaşılıyordu. Çadırlardan birine girip yere oturdu. Yağmurdan kurtulmuştu. Kaymakamın, yaptığı iyiliği iki gün sonra görevinden azledilerek ödeyeceğini bilmiyordu.

Çadır hızla dolmaya başlamıştı. Arabada birlikte geldikleri genç karıkocanın da çadıra girdiklerini gördü, onlar da etraflarına bakınırken Efronya'yı gördüler. Herkes öylesine yalnız ve çaresizdi ki bir araba yolculuğunu birlikte yapmış olmak bile o anda bir akrabalık duygusu yaratıyordu. Onun yanına gelip oturdular.

"Babanız nerede?"

"Onu gece karanlıkta kaybettik. Sonra arayacağız."

"Yiyecek bir şey var mı yanınızda?"

"Yok."

Genç adam, "Siz benim yerimi tutun, ben yiyecek bir şeyler arayayım," dedi. "Benim için de bak," dedi Efronya, "param var." Para vermek için elini çantasına uzattı ama genç adam, "Ben bir şeyler bulayım da para işini sonra hallederiz," dedi, "sakın yerimi kaptırmayın, yağmur korkunç."

Genç adam çadırdan çıktı. Efronya, genç kadına, "Adın ne?" dedi.

"Tamara, senin adın ne?"

"Efronya."

Tamara'nın kocasını beklerlerken genç kadının öksürdüğünü duydu, baktı, terliyordu, elini alnına koydu, "Ateşin var," dedi.

"Üşüyorum."

"Sokul bana."

Tamara ona sokuldu, ikisinin de elbiseleri sırılsıklamdı. "Birisi bir ateş yaksa." Sanki Efronya'nın söylediğini duymuş gibi, bir adam nereden bulduğunu anlayamadıkları bir mangalda ateş yaktı. Çadır dolmuştu. İnsanların nefeslerinin sıcaklığıyla ateş bir arada biraz ısıtmıştı çadırı. Biraz sonra Tamara'nın kocası elinde iki yufka ekmeğiyle geldi. Ekmeklerin arasında bir parça da tulumpeyniri vardı. Yufka ekmeğini bölüp biraz peynirle Efronya'ya uzattı.

"Parasını vereyim."

"Sonra verirsin."

"Tamara üşütmüş," dedi Efronya, "sen de ona sokul iyice, onu sıcak tutmaya çalışalım."

Çadırdaki herkes birbirine sokulmuştu. Yufka ekmeğini ısırdı. Bayattı. "Bu kadar lezzetli bir şey yememiştim," demişti Osman'a, "sana o bayat yufkanın tadını anlatamam." Üçü de hiç konuşmadan yedi yufkasını. Yemeklerini yedikten sonra genç adamın adının da Hayk olduğunu öğrenince, "Senin de mi adın Hayk?" demişti, genç adam ne dediğini anlamayarak bakmıştı, "Yok bir şey," demişti Efronya.

Hayk, "Ben babamı arayayım, yerimi sakın kaptırmayın," diyerek gitti. Döndüğünde, Tamara başını Efronya'nın kucağına koyup uyumuştu. "Bulamadım," dedi Hayk.

"Senin baban mı?"

"Hayır, Tamara'nın babası, benim kayınbabam."

"Siz ne iş yapıyordunuz?"

"Babam kuyumcu, ben de onun yanında çalışıyordum. Cemal Paşa'ya bile mücevher satardı, bütün devlet görevlileri tanır babamı. Bu nasıl oldu, anlamadım."

Sonra birden durdu, kaşları çatıldı, sesini kısarak sordu:

"Arabadaki deli adamın söylediği doğru olabilir mi? Mallarımıza el koymak için hepimizi öldürecekler mi? Öyle olmaz, değil mi? Bu kadar adamı nasıl öldürecekler? Olmaz öyle..."

Efronya'nın cevabını bile beklememiş, kendi kendine konuşarak öldürülmeyeceklerine, deli adamın saçmaladığına inanmıştı. Çadır ısındıkça elbiselerinden buharlar tütüyordu, çadırın içi yanmış odun, ıslak kumaş kokuyordu.

"Biraz daha yiyecek bir şeyler bulmalıyız," dedi Efronya, "bir de su... Tamara çok terliyor, su içirmeliyiz. Ben gidip bakayım, bir şeyler bulacak mıyım..."

Ayağa kalkmak istedi ama kalkamadı. Çok yorgun olduğunu o zaman anladı. Hayk, "Sen Tamara ile otur, abla," dedi, "ben giderim, hem babama da bakarım."

"Bana da yiyecek al. Param var."

"Para işi kolay... Yerimi sakın kaptırmayın."

Fırtınanın sesini duyuyordu, çadır tamamen dolmuştu, birisinin üstüne basmadan yürümek bile mümkün değildi, bazen birileri çadırdan içeri bakıyor, kendine bir yer arıyor, bulamadan gidiyordu. Tamara arada öksürüyordu, bayılmış gibi uyuyordu, elini alnına koydu, ateşi vardı, terlemişti.

Hayk elinde bir torbayla döndüğünde yağmurdan sırılsıklam olmuştu, "Dışarısı felaket," dedi, "bize yiyecek aldım, bir kap su da buldum... Tamara nasıl?"

"Ateşi var. Uyuyor. Babanı bulabildin mi?"

"Hayır. Nereye gitti bu adam, belki tanıdık bir çadır bulmuştur. Onu bulsak, o bizi buradan çıkarır. Sen de bizimle gelirsin."

Hayk, yanına oturup torbayı Efronya'ya uzattı, bir şey söylemek isteyen sıkıntılı bir hali vardı. Efronya, ona, "Ne var?" der gibi baktı.

Hayk, sesini alçaltarak konuştu:

"Abla, köpekler ölüleri yiyor."

"Biliyorum."

"Niye kimse onları gömmüyor?"

"Aletleri yok."

Hayk endişeyle Tamara'ya baktı.

"Merak etme, o düzelecek," dedi Efronya. "Biraz uyusun... Biraz sonra uyandırıp bir şeyler yedirirız, biraz da su içirmeliyiz."

Sabaha karşı Tamara uyandı, yorgundu ama ateşi düşmüştü, Efronya ona Hayk'ın getirdiği peynir ekmeği yedirdi, su içirdi. Hayk, sevinçle, "Nasılsın, elmasım?" dedi, "İyi misin?"

"İyiyim, babam nerede? Onu bulabildin mi?"

"Bulamadım. Herhalde tanıdık bir çadır buldu."

"Onu bulsak, o bizi buradan çıkarır," dedi Tamara.

Çadırdaki ateş sönmüştü. Yağmur devam ediyordu. Çadır insan nefesiyle ısınıyor gibiydi ama soğuk da hissedilmeye başlamıştı. İnsanlar birbirlerine yapışmış gibiydiler, konuşmalar azalmıştı.

Hayk arada bir çıkıyor, yiyecek alıp geliyordu ama dördüncü gün eli boş döndü.

"Kimsede yiyecek kalmamış," dedi. "Ne yapacağız?"

"Yapacak bir şey yok. Belki yarın birileri yiyecek getirip satar."

Ertesi gün yiyecek aramalarına gerek kalmadı, sabahleyin birdenbire çadır kılıçlarla yırtılmaya başladı. Birileri, "Dışarı, dışarı" diye bağırıyordu, "çıkın, çıkın..."

Tamara korkuyla Hayk'a sarıldı:

"Ne oluyor?"

"Kalkın," dedi Efronya. "Çabuk olun."

"Babam..." dedi Tamara.

Efronya hafifçe omzuna dokundu:

"Babanı yolda buluruz. Çabuk ol şimdi."

Aslında "çabuk olmaları" için bir neden yoktu, hepsi de başlarına gelecekleri az çok tahmin etmişti ama o anda bir saldırıya uğramalarını, orada ölmelerini engellemeye çalışıyordu Efronya. Çabuk davranamayan yaşlı bir adama tüfeğin dipçiğiyle vurmuş, adamı çamurların içine yıkmışlardı.

"Bir duygu ya da düşünce kalmıyor insanda, korku bile kalmıyor, bütün duyguların, düşüncelerin silinip gidiyor," demişti Efronya daha sonra Osman'a, "geçmişle gelecek de kalmıyor, sadece o an var, içinde yaşadığın an ve sadece içgüdülerinle davranıyorsun, içgüdülerin sana kurtulman için ne emir veriyorsa hiç düşünmeden onu söylüyor, onu yapıyorsun. Öldürmeden önce seni bir av hayvanına çeviriyorlar."

Yırtılıp parçalanmış çadırın içinden aceleyle çıktılar, kendileri gibi yüzlerce insanı da çadırlardan çıkarmışlardı. Yağmur dinmişti ama yerler çamurdu, yürürken kayıyorlardı. Kaymamak için birbirlerine tutunmuşlardı. Kampta kalanlar, çadırların önünde durmuş, gidenlere merakla ve kendileri şimdilik kurtulduğu için gizli bir sevinçle bakıyorlardı.

Yola indiklerinde, "Babamı gördün mü?" dedi Tamara, Hayk'a.

"Görmedim, o kaldı orada herhalde."

"Bizi nereye götürüyorlar?"

"Bilmiyorum."

"Yeniden Halep'e mi götürecekler?"

"Bilmiyorum."

Efronya sesini çıkarmadan onları dinliyordu. Gidecekleri bir yer olmadığını daha ilk anda sezmişti. Kaçıp kaçamayacaklarını anlamak için çevresine bakındı, açık bir arazide yürüyorlardı, etraflarında atlılar vardı, kaçmak imkânsız görünüyordu.

Hayk bir eliyle Tamara'yı tutmuştu, diğer elinde deri bir çanta vardı.

"Çantayı sezdirmeden yere bırak," dedi Efronya.

"İçinde kıymetli şeyler var."

"Onun için bırak zaten. Çantayı almak için sana bir kötülük yapmasınlar."

Hayk elindeki çantaya baktı.

"Gittiğimiz yerde bunlar bize lazım olacak, abla... Taşıyayım ben."

Yağmur dinmişti, rüzgâr da kesilmişti ama hava soğuktu, gökyüzü bulutlarla kaplıydı. Akşamüstüne doğru yorgunlukla birlikte hafif bir ümit de belirmişti, herkes, "Herhalde bize bir şey yapmayacaklar," diye düşünmeye başlamıştı. Kayalık bir dönemecin yanından döndüler ve birden karşılarına yeni atlılar çıktı. Atlarıyla kalabalığın içine daldılar.

Kalabalık korkuyla dağıldı ama bir yere gidemiyorlar, nereye gitseler bir atlıyla çarpışıyorlardı. Atlılar onları dağıtıyor, kenarlardan sıkıştırıyor, çaresizlikleriyle eğleniyordu. Efronya ile Tamara birbirlerine tutunmuştu, Hayk onlardan bir adım ötedeydi. Bir atlı, Tamara'nın saçlarından tuttu, "Gel buraya bakalım," diyerek atın üstüne almak için çekti. Hayk, "Bırak

onu," diye bağırarak Tamara'ya sarılıp kurtarmaya çalıştı, Efronya çeliğin gri pırıltısını gördü, kılıç Hayk'ın boynunun yanına indi, kan Tamara'nın üstüne fışkırdı. Atın üstündeki Çeçen, attan atladı, Hayk'ın elindeki çantayı aldıktan sonra Tamara'yı bileğinden tutarak kenara sürükledi.

O sırada bir atlının da kendisine baktığını fark etti Efronya, dizlerinin üstüne çöküp başını ellerinin arasına aldı. Yağmur çiselemeye başlamıştı. Adam, Efronya'yı saçlarından tutup kenara sürükledi, yere yatırdı. Bacaklarını ayırmaya çalışıyordu. Efronya kendini korumaya çalışırken ellerini kuvvetle yere dayamıştı, avucunun içine iri bir taş geldi. Taşı tuttu. Vücudunu gevşetti, mücadele etmekten vazgeçti. Adama, "Çocuk bakıyor," dedi.

"Ne çocuğu?"

Adam dönüp Efronya'nın baktığı yere baktı, orada dört beş yaşlarında bir çocuk kargaşanın ortasında öyle durmuş, onlara bakıyordu. Annesiyle babasını kaybetmiş olmalıydı. Gözlerini kocaman açmıştı.

"Baksın," dedi adam, "ne olacak, göreceği ilk Ermeni orospusu sen olmayacaksın."

"Şu kayalığın öbür tarafına gidelim," dedi Efronya, "o çocuğun önünde rahat olamam."

"Rahat olma, bacaklarını aç yeter."

"Kayalığın arkasına geçelim, seni orada daha çok memnun ederim."

Yağmur hızlanıyordu. Hava kararıyordu.

"Gel bakalım," dedi adam, Efronya'yı çekip yerden kaldırarak, "neymiş marifetin görelim."

Kargaşa devam ediyordu, erkekleri öldürüyorlar, eşyalarını alıyorlar, kadınları kenarlara yatırıyorlardı. Birlikte kalabalıktan uzaklaşıp, kayalığın etrafından dolaşıp arka tarafa geçtiler.

"Yat," dedi adam. Efronya çamurların içine sırtüstü yattı.

"Aç bacaklarını."

Bacaklarını açtı.

Adam üstüne yattı, bir eliyle Efronya'nın saçlarını tutmuştu.

Efronya, daha önce yerden aldığı iri taşı bütün gücüyle adamın şakağına vurdu. Bir an Efronya da, adam da hareketsiz kaldı. Efronya bir daha vurdu. Sonra bir daha vurdu. Adam yan tarafa devrildi. Efronya dirseğinin üstünde doğrularak bir daha vurdu, bir daha vurdu. Adamın kafatasının çöktüğünü, yüz kemiklerinin parçalandığını görüyor ama duramıyordu. Defalarca vurdu.

Ayağa kalkmak istedi ama kalkamadı. Bütün vücudu titriyordu. Ellerini yere dayadı. Derin derin nefes aldı. Baştan aşağı çamur olmuştu. Yağmur sağanağa çevirmişti, kayalığın öbür tarafında sesler azalmıştı. Ayağa kalktı. Çamurların içinden koşmaya başladı. Öldürdüğü adamı aramaya gelecekleri ni biliyor, mümkün olduğu kadar çabuk oradan uzaklaşmaya çalışıyordu. Kendisi de çamur rengini aldığı için o yağmurun arasında onu uzaktan göremezlerdi. Taş hâlâ elindeydi. Taşı bırakamıyordu.

Birdenbire garip bir güç gelmiş, bütün yorgunluğu geçmişti, çamurlarda arada kaymasına, takılmasına rağmen yağmurun ve soğuğun içinde hızla koşuyordu. Koşarken elindeki taşı sıkıyordu. Nereye gittiğini düşünmüyor, sadece koşmak, oradan uzaklaşmak istiyordu. Bir av hayvanı gibi ölümle hayat

arasındaki çizgide avcılardan kaçıyor, ölümün kokusunu alan bedeni son gücünü harcıyordu. Soğuğu, yağmuru, çamuru hissetmiyor, herhangi bir şey düşünmüyor, hesaplamıyordu, koşuyordu.

Yağmur birdenbire dindi. Bir iki saniye için hava aydınlanıverdi, ileride bir koru gördü. Oraya doğru koşmaya başladı. Hava kararırken koruya girdi. Ağaçlar yağmuru engellediğinden, korunun iç kısmı kuruydu. Yan yana iki büyük ağacın arasına girip durdu. Gücü tükeniverdi. Soğuğu hissetti, yeniden titremeye başladı ama bu sefer soğuktan titriyordu. Elbiseleri sırılsıklam vücuduna yapışıyor, soğuk ıslak elbiselerinden geçip vücuduna yayılıyordu. Ağaçlardan birine dayandı. Çevreyi dinledi. Önce köpek havlamaları olup olmadığını anlamaya çalıştı, insan yemeye alışmış köpeklerle karşılaşmaktan korkuyordu. Köpek havlaması yoktu. Sonra nal sesleri var mı diye dinledi. Nal sesleri de yoktu. Etraf sessizdi, sadece yağmurun altındaki ağaçların çıtırtısı duyuluyordu.

Dayandığı ağacın yosunlarla kaplı olduğunu fark etti, elindeki taşı bıraktı, yosunları kopardı, elbisesinin altına yosunları sokmaya başladı, ıslak elbiselerin soğukluğundan kurtulmaya çalışıyordu. Neredeyse bütün vücudunu yosunlarla kapladı. Ayakkabılarını çıkardı, ayakkabıların içi su ve çamur dolmuştu. Yosunlarla ayakkabılarının içini temizledi. Sonra birden, "Paralar..." diye düşündü, elini çorabının içine soktu, çadırdan çıkmadan önce aceleyle paralarını çorabının içine sokmuştu, paraları oradaydı, onlar da ıslanmıştı.

Biraz önce bir adamı öldürmüştü ama bunu hiç düşünmüyordu, "Ben birini öldürdüğümü çok sonraları fark edebildim,"

demişti, ne yapması gerektiğini hesaplamaya uğraşıyordu, Ras al-Ayn'a dönemezdi, orada onu hemen yakalarlardı. Halep'e gitmekten başka çaresi yoktu.

Wegner, Ras al-Ayn'dan kaçıp yürüyerek Halep'e gelen Ermeni kadınlardan söz etmişti, o kadınlara Araplarla Süryani köylüler yardım etmişti. Onlara yardım etmişlerdi ama kendisine yardım edip etmeyeceklerini bilmiyordu, o köylerin nerede olduğu hakkında da bir fikri yoktu. Acıkmıştı. Yosunları koparıp çiğnedi, sonra tükürdü. Yutulacak gibi değildi.

Açtı, yorgundu ama gece yürümesi gerektiğini biliyordu. Onu sabah aramaya çıkabilirlerdi. Ayrıca gündüzleri yollarda devriyelere rastlayabilirdi. Halep'e kadar geceleri yürüyüp gündüzleri saklanması gerekiyordu. Yerde kalın bir dal buldu. Onu aldı. Dala tutunarak ayağa kalktı, bir an dengesini kaybedip ağaca dayandı. O anda, orada oturmayı, ölümü beklemeyi aklından geçirdi, soğuk ve açlık onu bir süre sonra öldürecekti, onlar öldürmezse Çeçenler onu bulacaktı, bunu biliyordu, o sırada ölüm ona hayattan daha çekici göründü. Ölümden kurtulmaya uğraşan bedeni yorulmuş, kaçmaktan vazgeçmiş gibiydi. Tekrar oturdu. Sopayı yanına bıraktı.

Okuldayken kendisine söylenen bir sözü hatırladı: "Sana verileni korumak senin görevin." Biraz önce bedeni nasıl kurtulmak için çılgınca koştuysa şimdi de zihni bütün yorgunluğuna rağmen onu kurtarmaya çabalıyordu. Bir hastayı kurtarmak için sonuna kadar uğraşırdı, bir tek gün, bir tek an, bir hastadan vazgeçmemişti, herkes ümidini kestiğinde bile son ana kadar hastanın yanında oturur, ona güç vermeye uğraşırdı. Şimdi hasta kendisiydi, kurtarması gereken de kendisiydi.

Ağaçların arasından kendisine doğru gülümseyerek gelen Ragıp Bey'i gördü, onu bir kere daha görmesi gerekiyordu. Zihni, düşüncelerle, hatıralarla, hayallerle onu kurtulmaya zorluyordu.

Dala dayanarak yeniden ayağa kalktı.

Gecenin içinde yürümeye başladı.

XXXII

Her zamanki koyu renk elbisesi, kalınca bıyıkları, bulunduğu odayı dolduruyormuş gibi gözüken iri bedeniyle Talat Bey odasında neşeyle dolaşıyor, kendisini saygıyla ama biraz sıkıntılı dinleyen Cevat Paşa'yla gülerek konuşuyordu:

"İmparatorluğu yeniden diriltiyoruz, Paşa. Benim genç aslanlar Anadolu'da bir tane Ermeni bırakmadı, o eski adamlara kalsaydık tek adım atamazdık. Bir tanesi, bu anayasaya aykırı, dedi, dedim ki Ruslarla anlaşıp doğuda velinimetine karşı ayaklanmak, Müslümanları camilerde yakmak, kadınına kızına saldırmak, ırzına geçmek anayasaya aykırı değil mi? Ha? Bunlar anlamıyor hakikaten. Ermeniler, Anadolu'daki kuru ot yığını gibiydi, bir kıvılcımla hepsi ayaklanacaktı. Tek bir kıvılcımla, Paşa... Rusların her zaferi bunların yüreğini hoplatıyor. Bize karşı Rusları, İngilizleri tutuyorlar, neredeyse kiliselerde İngilizler yensin diye ayin yapacaklardı. Anayasaymış... Bu hainleri korumak için mi var anayasa, yoksa imparatorluğu korumak için mi?"

Masasına oturdu.

"Develi mutasarrıfını biliyorsun, değil mi? Zeki Bey..."

"Biliyorum, efendim."

"Ateş gibi delikanlı. Önceki mutasarrıfın bir türlü yapamadığını yapıverdi, nasıl yapılacağını gösterdi. Bir tane Ermeni kalmadı Develi'de. Ben onu aşağıya, Der Zor'a yollayacağım."

Cevat Paşa lafın devamını bekledi.

"Biz bunları Anadolu'dan temizledik ama Suriye'de işler çok yavaş. Hep söylüyorum, bunların geri dönmemesi lazım. Bu bizim Cemal Paşa da orada Ermenilere sahip çıkıyor. Arapları asıyor, Ermenileri koruyor, gel de anla, tehlikeyi anlamayacak adam değil ama herhalde bana inat olsun diye yapıyor. Ne bileyim, aklıma başka bir şey gelmiyor... Halep'ten gelen raporları sen de görüyorsun. Yahu Halep'in ortasında Ermenilerin koca oteli var, kaçan bütün Ermeniler oraya gidiyor, süreceğim o herifleri oradan, Cemal engel oluyor ama bekle, ben halledeceğim..."

Talat Bey yeniden güldü.

"Tarihimizde görülmemiş zaferler yaşıyor bu millet, İngilizleri Çanakkale'den kovaladık, Halil Paşa Kût'ül-Amâre'de General Townshend'i on üç bin askeriyle kıstırdı. Yakında teslim alacak. Bunlar görülmüş şeyler mi, Paşa... Bunlar büyük başarılar. Anadolu'yu baştan başa Türk ve Müslüman ahaliye teslim ettik. Hiçbir korkuları olmadan yaşıyorlar. Gece gâvur basar mı diye bir endişeleri yok artık Allah'a şükür. Bu emniyeti onlara biz sağladık."

Masasının üstündeki Alman gazetesine eliyle okşar gibi vurdu.

"Almanlar bile bize hayran. Okuyor musun, Almanlar benim için neler yazıyorlar?"

"Okuyorum, efendim."

Talat Bey konuştukça daha neşeleniyordu.

"Ellerinden gelse vallahi Willhem'in yerine beni getirecekler. Almanlar anlıyor bizi. Bir meselenin kökünden temizlenmesi lazım geldiğini biliyorlar. Geçenlerde bir Alman diplomat bana ne dedi, Talat Bey, sizden öğreneceğimiz çok şey var, dedi, aynen böyle dedi. Tabii onların arasında aykırı sesler var ama önemli değil, kulak asma. Bizim parti de belki de ilk defa böyle birleşti, herkes yapılanları alkışlıyor. Halkın teveccühü artıyor."

Cevat Paşa hafifçe yüzünü buruşturdu. Talat Bey, ne kadar sadece kendisiyle ilgili gibi gözükse de her zaman etrafına dikkat eder, her bakışı, her mimiği, her sesi gözlerdi. Büyük iktidarını, örgütçülüğüne, zekâsına olduğu kadar bu dikkatine de borçluydu. Cevat Paşa'nın yüzünü buruşturduğunu hemen fark etti. Paşa'nın kendine sadık olduğunu bilirdi, bazı yaptıklarına karşı olsa da onun aklına her zaman güvendiğine emindi, o yüzden o da Paşa'ya güvenirdi.

"Ne o?" dedi.

"Halkın arasında bu bizim yeni müteahhitlerle alakalı çok dedikodu dolaşıyor. Bizimkiler biraz mübalağa ediyorlar... Kulaklarını bir çekseniz."

Talat Bey hafifçe kaşlarını çattı.

"Paşa, bu çok büyük bir plan, bir imparatorluğu baştan aşağı değiştirecek bir plan. Müslüman Türklere ait yeni bir imparatorluk kuruyoruz, Balkanlar'daki, Kafkaslar'daki Türkler de bize katılacak. Osmanlı'nın yapamadığını yapacağız, sadece Müslüman Türklere ait bir cihan imparatorluğu kuracağız.

Bunu düşün, Paşa... Bu hayali düşün. Gâvurlar bizi hep küçümsedi, laf aramızda, kendi padişahlarımız bile bizi küçümsedi. Yüzyıllarca Türkleri saraya almadılar, orduya almadılar, hep fakir bıraktılar, hep aşağıladılar. Gayrimüslimlere, Türk olmayanlara servetler bağışladılar. Düşünsene yüzyıllardır bu gayrimüslimler iliğimizi kemiğimizi emdi, hep onlar zengin oldu, hep Ermeniler, Rumlar, Yahudiler parayı kazandı, Müslüman ahali hep fakir kaldı. Türkler hep bir kenara itildi. Şimdi bunu değiştiriyoruz. Bu ülkede Türkler, Müslümanlar efendi olacak, onlar zengin olacak, kendi vatanımızda neden fakir kalalım, neden bizim paralarımızı bizden olmayanlar alsın..."

Durup gülümsedi.

"Ha, diyorsun ki bizimkiler parayı bulunca azıttı... Ben de duyuyorum, Paşa. Ama ne yapacaksın, yüzyılların görgüsüzlüğü bu, öyle bir emirle, bir kulak çekmeyle düzelmez. Alışırlar bir zaman sonra... Paralarını efendi gibi harcamayı öğrenirler, öyle kolay değil bu işler. Halk da bu saçmalıklarla alakadar olacağına zaferlerimizle alakadar olsun. Niye hep menfi işlerle alakadar olur ki bu halk? Niye yaptığımız müspet işleri görmezler ki... Bütün Anadolu'yu ben onlar için temizledim. Kolay iş miydi? Kim yapabildi bunu bugüne kadar?"

Cevat Paşa, Talat Bey'in yanından sıkıntıyla çıktı. Onun söylediklerine, hayallerine inanıyordu, ona inanmaya alışmıştı, Talat Bey'e ve hayallerine inanmadığında elinde inanacak hiçbir şey kalmayacaktı. Bu alışkanlığının dışında o hayalleri samimiyetle paylaşıyordu, imparatorluğu ve Türkleri kurtarmak gerektiği fikrine bütün varlığıyla katılıyor, bunun için çalışıyordu ama bütün bunlar onun gerçekleri görmesine de

engel olmuyordu. Rus cephesi, Filistin cephesi iyi durumda değildi, halk sefalet içindeydi, kıtlık başlamıştı, ekmek bulunmuyordu, tuz bulunmuyordu, şeker bulunmuyordu. Bütün o büyük hayallerin yanı sıra bu gerçekleri de görüyordu. Talat Bey bunları görmüyor mu diye de merak ediyordu çünkü bunlardan hiç bahsetmiyordu. "Görüyordur," diye düşündü, "ama o herkese güven ve güç vermek zorunda, onun için bunlardan bahsetmiyor." Buna da hak veriyordu, lider böyle olmalıydı.

Bütün bunların altında içini kemiren asıl sıkıntı kardeşiydi, Ragıp Bey hâlâ cepheye gitmemişti. Esat Paşa'nın ona çok uzun bir yol izni verdiğini, hemen birliğine teslim olması gerekmediğini biliyordu ama kardeşini tanırdı, savaş devam ederken savaştan uzak duramazdı, şimdi ise Halep'te oyalanıyordu. O Ermeni hemşireyi aradığının farkındaydı, kendisi de arıyordu ama Ras al-Ayn'da kadının izini yeniden kaybetmişti. Kardeşinin âşık olduğunu düşünüyordu ama bu da durumu açıklamaya yetmiyordu, kardeşi bir kadının aşkından ölse de cepheye giderdi. Şimdi gitmiyorsa başka bir sebep olmalıydı, burada bir öfke ve inat olduğunu seziyordu, bu da onu ürkütüyordu.

Makamına döndüğünde daha sakinleşmişti, her zamanki gibi inanma alışkanlığı diğer endişeleri bastırmış, yepyeni büyük bir imparatorluk kurma hayalinin parıltısı yeniden gözlerini kamaştırmıştı.

Cevat Paşa'nın inanma alışkanlığının, inanma isteğinin bütün gerçekleri bastırarak samimi, gerçek bir inanca dönüşebilmesi Osman'ı şaşırtıyordu. Onun Talat Bey'in söylediklerine samimiyetle inandığını görüyordu. Paşa'nın, bütün ölümlerin,

sefaletin, tarihin en parlak hayallerinden birinin bedeli olduğunu düşündüğüne her konuşmalarında tanık olmuştu.

Bunu Hikmet Bey'e de söylemişti Osman. Hikmet Bey sinirlenmişti, daha önce söylediğini tekrarlamıştı, "Bedeli ödeyen sen değilsen, bir bedel ödenmesini haklı bulmak alçaklıktır. Hayal senin ama o hayal için ölen sen değilsin. Kendi hayalin için başkalarını öldürüyorsun, başkalarını sefalete mahkûm ediyorsun. Bunun haklılığı nerede? Tarih boyunca bütün katiller insanları böyle kandırdılar, büyük hayallerimiz için birilerini öldürmeliyiz, bizim hayalimiz için birileri bedeli ödemeli. Tarih, bu katillerle bunlara inanan budalaların hikâyesi aslında."

Osman içten bir merakla sormuştu, "Niye böyle oluyor?"

Bu zavallı delinin insanlığın sırrını çözmek için ölülere güvenmesi Hikmet Bey'i güldürmüştü ama gene de cevap vermişti:

"İnsanlar görünmez bir Tanrı'ya inanırlar, hep inandılar, binlerce yıldan beri biçim biçim tanrılara inanıyorlar. Ama o inandıkları Tanrı'yı yeryüzünde aramaktan da vazgeçmezler. İki tür insana tapınır insanlık, yaratanlara ve yok edenlere. İkisi de her dinde Tanrı'nın vazgeçilmez özelliğidir, yaratmak ve yok etmek. Bu özelliklere sahip olanlara tapınırlar. Bak ansiklopedilere, yaratıcılar, yani sanatçılar ve ilim adamları ile yok edenler, yani krallar, padişahlar, komutanlar... Dünyadan gelip geçen kalabalığın içinden geriye kalanlar, yüceltilenler bunlar. Ne yazık ki yok edenler her zaman yaratanlardan daha kalabalıklar. Ve daha fazla hürmet görürler. İnsanlar korkar. İnsanlar her şeyden korkar, hayattan, ölümden, acıdan,

sıkıntıdan, fırtınadan, zelzeleden, selden, istikbalden, sudan, ateşten... Sığınacakları yaşayan tanrılar arıyorlar. Yok edenler, şiddetleri ve büyük kudretleriyle Tanrı'ya daha çok benzedikleri için en çok onlara tapınır, en çok onların peşinden gider, ölümden korkarken onlar için ölürler. İnsanlar budaladır, oğlum. İnsanlık dediğin, alçaklarla budalalardan ibaret. Bu tablo çok zavallı, burayı yaratan bundan utanmış olacak ki araya birkaç tane parlak adam serpiştirilmiş, resim yapıyorlar, yazı yazıyorlar, sesleri müziğe dönüştürüyorlar, tabiatın sırlarını çözüyorlar. Bunlar insanlığın mücevherleri, geriye kalan hazin bir çaresizlik."

Osman, her şeyi kendisinden daha iyi bilen ölülerine içten içe kızıyor, bu kızgınlık kendini bazen düşmanca bir alaycılıkla gösteriyordu. Hikmet Bey'i sıkıştırdığını düşünerek, "Peki, ya siz," dedi, "siz hangi gruba giriyorsunuz?"

"Biz," dedi Hikmet Bey, "bir azınlığız. Hiçbir gruba girmiyoruz, yaratmıyoruz, yok etmiyoruz, yok edenlerin peşinden gitmiyoruz. Biz görüyoruz ve söylüyoruz. Eski Yunan tragedyalarındaki koro gibiyiz, söylemekten başka bir rolümüz yok. Ama doğrusunu istersen, seyrettiğimiz tragedyadan da her zaman sıkılıyoruz."

"Ama gençliğinizde siz de tragedyada rol aldınız."

"Evet, piyesin kötülüğünü ve sıkıcılığını anlayana kadar..."

Gerçekten de o günlerde Hikmet Bey çok sıkılmıştı, yaşanan felaketleri görüyordu ama elinden bir şey gelmiyordu, görgüsüzlükler ise onu ayrıca bunaltıyordu. İnandığı bütün değerler, bir zamanlar o değerler için birlikte mücadele ettiği arkadaşları tarafından paramparça ediliyordu.

"Bari bu kadar görgüsüz olmasalardı," demişti Dilara Hanım'a bir keresinde. "Bu adamlarla aynı şehirde yaşamak hakarete uğramak gibi geliyor bana."

"Bütün zenginler zamanında görgüsüzdü. Görgü, bildiğiniz gibi, zamanla kazanılan bir değer. Bir gün gelecek, bu görgüsüzlerin çocukları da başkalarını görgüsüzlükle suçlayacaklar. Değişmez bu. Hep aynıdır. Öyle düşünmüyor musunuz?"

"Haklısınız... Ama gene de görgüsüzlüğü seyretmek insanı bunaltıyor. Bir de sadece görgüsüzlükleri değil, bu görgüsüzlerin kudret sahibi olması asıl bunaltıcı olan zannımca. O kadar görgüsüzler, o kadar kudret sahibiler ki kendilerinde görgüyü küçümseme hakkı bile görüyorlar. Artık bu kadarına da dayanamıyorum."

Durmuş, konyağından biraz içmiş, sonra sıkıntılı bir sesle konuşmuştu:

"Biliyor musunuz, bazen buradan gitmeyi düşünüyorum. Dilevser'i alayım, isterseniz siz de bize katılın, gidelim buralardan. Bu topraklarda bir ümit yok. Hep aynı canavarı doğuran bir ucube gibi hep aynı korkunç adamları doğuruyor bu toprak."

Sonra kendi kendine cevap vermişti:

"Nereye gideceğiz? Dünyada gidecek yer de kalmadı. Her yer kan revan... Bitmiyor bu insanlığın budalalığı, birbirlerini öldürüp duruyorlar. Bazen bu hiç durmayacak mı diye düşünüyorum, var oldukları sürece birbirlerini öldürecekler mi? Acaba biz başka yerdeki bir canlı türünün delileri miyiz, bu dünya onların tımarhanesi mi? Azılı delilerin atıldığı bir yer mi burası? Herkes ölmekten korkuyor ama asıl doğmaktan korkmak lazım... Doğmak, ölmekten daha tehlikeli.

Doğmak, cezalandırılmak demek. Huzurlu bir karanlıktan huzursuz bir aydınlığa atılıyorsun. Aptal olduğumuz için de o huzura dönmekten korkuyoruz."

Dilevser, dalgacılığını sükûnetinin altına saklayan sesiyle, "Herhalde onun için bize doğmadan önce akıl vermiyorlar," dedi. "Bir tercih yapmayalım diye, yoksa hiç kimse doğmak istemezdi, dünya boş kalırdı."

Hikmet Bey, karısına sevgiyle baktı. Onun sakin ciddiyetiyle, o ciddiyetin altında saklı olan, sadece onu iyi tanıyanların fark edebildiği alaycılığı onu her zaman etkiliyordu. Bu garip çelişkide zekânın ışıltısını görüyordu.

"Herhalde," dedi gülümseyerek. "Doğmak, ölmekten çok daha zor. Hayatın en kolay parçası ölüm. Kısacık bir an, bir yaprağın düşmesi gibi... Ölümün kolaylığı ve sadeliğiyle, sonuçlarının korkunçluğu arasındaki zıtlık bizi perişan ediyor. Ölümün kendisi ürkütücü değil, önü arkası bizi dehşete düşüren. Kalanların hissettiği özlem, o gitti ben kaldım diyerek içini yakan ihanet hissi, ölüme giden yolda ölecek olanın yalnız yürümesi, ona eşlik edememiz, bütün bunlar bize ölümü dehşet verici gösteriyor zannımca."

"Özlemek basit bir iş değil," dedi Dilara Hanım, "hele ölen birini özlemek... İnsanoğlunun hiçbir duygusu, bir ölüyü özlemekle kıyaslanamaz."

Bunu içi titreyerek söylemişti, ne söylediğini biliyor, söylediğini hissediyordu. Yıllarca Ragıp Bey savaş meydanlarında ölecek ve hayatının geri kalanını bir ölüyü özleyerek geçirecek endişesiyle savaşları izlemiş, sırf savaş cephelerinden haber alabilmek için bir servet harcamıştı. Şimdi de Efronya ölecek ve Ragıp Bey onu özleyecek diye korkuyor, Efronya'yı bulmak için neredeyse delice bir istek duyuyor, bunun için uğraşıyordu.

Fritz'in getirdiği o korkunç fotoğraflara defalarca bakıyordu. Bir iz arıyordu, Efronya'yı kurtarmak ve Ragıp Bey'e Efronya'nın yerini bildiren insan olmak istiyordu.

O gece kadere inandı Dilara Hanım.

Eve, o konuşmanın içinde yarattığı sıkıntıyla döndü. Salondaki masanın başına oturdu. Bütün fotoğraflara yeni baştan bakmaya başladı. Masanın üstü ölü kadınlarla, ölü çocuklarla, köpeklerin, kuşların parçaladığı cesetlerle dolmuştu. Bir tanesinde bir köylü kadın vardı. Ayakta duruyordu. Fotoğrafa şöyle bir bakıp yanına bıraktı, daha önce de görmüştü. Sonra aklından ziyade sezgileri bir tuhaflık olduğunu söyledi ona, fotoğrafı yeniden eline aldı. Ayakta duran bir köylü kadındı. Zayıftı, bitkindi, çok yorgun olduğu belliydi. Diğer fotoğraflarda rastlamadığı bir şey vardı bunda. Ne olduğunu anlayamıyor ama elinden de bırakamıyordu.

Birden kendini şaşırtan şeyin ne olduğunu kavrayıverdi. Kadının duruşu farklıydı. Diğer köylü kadınlar gibi durmuyordu, çok yorgun olduğunun anlaşılmasına rağmen duruşunda bir meydan okuma, bütün yaşadıklarına rağmen izleri henüz tümüyle kaybolmamış bir güven vardı. Neredeyse çığlık atarak, "Bana kütüphanedeki lupu getirin," diye bağırdı. "Hemen!" Kütüphanede kocasından kalma bir büyüteç vardı. Bazı fotoğraflara daha yakından bakmak için onu kullanıyordu. Bir uşak, hanımının sesinden korkarak hemen koşup büyüteci getirdi.

Dilara Hanım, bütün fotoğrafları kenara itti. O kadınınkini önüne çekti. Büyüteçle dikkatle baktı. Çok zayıflamıştı kadın. Yüzü çökmüştü. Ama gözleri tanıdıktı.

"Bu o," dedi, "Allahım, bu o."

"Saat kaç?" diye bağırdı.

Delirmiş gibiydi, saatin gece yarısına yaklaştığını söyledi uşak.

Bu saatte Fritz'i bulamazdı ama onu derhal bulmak istiyordu. Hemen. Şimdi. Ama yapabileceği bir şey yoktu. Sabaha kadar uyumadan salonun içinde dolaştı. Masa saatini getirtip karşısına koymuş, sürekli ona bakıyordu. Zamanın geçmediğini görüyordu. Gece bitmiyordu. O sabahı beklerken Efronya ölecek diye korkuyordu.

Sabahleyin kısa bir not yazarak uşağıyla Alman elçiliğindeki Fritz'e gönderdi.

"Lütfen hemen gelin. Ölüm kalım meselesi."

Uşağı götüren arabayla geldi Fritz, halinde bir şaşkınlık vardı.

"Ne oldu, madam?"

Dilara Hanım fotoğrafı gösterdi:

"Bu fotoğrafı kim çekti?"

"Bunu size söyleyemem, madam. Daha önce de söylemiştim."

"Bu ölüm kalım meselesi... Bu kadının hayatı buna bağlı. Bir insanı kurtaracağız. Arkadaşınıza bir şey olmayacak, kimseye söylemeyeceğim, söz veriyorum. Bu kadını kurtarabilmek için onun kim olduğunu öğrenmeliyim."

"Madam..."

"Size yalvarıyorum, Binbaşı Fritz. Lütfen... Size bir hayat borçlu olacağım. Bir kadının hayatından daha önemli ne olabilir? Bu fotoğrafı kim çekti?"

Fritz susuyordu. Dilara Hanım'a bakıyordu. Dilara Hanım, onun düşündüğünü anlamış, bütün sabırsızlığına rağmen sessizce beklemesi gerektiğini sezmişti.

"Bir konyağınız var mı?" dedi Fritz.

"Konyak getirin."

Fritz konyağı içti.

"Eğer bu fotoğrafı çekenin adını öğrenirlerse onun başı büyük belaya girer, bunu anlıyorsunuz değil mi?"

"Elbette... Ona bir şey olmayacak. Ama bir kadını kurtaracağız."

"Adı Wegner... Sıhhiye subayı."

"Nerede şimdi?"

"Halep'te."

"Size bir hayat borçluyum, Binbaşı... Bunu hiç unutmayacağıma emin olabilirsiniz. Hayatım boyunca size minnettar kalacağım."

"Umarım pişman olmayız, madam."

Fritz'i kabalık sayılabilecek bir aceleyle yolcu etti. Şimdi bunu Ragıp Bey'e bildirmesi gerekiyordu ama bunu nasıl yapacağını kestiremiyordu. Hikmet Bey'in ortak tanıdıkları olabileceğini düşündü. Telaşla çıkıp yandaki köşke gitti. Hikmet Bey, onun o saatte habersiz gelmesinden, önemli bir şey olduğunu anlamıştı.

"Hayırdır?" dedi.

"Ragıp'ı bulmam gerekiyor hemen. Ona nasıl ulaşırım? Sizin ortak bir arkadaşınız var mı?"

"Ortak arkadaşımız çoktur da onları şimdi nereden bulabiliriz bilemiyorum."

"Ne yapmalıyım, nasıl ulaşırım ona?"

"Ağabeyine gitseniz, Cevat Paşa'ya... O, Ragıp Bey'in nerede olduğunu bilir."

"Teşekkür ederim."

"Nereye gidiyorsunuz?"

"Harbiye Nezareti'ne."

Harbiye Nezareti'nin parlak çizme, sırmalı apolet kalabalığının içinde güvenle yürüyen şık çarşaflı kadın herkesin dikkatini çekmişti. Dilara Hanım, rastladığı bir subaya Cevat Paşa'nın odasının nerede olduğunu sordu. Cevat Paşa'nın emir subayı, orada ilk kez bir kadınla karşılaşmanın şaşkınlığıyla bakmıştı.

"Cevat Paşa'yla görüşmek istiyorum."

"Paşa Hazretleri maalesef müsait değil, hanımefendi, hangi konuda görüşmek istemiştiniz?"

"Kardeşiyle alakalı bir meseleyi görüşecektim, hayat memat meselesi."

"Kardeşi?"

"Albay Ragıp Bey."

"Bir dakika bekleyin lütfen."

Emir subayı, büyük kapıyı vurup içeri girdi, biraz sonra döndü.

"Paşa Hazretleri sizinle görüşecekler, biraz bekleyin lütfen... Buyurun, buraya oturun."

Dilara Hanım, kendisine gösterilen koltuğa oturup beklemeye başladı, biraz sonra Cevat Paşa'nın odasından üç subay, ellerinde dosyalarla çıktı. Emir subayı, "Buyurun, geçin," diyerek Dilara Hanım'a kapıyı gösterdi.

Cevat Paşa, Dilara Hanım'ı ayakta karşıladı, bakışlarındaki şüpheyi saklamak için bir çaba göstermiyordu.

"Benimle görüşmek istemişsiniz..."

"Evet, Paşam, sizi rahatsız ettim ama Ragıp Bey'e derhal ulaşmam lazım... Hayat memat meselesi."

"Bana söyleyin, ben kendisine bildiririm."

"Kusura bakmayın, Paşam, hususi bir mesele, kendisinden başkasına söyleyemem. Ama Ragıp için..."

Bir an durdu Dilara Hanım, sonra devam etti:

"Ragıp Bey için çok mühim olduğuna emin olun. Aksi takdirde sizi rahatsız etmeye cesaret edemezdim. Ama onun nerede olduğunu mutlaka öğrenmem lazım."

"Adınız neydi?"

"Dilara..."

Bu ismin ona bir şey hatırlattığı bakışlarından anlaşılıyordu. Kendi kendine konuşur gibi başını sallayarak odanın içinde dolaşıyordu, sonunda gelip Dilara Hanım'ın karşısında durdu:

"Halep'te... Baron Otel'de kalıyor."

"Teşekkür ederim, Paşam. Kardeşinize büyük bir iyilik yaptınız. Bunu size daha sonra Ragıp Bey de söyleyecektir. Sizi daha fazla rahatsız etmeyeyim."

Hızlı adımlarla nezaret binasından çıktı, kapıda kendisini bekleyen arabasına bindi, Beyoğlu Telgrafhanesi'ne gitti.

Bir telgraf yazdı:

Albay Ragıp Bey
Baron Oteli
Halep

Ragıp, Alman sıhhiye subayı Wegner'i bul... Aradığın bilgi onda. Dilara.

Telgrafı, sanki kesinlikle Efronya'nın yerini biliyormuş gibi yazmıştı ama aslında Wegner'in o olayı hiç hatırlamama ihtimali olduğunun farkındaydı. Ama bu kadar önemli bir buluş yaptıktan sonra bunu bir ihtimale bağlamak istememiş, kesinmiş gibi yazmıştı.

Ragıp'ın, Efronya'yı kendisinin bulduğunu bilmesini istiyordu.

XXXIII

Gecenin içinde, çamurlarda kayarak, elindeki sopaya dayanarak, Halep'e doğru olduğunu sandığı bir yönde yürüyordu. Gücü tükenmişti, vücudu yürüyebilecek halde değildi. Nasıl kendisine saldıran Çeçen'i öldürdüğünde zihni tamamen kapanmış ve bedeninin kurtulma güdüsüyle koşmuşsa, bu sefer de tükenen bedenini zihni sürüklüyordu. Sürekli olarak Ragıp Bey'in gülümseyen yüzünü görüyor, Halep'e vardığında onu bulacağına inanıyordu, Halep'e ulaştığında Ragıp Bey'e ulaşmış olacaktı. Ragıp, onun için o anda kurtuluş anlamına geliyordu. Zihni kendi kendini kandırıyor ve bu kandırılmaya razı geliyordu.

Yağmur durmuştu ama ayaz vardı, üşüyordu. Yosunlar kendisini bir nebze soğuktan koruyordu ama onlar da etini dalıyor, sürekli kaşındırıyordu. Soğuk çok fazla olduğu için de yosunları atmayı göze alamıyordu.

Sürüklenir gibi yürüyordu, birkaç sefer çamurların içine dizüstü çöktü ama her seferinde elindeki sopaya dayanarak kalktı. Sürekli, "Hadi," diye mırıldanıyordu, "hadi."

Bu mırıldanış, hep aynı kelimeyi tekrarlamak yürümesini sağlıyormuş gibi geliyordu ona. "Hadi." Bir hayvanı güder gibi kendini güdüyordu.

Bütün gece yürüdü.

Hava aydınlanırken uzakta bir taşocağı gördü. Oraya doğru yürümeye başladı. Yaklaşınca durdu. İçeride hareket olup olmadığını anlamaya çalıştı. Terk edilmiş gibi gözüküyordu. Üşüyordu, açtı ve artık yürüyecek hali kalmamıştı. Taşocağına gitmeye karar verdi.

Bulutlar dağılıyordu. Sabah ışığı yayılıyordu. Etrafına baktı kimse görünmüyordu. Taşocağına girdi. Yerleri çakıllarla kaplı, üstü açık bir avluyla karşılaştı, avlunun dibinde ocağın içine uzanan bir giriş görülüyordu. Avluda tekerleği kırık ahşap bir el arabası duruyordu, duvara paslı bir kazma dayanmıştı. Ocağın girişinde üst üste yığılmış deri çuvallar vardı. Bir kere daha etrafına baktı. Issızdı.

Karanlık dehlizin içine bir adım girdi, saklanabileceği bir yerdi. Daha fazla gitmekten çekindi. Dehlizin içindeki korkunç sessizlik onu korkutmuştu. Önce yosunları çıkarıp attı. Sonra üstündeki hâlâ nemli olan çamurlu elbiseleri çıkardı, kurumaları için avludaki taşların üstüne bıraktı. Deri çuvallardan birini duvarın dibine serdi. Üstüne uzandı. Çuvallardan birini de üstüne çekti. Başının altına da bir çuval koymayı düşünürken uyudu.

Uyandığında hava kararıyordu. Her yeri ağrıyordu. Açlık gerçek bir acıya dönüşmüştü, açlıktan midesi bulanıyordu. Zorlukla kalktı. Önce çevresini dinledi. Hiç ses yoktu. Kuruyan elbiselerini topladı, üstlerindeki çamur sertleşmişti,

çitileyerek kuru çamuru bir miktar temizledi, sonra giydi. Pelerinine sarındı. Yere bıraktığı sopayı aldı. İki adım attı, durdu. Başı dönüyordu. Gözlerini kapadı, derin derin nefes aldı. Bir an o taşocağında öleceğini, ölüsünü bile bulamayacaklarını düşündü. Ölmekten çok, ölüsünün bile bulunamayacak olması korkuttu onu. Gözlerini açtı. Sopaya dayanarak yürümeye başladı. Ayakkabıları da kuruyunca katılaşmıştı, ayaklarını acıtıyordu.

Küçük adımlarla yürüyordu. Hava aniden kararadı. Gece çöktü. Tek bir ışık bile görünmüyordu. Sopayla yerleri yoklayarak, kör gibi gidiyordu. Yeniden, "Hadi," demeye başladı. Hiç durmadan bu kelimeyi tekrarlıyordu, sanki bu kelimenin sihirli bir gücü vardı, onu güçlendiriyordu. İnleyen bir hasta gibi, "Hadi," diyordu.

Bazen bir çukura takılıyordu, ayaklarına dikenler dolanıyordu. Adımları gittikçe küçülüyor, omuzları öne doğru eğiliyordu. Zihni parlaklığını kaybediyor, artık Ragıp Bey'in hayalini görmüyordu. Ama, "Hadi," demekten vazgeçmiyordu, "hadi"ler de gittikçe daha kısık sesle söyleniyordu. Bazen karanlıkta hiçbir yere gitmediğini, hep aynı yerde durduğunu sanıyordu. Bir ara zihni tümüyle kapandı, karanlık sanki içine dolmuştu. Yeniden kendine geldiğinde hâlâ küçük adımlarla yürüyordu. Nereye gittiğini, niye gittiğini unutmuş gibiydi, sadece yürüyordu. Sonunda çöktü. Yere oturdu. Tükenmişti.

Hava aydınlanırken kendine geldi. Uzaktan köpek sesleri geliyordu. Korkuyla sopasına sarıldı. Köpeklerden, insanlardan korktuğundan daha fazla korkuyordu. Onların insanları yediğini görmüştü. Ayağa kalkmak istedi ama kalkamadı. Bir patikanın yanında oturduğunu fark etti. Kıvrıla kıvrıla giden

patikadan kendine doğru gelen eşekli bir adam gördü. Adam, önünde durdu. Oturduğu yerden adama bakıyordu, adam da ona bakıyordu. Eliyle yemek işareti yaptı. Adam eşeğinden indi, heybesinden yufka ekmeği çıkardı. Uzattı. Ekmeği alıp ısırdı ama lokmayı yutamadı. Adam heybesinden deri bir kırbayla su çıkarıp verdi. Bir lokma ekmekten ısırıp, bir yudum su içerek ekmeği yedi. Adam bir şeyler söyledi, Efronya anlamadığını anlatmak ister gibi başını salladı. Adam uzanıp Efronya'nın elinden tuttu, onu kaldırdı, eşeğin üstüne bindirdi, eşeğin yularını tutup döndürdü, geldiği yoldan geri gitmeye başladılar. Efronya nereye gittiklerini bilmiyordu ama buna aldıracak hali de yoktu, artık her şeye razıydı, hiçbir şeye direnecek gücü kalmamıştı.

Küçük bir köyün girişindeki bir evin bahçesine girdiler, adam kapıyı çaldı, kapıyı açan kadına bir şeyler söyleyip Efronya'yı gösterdi. İkisi birlikte Efronya'yı eşekten indirdiler. Tek başına hareket edemiyordu. Kadın, adama bir şeyler söyledikten sonra Efronya'yı eve soktu. Kapıyı kapadı. Onu bir odaya götürüp yerdeki hasırın üstüne bıraktı. Gidip içeriden bir elbise getirdi. Efronya'nın üstündekileri çıkardı, o elbiseyi giydirdi. Sonra dolaptan bir şilte indirip Efronya'yı onun üstüne yatırdı, üstünü örttü. Eliyle "uyu" işareti yaparken kırık bir Türkçeyle, "Uyu," dedi. Efronya gözlerini kapadı.

Uyandığında adamla kadın, başında durmuş, ona bakıyorlardı, onların baktığını hissedip uyanmış olmalıydı. Elinden tutup kaldırdılar, "Gel," dedi kadın. İçeride bir yer masası vardı. "Otur." Efronya oturdu. Kadın ona bir tas çorba verdi. "İç." Kadın kendilerine de çorba koydu. İçmeye başladılar. Günlerden beri ilk kez sıcak bir şey içiyordu, ağzı yanınca yüzünü

buruşturdu. Kadınla adam güldüler. Çorbayı bitirince bulgur pilavı verdiler. Onu da yavaş yavaş yedi. Kadın bir tas da ayran koydu. Onu da içti.

Kadın sofrayı topladı. Adam duvarın kenarındaki sedire oturdu, Efronya'yla kadın yerde oturmaya devam ettiler.

"Ermeni?"

"Evet."

"Nereye?"

"Halep."

Kadın, "Anladım," der gibi başını salladı.

"Dinlen."

Efronya da başını salladı. Sonra o sordu:

"Arap?"

Kadın, "Hayır," der gibi başını salladı bu defa.

"Ezidi..."

Efronya iki gün kaldı orada, kadınla adam ona baktılar, yemek verdiler. İkinci gün öksürmeye başladı. "Hastalanıyorum," diye düşündü. Kadın ona ıhlamur yaptı. "İç." Ihlamuru içti.

İkinci günün sonunda akşam yemeğinden sonra kadın ona yıkayıp temizlediği elbiselerini verdi.

"Gece git," dedi. "Gündüz yok... Sadece gece... Gündüz saklan."

"Halep'e ne kadar zamanda giderim?"

Kadın, adama bir şeyler söyledi, adam parmaklarıyla iki işareti yaptı.

"İki gece," dedi kadın. "Gündüz yok, sadece gece..."

Kadın ona bir heybeye koyduğu yufka ekmeği, peynir, zeytini, bir kırba da suyu verdi. Efronya sopasını aldı. Kapıdan çıkarken kadın onu tuttu, sarıldı. Sonra sırtını sıvazladı.

Ona hangi tarafa gideceğini eliyle işaret etti. "Halep," dedi. Efronya, daha önce çorabından çıkarıp hazırladığı parayı kadına uzattı. Kadın, başını salladı, "Yok." Sonra gene eliyle aynı yönü gösterdi. "Halep."

Efronya yürümeye başladı. İki gün dinlenmiş, yemek yemiş, uyumuştu ama vücudundaki kırgınlık geçmemişti. Çok yorgun hissediyordu. Sopasına dayanarak kadının gösterdiği yöne doğru yürüyordu. Sabaha karşı öksürüğü arttı. Yağmur başladı. Yağmurdan nefret ettiğini düşündü. Yer, çamura dönüşüyordu.

Hava aydınlanırken durdu, uzakta bir ağaç gördü, ağacın yanına gidip, dibine oturdu. Sırtını ağaca dayadı. Dallar yağmuru biraz önlüyordu ama tamamıyla kesmiyordu. Öksürüğü artmaya başlamıştı, vücudu yanıyordu, "Ateşim yükseliyor," diye düşündü. Arada biraz uyuyor, sonra öksürükle uyanıyordu, dizlerini kırıp çekmiş, iki eliyle dizlerine sarılmıştı. "Bir gece kaldı," diye mırıldanıyordu. Bir gece sonra Halep'e varacaktı. Kurtulacaktı.

Ağacın altında uyuklayarak gecenin gelmesini beklerken heybeden yufka ekmeğiyle peynir çıkardı ama yiyemedi, iştahı yoktu. Yemek istemiyordu. Zorla yufkadan birkaç lokma alıp, su içti.

Gece çöktüğünde zorlukla kalktı, "Az kaldı," diyordu kendine, "az kaldı." Yağmur hafiflemişti. "Hadi," demeye başladı gene, "hadi." Bütün vücudu ağrıyordu, öksürükler sıklaşmaya başlamıştı. Sopasına dayanıyordu. Ne olursa olsun bu kadar yaklaştıktan sonra vazgeçmeyecekti. Yürüyordu. Bir iki kere kayıp düştü, yeniden kalktı.

Sabaha doğru Halep'in ışıklarını gördü. Hızlandı. Şehre yaklaşırken birden Türkçe konuşmalar duydu, dehşetle yere yattı. Biraz ötesinden dört asker kendi aralarında konuşarak geçtiler, devriyelere dikkat etmesi gerektiğini anladı. Askerler geçtikten sonra ayağa kalkıp yürümeye cesaret edemedi, sürünmeye başladı. Bir süre sonra yeniden ayağa kalktı. Halep'in dış mahallelerine girdiğinde gücü iyice tükenmişti ama, "Hadi," diyordu, "az kaldı."

Boş sokaklardan geçti. Sonunda Baron Otel'i gördü.

İçeri girdi. Lobi boştu. O saatte kimse yoktu sadece resepsiyonda Baron'un yeğeni oturuyordu. Son bir çabayla resepsiyona gidip, "Baron'u çağır," dedi. Çocuk kımıldamadan çamurlar içindeki bu kadına baktı. Efronya yeniden, "Baron'u çağır," dedi, "hemen." Çocuk hızla gitti, biraz sonra Baron'la birlikte döndü, Baron pijamasının üstüne bir ropdöşambır geçirmişti.

"Ne var?" dedi.

Efronya, Baron'un omuzlarına tutundu. "Wegner'i bul," deyip bayıldı.

Baron, yeğenine, "Tut da içeri taşıyalım," dedi. Arka taraftaki ofise götürüp oradaki deri kanepeye yatırdılar.

"Doktor Bogosyan'ın evini biliyor musun?" dedi yeğenine.

"Biliyorum."

"Hemen git çağır, benim çağırdığımı söyle. Sakın başka kimseye bir şey söyleme."

Çocuk Bogosyan'la birlikte döndüğünde Efronya henüz ayılmamıştı. Bogosyan baktı, onu o çamurlu elbiselerinin içinde tanıdı, "Efronya," dedi. Bir cevap alamadı. Elini alnına

koyup ateşine baktı, sonra diğerlerini odadan çıkarıp muayene etti, sırtını dinledi.

Odadan çıkıp, "Hastaneye götürmeliyiz," dedi.

"Alman Hastanesi'ne götürün," dedi Baron, "oradaki doktorları tanıyorum. Daha önce de birkaç Ermeni kadınını kabul ettiler."

Bogosyan'la genç çocuk, çocuğun bulduğu bir arabaya Efronya'yı bindirip onu Alman Hastanesi'ne götürdüler.

XXXIV

Dilara Hanım'ın telgrafı geldiğinde Ragıp Bey artık ümitlerini kaybetmek üzereydi. Hiçbir yerde hiçbir iz bulamıyor, nerede iz bulunabileceğini de bilmiyordu. Halep'te oyalanmasının tek nedeni, oradan ayrılırsa Efronya'yı ölüme terk edecekmiş gibi bir inancın içine yerleşmiş olmasıydı. Efronya'yı bulamasa da Halep'te kaldığı sürece bir iz bulma ihtimalinin hep var olması onu orada tutuyordu. O gittiğinde Efronya'yı arayan kimse kalmayacaktı.

Dilara Hanım'ın telgrafı yolladığı gün öğlen saatlerinde Nusret Bey'le Kût'taki son gelişmeleri konuşurlarken Cevat Paşa'nın onu telgraf başına çağırdığını söylediler.

Aşağıya, telgrafhaneye indi.

"Buyurun, ağabey, ben Ragıp."

"Ragıp, bunu sana bizzat ben söylemek istedim. Bugün paşalığın geldi. Tebrik ediyorum."

Bir an, Ragıp Bey her şeyi unuttu. Çocukluğundan beri ağabeyiyle birlikte kurdukları hayal, annelerinin en büyük isteği gerçekleşmiş, iki oğlu da paşa olmuştu. Telgraf tekrar tıkırdamıştı.

"Ragıp Paşa... Orada mısın?"

"Buradayım, ağabey. Teşekkür ederim."

"Yıldızlarını ben takmak isterdim ama ne yazık ki uzaktayız."

"Biliyorum, ağabey, teşekkür ederim."

"Annemi düşündün, değil mi?"

"Evet, ağabey."

"Tekrar tebrik ediyorum, kardeşim."

"Sağ olun, ağabey."

Telgraf susmuştu ama Ragıp Bey oradan ayrılamamıştı. İçindeki büyük sevinç dalgasının yatışmasını beklemişti. Paşa olmuştu. Bu bir askerin hayatındaki en önemli anlardan biriydi. Bunu hak ettiğini biliyordu. Onu tanıyan herkes Çanakkale'den sonra paşalığının geleceğini tahmin ediyordu ama tahmin edilmesine rağmen paşalık, içinde beklemediği bir mutluluk ve sevinç yaratmıştı. Duyduğu sevinçten biraz utandı. Makama önem vermediğini sanıyordu, şimdi paşa olduğunu öğrenince hiç ummadığı kadar çok sevinmiş, kısa bir süreliğine de olsa başka her şeyi unutmuştu. Sonra bu haberi Efronya'ya verebilmek istediğini düşünmüştü. İçindeki özlem ve onu bulma tutkusu öyle bir hale gelmişti ki sanki ona söyleyemediği hiçbir şey gerçek değildi. Hayatın yeniden gerçekliğe kavuşması için Efronya'yı bulması, bütün olanları ona anlatması gerekiyordu.

Yukarı çıktığında, arkadaşı, meraktan çok alışkanlıkla, "Önemli bir şey mi var?" dedi, Ragıp Bey, biraz önce yaşadığı sevinci hiç hissettirmeyen sakin bir sesle, önemsiz bir şeyden söz eder gibi, "Paşa olmuşum," dedi.

Nusret Bey, "Ne diyorsun," diye ayağa fırlamıştı, "bunu bekliyordum. Tebrik ediyorum, kardeşim, çoktan hak etmiştin."

"Sağ ol."

"Bunu bu gece kutluyoruz. Hiç itiraz etme. Git, sivillerini giy. Halep bu gece paşa görsün."

"Hiç gerek yok."

"Ragıp, bazen sevinmek iyidir be... Bırak da bir sevinelim, bir kutlayalım, bir de hak eden bir insanın paşalığına sevinelim."

Kapıda bekleyen askere, "Bana terziyi çağır," demişti. Ragıp Bey, ne yapacağını anlamış, gene, "Hiç gerek yok," demişti.

"Yahu bırak... Sen tadını çıkarmayacaksan ben tadını çıkarayım."

Terziye, "Git, paşa apoletleri hazırlayıp getir," demişti.

"Biz kahvelerimizi içerken hazırlayıp getirir."

Gerçekten de onlar kahvelerini bitirirken apoletler gelmişti. Altın sarısı, sırmalı apoletler çok gösterişliydi. Omuzlarına taktığında kendisini sanki uzamış gibi hissetmişti Ragıp Bey. İlk teğmenlik yıldızını taktığında da aynı duyguyu hissettiğini hatırlamış, hafifçe gülümsemişti.

Akşamüstü kıyafetini değiştirmek için otele gittiğinde, odasının anahtarını alırken resepsiyonist, "Telgrafınız var, Albayım," demişti, bir an "paşa" diye düzeltmek gelmişti içinden. Ağabeyiyle öğlen konuşmuştu, ona telgraf çekecek biri yoktu, önemli bir şey olamayacağını düşünerek telgrafı açmıştı. Telgrafı okuyunca resepsiyoniste, "Bu ne zaman geldi?" dedi.

"Bir saat önce."

"Niye bana haber vermediniz?"

"Biz müşterilerimize telgraflarını otele döndüklerinde veriyoruz, efendim."

"Alman Sıhhiye Birliği nerede, biliyor musun?"

"Bilmiyorum, Albayım. Ama kapıdaki arabacılar bilir, buraya Alman subaylar çok gelir."

Kapıdaki arabacılardan birine, "Alman Sıhhiye Birliği'nin yerini biliyor musun?" dedi.

"Evet, Paşam."

İlk kez birinin kendisine "Paşam" dediğini duyuyordu, elinde olmadan gülümsedi.

"Beni oraya götür."

Araba, birkaç sokak gittikten sonra taş bir konağın önünde durdu.

"Burası mı?" dedi Ragıp Bey.

"Evet, Paşam, Alman sıhhiyeciler bu konakta kalıyor."

Ragıp Bey, konağa girdi, rastladığı ilk Alman askere Wegner'i sordu.

"Yukarıdadır, efendim. Bekleyin, ben çağırayım."

Biraz sonra Wegner geldi, kendisini bir Osmanlı paşasının beklediğini görünce şaşırdı, bir paşanın, sıhhiye birliğine geldiği pek görülen olaylardan değildi.

"Ben Wegner," dedi.

Ragıp Bey, telaşla, neredeyse öfkeyle, "Efronya nerede?" dedi.

"Anlamadım."

"Efronya nerede? Sen biliyormuşsun."

Wegner şüpheyle baktı.

"Siz kimsiniz?"

"Kim olduğumu görmüyor musun?"

Wegner durumu anlamaya çalışıyordu, Efronya için soruşturma yapmaya bir paşa gelmezdi, bir polis, bir subay ya da sıradan bir muhbir gelirdi. Birden Efronya'nın hep Çanakkale'yi sorduğunu, orada "birisi" olduğunu söylediğini hatırladı.

"Siz Çanakkale'de bulundunuz mu?"

"Evet... Bunun bu meseleyle ne alakası var?"

"Efronya'yı niye arıyorsunuz?"

"Sana ne be adam... Sen nerede olduğunu söyle."

Paşa'nın düzgün Almancasının birden bir Alman bıçkınının tonuna dönmesi Wegner'i daha da şaşırttı.

"Efronya'yı tanıyor musunuz?"

"Tanımasam niye arayayım?"

"Yakınınız mı?"

Wegner bir an paşanın kendisine vuracağını sandı.

"Niye münasebetsiz sorular soruyorsun? Nerede olduğunu biliyor musun?"

Wegner içini çekti. Çanakkale'deki "adamın" bu paşa olduğuna inandı birden.

"Alman Hastanesi'nde."

"Hasta mı?"

"Evet."

"Hastane nerede?"

"Ben sizi götüreyim."

"Çabuk ol."

Yolda Ragıp Bey, "Çok mu hasta?" dedi.

"Çok hırpalanmış."

"Çok mu hasta?"

"Pek iyi değil..."

Hastane sessizdi. Lizol kokuyordu. Ragıp Bey, Efronya'nın bu kokuyu sevdiğini hatırladı. Wegner, oradaki hemşireyle konuştu. Hemşire onları bir odaya götürdü, kapıyı açarken, "Çok yormayın," dedi.

"Ben dışarıda beklerim," dedi Wegner.

Efronya uyuyordu. Ragıp Bey bir sandalyeyi usulca çekip başucuna oturdu. Zayıflamıştı, rengi solmuştu, saçları kısa kesilmişti. Bir çocuk gibi sakin uyuyordu. Uykusunun arasında mırıldandı. Ragıp Bey, Efronya'ya bakıyordu. Hep bu anı beklemiş ama içten içe bir daha onu görmekten umudunu kesmişti. Birden onu bulmuştu. Bu gerçeği kavramaya çalışıyor, bir yandan da içindeki korkuyu bastırmaya uğraşıyordu, Efronya'yı bir hasta yatağında görmek onu çok korkutmuştu.

Efronya, gözlerini açtı. Baktı. Birden gözleri kocaman açıldı. "Ragıp," dedi, "sen misin?"

"Benim."

"Elimi tut."

Ragıp Bey, elini tuttu.

"Bunu o kadar çok hayal ettim ki," dedi Efronya, "hakikat olduğuna inanmak zor şimdi."

"Benim..."

"Yüzünü asma, kuzum... Seni hep gülümserken hayal ettim."

Efronya önce kendisi gülümsedi.

"Hayalimi bozma."

Ragıp'ın yüzüne baktı.

"Gülümsemeyi de beceremiyorsun."

"Gülümsüyorum."

"Ragıp..."

"Söyle, canım."

"Beni İstanbul'a götür."

Bunu söyledikten sonra birden pişman oldu.

"Yok, yok, gerek yok... Senin başın da derde girer, yolda bulurlar bizi."

"İstanbul'a mı gitmek istiyorsun?"

"Gidebilir miyiz?"

"Gideriz."

"Yolda beni yakalarlarsa?"

"Benim yanımda sana dokunamazlar. Ama önce doktorla konuşmalıyım."

"O, 'Gidemez,' diyecek, doktorları senden iyi tanırım. Ona aldırma. Gidebiliyorsak, götür beni. Burada kalmak istemiyorum. Seninle İstanbul'a gitmek istiyorum."

"Doktorla konuşayım."

"Ragıp..."

"Evet, canım?"

"Ragıp, beni götür. Doktora aldırma. Lütfen... Söz ver. Doktora sorma. Çıkar beni buradan, götür."

"Peki."

Hemşire, başını kapıdan uzattı, "Bu kadar yeter, Herr General, yarın gene gelirsiniz."

Ragıp Bey ayağa kalktı.

"Yarın geleceğim."

"Gidecek miyiz?"

"Gideceğiz."

"Söz mü?"

"Söz."

"Ragıp..."

"Efendim."

"Çok çirkin olmuş muyum? Çok kötü gözüküyor muyum?"

"Hayır... Çok güzelsin."

Güldü Efronya:

"İyi."

Odadan çıktı. Wegner onu bekliyordu.

"Doktorla konuşabilir miyiz?"

"Elbette," dedi Wegner.

Doktorun odasına gittiler. Genç bir adamdı. Karşısında bir Osmanlı paşası görünce o da Wegner gibi şaşırmıştı.

"Efronya'nın nesi var?"

"Zatürre."

"İstanbul'a gidebilir mi?"

Doktor, yüzünü buruşturdu.

"Tavsiye etmem. En aşağı beş günlük bir tren yolculuğu. Çok yorulur."

"Burada ne kadar zamanda iyileşir?"

Doktor, Wegner'e baktı, sonra Ragıp Bey'e döndü.

"Kesin bir şey söyleyemem. Zatürre için elimizde bir çare yok, iyi bakmaya çalışıyoruz. Biraz kendi vücudunun direncine bağlı. O konuda da ancak bekleyip görebiliriz."

Ragıp Bey yutkundu.

"Ölecek mi?"

"Bu konuda da kesin bir şey söyleyemem. Kurtulanlar var."

"İstanbul'a gitmek istiyor."

"Doktor olarak tavsiye etmem. Ama yolda çok iyi bakabileceğinizi düşünüyorsanız... Belki İstanbul'a gitmek ona iyi gelebilir."

Wegner'le birlikte hastaneden çıktılar, yürümeye başladılar. Hava ılıktı, baharın ilk kokuları hissediliyordu.

"Öleceğini düşündüğü için mi gitmesine ses çıkarmıyor?" dedi Ragıp Bey.

"Bilmiyorum... Zatürrenin tedavisi henüz bilinmiyor. Bazılarının neden öldüğü, bazılarının neden kurtulduğu da bilinmiyor. Doktor, belki sizinle birlikte olursa, sevdiği şehre geri dönerse ona iyi gelir, diye düşünmüş olabilir."

Ragıp Bey, arkadaşının, paşalığını kutlamak için kendisini beklediğini unutmuştu. Efronya'nın dışındaki her şey önemini kaybetmiş gibiydi, onu bulmuştu. Hiçbir zaman gerçekleşmeyeceğine içten içe inandığı bir mucizenin gerçekleştiğini görmek büyük bir sevinç ve şaşkınlık yaratmıştı. Ama o sevinç çabuk kaybolmuş, onun yerini aynı güçte bir korku doldurmuştu. Şimdi onu yeniden kaybetmekten korkuyordu.

"Şurada biraz oturalım," dedi Wegner'e.

Bir kahvede oturdular. Birer kahve söylediler. Efronya'yla nasıl tanıştıklarını, onu nerede bulduğunu sordu Ragıp Bey. Wegner, bu sorunun içinde yatan kıskanç merakı anlamayacak biri değildi, hikâyeyi çok dikkatle, aralarında hiçbir ilişki olmadığını kuvvetli bir biçimde sezdirerek anlattı.

"Şimdi ne yapacaksınız?" dedi.

"Bulabildiğim ilk trenle İstanbul'a götüreceğim."

"Yolda iyi bakabilecek misiniz?"

Bu sorudaki, Wegner'in saklayamadığı özel endişeyi duydu Ragıp Bey, neredeyse düşmanca bir sesle, "Bakarım," dedi.

Otele döndüğünde Nusret Bey onu lobide bekliyordu.

"Nerede kaldın, birader, seni bekliyorum. Paşa olur olmaz unuttun mu eski dostlarını?"

"Kusura bakma, Nusret. Şimdi anlatamayacağım çok mühim bir olay oldu. Benim mümkün olduğu kadar çabuk İstanbul'a dönmem lazım. Bir yataklı vagon ayarlayabilir miyiz İstanbul treninde?"

"Cemal Paşa'yı görmeye gitmeyecek misin?"

"Geri geleceğim. İznimin bitmesine daha zaman var. Ama şimdi derhal İstanbul'a gitmem lazım. Bunu halledebilir misin, kardeşim? Minnettar kalırım."

Nusret Bey, gerçekten çok mühim bir şey olduğunu anlamıştı. Ragıp Bey öyle kolayından telaşlanacak biri değildi.

"Tabii, hemen bakarım. Hallederiz. Kutlamayı artık döndüğünde yaparız, ben gideyim. Yarın sana tren için haber veririm."

Ertesi gün hastaneye gittiğinde Efronya'nın gözlerine sürme, yüzüne allık sürülmüş, saçları özenle taranmıştı.

"Hemşireler beni güzelleştirdi."

"Sen hep güzelsin. Doktorla konuştum, bulduğumuz ilk trenle İstanbul'a gideceğiz."

"Hakikaten mi, Ragıp? Gidecek miyiz?"

"Gideceğiz."

Efronya birden durdu:

"Bu, senin başına bir dert açar mı? Gitmemiz o kadar da gerekmiyor, burada da kalabiliriz. Seni buldum nasıl olsa."

"Bir dert açmaz. Hiçbir şey olmaz, sen merak etme. Seni İstanbul'a götüreceğim."

Efronya'nın yüzündeki sevinci görünce doğru bir karar verdiğine bir kez daha inandı.

"İstanbul'u bir daha göremeyeceğimi düşünmüştüm."

"Göreceksin."

O sırada Alman hemşire kapıdan başını uzattı, "Herr General," dedi, "şimdilik yeter."

"Bu Almanlar da..." dedi Ragıp Bey. "Şimdi gitmem gerekiyor, akşamüstü tekrar geleceğim. Bilet işlerini halledeyim."

Paşa olmanın önemini ilk o zaman anladı, "Ragıp Paşa için" ertesi günkü trende yataklı bir vagon ayrılmıştı. O akşamüstü hastaneye gittiğinde doktorun odasına uğradı önce.

"Yarın Efronya'yı trenle İstanbul'a götüreceğim. Bana tavsiyeleriniz var mı?"

"Size bazı ilaçlar vereceğim, ateşi çıkarsa verirsiniz, yanınızda bulunsun. Yolda çok yorulmamasına dikkat edin, mümkün olduğu kadar dinlensin."

"Doktor..."

"Buyurun, Herr General..."

"Bana bütün hakikati söylediniz mi?"

"Bildiğim hakikati söyledim. Daha fazlasını ben de bilmiyorum."

"Niye İstanbul'a gitmesine izin verdiniz?"

"Bunu istemiyor muydunuz?"

"İstiyordum ama siz niye izin verdiniz?"

"Bazen bu hastalara neyin iyi geldiğini kimse bilmiyor. Belki sizinle İstanbul'a gitmek ona iyi gelir. Burada yapabileceğimiz her şeyi yaptık zaten."

Efronya'nın odasına girince, "Hazırlan," dedi, "yarın hareket ediyoruz."

"Ben hazırım," dedi Efronya...

"Söyle, hemşireler bavulunu hazırlasınlar."

"Benim bavulum yok, Ragıp. Böyle gideceğim."

Otele döndü, resepsiyona ertesi günü gideceğini, hesabı çıkarmalarını söyledikten sonra Baron'u çağırmalarını istedi. Baron geldi.

"Yarın İstanbul'a gideceğim," dedi. "İki kişi için beş günlük yiyecek hazırlamanı istiyorum. Yolda bozulmayacak yiyecekler olsun."

Baron gülümsedi.

"Aradığınızı buldunuz mu?"

Ragıp Bey de gülümsedi.

"Bana yalan söyledin."

"Merak etmeyin, gerekirse gene söylerim."

"Çok dürüstsün," dedi Ragıp Bey.

"Ben yarın sabaha yiyecekleri hazırlatırım. Başka bir şeye ihtiyacınız var mı?"

"Hayır, sağ ol."

"Yiyecekleri tren istasyonuna yollatırım ben. Orada sizi bulup verirler."

Sabahleyin önce tren istasyonuna gidip eşyalarını kompartımana bıraktı, Baron'un gönderdiği, hasır sepetlere yerleştirilmiş yiyecekleri kontrol etti, kuru köfteler, börekler, katı yumurtalar, zeytinyağlı dolmalarla doldurulmuştu sepetler. Baron sepete bir de bir şişe şarap koymuştu.

Oradan hastaneye gitti. Efronya'yı bir ambulansa koydular. Wegner de geçirmek için hastaneye gelmişti. Ambulansa bindirilirken elini tutup, "Güle güle, Efronya," demişti, "iyi şanslar."

Efronya'yı kompartımana yerleştirdiler. Onun için hazırlanmış yatağa yattı. Tren hareketini sessizce beklemeye başladılar.

Efronya, başını kaldırıp pencereden bakmaya uğraşıyor, kapıya endişeli bakışlar atıyordu. "Ne oluyor?" dedi Ragıp Bey.

"Hiçbir şey..."

"Sakin ol, Efronya. Benimle birliktesin artık, kötü bir şey olmayacak. Emin ol."

"Biliyorum ama... Tren hareket edince daha rahat olacağım."

Tren hareket etti. Efronya gülümseyerek uykuya daldı. Ambulans ve heyecan onu yormuştu. Beş gün boyunca Ragıp Bey, Efronya'ya bir bebek gibi baktı. Baron'un verdiği yiyeceklerle besledi. Öksürük krizleri tuttuğunda doktorun verdiği şurubu içirdi. Başladığında bütün vücudunu sarsan, nefesini kesen kuru bir öksürüğü vardı. Her krizden sonra Ragıp Bey'e, "Korkma," diyordu, "hemen ölmeyeceğim." Uzun öksürük krizlerinin ardından uyuyor, sonra gülümseyerek uyanıyordu.

Efronya'nın kendini daha iyi hissettiği zamanlarda, ona neler yaşadığını sordu.

"Seni niye yakaladılar, araştırdım, İstanbul'dan sürdükleri senden başka kadın yok."

Efronya ona nasıl yakalandığını, sonra da nasıl kalabalıkla sürüklendiğini anlattı.

"Ah, Efronya..." dedi Ragıp Bey.

Bir seferinde, uykudan uyandığında, "Ben bir adam öldürdüm, Ragıp," dedi.

"Adam mı öldürdün?"

"Evet."

Efronya olayın bütün ayrıntılarını anlatmasının Ragıp'ı üzebileceğini düşünüp, olanları biraz değiştirerek anlattı.

"Üzerime koştu, ben de korkup yerde bulduğum bir taşı kafasına vurdum."

"İyi yapmışsın."

"Ama çok vurdum..."

"İyi yapmışsın."

Bir gece Efronya, Ragıp Bey'e, "Yanıma gel," dedi, "yanıma uzan." Ragıp Bey, öyle bir baktı ki Efronya çok uzun zamandır ilk defa kahkahayla güldü.

"Ne azgın adamsın, Ragıp. Utanmıyorsun... Ben hastayım, senin aklından geçene bak."

Ragıp Bey utançtan kıpkırmızı oldu.

"Bir de utangaçtır," dedi Efronya. "Gel, sadece bana sarılmanı istiyorum. Sarıl bana. Sıkıca... Beni öyle uyut. Bunu çok hayal ettim."

Ragıp Bey o uyuyana kadar ona sarıldı, saçlarını okşadı.

"Saçlarımı kısa kestim, beğendin mi?"

"Çok beğendim."

"Doğru söyle."

"Çok beğendim."

"Bundan sonra böyle kısa keseyim mi?"

"Kes."

Yolculuk ona iyi gelmiş gibiydi, hiç ateşi çıkmamıştı, öksürük krizleri sanki daha azalmıştı, gittikçe daha uzun uyanık kalıyor, daha çok gülümsüyordu.

"Sırmaların çok güzel parlıyor," dedi bir gün.

Ragıp Bey, apoletlerine bakıp, biraz da övünen bir sesle, "Paşa oldum," dedi.

"Sana uğurlu geldim, bana rastladığında kendini yarbay sanan bir albaydın, bak paşa oldun."

Bir gece ona Çanakkale'yi anlattırdı.

"Sana bir şey olacak diye çok korktum," dedi, "çok korktum. Ağladım korkudan."

O sırada yağmur başlamıştı, pencerelerden damlalar süzülüyordu. Efronya yağmura baktı.

"Ne kadar güzel yağıyor," dedi, "hep yağmurdan nefret edeceğimi sanıyordum. Ama bak, ne kadar güzel..."

Aydınlık bir sabah vakti İzmit'i geçtiler. Denizi görüyorlardı.

"Pencereyi aç biraz," dedi, Efronya, "denizin kokusu gelsin."

Haydarpaşa'ya yaklaşırlarken, "Gel," dedi Ragıp Bey'e, "yanıma otur."

Elini tuttu.

"Çok mutluyum," dedi. "Hayatımda hiç bu kadar mutlu olmamıştım."

Durdu.

"Bu seyahat hayatımın en güzel beş günü oldu. Baş başa beş gün geçirdik. Bana bundan daha güzel bir hediye veremezdin."

XXXV

Dilevser, Anya'yla Nizam'ın bir düğünle evlenmesini çok istemişti ama Anya buna kesinlikle karşı çıkınca, nikâhın ertesi günü Hikmet Beylerde bir düğün yemeği yenmesine karar vermişlerdi. Dilevser, bu evlilik ve doğacak çocuk için çok heyecanlıydı, bunu mümkün olduğu kadar büyük bir şekilde kutlamak istiyor, bunun gelecek için iyi bir işaret olduğuna inanıyordu. Hikmet Bey, bu heyecanla eğlenerek, "Nizam evleneceği için dünya savaşının duracağını mı düşünüyorsun?" demişti.

"Hayır, öyle düşünmüyorum ama hepimize biraz sevinç lazım. Küçük bir sevinç... İnsanlık yolunu kaybetmiş gibi gözüküyor, kendimize yolumuzu onlardan ayıran minicik bir patika yapmanın ne kötülüğü var? Biraz onlardan ayrılmalıyız bence. Kendimize ait bir hayatımız olduğunu görmeliyiz."

"Senin kendine ait bir hayatın olduğunu, kitapların arasında o hayatı yaşadığını sanıyordum."

"Seninle de bir hayatım olsun istiyorum, Hikmet. Olamaz mı? Bunu isteyemez miyim? Ortak bir sevincimiz olamaz mı,

birlikte sevinemez miyiz? İkimiz için bir sevinç yaratmaya uğraşıyorum. Çok uzun zamandır birlikte gülmüyoruz. Ben kendi kendime gülüyorum. Sen hiç gülmüyorsun."

"Senin hayatımızdan şikâyetçi olduğunu bilmiyordum."

"Şikâyetçi değilim. Benim hiç şikâyet etmediğimi bilirsin."

"Şikâyet etmemek, şikâyetçi olmadığın manasına gelmiyor. Hayatımızla alakalı bir mesele olduğunu şimdi görüyorum... Ben senin, kitaplarınla memnun olduğunu sanıyordum."

"Memnunum. Ama benim kitaplarımla tek başıma memnun olduğum, senin dünyadan tek başına, bazen de annemle birlikte endişelendiğin bir hayatı ilelebet sürdürmeye mahkûm muyuz? Ben bütün hayatımızı değiştirelim, demiyorum. Biraz duralım, küçük bir sevinç yaratalım, orada birlikte olalım, diyorum. Sonra istiyorsan tekrar annemle birlikte dünya ve insanlık için üzülebilirsin."

"Sen siyasetten sıkılıyorsun diye sana bu meselelerden bahsetmiyorum."

"Siyasetten elbette sıkılıyorum. Siyaset, bana göre birkaç ihtiraslı canavarla, onların yaptıklarını konuşarak ömürlerini tüketen vasat insanların işi. Ben birlikte siyaset konuşalım, demiyorum. Ben birlikte biraz sevinelim, diyorum. Küçük bir sevinçten bahsediyorum ben... Bir yemekten, biraz müzikten, neşeli bir sohbetten bahsediyorum."

Karısının kendisine her zaman hayran olmasına alışmış olan Hikmet Bey, alınganlığını bir gülümsemenin ardına sakladı.

"Sana vasat mı gözüküyorum?"

"Hayır... Elbette değil. Sen siyasetçiler arasında taraf tutan biri değilsin, senin insanlığın ortak hastalığına, bu vahşetine,

insanların acı çekmesine üzüldüğün için bir çare bulabilmeyi istediğini biliyorum. Bir çare olmadığını da en iyi sen biliyorsun gerçi. Hayır, asla senin vasat biri olduğunu düşünmedim."

Dilevser birdenbire gülüverdi:

"Herkes benim çok kırılgan, çok hassas biri olduğumu düşünürken, asıl kırılgan ve hassas olanın sen olduğunu ben biliyorum. Sen insanlar için benden çok daha fazla üzülüyorsun. Ben hayatın içinde edebiyattan bir zırhla dolaşıyorum, sen çıplaksın, her acı sana değiyor, canını yakıyor. Beni Homeros, Tolstoy, Balzac koruyor, ben acıyı onlarda görüyorum, insanlarda gördüğüm onların anlattığının tekrarı. Beni senin kadar yaralamıyor... Ben kendim için değil, senin için bir sevinç istiyorum, seninle paylaşacağımız bir sevinç. Bir süreliğine seni iyileştirecek küçük bir zaman parçası."

Hikmet gerçek bir hayretle baktı Dilevser'e:

"Benim küçük karıcığım," dedi, "Nizam evlenmese senin gerçekte kim olduğunu göremeyecekmişim."

"Bana bakmadığın içindir... Ya da bana her baktığında daha önce ezberlediğin bir şey gördüğünü sandığın içindir."

"Belki... Bundan sonra daha dikkatli bakacağıma emin olabilirsin."

Dilevser gidip Hikmet Bey'in koluna girdi:

"Peki, ben gerçekte kimmişim?"

Hikmet Bey onun saçlarını öptü.

"Hassas kocasına acıyan, edebiyatla zırhlanmış bir canavar."

Dilevser kahkaha attı.

"Eğer hava güzel olursa yemeği bahçeye hazırlatayım mı?"

"Nerede istersen... Dediğin gibi, küçük bir sevinç yaratalım."

"Anneme de iyi gelir, o korkunç fotoğrafların arasında çıldıracak diye korkuyorum bazen. Onun da biraz nefes alması lazım. Belki Anya da sevinir. O bir sevinci reddeder gibi duruyor ama..."

"Bilmiyorum ki... O, çok yaralı. Yaralı insanlara yardım etmeye çalışırken çok dikkatli olmalısın. Senin iyilik sandığın onun için ıstırap verici olabilir. Onun neye sevineceğini, neden korktuğunu bilmek çok zor."

Anya, ne bir kutlama, bir düğün ne bir aile yemeği istiyordu, Hikmet Bey'in tahmin ettiği gibi başkalarına sevinç gibi gözüken her hareket onu korkutuyordu. Hayatın çok hızlı renk ve biçim değiştirebileceğini öğrenmişti. Yaşadıkları, ona yaptığı her harekette bir tarafında bir felaketin saklı olduğu bir kapıdan geçtiğini, yanlış bir adımla felaketin olduğu tarafa düşebileceğini düşündürüyordu. Yıllarca, artık hiçbir felaketten korkmayacağı büyük bir acıyla, ölmeyi bekleyerek, yaşadığından daha büyük bir acı yaşayamayacağına inanarak yaşamıştı. Kaybedebileceği her şeyi kaybettiği için kaybetmek diye bir korkusu kalmamıştı. Hayat, ona hiçbir şey vaat etmiyor, bir vaadi olmadığı için korkutuculuğu da bulunmuyordu. Ama hayat hiç beklenmedik bir zamanda yeniden biçim değiştirmişti, şimdi yeniden vaatlerle doluydu, onun için de korkutucuydu.

Daha önce büyük bir acı yaşamış herkes gibi o da felaketlerin her an gelebileceğinden endişe ediyordu. Sevdiği bir erkek, seveceği bir çocuk, bir kız kardeş gibi bağlandığı bir kadın vardı, onlardan birini kaybedebileceği ihtimali bile geceleri uyanıp yalının içinde geceliğiyle bir hayalet gibi sessizce dolaşmasına yol açıyordu.

Bazen kavuştuğu mutluluktan yorulduğu oluyordu. Bu mutluluk onu endişeli biri yapmıştı. Aniden kucağına paha biçilmez eşsiz bir Çin vazosu bırakılmış biri gibi, kımıldamaktan korkuyordu. Kendisine verilen armağandan asla vazgeçmek istemiyor, bunun için de kımıldayamıyordu.

O kadar garip bir inancı vardı ki bunu Nizam'a bile söylemiyordu, hayatın kendi mutluluğunu görürse kendisini kıskanıp mutluluğu geri alacağına inanıyordu. Kimseye göstermek istemiyordu. Hatta kendisine bile...

Sadece bir keresinde, "Küçük de olsa bir düğün yapalım, biraz eğlenelim, bu senin de hakkın," diyen Rukiye'ye, "Korkuyorum," demişti.

"Neden korkuyorsun?"

"Her şeyden. Böyle, durmak istiyorum... Bence şu yaşadığımız mükemmel, her hareket bu mükemmelliği bozabilir."

"Bizim korkmamıza gerek yok artık, biz sıramızı savdık."

"Öyle deme... Hayat, insanların düşmanıdır."

"Ama o düşmanla yaşıyoruz."

"Onun için çok dikkatli olmalıyız işte. Ona bir fırsat vermemeliyiz."

"Anyacığım, mükemmel bir hayat, yaşamak içindir, korkmak için değil."

"Yaşıyoruz ya... Bunu göstermeye gerek yok. Böyle sessizce yaşayalım işte."

"Peki Anyacığım, sen nasıl istersen."

Rukiye'nin bu cevabı, onu ikna etmek için uğraşmaması birden Anya'ya nasıl bir ruh hali içinde olduğunu gösterivermişti, onu sevenlerin acıyıp, onu hoş tutmaya çalıştıkları bir zavallılık... Aniden bir rahatlama hissederek gülmüştü.

"Mutluluktan delirdi dedikleri bu galiba," demişti.

Rukiye de gülmüştü.

"Deli kalmak istiyor musun?"

"Bir süre daha... Biraz alışınca belki düzelirim. Ama galiba çok kolay olmayacak. Sen gidince yeniden korkacağım."

"Hikmet Beylerdeki yemeğe gitmek istiyor musun? Dilevser seni memnun etmeye çalışıyor. Çok iyi bir kızdır o."

"Biliyorum... Ama bizden başka kimse gelmesin."

"Kimse gelmez... Ben de gelmem, siz sadece baba oğul, iki gelin yemek yer, dönersiniz."

"Hayır, hayır... Sen de mutlaka gel. Delirdiğimi bir tek sen biliyorsun, o yüzden senin yanında akıllanıyorum."

"Gelirim... Hadi bir kahve içelim... Karnın çok büyüdü farkında mısın?"

"Evet... Nizam sıkılır mı bu halimden?"

"Nizam senin hiçbir halinden sıkılmaz. Âşık o sana... Kimseyi böyle sevdiğini görmemiştim."

"Seni de çok seviyor."

"Evet ama ben onun ablasıyım, gerçi o, beni annesi sanıyor... Ne zaman nikâh kıyılacak?"

"Haftaya... Bir imam gelecek, Nizam camiden iki de şahit bulacakmış, öyle dedi."

"Nizam'ın camideki adamlarla konuşmasını görmek isterdim."

Nizam, bir başka insana dönüşmenin benzersiz coşkusunu ve heyecanını yaşıyordu. Hiç beklemediği bir anda büyük bir servete ya da başarıya kavuşan bir insanda ortaya çıkan ani sevinç patlamasını ve bunu gösterme ihtiyacını sürekli içinde hissediyordu. O, hiçbir zaman bir kadını sevemeyecek ya

da sevse de söyleyemeyecek kadar bencil biri olduğuna her zaman inanmıştı. Bunun büyük bir ayrıcalık, büyük bir haz olduğunu düşünerek yaşarken, bir kadını kurtarmak için alevlerin arasına girmesi, ona sandığından başka biri olabileceğini göstermişti. Henüz çok kısa olan ömrüne birbirinden tamamen farklı iki insanın hayatını sığdırabilmesi, kendi bedeninde bir insanın yerini bir başkasının alması, bir insanın kendi içinde yaşayabileceği bu büyük ihtilal, ihtilalin bütün ihtişamı ve gücüyle duygularını ve düşüncelerini parçalıyor, parçaladığı her duygunun ve düşüncenin yerine ona benzemeyen bir başkasını koyuyordu. Asla yapmayacağını sandığı işleri yapıyordu. Camiye gidip imamla ve oranın cemaatiyle, hiç olmadığı kadar gerçek bir saygı ve tevazuyla konuşmuş, nikâh günü için anlaşmış, kendi yaptıklarından kimseye anlatamayacağı biçimde iftihar etmişti. Yeni kimliğinden duyduğu sevinç bütün yaşamını dolduruyordu.

Rukiye, daha sonra Osman'a, "Onu büyük bir memnuniyetle ama biraz da endişeyle izliyordum," demişti, "bir başkasına dönüşen birini izlemek bir uçurumun kenarında tek başına yürüyen bir körü izlemeye benziyordu, her zaman yeni kimliğinden sıkılıp eski kimliğine dönüşebilirdi, bu çok mümkündü. Kendisini de, Anya'yı da yeniden çok mutsuz edebilirdi. Bendeki endişe Anya'da yoktu, Nizam'ın bütün hayatını böyle sürdüreceğine emindi. Bu da beni daha çok endişelendiriyordu."

Nizam, camiden döndüğünde Anya'ya, "Cuma günü evleniyoruz," demişti, "namazdan sonra gelecekler."

"İyi."

"Sevinmedin mi?"

"Bilmiyorum, kimse bizi bilmese galiba daha memnun olurdum. İnsanlar beni korkutuyor."

"Korkma... Ben varım, senin kocan olacağım. Bu fikir beni heyecanlandırıyor. Karım olacaksın."

Gerçekten de bu düşünceden anlaşılamayan büyük heyecan duyuyor, hatta bu heyecan sevişmelerine bile yansıyordu. Bir kadının sadece kendisine ait olduğunu düşünmek, bir kadını insanlık kalabalığından çıkarıp teslim almak, bir kadına teslim olmayı kabul etmek, birbirlerinin üstüne kapandıklarında içine kendilerinden başka hiç kimsenin giremeyeceği bir bütün olduğuna inanmak onun arzularını ayaklandırıyordu. Bir çocukları olacağını bilmek bu bütünlüğü daha da kıymetli kılıyordu onun gözünde.

Cuma günü nikâh kıyılacağını Rukiye'ye de söyledi.

"Anneni çağıracak mısın?"

"Hayır... Zaten çok ilgisini çekeceğini de sanmıyorum. Anya senden başka hiç kimsenin gelmesini istemiyor. Bilmiyorum neden, sanki saklanmak istiyor."

"Olur bazen öyle, büyük maceralardan geçti, içinde bazı korkular kalmış olması normal."

Bir cuma günü evlendiler. Müslüman olurken taktığı örtüyü başına örttü Anya. Camiden imamla birlikte iki ihtiyar gelip şahitlik ettiler. Giderlerken Nizam onlara hediyeler verdi.

Onlar gittikten sonra Anya'ya, "Artık karımsın," dedi.

Anya gözlerini ona dikip uzun uzun baktı, Nizam onun sessizce ağladığını gördü.

"Bir daha hiçbir şahide ihtiyacımız olmasın," dedi Anya. "İnsanlar bizi unutsun."

Nikâhtan sonra gelen Rukiye'ye Nizam, "Anya ağladı," dedi.

Rukiye, Anya'nın elini okşadı.

"Bunlar uğurlu gözyaşlarıdır," dedi.

"Bazen baban Şeyh Efendi gibi konuşuyorsun."

Şampanya içtiler.

"Yarın babanlara gideceğiz," dedi Rukiye.

"Biliyorum... Sonra bir daha yalıdan çıkmayacağız. En azından uzun bir zaman."

Dilevser, yemeği bahçede yemelerine karar vermişti. Nizam'la Anya'nın evlenmesinden duyduğu memnuniyet her halinden belli oluyordu.

"Sen niye bu kadar seviniyorsun?" dedi Hikmet Bey.

"Hemen hemen aynı yaştayız ama nedense Nizam'ı biraz çocuğum gibi görüyorum. Hem birilerinin mutlu olması beni her zaman sevindirir. Nizam çok değişti... Hayatını bundan sonra hep böyle yaşamak istediğini söyledi geçenlerde, sadakatle dolu, sakin ve huzurlu bir hayat kuracağını söylüyor."

Hikmet Bey, dudaklarını büzdü:

"Bir insan yapamayacağı işleri yapacağını söylüyorsa, aslında yapabileceği işleri de yapmayacağını söylüyordur."

"Niye hep böyle menfi şeyler söylüyorsun Nizam hakkında?"

"Beni endişelendiriyor... Hızlı değişimler her zaman beni endişelendirir."

Dilevser, "Tam bir baba oldun," demişti.

Dilara Hanım, "düğün yemeği" için kızına yardım ediyor, onun iyi bir menü hazırlaması için önerilerde bulunuyor, masa düzeniyle bile ilgileniyordu.

Ragıp Bey'den bir haber alamamıştı, ne olduğunu çok merak ediyor, içini yatıştırabilmek için düğün yemeğinin en küçük ayrıntıları konusunda bile Dilevser'le uzun uzun konuşuyordu.

Ragıp Bey'den bir haber alana kadar içinin sakinleşmeyeceğinin farkındaydı.

Onun aradığı kadını, onun için kendisi bulmuştu.

Bunun sonuçlarını görmek istiyordu.

XXXVI

Tren Haydarpaşa'da durduğunda, "Sen burada bekle, ben bir araba bulup geleceğim," dedi Ragıp Bey.

"Hayır," dedi Efronya telaşla. "Sakın beni yalnız bırakma... Lütfen Ragıp, sakın yanımdan ayrılma."

"Peki."

Ragıp Bey pencereyi açıp eğildi, aşağıdaki iki hamala gelmelerini işaret etti. Hamallar gelince onlara, "Biriniz gidip bir araba bulsun," dedi, "diğeri de gelip eşyaları alsın."

Hamallardan biri araba bulmaya giderken diğeri de eşyaları topladı. Ragıp Bey eğilip Efronya'yı kucağına aldı.

"Ne yapıyorsun, Ragıp, delirdin mi? Aaa, sokakta elimi tutamayan adam beni kucağına alıyor... Herkes bize bakacak."

"Bırak baksın."

Gerçekten de neredeyse herkes kucağında bir kadınla yürüyen bu gösterişli paşaya baktı ama Ragıp Bey aldırmadı bile, sadece Efronya'ya bakıyordu. Onu hamalın bulup getirdiği arabaya yerleştirdi. Kendisi de karşısına oturdu.

Deniz kenarından geçerken Efronya, "Arabacıya söyle, dursun," dedi. Ragıp Bey arabacıya seslenip durmasını söyledi. Battaniyeyi sıkıca Efronya'nın üstüne örtüp kapıyı açtı.

"Ne kadar güzel kokuyor," dedi Efronya, "bir daha bu kokuyu hiç duyamayacağımı sanıyordum."

"Bu kadar yeter," dedi Ragıp Bey, "hava henüz tam ısınmadı, üşüyeceksin. Ben seni deniz kenarına daha çok getireceğim."

Efronya cevap vermedi. Bir öksürük krizi tuttu. Yolda uyudu. Ragıp Bey alnına dokunduğunda ateşinin yükseldiğini hissetti.

Yol boyu Ragıp Bey, Efronya'yı İstanbul'da nereye götüreceğini düşünmüştü. Efronya'nın evine götüremezdi, komşularının çoğu gitmişti, ona bakacak kimse yoktu. Ağabeyine de götüremezdi, zaten bir Ermeni'yi saklıyordu, ikincisi fazla olur, dikkati çekerdi. Şeyh Efendi'nin tekkesine götürmeyi bile düşündü ama eski kayınpederinin evine hasta bir kadın götürmek tuhaf olacaktı. Trenden indiklerinde kararını vermişti.

Uşak, neredeyse çığlık atar gibi, "Hanımefendi!" diye bağırınca Dilara Hanım telaşla gelmiş, Ragıp'la kucağında taşıdığı Efronya'ya bakmış, uşağa, "Misafir odasını açın hemen," demişti.

Efonya'yı misafir odasına yatırdılar.

"Nesi var?" dedi Dilara Hanım.

"Zatürre..."

"Hemen bizim doktoru çağırtıyorum. Merak etme, ne icap ediyorsa yapacağız. Hiçbir şeyi eksik bırakmayacağız. Emin ol... Hiçbir şeyi... Sen aç mısın?"

"Hayır, teşekkür ederim."

"Bir konyak ister misin?"

"O iyi olur."

"Ben salondayım, sen istediğin zaman in, ben sana konyak gönderiyorum. Doktor da birazdan gelir."

Ragıp Bey doktor gelene kadar odada oturup konyak içti, uyuyan Efronya'ya baktı. Doktor gelince rahat muayene etsin diye aşağı indi.

"Nasıl?" dedi Dilara Hanım.

"Bilmiyorum, doktor muayene ediyor."

Sonra durup Dilara Hanım'a baktı.

"Sayende buldum onu," dedi. "Aslında hemen yanı başımdaymış ama sen olmasan bulamayacaktım..."

Dilara Hanım bir şey söylemeden gülümsedi sadece.

Doktor aşağı indiğinde yüzündeki ifade Ragıp Bey'i korkuttu.

"Nasıl durumu, doktor?"

"Hastalık çok ilerlemiş... Biliyorsunuz, bilinen bir ilacı yok."

"Seyahatten mi yoruldu sizce?"

"Belki seyahatte de biraz yorulmuştur ama hastalık epey eski... Bünyesi çok hırpalanmış."

"Ne yapacağız?"

"İyi bakacağız... Mümkün olduğu kadar iyi besleyeceğiz, iştahı gittikçe azalacaktır ama biz elimizden geldiğince yedirmeye çalışacağız, öksürük krizleri tuttuğunda şurup vereceğiz... Sonra da bekleyeceğiz."

"Neyi bekleyeceğiz?"

"Ne olacağını görmeyi..."

"Doktor, neyi bekliyoruz?"

Ragıp Bey'in sinirlendiğini anlayan Dilara Hanım araya girdi:

"Doktor Bey de bilmiyor hastalığın nasıl gelişeceğini."

"Doktor, benimle açık konuş, ümit yok mu?"

"Ümit her zaman var, Ragıp Bey... Ben bu hastalıktan kurtulan çok insan gördüm. Bekleyeceğiz."

Dilara Hanım, Efronya'nın yatağının yanına Ragıp Bey için bir yatak daha serdirmişti ama Ragıp Bey koltukta oturmayı tercih ediyor, bazen orada uyuyakalıyor, sonra telaşla uyanıp Efronya'ya bakıyordu.

Nisan gelmişti. Ağaçlar çiçeklenmiş, çimenler yeşillenmiş, hava ılımanlaşmıştı. Arada hafif nisan yağmurları bastırıp geçiyordu.

İki gün sonra uzun bir öksürük krizinin ardından Efronya uyandı.

"Ragıp," dedi.

"Buradayım."

"Hangi aydayız?"

"Nisan."

"Hava nasıl?"

"Güzel, ılık..."

"Pencereyi aç."

"Şimdi açmayayım, belki üşürsün."

"Pencereyi aç."

Ragıp Bey, Efronya'nın yorganının üstüne bir battaniye daha örtüp pencereyi açtı.

"Yanıma gel, buraya otur."

Sesi yorgundu.

Ragıp Bey, Efronya'nın yanına gelip oturdu. Efronya onun elini tuttu. Gene aynı soruyu sordu.

"Saçlarımı böyle kısa sevdin mi?"

"Çok sevdim."

"Beni hatırlayacak mısın?"

"Böyle şeyler söyleme."

Efronya zorlukla gülümsedi.

"Beni seviyor musun?"

Ragıp Bey cevap veremedi.

"Ben ölürken bile söyleyemiyor musun?"

"Ölmüyorsun."

Efronya'nın sesi zayıflıyordu, yüzü soluyordu.

"Beni hatırlayacak mısın?"

"Efronya..."

"Beni hatırla..."

O sırada dışarıdan bir vals sesi duyuldu, Dilevser Nizam'ın yemeği için bahçeye çıkardığı gramofonu çalıyordu.

"Vals çalıyor," dedi Efronya usulca, "senle hiç dans edemedim..."

Ragıp Bey, Efronya'ya bakıyordu.

Efronya yutkundu, derin bir soluk aldı.

"Ben dans etmeyi çok severdim," dedi.

Bunlar son sözleri oldu. Gözleri yavaşça kapandı.

Ragıp Paşa ertesi gün Filistin cephesine hareket etti.

Yıl 1915. Conkbayırı görkemli bir zafere hazırlanıyor. Herkes aynı soruyu soruyor birbirine: "Çanakkale'den haber var mı?" Toplumun bir hikâyesi olduğu gibi, yazgısı değişen her bireyin de yazılmaya değer bir hikâyesi var o günlerde...

Ahmet Altan, *O Yıl*'da, imparatorluğun her köşesinde ayrı bir ateşin yandığı günleri, çatışan fikirler, söylenemeyen cümleler, tutulamayan sözler üzerinden anlatıyor. Bir yanda iki kardeşin farklı uçlara savrulma hikâyesi, diğer yanda Türk subayı Ragıp ile sürgüne yollanan Ermeni hemşire Efronya'nın emirler, yollar, tren vagonları tarafından engellenen aşkı... "Ölüleriyle konuşan" Osman'a, anlatılanları hem dinleme hem aktarma görevinin verildiği romanda, o çalkantılı dönemde yaşayanların zihnine girilerek çoksesli bir atmosfer yaratılıyor, tarihin girdaplı sayfaları bir kez de kurmaca evrende açılıyor.

Gerçekleri ölüler biliyordu. Osman buna inanıyordu. "Hayatı ölülerden öğreneceksin... Yaşayanlar hayat hakkında bir şey bilmiyor çünkü," demişti bir keresinde Efronya. Kapısına ailesinin hizmetkârlarından birinin bıraktığı konserveleri yiyerek, dedesinden kalan eski usul entarisiyle odalardan odalara dolaşarak yaşadığı bu ıssız konakta yalnızca ölüleriyle konuşuyordu. Hayattan, canlılardan, bugünden vazgeçmiş, daima ileriye gitmek zorunda olduğu söylenen zamanın hoyrat zorbalığından kurtulmuştu, istediği her şeyi görebildiği, bütün sırları çözebildiği geçmişin içinde zamana hükmederek dolaşıyordu.

EVEREST
www.everestyayinlari.com
/everestyayinlari
/everestkitap
/everestyayinlari

9 786253 695330